

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ISTENDICSŐÍTÉS – ISTENTISZTELET

**Szemponatok a református gyülekezeti éneklés
istentiszteleti szerepének és lelkipásztori lehetőségeinek
újrágondolásához**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

a gyakorlati teológia tárgykörében

Készítette: Kis Médea

Témavezető: Dr. Fekete Károly

**Debrecen
2006.**

Szószékkazetta
(Buka László, 2001)

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
I. ÉNEKLŐ EMBER ÉS ÉNEKLŐ GYÜLEKEZET A BIBLIÁBAN	8
ÓSZÖVETSÉG.....	8
1. AZ EMBERI HANG ISTEN HANGJÁRA VÁLASZOL	8
1.1. A személyes bizonyágtétel hangján.....	8
1.2. A közösség hitvallásában	9
2. A MEGSZABADÍTOTT EMBER DICSŐÍTŐ SZABADÍTÓ URÁT	9
3. HANGHORDOZÓK.....	11
3.1. Népi elbeszélések és udvari történetírás	12
3.2. A próféták hangja	12
3.3. A kultusz és az élet dinamikája.....	18
3.4. A salamoni humanizmus.....	19
3.5. A babiloni foglyok	20
4. A KULTUSZI ÉNEKLÉS	21
5. AZ IMÁDSÁG MINT AZ ISTENHEZ FORDULÓ EMBER HANGJA.....	21
5.1. Az imádság, mint az ember egyéni és közösségi megnyilvánulása	21
5.2. Az imádság elemi struktúrái.....	22
5.3. Isten válasza	25
6. AZ IGAZSÁGOSSÁG, MINT AZ ISTENT DICSŐÍTŐ EMBER KÖZÖSSÉGI VISZONYULÁSA	26
7. ISTEN ÉS AZ EGYÉN KAPCSOLATA	27
7.1. Az egyén: Isten népének tagja	27
7.2. A kegyes ember: a gyülekezet egy tagja	28
7.3. A személyes hit a kultusz fényében	28
8. A ZSOLTÁROK MINT AZ ISTENNEL VALÓ TALÁLKOZÁS DOKUMENTUMAI.....	29
8.1. Az egyes költemények egészlegessége	30
8.2. Ítélet-doxológia a zsoltárokból.....	30
8.3. A zsoltárt éneklő ember mint a közösség tagja	30
8.4. A zsoltárok, mint az istentisztelet alkotórészei.....	31
9. A DICSŐÍTŐ ÉS A DICSŐÍTÉS	32
9.1. Az istendicsőítő Jób.....	33
9.2. A dicsőítés tárgya.....	33
9.3. A dicsőítés ideje.....	35
9.4. A dicsőítés nyelve: elementáris nyelv.....	35
9.5. A dicsőítés megszűnte.....	36
9.6. Az istendicsőítés funkciója: az Isten előtti élet.....	37
ÚJSZÖVETSÉG.....	38
10. JÉZUS EVANGÉLIMA MINT AZ ÓSZÖVETSÉG CANTUS FIRMUSA.....	38
10.1. A zsoltárt éneklő Jézus és a Jézust megéneklő zsoltárok	38
10.2. Megváltottak panaszéneke (a 22. zsoltár Jézus ajkán)	39
11. AZ ŐSKERESZTYÉN GYÜLEKEZET SPIRITUALITÁSÁNAK GYÖKEREI	41
11.1. Az eucharisztikus istentiszteletek lelkiségének meghatározó jegyei.....	42
11.2. A keresztelei istentiszteletek sajátosságai.....	43
11.3. Az első hitvallások és az istentisztelet kapcsolata.....	44
11.4. Az imádkozás fontossága.....	45

12. KONSTANS LITURGIAI ELEM ÉS GYÜLEKEZETI SZITUÁCIÓ TALÁLKOZÁSÁNAK LELKIGONDOZÓI VONATKOZÁSAI (Fil 2,6-11). EGY PÉLDA AZ APOSTOLI EGYHÁZBÓL	46
12.1. Páli intenciók.....	46
12.2. A gyülekezet.....	47
12.3. A himnusz (Fil 2,6-11).....	48
12.4. A himnusz és a páli intelmek a krisztusi kérygma fényében.....	50
12.5. A kész alkotások, szövegek beemelésének kockázata és kihívása.....	50
13. AZ ÖSEGYHÁZ VISZONYULÁSA AZ ÓSZÖVETSÉGHEZ	51
14. KERESZTYÉN LEKISÉG A BIBLIA FÉNYÉBEN	54
II. AZ ÉNEKLŐ EGYHÁZ.....	55
1. AZ EGYHÁZ MINT ELHÍVOTTAK KÖZÖSSÉGE	55
1.1. Választottak gyülekezete.....	55
1.2. Tanítványok közössége	56
1.3. Élő organizmus.....	57
1.4. Az egyház mint kontraszttársadalom.....	57
2. AZ ISTENTISZTELET MINT AZ EGYHÁZ ÉLETÉNEK MEGNYILVÁNULÁSA.....	59
2.1. Az istentisztelet mint nyilvános esemény	59
2.2. Az istentisztelet mint „látványosság”: amikor az istentisztelet öncélúvá lesz	60
2.3. Az istentisztelet Isten és ember műve.....	61
3. AZ ISTENTISZTELET MINT A SZENTHÁROMSÁGISTEN MUNKÁLKODÁSÁNAK TERE	61
3.1. A kijelentésről szóló bizonyágtétel mint az egyház alapvető tevékenysége	61
3.2. Az igehirdetés mint Isten szava	63
3.3. Az istentiszteleti esemény mint Isten és ember találkozása.....	64
3.4. Az istentisztelet mint Isten jelenléte és az ember jelen-léte:.....	64
3.5. Az istentisztelet alapvető lelkigondozói vonatkozásai.....	65
3.6. A lelkigondozói igehirdetés	66
4. ALTERNATÍV LITURGIÁK LÉTJOGOSULTSÁGÁNAK SZEMPONTJAI	68
4.1. Ellentmondások.....	68
4.2. Akadályok és utak.....	69
4.3. Hitelesség és aktualitás	71
4.4. Szabadság és rend mint liturgikus elv.....	71
4.5. Újszerűség és hatékonyság.....	72
4.6. „Közösségek közössége”	73
4.7. A kapcsolatok mint a forma meghatározói.....	73
4.8. A kiüresedett istentisztelet veszélyei.....	74
5. A GYERMEKISTENTISZTELET MINT AZ ISTENTISZTELET MEGÚJULÁSÁNAK FORRÁSA	75
5.1. Egyházszociológiai háttér.....	75
5.2. Történeti visszapillantás.....	75
5.3. Következtetések.....	76
6. AZ ISTENTISZTELETI ÉNEK LITURGIKAI FUNKCIÓI.....	77
6.1. Az éneklés mint imádság. A psalmodizálás	77
6.2. Az éneklés mint hitvallás: a zsoltárparafrázis és a káté-ének.....	79
6.3. Az énekeskönyvi ének mint textus. A Liedpredigt.....	81
7. AZ ISTENTISZTELETI ÉNEK PASZTORÁLPSZICHOLÓGIAI FUNKCIÓI.....	83
7.1. Az éneklés mint a közösségi lelkigondozás eszköze.....	83
7.2. Az éneklés mint szimbólikus kommunikáció	84
7.3. Az éneklés mint ritualizálás.....	84
7.4. Az éneklés mint kontextusteremtés	86
7.5. Az éneklés mint értelemkeresés	87

III. AZ ÉNEK MINT ISTEN AJÁNDÉKA	88
1. A FÜL MINT AZ ISTEN CSELEKVÉSÉBEN RÉSZVÉTEL ESZKÖZE	88
1.1. A hallás antropológiai funkciója.....	88
1.2. A hangzó beszéd teológiai jelentősége	89
1.3. A hang terápiás hatása.....	89
1.4. A hallás, mint a teológia és a zene alapkategóriája	90
1.5. Az istenélmény szükségszerűen vezet kultuszhoz.....	91
2. A SZÁJ, AJAK ÉS A TOROK MINT AZ ISTEN CSELEKVÉSÉBEN RÉSZVÉTEL ESZKÖZE.....	92
2.1. Nefes: a dicséretmondás és az alapvető emberi szükségletek szerve	93
2.2. Az éneket az Úr adja az ember számára	94
2.3. Az énekelt ige „történik” az emberrel.....	95
3. AZ ÉNEKLÉS MINT VÁLASZ ISTEN SZÉPSÉGÉRE	95
4. AZ ÉNEKLÉS MINT AJÁNDÉK	96
5. AZ ÉNEKEK ÁTADÁSA MINT ÉRTÉK	97
IV. AZ ÉNEKLÉS MINT AZ EMBERKÉNT LÉTEZÉS FELTÉTELE	99
1. A ZENE MINT HARMÓNIKUS KÖRNYEZET	99
2. A ZENEI RÖGTÖNZÉS MINT GYÓGYÍR	100
3. A GYÓGYÍTÓ ÉNEKLÉS	100
4. „AUDIO ERGO SUM”	103
5. A ZENEI SZOCIALIZÁCIÓ MINT ESÉLY	103
6. AZ EGYHÁZI ÉNEKEK MINT EMBERI MŰALKOTÁSOK	104
6.1. A műalkotás jellemzői.....	105
6.2. Az ihlet állapota	105
6.3. A műalkotás befogadása.....	106
6.4. Az énekek kiváltotta katarzis	107
6.5. Következtetések.....	109
V. A GYÜLEKEZET ÉNEKE MINT A MEGÉRTETT IGE GYÜMÖLCSE.....	110
1. A GYÜLEKEZETI ÉNEK ISMÉRVE A BIBLIAI SZÖVEG	110
2. A TEOLÓGIA ÉS A ZENE EGYMÁSRA UTALTSÁGA. ÉVSZÁZADOK TAPASZTALATAI.....	111
2.1. Az óprotestáns istentisztelet	111
2.2. A korai protestáns énekanyag	112
2.3. Egy változást hozó évszázad.....	113
2.4. Válság és kiút	114
3. AZ ISTENTISZTELETI KULTÚRA MINT KEGYESSÉG-GYAKORLÁS	115
3.1. Inkulturáció az egyház gyakorlatában	116
3.2. Régi énekeink mint a kegyesség gyakorlásának eszközei.....	118
3.3. A praxis tanulása.....	119
3.4. „Énekeljete az Úrnak új éneket!”	120
4. AZ ÉNEKLÉS MINT AZ IGE MEGÉRTÉSÉNEK ÉS BEFOGADÁSÁNAK ÚTJA.....	121
5. AZ ÉNEKLÉS MINT A GYÜLEKEZET ÉLET – MEGNYILVÁNULÁSA	123
6. A LITURGIA MINT ÉLETTÉR	125
6.1. A világban-lét mint kihívás.....	125
6.2. Dicsőítő istentiszteletek.....	126
6.3. „Az egyházzene jövője az egyház jövője”	128
7. REFORMÁTUS PIETÁS.....	129
7.1. A jelenkor emberének nyújt segítséget az élethez.....	129
7.2. Hasznosítja a keresztyénség évezredes lelki kincseit	130
7.3. Éneklő gyülekezetekben szólal meg.....	133

FÜGGELÉK:	136
1. TÖBB GYÜLEKEZETRE KITERJEDŐ KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI: A GYÜLEKEZETI ÉNEKEK, MINT AZ EGYÉNI KEGYESSÉG ÁPOLÁSÁNAK ESZKÖZEI	136
2. MÉLYINTERJÚK	144
2.1. <i>Interjú Berkesi Sándorral</i>	144
2.2. <i>Interjú Dr. Karasszon Dezsővel</i>	147
IRODALOMJEGYZÉK	153
ÖSSZEFOGLALÁS	161
SUMMARY	167

Előszó

A lelkész legalapvetőbb teendője az istentisztelet vezetése, s legfőbb felelőssége: mindent megtenni azért, hogy képessé váljon az istentisztelet vezetésére; hogy ne akadály, hanem eszköze legyen a szuverén isteni akarat folytán áradó újjáteremtő Léleknek, és derűs házigazdája Isten és ember ünnepélyes találkozásainak.

E dolgozat témáját egyházunk életének az az időszaka kínálta fel számomra, amelyben felnőttem, s a Viharsarok sok tekintetben megtépzott egyházi miliője, amely otthonom volt. Amikorra – tapasztalat szerint – csupán a templomi alkalmakra és hivatali teendőkre szűkült le az egyház tevékenysége, és a lelkipásztorkodás legnyugalmasabb helyszínei a egészen egyszerű családi otthonok voltak. Felnőve, majd magam is a szolgák közé számláltatva úgy láttam ezt a leszűkített, s ugyan az 1990-es évektől ismét csak egyre táguló cselekvési teret, mint gyakorta hűtlen sáfárok kezeinek kiszolgáltatott drága kincset. Mióta élek, tudom hogy milyen nehéz akárcsak kevesen-kevesen is hűnek – állhatatosnak, tisztakezűnek, áldozatkésznek, hitelesnek, bölcsnek és távlatokat látónak – bizonyulni, ezért úgy tartom: bármiféle elméleti-teológiai munkának is csak a közös helytállás szolgálatába állítva van létjogosultsága.

A gyülekezet éneklése a református istentiszteletnek az az összetevője, amelybe életkortól, hitbeni előrehaladottságtól, képzettségtől, társadalmi helyzettől és családi állapottól függetlenül – és vitathatatlanul – *bárki* bekapcsolódhat, bevonódhat aktív résztvevőjeként a közös és szent eseménynek, hogy az ugyancsak egyöntetűen rá váró hétköznapiak során is Istennek tetszően élhessen. – Vagy mégsem? – Az egyszerűnek tetsző téma gyorsan felveti a kérdőjeleket; ám hogy bármelyik után pontot tehezzünk, ahhoz egy-egy körutat kell tennünk a teológia vonatkozó diszciplináinak területén csakúgy, mint az azokkal határos humántudományok mezején. Ezt vállalták föl a dolgozat egyes fejezetei: a bibliai körsétát (I), a ekkleziológiai-ekkléziasztikai szemlét (II), az antropológiai tanulmányutat (III), a társtudományok és -terápiák területén tett kirándulást (IV) s az egyházzene- és kegyességtörténeti visszatekintést (V).

Hogy az előbb leírt utat mögöttünk tudva hol tartunk most, annak felmérését voltak hivatva szolgálni a dolgozat írója által használt vizsgálati módszerek: így a személyes tapasztalatszerzésen nyugvó szisztematikus *résztvevő megfigyelés*, a gyülekezetek körében folytatott *kérdőíves adatgyűjtés* és az összetettségében nagyszerű emberi személyiség titkaiba tekintést vakmerően maga elé célul tűző *mélyinterjú*. A lelkipásztorok körében tervezett, saját szolgálatukra reflektáló *felmérés* készítése a további kutatási területet kijelölve s a folyton változó realitásokat figyelemmel kísérendő projektként maradt a kutató tarsolyában.

Mindazonáltal köszönet illeti azokat a neves és névtelen testvéreket, akiktől valaha is vonzó példát láttam a tudományos munkában és azokat, akiktől bátorítást kaptam e talán jelentéktelennek (*adiaforon*) tűnő téma feldolgozásához. Köszönöm Istennek azokat a *hangokat*, akiken át születésemtől mindmáig az Ő szavát hallhattam: igehirdetésben, zsoltárénekekben és dicséreteken; szülői házban és baráti szóban, játszóasztaltól és karmesteri dobogóról, katedráról és szószékről.

Munkám nem hiábavaló, ha pozitív *kicsengés*re lel lelkipásztortársaim és a rájuk bízott gyülekezetek körében.

I. Éneklő ember és éneklő gyülekezet a Bibliában

A bibliai ember számára az éneklés és zenélés természetes, sőt nélkülözhetelen. A fennmaradt dokumentumok szerint egyenesen magától értődő. Mára mindez: kuriózum.

Az ember azonban gyökeresen nem változott meg. Keresi azokat a tartalmakat és formákat, amik Isten és önmaga megismerésében, a transzcendens felé fordulás teljessége és a maga emberi lényege megélésében segítik. A bibliai példák – e terjedelemben – ki nem meríthető gazdagságban ragyogtatják elénk, miképp szolgálja az éneklés, ez az ember teremtményi mivoltában rejlő lehetőség a Teremtő, Megváltó és Megszentelő Úrhoz fűződő kapcsolat kialakítását, fenntartását és elmélyítését.

Öszövecség

1. Az emberi hang Isten hangjára válaszol

Az emelt hang és az éneklés a hívő ember válasza az Istennel való találkozás tapasztalatára, melyet Istennek a maga szuverén akaratából kijelentett ígéje tesz lehetővé. Megszólaltatásához¹ szintén az embert választja eszközül, a befogadó pedig mindezt emelkedett élményként él át.

A kijelentéstörténet során az Istennel való találkozás a különböző korokban és az eszközül választott emberek életében igen sokféleképpen zajlott. E találkozások emberi szereplőit, fő sajátosságait, formáit és néhány példáját sorakoztatja fel a dolgozat első fejezete.

1.1. A személyes bizonyágtétel hangján

Isten közvetlenül az embert megszólító szava² írott, hirdetett és látható formában juthat el hozzánk. Az írott ige – a Biblia – isteni eredete el van rejtve annak valóságos emberi történetében: mint ahogyan a hirdetett ige az igehirdető személyén át, a látható ige pedig a gyülekezetbe ágyazottan szólal meg. Az írott ige tartalmát Isten Lelke bizonyítja lelkiismeretünk előtt igaznak és érvényesnek. „Az igazságnak ismerete szabadokká tesz bennünket a Biblia emberi vonásai, korhoz kötött világképe és minden emberi nehézsége láttán is annak a másik hang³-nak a meghallására és meghallgatására, amely 'hangtalan hangként' (1Kir 19,12), Isten megigéző és hatalmába ejtő igéjeként megszólal belőle.”⁴

¹ Felolvasás, meghirdetés formájában.

² A *dbar* -nak két különböző gyöke ismert a héberben: 1. hátul lenni, hátrafordulni, 2. szó, ügy, dolog – jelentéssel. Jenni/Westermann szerint nem áll rendelkezésre meggyőző etimológia. Bonyolítja a képet az *'mr*-ral (mondani) való szinoním használata. Előbbinél a beszélő tevékenysége hangsúlyos, utóbbinál a modottak tartalma és felhívó jellege. A *dbar* alanya személyes, akár isteni (vö. Jób 32,7, ahol az ember, és 2Sám 23,2, ahol az Úr Lelke szól); az *'mr* mögött különféle szubjektum rejtőzhet: tenger, tűz, állatok, fák etc. A *dbar* jelölheti magát a tartalmat, mint eseményt, s éppen e főnévi jelentésében (*debar 'elohím, deba Jhwh*) válik teológiai terminussá és jut nagyobb jelentőséghez, főként a prófétikus irodalomban – mint Isten akarata, Isten gondolatai – hogy végül sz isteni hatékonyság kifejezőjévé váljon (vö. Ézs 9,7; 55,10-11; Zsolt 107,20; 147,15). Ld: Gerleman, G. in: Jenni - Westermann: Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. I. Chr. Kaiser Verlag München 1984. 433-442.

³ A *qol*- hang; 1. mindaz, ami akusztikusan felfogható: a vizek zúgása, az eső, a földrengés, emberi és állati mozgások által keltett zajok, hangszerek hangja, sőt a közelebről meg nem határozható hangzások is; 2. átvitt értelemben: a hallható szavak, a hír, sőt Isten hangja (5Móz 4,12; Jób 4,16; 4Móz 7,89). Ld. Labuschagne, C.J. in: Jenni – Westermann im. II: 629-634.

⁴ Pákozdy László Márton: Bibliaismeret. Budapest 1982. 10.

1.2. A közösség hitvallásában

Isten kijelentése a bibliai bizonyágtételen belül egybeolvadt az arra adott emberi felelettel. E történelmi dialógusban mindig Isten a kezdeményező: megszólít, kiválaszt; a gyülekezet pedig – erre válaszul – magasztalja Isten szövetséget létrehozó és megújító tetteit. Históriák, törvények, liturgiák, próféciák: mind egy grandiózus *credo* alkotórészei.

Izráelt Isten arra választotta ki, hogy királysága alatt papi szolgálatot betöltő nép legyen a többi nép között (2Móz 19,6). Megszabta istentiszteletének rendjét, hogy mint választottak az egész emberiség elé tárják az igaz istentiszteletet. Arra hívta el őket, hogy *szent* néppé legyenek, az *egészen más* Istenhez tartozva, az Ő útmutatása szerint járva. „Izráel a történelme egész kibontakozása során azzal gyötrődött, legjobb szellemeiben és leghűségesebb közösségeiben azon vajdott, hogy a maga egész történelmét a szövetség Istenének alapvető és meg-megújuló beavatkozásai alapján a prófétai szó világosságában szakadatlanul értelmezze, átértékelje s ennek megfelelően szokásait átfogalmazza... Ezeknek az eseményeknek eszmei tartalmuknál fogva van olyan erejük, hogy az *emlékezés* révén jelenünkbe, jövőnkbe hathatnak. Az Ószövetség ... a maga sokszorosan megújult történelmi bizonyágtételével ellenállhatatlanul arra vonzza a hívőt, hogy hasonló számadást adjon.”⁵ A *prófétikus üzenet formálja az istentiszteletet, és alakítja az egyéni kegyességet*.

2. A megszabadított ember dicsőíti szabadító Urát

A Tízparancsolat a zsidó ember számára nem megterhelő törvény, hanem a szabadítás ígéje: világosság a sötétségben. A Tóra megfékezi az emberben a káosz erőit, mint ahogyan történt ez a teremtés ígéje által a kezdeti zűrzavarban⁶ (vö. Zsolt 19). Az *apodiktikus* azaz feltétel nélküli parancsolatokban a Tóra elemi kijelentéseit ismerhetjük fel, amelyekben a Nem-mel együtt mindig felhangzik az Igen is. A kettő együtt: életünk emberibbé formálásának ígérete.⁷

Az első parancsolatban (2Móz 20,2-3) bemutatkozik Isten. Kijelenti magát, és ígéjében tudtul adja arra vonatkozó akaratát, hogy az ember miként viszonyuljon e Kijelentéshez.⁸ Azt várja el, hogy maradjon útmutatásának világosságában és tévutakkal ne kísérletezzon (H.K. 95). Amit ugyanis az 'idegen istenek'-ben keres az ember, az mindig ugyanaz: a termékenység és az erő titka, s az agresszió ereje, melyek bűvölete megteremti a maga médiumát⁹, és átformálja az általuk lenyűgözött embert. Az egyedüli Úr azt kívánja meg, s *arra teszi késszé szövetségétársát, hogy Szabadítója szavát csorbítatlanul és hamisítatlanul hirdesse*.

A második parancsolat (2Móz 20,4-6) tudatosítja, hogy a láthatatlan Isten jelenlétét nem látható képek teszik kézzelfoghatóvá, de még csak nem is a teológiai gondolkodás letisztult fogalmai. Az Istenről szólás feltételezi Isten szavának folyamatos, engedelmes hallását. E parancsolat *felszabadít* a helyes istentiszteletre és a teremtmény Teremtőjéhez való viszonyának olyan *művészi kifejezésére*, amely nem bálványimádásban gyökerezik, s nem is vezet bálványimádáshoz.¹⁰

⁵ Pákozdy László Márton: Miről és hogyan tesz bizonyágot az Ószövetség? In: Válogatott tanulmányok I/1 Budapest 1984. 1-9. 2k.

⁶ Baldermann, Ingo: A Biblia, a tanulás könyve. A bibliai didaktika alapjai (ford. Fükő Dezső) Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1989. 42.

⁷ Niesel, Wilhelm: Lobt Gott, den Herrn der Herrlichkeit. Theologie um Gottes Ehre. Christliche Verlagsanstalt, Konstanz 1983. 117k.

⁸ Id. ehhez Niesel i.m. 120kk.

⁹ Baldermann i.m. 87.

¹⁰ Niesel i.m. 144.

A harmadik parancsolat (2Móz 20,7) arra emlékeztet, mennyire *nem magától értődő, hogy a halandó és bűnös ember számára veheti Isten nevét*. Ha teszi csakis úgy teheti, hogy Szentnek mondja Őt (Ézs 6,3). Tetszése szerint nem rendelkezhet vele, önös céljaira nem használhatja fel Isten nevét. A *gyülekezet felelős azért, hogy körében – s mindenek előtt ilyen az istentiszteleti, az ún. liturgikus keret – ne történjen visszaélés etekintetben, a verbális megnyilvánulás ne váljon pogány fecsegéssé*¹¹ (ld. 1Kir 18,26kk), sőt Isten népe *teljes életével – a szó és a tett egységében – dicsőítse Szabadítóját*.

A negyedik parancsolat (2Móz 20,8-11) az Úrnak szentelt időnek, a nyugalom napjának s *az istentiszteletnek átmeneti s egyben előremutató jellegét* emeli ki. Úton járunk, még nem értünk célhoz, ezért *jelekre van szükségünk, amik észrevéttetik, hogy nem a munkánkból élünk, hanem Isten áldásából*.¹² *Ne becsüljük túl saját cselekedeteinket, hanem a naponként megbocsátó, könyörületes Istenre támaszkodjunk* (H.K. 103). Szükséges tehát egy napot kijelölni, hogy ezt az ünneplést a közösség tagjai együttesen végezhessék.

Az ötödik parancsolatban (2Móz 20,12) foglalt útmutatás alapja Jahve és népe közeli kapcsolata (Hós 11,1; 5Móz 32,6; Ézs 66,13).¹³ A gyermek viszonya a szülőjéhez és viszont is ebben a *Jahve iránti elköteleződésben* gyökerezik, s ennek okán *válhat a vérségi kapcsolat megélése is Istent dicsőítővé*. A vérségi kapcsolatban semmiféle emberi tekintély nem vehető igénybe s nem abszolutizálható.

A hatodik parancsolat (2Móz 20,13) tudatosítja, hogy egyedül Isten ajándékozta és tartja fenn az életet. Felfedi az öngaz magatartás következményeit, amely miközben a felebarátnak árt, egyúttal az Isten iránti elköteleződést is figyelmen kívül hagyja: az isten-tisztelet válik lehetetlenné. Emellett saját épségünk megőrzésére is szólít, hisz „nem vagyunk mi magunkéi”. Nem hozhatunk olyan döntést magunkra vonatkozóan, amely döntés egyedül Istennek állna jogában. *Nincs szabadulás a szabadságnak azon ígája alól, amelyet Isten helyez megszabadítottjaira: aki nem vállalja föl a szabadságnak ezt a felelősségét, az szolgálát vesz magára*. Aki ellenben felvállalja hogy egyedül Istenhez tartozzon, az hosszú utat jár be: a felebaráttal való közösségvállalástól az ön maga értékességének felismerésén át az ellenség szeretetig; s a *gyengék és elesettek felé vállalt szolgálat közepette a kiteljesedő istendicsőítésig* jut el.

A hetedik parancsolat (2Móz 20,14) – szembenállva a mindenkori korszellemmel – *a csakis kapcsolatban élve életképes embert védelmezi*. A férfi és nő viszonya a társas mivolt alapformája. Az istenalkotta ember lényege szerint közösségi lény (1Móz 2,18), aki Istenhez és embertársához való viszonyában létezik.

A házasság „férfi és nő találkozásának ama formája, melyben egy szabad, kétoldalú és egybehangzó szerelmi választás révén egy bizonyos férfiú és egy bizonyos asszony felelősen vállal teljes, tartós és kizárólagos életközösséget, és tudatosan döntenek a házasság mellett.”¹⁴ Isten teremtoi akarata nyilvánult meg abban, hogy az embert férfivá és nővé teremtette, hogy a férfi a nőhöz ill. a nő a férfihoz való viszonyában Isten képmása (1Móz 1,27). Tehát *nemünk csakúgy, mint embervoltunk, ok a hálaadásra*. Ez az a keret, forma, amelyben Isten szeretete az ember életében a maga teljességében leképeződhet. És ezért hasonlítható Isten és népe kapcsolata a házassághoz (Hós 1-3). Minden házasságban ez a szeretet kell hogy kifejezésre és érvényre jusson. A házasságban élés és a gyermekek nemzése és nevelése a szeretet kiteljesítésére ad lehetőséget: *az ember önmagát osztja szét övéi életéért*. Isten képmásaként – vele szövetségben élve – az Ő megbízható és visszavonhatatlan szeretetét teheti láthatóvá az ember. Ám a házasságtörő számára kérdéses, hogy Isten valóban képessé teszi ilyen szeretetre az embert.

¹¹ Niesel i.m. 147. vö. Mt 6,7k.

¹² Niesel i.m. 153.

¹³ Niesel i.m. 165kk.

¹⁴ Barth, Karl: Kirchliche Dogmatik. III/4.155.

A hetedik parancsolat védelmezi az emberi szív legmélyebb igényét, de *szabaddá is teszi ezt a vágyat, amikor azt mondja: Te erre képes vagy!* Olyanná teremtettelek, hogy képes vagy arra, amire vágyakozol.¹⁵ Miképp értendő ez a szabadság? – Jahve szövetségi hűségének megtapasztalása újra meg újra felhatalmazza a népet a szövetségben elnyert szabadság jeleinek meglátására, az egymás iránti hűségre és szolidaritásra. *S miként az igazi felszabadulás csak az emberek közötti hűségben ér célhoz*¹⁶, *ugyanúgy az Istenhez tartozás spontán megnyilatkozásai (pl. az ima) is csak a teljes és őszinte odaadásban születnek.*

A házastársak közösséget gyakorolnak az életmegnyilvánulásokban, kölcsönösséget az életszükségletekben és életérdekekben, közös feladatokat és célokat szolgálnak.¹⁷ Ebben a formájában a férfi és nő viszonya – *Ravasz László* örökérvényűen szép kifejezéseit kölcsönvéve¹⁸ – „tisztán és teljesen tükrözi, fejleszti és szolgálja az istenképet”. A család, a gyülekezet és a nép, a társadalom előtt nyilvánvaló kapcsolatuk azt hirdeti, hogy *Isten egy férfit és egy nőt azért kapcsol egymáshoz, hogy Isten Országát keressék és építsék egymásban „a szeretet és szolgálat liturgiájával”.* A Teremtő útmutatása szerinti életközösség tehát, „nem elért állapot, hanem cél, ami felé törekedni kell, feladat, amit meg kell oldani, csoda”, amit vállal a két ember.

A nyolcadik, kilencedik és tizedik parancsolat (2Móz 20,15-17) annak felismerésére szólít, hogy mennyire nem biztosítja be az ember a maga életét azzal, hogy többre vágyik, mint amije van: fejlettebb technikára, több nyersanyag kiaknázására, stb. *Az egyetlen életlehetőség, távlat, ami az emberiség rendelkezésére áll: az Isten magasztalása azokért a korlátokért is, amikkel szabadságának határt szabott, hogy amit neki adott, azt tönkre ne tegye.*

A tizedik parancsolat (2Móz 20,17) – megvilágítva az előző kettőt is – azt teszi nyilvánvalóvá, hogy aki embertársának bárminémű személyes dolga fölött akar hatalmat gyakorolni, az figyelmen kívül hagyja Isten mindent átfogó hatalmát.¹⁹ Aki elégedetlen azzal, amit neki ajándékozott Isten, felebarátjának okoz sérelmet, és alapjaiban rombolja a közösséget (vö. 2Sám 11). *Ami a felebaráté, az készíthető* – pl. szépségénél fogva – *Isten magasztalására* (Zsolt 45,3; 104,15) és az *élet Őáltala létrehozott rendjének elfogadására* (vö. 3Móz 25,23; 5,9kk).

3. Hanghordozók

Izráel istentiszteletéről s az Istent dicsőítő emberről csak akkor alkothatunk tényleges képet, ha figyelembe vesszük a forrásokat; minden felderített mozzanat akkor nyeri el megfelelő súlyát, ha a vonatkozó háttér alapján értelmezzük.²⁰

¹⁵ Pesch, Otto Hermann: Die Zehn Gebote. Topos Taschenbücher. Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1976. 98k.

¹⁶ A házasságok sikere azon múlik, mennyire képes a két fél felszabadítani a másikat abban az értelemben, hogy: nem veszi igénybe a másik felet a maga önös céljaira, nem fosztja meg önálló lépések megtételétől, s lemondanak az egymás fölötti hatalmaskodásról. A parancsolatnak a pozitív megvalósítása – amely mentes egymás kizsákmányolásának kísértésétől – csak akkor lehetséges, ha az intimitásra is elegendő időt szánnak, és egészen természetesnek tartják, hogy a parancsolat a férfi és nő kapcsolatának minden területére vonatkozik, minden indulatra és gondolatra. Ld: Pesch i.m. 102k.

¹⁷ Lochman, Jan Milič: A szabadság útjelzői. Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz. Kálvin Kiadó Budapest 1993. 115.

¹⁸ Hasonlóan: „Isten rácsot tett arra az ablakra, amely az életöröm kertjére néz, hogy ki ne ejtsük rajta a boldogságot.” In: Ravasz L.: „Én vagyok a te Istened!” A Tízparancsolat magyarázata. Kálvin Kiadó Budapest 1995. 45k.

¹⁹ Niesel i.m. 184.

²⁰ Így például a Papi irat szándéka az, hogy úgy mutassa be az Izráel népe körében a történelem során létrejött kultuszt, mint ami a világ létrejöttének és fejlődésének célja; már a teremtés is erre az Izráelre tekintettel történt. Ugyancsak a Papi irat az, ami Izráel kultusza alapítását a sinai eseményben látja, míg a Jahvista forrás és a

3.1. Népi elbeszélések és udvari történetírás

A korabeli kegyességi élet megnyilvánulásainak vizsgálatakor számolnunk kell a ténnyel, amire Pákozdy hívja fel a figyelmet, hogy „az udvari történetírást az udvar szándékai szerint írták, és egy dinasztikus ideológia szolgálatában szerkesztették, ...melyet a jeruzsálemi papság még a fogság után is tovább ápolt. ...Az udvari történetírást érdemes nagyon élesen megkülönböztetni a népi elbeszéléstől és történettudattól, mert bár az előbbi a népi elbeszélő műfajok széles és mély talajába nyúlik bele, és onnan is szív magába elemeket, - a felszíni hasonlóság mögött azonban mély társadalmi és eszmei szakadék tátong.”²¹ Idézett vélemény szerint az udvari történetírás egyik rendeltetése éppen az, hogy irányzatosságával ezeket a társadalmi-vallási kérdéseket elleplezze vagy átértelmezze.

A népi elbeszélések mögött is mindig alkotó személyiség áll, hiszen „csak az a szó, az az ének száll szájról szájra, amelyet megigéz a forma, a tartalom és a helyzet összhangja”²². Miközben a népi elbeszélés élő világa forrása és ellenpontja maradt az udvari dinasztikus történetírásnak, a kettő között több területen is feszültség mutatkozott.

3.2. A próféták hangja

Isten népe az ószövetségi időkben elsősorban Isten nagyságos dolgait, vagyis történelmi tetteit értette Isten kijelentésén. Akarata közléséhez az Úr igénybe vette a megvilágosító prófétai ígét (vö. 5Móz 4,32kk); a prófétai szót pedig tények pecsételték igazzá (5Móz 18,21k; Ézs 41,26k; 43,9; 45,21; 48,14k). Az isteni tett és a prófétai szó együtt 'az ige'.

3.2.1. Az extatikus prófétaság

A prófétai üzenet-hirdetés és jóslás, melyeket csodás motívumok– pl. gyógyítás –vesznek körül (1Sám 1-3; Bírák 11; 13; Lev 27), egyik formája annak az egész ókori Keleten s így Izráelben is előforduló jelenségnek, melynek során *egy-egy személyek magukat teljességgel Isten szolgálatára ajánlják fel*.²³

A próféta (*nab'i/r'h/hozeh*) tevékenysége kétségtelenül a *hirdetés (nb')*²⁴, amely *tartalmilag és kifejezőmódját tekintve a teljes Isten felé fordulás és egy ezzel egyidejű belső munka eredménye*. A nézésnek (*r'h*) érzékelhető tárgya volt; bizonyos jelre vonatkozott, amit a szent ember alaposan megtekintett, s így alkotta meg mondanivalóját²⁵ (2Sám 27,11; 2Kir 17,13; 1Krn 21,9; Ézs 29,10; Ám 7,12; Mik 3,7). Ha valamiféle különbséget lehet tenni, akkor a *hozeh* az isteni tanácskozás hírhozója az emberek felé, míg a *nabi* egy közvetlen

Deuteronomista források történelem-ábrázolása szerint annak lényege: Isten törvényt adó akaratának ünnepélyes kihirdetése. Ld. Rad, Gerhard von: Az Ószövetség teológiája, ford. Görföld Tibor. Osiris Kiadó – Budapest, 2000. I.188.

²¹ Példa erre a prófétaság polarizálódása. Fenomenológiaiailag kánaáni eredetű, a sikeresen adaptált extatikus prófétaság mégis az amfikciónia szövetségese és legélesebb képviselője lett. Amit a próféták tettek, mély nyomot hagyott a nép köztudatában. Ez a szellemiség és magatartás akkora körre terjedt ki, hogy lényeges szerephez jutott az ősi hagyományok irodalmi anyaggá sűrűsödésében, mégpedig a Deuteronomista történelmi mű formájában. Minthogy azonban eredete szerint a prófétaság kultuszhelyekhez kötődött, megtalálta útját a hivatalos királyi kultusz-központba is (1Krn 25,1-5). Ld. Pákozdy: Udvari történetírás és népi elbeszélés az ókori Izráelben. In: Válogatott tanulmányok I/1 Budapest 1984. 127-131.

²² Pákozdy: Válogatott tanulmányok 127.

²³ Az Ószövetségben a próféták főleg a magaslati kultuszhelyek kapcsán említetnek 1Kir 13,11; 2Kir 2,3,5 – Ráma, Gibea, Bethel, Jerikó; egyéb leírásokat és adatokat közöl 1Kir 22,5; 2Kir 4,1; 5,22; 6,1-4; 9,4; 22,5, ld. még 1Sám 10,5-13.

²⁴ Ezt erősíti meg Davidson, Benjamin: Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon. Grand Rapids Michigan 1970. 530k.

²⁵ Varga Zsigmond: Bibliai vallástörténet. Debrecen 1938. A szerző saját kiadása 420kk

szószóló Isten előtt a szövetségre vonatkozó kérdésekben; a szövetség Istenét képviseli, valahányszor a népet tájékoztatja, inti vagy ítéli.²⁶ *Maga a szövetség igéje – ami egyszerre tömör, lényegi és memorizálható – lehetővé teszi annak több emberi érzékszervet igénybe vevő befogadását és kommunikálását: beszéd, hallás, látás és megjelenítés által*²⁷.

Profétái a többi ókori népeknek is voltak. Izráelben azonban a prófétaág különleges vallásos jelenséggé nőtte ki magát. Sámuel idejében egész prófétai csoportok járták az országot (1Sám 10,5). Zenéltek, táncoltak, amíg önkívületi állapotba nem estek. Extatikus állapotuk előidézésére különböző instrumentumokat használtak (1Sám 19,19), s szent örvényükkel másokat is extatikus állapotba ringattak.²⁸ Amit ilyenkor – félig öntudatlan állapotban – mondtak, azt ők maguk és a nép is isteni üzenetnek tartották. Sámuel az élükre állt, és általuk szólította fel Izráelt megtérésre (1Sám 9,9; 10,4-6). Saul is körükben lett Isten Lelke által megszállott prófétává (1Sám 19). Isten tehát csodálatosan vette igénybe a pogány eredetű prófétaágot, s a megromlott papság helyett a *nábik* által hirdette meg akaratát.

A kezdetek szemügyre vételekor azt látjuk, hogy a bizonyítékok nem elégségesek – és főképp nem elég egyértelműek – ahhoz, hogy segítségükkel utólag megrajzolhatnánk ennek a mozgalomnak a hozzávetőleges történetét, vagy akár csak körvonalaiiban felvázolhatnánk az eredetét. Még az sem tudható pontosan, hogy eredetileg milyen jelenséghez tartozott ez az elnevezés, majd azután milyen jelenségre vitték át. Nem ismert az sem, hogy a legrégebbi

²⁶ Petersen, David L.: The Roles of Israel's Prophets. The University of Sheffield 1981. 85k.

²⁷ E megállapítás jelentőségét a dolgozat záró fejezetei világítják meg; amennyiben a jelenlegi istentiszteleti gyakorlatra nézve vehetünk innen impulzusokat, ld: V. 7.

²⁸ Van olyan vélemény is, amely szerint nem maguk a próféták használták a hangszereket, hanem zenészek jártak előttük. Hangszereik hangja egy eszköz volt arra, hogy a *nábik* révületbe jussanak. A prófétaág kutatásának azon korszakából származik *Hornyánszky Aladár* műve: A prófétai extázis és a zene. (Bölcsészdoktori értekezés) Keleti Könyvtár, IV. sorozat: Ethnographia, vallástörténet. Budapest 1910. (12.), amely a prófétaág eredetére vonatkozó kérdést az extatikus mozgalmak eredetének és korának vizsgálatával igyekszik megválaszolni. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a prófétaág nem eredeztethető csak egy forrásból, mert az Ószövetségben összetett jelenségként áll előttünk. Figyelemre méltó azonban a Hornyánszky Aladárnál olvasható kérdésfelvetés: Mi az összefüggés a prófétai extázis és a zene között? Miért szükséges a zűrzavaros muzsika a prófétai módon való viselkedéshez? – A következő válaszokat adja: [1.] A *nábik* a filiszteusok elleni szabadságharc agitátorai, s azért rögtönöznek az emberek szeme előtt megdöbbentő, extatikus jeleneket, hogy az apátiába süllyedt lakosságot „fel-Lelkesítsék” elnyomóikkal szemben. A szó, a vers, a dal van hivatva arra, hogy a tömeget mozgásra indítsa (15.). [2.] Aki cselekszik, az egyedül Jahve; az instrumentum (a hangszer) eszközül szolgál valaminek az előidézésére: annak a meghatározott ideig tartó rendkívüli állapotnak, amikor az ember rendkívüli képességek birtokába jut (2Móz 31,3-5; Ézs 11,2-4; 32,15; 44,3-4; Mik 3,8), mert a *ruah Jahve* irányítása, hatalma alá kerül. A hangszereket kezelő zenészek nem hordozói a *ruah Jahvenak*, de a *ruah* megjelenését a zene idézi elő, hívja akkor, ahová és amikor az ember akarja (2Kir 3,15). [3.] Mindenütt elterjedt és Izráelben is gyakorolt módja a szellemek citálásának és elűzésénél a suttogás, mormolás (Ézs 3,3; 8,12; Préd 10,11), a kantillálás. „A varázsigék éneklő recitálásának egyenes leszármazottja a szent iratok cantilenáló olvasása a zsidóságnál, az iszlámban és a keresztyén egyházban.” (72.) „A *nábikat* kísérő zenészek tehát arra való, hogy a jövőseben–menésében kiszámíthatatlan szellem bármikor ha szükséges, az ő rendelkezésükre álljon.” (112.) Erre példa Saul és a hárfázó Dávid története (1Sám 16,16-25; 18,10). A zenészek segédkeznek tehát abban, hogy a kiszámíthatatlan kiszámíthatóvá válják, a démonok „megjuhászodjanak” (104.) (2Móz 28,33-35). [4.] A szó mágikus hatására vonatkozó felfogás gyökereit is itt találjuk tehát – véli a szerző – ami aztán az idők folyamán változáson és módosuláson ment át. Kezdetben a szó csupán eszköz a szellemek befolyásolására és irányítására, a cselekvők a szellemek; később már a szó maga is démonikus hatalom, előidézi mindazt, amit a démonok szoktak (73.) (Zak 3,2). [5.] Ismerteti a szerző azon kutatók felfogását, akik egzaltált, fanatikus, kóbor népségnek tekintik a *nábikat* (utalása: Budde és Schwally írásai, in: Die Religion des Volkes Israel bis zur Verbannung. Giessen 1900.), valamint azokat is, akik prófétai iskolákat-egyesületeket sejtene a mozgalom mögött, melyeknek tagjai mózesi eszmék és tanok hordozói és terjesztői, ismereteket adnak át és készségeket fejlesztenek tanítványaikban, mint ékesszólás, gyógyászat és zene (Reuss: Die Geschichte der heiligen Schriften Alten Testaments. 2. Ausg. Braunschweig 1890. 147k. és Wildeboer: Die Literatur des Alten Testaments 67-70), énekeket szereznek és tartanak emlékezetben, melyekhez az anyagot Jahve nagy tettei szolgáltatják. – Hornyánszky végső megállapításában Kittelt idézve csak annyit szögez le: zene és prófétai elragadtatás sokszorosán összefüggének.

időben az extatikus felindultságnak ez a fajtája általában artikulált szavakban fejeződött-e ki, s hogy azt *eleve* isteni hatás bizonyítékának tekintették-e.²⁹ Az 1Kir 18,20-40-ben olvasható történet alapján – Baal és Jahve prófétáinak versengéséről – kimondható, hogy Izráel a prófétaság fogalmának és jellegének kialakításakor Kánaán tanítványának bizonyult, ám vannak olyan vonások, amelyek csak Izráel sajátos életéből érthetők meg.³⁰ A 4Móz 11,10kk-ben olvasható történet legitimálja a prófétaság keletkezését amikor elmondja, hogy a vénekben ugyanaz a Lélek van, mint Mózesben. Fenti igehelyek áttekintése arra az összegző gondolatra bátoríthat, miszerint *maga Isten Lelke indította el az extatikus folyamatot, melynek előidézésében a különböző hangszereknek nagy szerepük volt.* Extatikus állapotuk során látomásokat láttak, hallucinációkat éltek át Isten emberei (1Kir 22,19), és alkalmanként hangszeret vettek igénybe *a prófétai üzenet megszólaltatásához is* (2Kir 3,15). Mivel kortársaiknál többet és mást láttak Isten cselekedeteiből, teológiájuk látásszerű, nyelvezetük képi, stílusuk metaforikus. Témájuk ir-reális: a jövőben bekövetkező.³¹

3.2.2. Kultikus prófétaság, szabadprófétaság

A királyság korai időszakában valószínűleg léteztek olyan próféták, akik kizárólag a kultusz keretében gyakorolták funkciójukat, s akiket egyenesen kultikus tisztséget betöltőknek kell tekintenünk, amennyiben Istenhez intézett kérdésekre adtak választ és közbenjártak másokért Istennél (1Móz 20,7; 1Sám 12,23; 7,5).³² A legtöbb nagyprófétát ebből a templomi és kultuszszolgai státusból hívta el Isten az egyedül az ő igéjéhez kötött szabadprófétaságra (Ézs 6; Jer 1; Hós 1). A redaktorok segítségével ránk hagyományozott szövegek nagyon sok zsoltárjellegű kiegészítést tartalmaznak, amelyek teológiailag jól harmonizálnak a korábban rögzített anyaggal³³ (Ézs 12; 38; Nah 1; Mik 6k; Hab 3).

Működésüket az első nagy próféták a jog és az erkölcs szolgálatába állították (ld. 2Sám 7,1-7; 12,1-15; 1Kir 21,1-22). Saul engedetlenségét követően (1Sám 15,22) a próféták mindig feltűntek a királyok oldalán mint Isten nagykövetei, és figyelmeztették őket, hogy nem uralkodhatnak kényük-kedvük szerint, hanem csak Isten parancsait követve. A VIII. és VII. század prófétái már egészen más módon legitimálták küldetésüket: elkülönültek mind az állami, mind a szakrális hivataloktól. Az eltorzult és elvilágiasodott intézményekkel szemben úgy vélték, hogy ők az egyedüli közvetlenül felhatalmazott közvetítők Jahve és Izráel között.

A próféta legitimációja abban áll, hogy Isten hívja-küldi el (Ez 2,3). A kiválasztott befogadja az ígét, az Isten szavát, melynek hírnöke lesz, mely mint egy „látás” vezérli szolgálata során (előbbiekhöz hasonló elragadtatásszerű víziókról értesülünk Ézs 6; Ezékiel 1,2; Zak 3; vö. Ám 7). A nagy próféták üzenethirdetésének jellemzője:

- a józan, egyértelmű beszéd
- a nyilvánvaló kapcsolódás Izráel történetéhez
- az eseményjelleg (mint a bekövetkező dolgok előrevetítése (Ez 24,15kk)
- a küldetést adó Isten szabadságából következő spontaneitás (Hós 5,14; Ézs 43,25)³⁴
- képszerű nyelvezet, képekben bővelkedő stílus, mint adekvát kifejezője a prófétai látásban nyert üzenetnek, s eszköz, hogy az ige eljusson a címzettekhez

²⁹ Rad, G. von: i.m. II. 20.

³⁰ Varga Zsigmond i.m. 422k.

³¹ Seybold, Klaus: Die Sprache der Propheten. Studien zur Literaturgeschichte der Prophetie. Pano Verlag Zürich 1999. 3-4.

³² Hesse, E.: Die Fürbitte im AT. Erlangen 1949. 19.kk; Rowley, H. H.: Ritual and the Hebrew Prophets, Journal of Semitic Studies 1956, 338kk, idézi G. von Rad.

³³ Seybold, Klaus: Die Sprache der Propheten. 8.

³⁴ Zimmerli, Walter: Grundriß der alttestamentlichen Theologie. 6. Aufl. Kohlhammer – Stuttgart 1989. 88kk.

- céljuk: hallhatóvá, befogadhatóvá és meggyőzővé tenni a közlendőt, így a képi nyelv olykor szcenikus megjelenítéssé, szimbólikus cselekvéssorral válik (Jer 7).

Amint ezt a hallgatóság befogadóan érzékeli és hozzászokik ehhez, a belső megértetés új nyelve jön létre, melynek segítségével egy „emberkép” s egy „istenkép” körvonalazódik.³⁵ A szimbólikus cselekvésre kapott megbízatás hasonló a meghirdetéshez; nem pótolja, de nem is szorítja háttérbe a próféta személyiségét, sőt inkább minden adottságát igényli a szolgálathoz. Az egyéni kreativitás individuális jelleget kölcsönöz a mindenkori szimbólikus cselekvésnek, mely a nyelvi kifejezőeszközökben rejlő lehetőségeket tágítja ki: szemléltetik, imitálják, láttatják azt, amit szavaikkal közölnek, és amire legfeljebb ilyen drasztikus ábrázolásban figyelnek föl a jövővel nem gondoló hallgatók (pl. Jer 28).³⁶

3.2.3. A karizmatikus próféták örökösei, a lévíták

A papi műhelyből származó Krónikák könyve szerint (1Krón 25,1-6) Dávid király alakította ki a jeruzsálemi sátorszentély kultuszi rendjét. Ő állapította meg, hogy kik prófétálhatnak a jeruzsálemi istentiszteleten. A Krónikás, aki a Törvény iránti engedelmisség mintaképének tekinti Dávidot (2Krón 7,17; 11,17; 17,3; 28,1), igen részletesen ír a templom zenei életének megszervezéséről. Eszerint Dávid előre elkészíttette a papok és a lévíták hangszereit (2Krón 7,6; 29,26k), ő maga írt templomi használatra szánt énekeket (2Krón 7,6; 29,30) és részletesen szabályozta a lévita énekesek szolgálati rendjét (1Krón 25; vö. 2Krón 8,14; 23,18).³⁷ A lévítáknak – a templom zenészeiként és énekeseiként – Jahve dicsőítése, jóságának, szeretetének és hűségének a hirdetése lett a feladatuk (1Krón 6,16-24; 15,16-24; 16,4-42; 25; 2Krón 5,12-13; 7,6; 8,14; 20,19-22; 23,13.18; 29,25-30; 30,21; 35,15).

Azonban nem téveszthetjük szem elől, hogy amikor a Krónikás évszázadokkal korábbra visszatekint, „saját korának kultuszról alkotott véleményét juttatja kifejezésre: az áldozatok mellett sőt talán azokkal szemben az énekléssel kifejezésre jutó öröm és hála került a középpontba”³⁸. A lévíták szolgálatát és elhivatottságát olyan nagyra értékelte a Krónikás, hogy nemcsak a laikusok és a papok feladatainak egy részét ruházta át a lévítákra, hanem – mivel a próféták korát lezártak tekintette – a próféták örököseit is a lévita énekesekben látta (1Krón 25,1.3; 2Krón 20,14kk; par. 2Kir 3,9-20; 2Krón 24,20-22; 26,5; 34,30; par. 2Kir 23,3; vö. 2Kir 3,15).

3.2.4. Egy elhívási történet

Ézs 6,1-11-ben Ézsaiás elhívási történetét találjuk, melynek lejegyzése – másodlagos eseményként – nemcsak a személyes (primér) élmény rögzítését szolgálta, hanem a közösségből ilyen módon kiemelt férfi közösség előtti legitimációját is.

Az elbeszélés a próféta több tipikus vonására is ráirányítja az olvasó figyelmét (vö. 1Kir 22,19). [1.] A elhívás hangsúlyozása nem lett volna szükséges, ha hivatalos volt volna be a próféta a szertartáson belül. Valószínűsíthetjük tehát: tudatában volt annak, hogy csak önmagára számíthat, s elhatárolta magát attól, amit a tömegek a vallástól kaptak. [2.] Az elhívási esemény sosem valamely séma szerint zajlik; mindig a próféta belső hajlamai határozzák meg az ábrázolás módját (1Kir 19,19kk; Ám 7-9; Ez 1-3; Zak 1,7-6,8). Tipikus

³⁵ Seybold, Klaus: Die Sprache der Propheten. 13k.

³⁶ Seybold nem elégszik meg magyarázatában azzal az általános állásfoglalással, hogy a próféták testestül-lelkestül prédikátorok voltak, s mindent bevetettek, hogy halló fülekre találjanak. Szerinte patológikus vonások inkább a címzetek oldalán keresendők mint a prófétákén; ez az igehirdetési mód újszerű volt (és inkább negatív visszhangot váltott ki) de szükséges, mert a verbális elégtelennek bizonyult. I.m. 239k.

³⁷ Az idevonatkozó adatokat alaposan összegzi Kustár Zoltán: A Krónikák könyve. Debrecen 2002. 35.

³⁸ Kustár Z. i.m. 31.

vonás azonban, hogy [3.] *ezeknek az embereknek* nemcsak a száját, hanem *az egész életét igénybe vette a különleges szolgálat*. [4.] A törés – amely a prófétát elválasztja korábbi életétől – olyan mély, hogy a korábbi társadalmi kötöttségek közül egy sem marad meg az új egzisztenciában (Ám 7,14k). [5.] Az elhívott ember maga mögött hagyja az összes társadalmi és gazdasági biztosítékot, s így lép át a Jahvétól való minden biztosíték nélküli függőségbe (Jer 15,17). Egy hús-vér embert csak kényszeríteni lehet arra, hogy ilyen szolgálatot vállaljon; a próféta joggal érezhette, hogy erőszakátétel történt rajta. [6.] Egyező tapasztalatuk van a prófétáknak arról, hogy a vízió és az audíció mintegy kívülről, váratlanul és kiszámíthatatlanul éri őket – csak egy helyen van szó a látomás elfogadásának technikai előkészületeiről: egy lantos hallható hangon játszani kezd (2Kir 3,15).³⁹

Arra az állapotra, amelyben Isten megszólítása elér hozzájuk, aligha lenne elég pontos és körülhatárolt jelző az „*extatikus*”, amely alatt – mind hétköznapi mind tudományos értelemben – az éber tudat kiiktatódását értjük. Az a transzállapot, amit a monoton hangzások (ütős vagy húros hangszerek által keltett hangok) bizonyos idő alatt előidéznek az emberben – éppenséggel egy letisztult, érzékeny és befogadóvá lett, megőrzött, sőt felfokozott tudat mellett – az egész Én-t veszik igénybe jelenbeli testi valójában és minden megélt pszichés élményanyagával együtt. A befogadó ugyanaz marad, aki volt, nem veszti el személyiségét. Sőt *olyan fokon éli meg önmagát, amire nincs lehetősége a hétköznapi életfolytatással járó hatások és kötöttségek közepette*. Ézsaiás is eleven emberként van jelen Isten jelenlétében: lát (1aa), beszél (5a) és hall (8a).

Gerhard von Rad arra hívja fel a teológusok figyelmét, hogy ha Jahve az Izráelnek szóló ige közvetítésére nem a meglevő intézmények közül választott egyet, s amennyiben az ilyen szokatlan módon szabaddá tett területen (az ember tudatállapotainak igénybe vételével) szokatlan események történtek, nem mondhatjuk, hogy ez teológiai szempontból jelentéktelen.⁴⁰ „Ugyanis nem kevesebbről van itt szó, mint arról, hogy a próféta ezekben a vizionáló-hallucináló állapotokban különleges módon eltávolodik... saját személyes örömeitől és rossz érzéseitől, az isteni pátosz belevonja őt saját hatókörébe, és a prófétára nem csupán a történelmi tervek ismerete tevődik át, hanem az isteni szív indulatai is (Hós 6,4; Ézs 6,8). *Jellemző, hogy soha egyetlen próféta sem ösztökelte, vagy szólította föl kortársait, hogy igyekezzenek eljutni az Istenről szerzett tapasztalatnak ugyanarra a szintjére, mint amilyen szintre ő eljutott*. Az elvárás, hogy egyszer majd Izráel is olyan lehetne, mint egyes karizmatikusok, csak Jóelnél fogalmazódik meg (Jóel 3,1kk)”⁴¹, ill. mint kívánság jelenik meg Mózes negyedik könyvében (4Móz 11,29). Tegyük hozzá: a próféták kortársai már azt a felszólítást is rendkívül erős kihívásnak tarthatták, hogy Isten eljövendő tetteihez alkalmazkodjanak, s azokra bízzák magukat.

Ézsaiást ünnepélyesen bízta meg a trónon ülő, azaz az uralmát teljességgel gyakorló Jahve (vö. Ez 1,26k) a nép életfolytatásából adódóan ítéletes döntés meghirdetésével. A beszámoló három egységre, három jelenetre tagolódik: 1-4., 5-7. és 8-11. Elhívási látomásában az akusztikus benyomások az intenzívek: hallja a szeráfok kórusát, melytől megremeg az egész palota. A mennyei dicsőítés Isten legbensőbb, legrejtettebb, és mégis minden teremtmény fölött álló lényét énekli meg, akinek bár fényessége és tisztelete az egész földet betölti (Zsolt 8,6; 29,2), a teremtett világ mégsem képes magától annak látására, belátására (Zsolt 96,7k). A mennyei énekszó ennek ellenére *nem a világ jelenlegi állapotáról ad hírt, hanem a végső kiteljesedés reménysége szólal meg benne*.⁴²

Jahve szentségének magasztalása felfed valamit a Kijelentés titkából: ha Isten úgy ismerteti meg magát velünk, mint Akire rábízhatjuk magunkat, akkor nyilvánvalóvá válik

³⁹ A prófétai elhívás és kinyilatkoztatás elfogadásához ld. bővebben: G. von Rad i.m. II. 55kk.

⁴⁰ Rad, G. von: i.m. II. 65k.

⁴¹ Rad, G. von: i.m. II.112.

⁴² Kaiser, Otto: Das Buch des Propheten Jesaja. Kapitel 1-12. ATD 17. Göttingen 1981. 129.

előttünk hatalma és szentsége.⁴³ Ugyanakkor „Ézsaiás itt, amikor a legmagasabb szentség közvetlen közelében s a tiszta imádat atmoszférájában van, rémülten ébred rá saját bűnösségére; sőt mintha az egész nép minden bűne benne nyilvánulna meg. Vallomására válaszul ...ajkán a bűnbánat szertartása zajlik le, s ezáltal lesz csak képes arra, hogy egyáltalán megszólaljon.”⁴⁴ Az oltárról vett eleven szénnel a próféta száját érintő szeráf (vö. 4Móz 31,22k; 3Móz 4,26.35; 16,17) egyidejűleg *az isteni megbízatásban részesülő ember egész személyiségét tisztítja meg* (vö. Zof 3,9 és Mt 15,18kk)⁴⁵. Mivel nem a teofánia hordoz ítéletes jelleget, hanem annak a népnek az állapota, amelyhez a próféta küldetik⁴⁶, az elhívás magában foglalja a szolgálatra elkülönítés mozzanatát is: Isten embere a száj megtisztítása után lesz alkalmassá arra, hogy Isten cselekvésének eszköze legyen. Ez rá nézve azt jelenti, hogy nem kell viselnie bűneinek következményeit, s nyilvánvalóvá lesznek előtte a világban uralkodó valódi hatalmi viszonyok. Ezért tud Jahve oldalára állni anélkül, hogy ennek következményei után kérdezne.

„Nagyon kevés az olyan hely, amelynek a nagyszerűsége összevethető volna azzal, ahogyan Ézsaiás ábrázolja a saját elhívását... A kinti dolgok ábrázolásában jelen van minden, ami belül van, és a belső dolgokban megtaláljuk a kintiek nagyszerűségét.”⁴⁷

3.2.5. A próféták istenképe

A prófétai erkölcsi felfogás elutasít minden mítikus (kozmológiai-kozmogóniai) elemet, amelyet Jahve erkölcsi jellegével, a világtól való különbözőségével összeférhetetlennek tart. *Az ószövetségi próféták szemében Jahve abszolút erkölcsi és szellemi lény, aki öröktől fogva egyedül volt és örökre egyedül tisztelendő Isten marad. A világ Jahve teremtménye, működésének és dicsőségének színhelye*, de sohasem Jahve életének egy darabja, a hatalomban semmi és senki nem osztozhat vele. Jahve kívül marad a világon, kívülről nyúl bele sorsa intézésébe. *E transzcendens monotheizmust a prófétizmus fejlesztette ki és gyökereztetette meg Izráelben.* Ezt élezte ki aztán még érzékelhetőbben a fogság utáni kegyesség, mely odáig ment, hogy Istent egyenesen a hetedik ég messzeségébe helyezte, s ezzel csaknem áthidalhatatlan szakadékot létesített Isten és a világ között.

Másként áll azonban a helyzet Jahve világkormányzói működésével: ezt nem tudta más vonásokkal ábrázolni, csak amiként a korabeli vallások jellemezték isteneiket; de a prófétai hatás itt is kitűnik az anyag elszellemiesítésében és az idegen politeisztikus vonások kiküszöbölésében.⁴⁸ Sámuel például határozottan állást foglal amellett, hogy a teokrácia valami egészen más, mint amire a földi királyság vágyik, s hogy a próféták csak ezen előbbi előmozdításának szentelhetik életüket, erejüket. Ha a kettőt nem sikerül összhangba hozni, a versengésben az emberi intézménynek kell alulmaradnia.⁴⁹

A formatörténeti kutatás állásfoglalása⁵⁰ szerint a próféták nem azért voltak kiemelkedő vallásos egyéniségek, mert ők maguk fogalmazták meg Izráel vallásának és teológiájának tartalmát, hanem mert *igen jól sikerült integrálniuk tevékenységüket Izráel vallásos és társadalmi életébe. Fölhasználták a meglevő tradícióanyagot*, amit akár a népi vallásosság, akár a hivatalos vallás, akár a kultusz ismert és használt. A próféták tevékenysége ezek

⁴³ Brunner, E : Vernunft und Offenbarung. Zürich 1961. 59., vö. még 1Kor 15,28k.

⁴⁴ Rad, G. von: i.m. II. 66k.

⁴⁵ Amint erre Kustár Zoltán utal, in: „Durch seine Wunden sind wir geheilt”. Eine Untersuchung zur Metaphorik von Israels Krankheit und Heilung im Jesajabuch. Kohlhammer 2002. 55.

⁴⁶ Ezt O. Kaiser hangsúlyozza, im. 130k.

⁴⁷ Rad, G. von: i.m. II. 67.

⁴⁸ Varga Zsigmond im. 198k.

⁴⁹ Varga Zsigmond im. 592.

⁵⁰ Az idevonatkozó főbb irányokat összegzi Karasszon István: Az óizráeli vallás. Vázlatok. Budapest 1994. 95-106.

propagálásából és aktualizálásából állt. Azok a formulák, amelyek sztereotíp módon ismétlődnek a prófétai könyvekben, a liturgia keretéből származnak. Következésképp vagy kultikus környezetben születtek, vagy később liturgikus fölhasználás útján hagyományozódtak ránk.

3.2.6. Szent hivatal és karizma az ősi Izráelben

A Jahve-hit legősbibb megnyilvánulásainak volt tehát egy lelkesültségtől és nagy erőből áthatott, ijesztő dimenziója. A *ruah Jhwh teljességgel kiszámíthatatlan megnyilvánulásai minden kétséget kizáróan részét képezték annak a legősbibb tapasztalatnak, amelyet Izráel Istenével kapcsolatban szerzett.*⁵¹ Feltételezhetjük viszont egy olyan papság meglétét ezzel egyidejűleg, amelynek feladata a szakrális rendelkezések sértetlen megőrzése volt. A palesztinai amfiktionia idején a Jahve-hit e két kifejeződése – a papi és a hirtelen megjelenő karizmatikus – még minden bizonnyal egymással párhuzamosan létezett, sőt talán össze is szövődött (1Sám 3). A két funkció együtt, egymást kiegészítve őrzi a szent tradíciót: „a mindennapi kultuszi szolgálat akkor is fenntartja a vallásos élet folyamatosságát, amikor ritkán van közvetlen kijelentés.”⁵² Az ünnepekre sereglő zarándokok számára mindkettő Jahve kimeríthetetlenül gazdag lényére és tevékenységére utalt.

Az ősi Jahve-hitet azok a történelmi események éltették, amelyeket Jahve vitt végbe Izráel érdekében. Az állam kialakulásával viszont megszűnt a harcra hívó karizmatikus vezetés (Bír 11,5-11), a történelem és a politika egyre inkább elvilágiasodott, a hittől eltávolodott területté vált, amelyen a királyok tulajdon diplomáciájukat és hadvezetési megfontolásaikat követve saját belátásuk szerint hoztak döntéseket. A hadügy teljes mértékben szekularizálódott. Majd csak a nagy próféták ismerték fel a politikai eseményekben Isten végső döntéseit. A karizmatikus vezetés megszűnte után a papság maradt a Jahve-hit legjelentősebb ápolója és védelmezője, amely azonban sosem tartotta magát karizmatikusnak. A felkentet egykor sérthetetlennek tekintették (1Sám 24,7; 26,9) – aminek alapja kétségkívül az általa birtokolt karizmában rejtett –, erről azonban később már nem hallunk. Az izráeli próféták rendkívüli jelentősége jórészt abból is adódik, hogy a Jahve-hit alá rendelték olyan területeket, amelyek Izráel életén belül korábban elvesztették kapcsolatukat Jahvéval.

A karizmatikus megnyilvánulások egyenesen a Jahve-vallás lényegéhez tartozó tényezők voltak, melyek igen sokféle formában jelentek meg: a harcra szólító buzdításban és a próféták igehirdetéseiben, a lévita énekesek dicséretében csakúgy, mint a bölcsék útmutatásában és tanításában. Ahol nem jelentek meg, ott válság állt be, s amikor véglegesen eltűntek, az ősi Jahve vallás megszűnése vált elkerülhetlenné, megkezdődött az írástudók kora.⁵³

3.3. A kultusz és az élet dinamikája

A legősbibb dicséret minden bizonnyal az igazak sátraiban felhangzó győzelmi ének volt, amely Jahve megmenekülést hozó tetteit ünnepelte. Énekeltek a szabadulást szerző (2Móz 15) s a csatába induló (Bír 5,23) Jahvéról. *Elsősorban azonban az istentisztelet keretében dicsőítették Jahve történelmi tetteit.* A történelmi himnuszokat egyértelműen meghatározta az az üdvtörténetről alkotott kép, amely már korán kánoni rangra emelkedett, és amelynek eredeti formáját őrzi az 5Móz 26,5kk, vagy a Józs 24,2kk. hitvallása.⁵⁴ A csak egyéni

⁵¹ Rad, G. von: im. I. 83.

⁵² Szűcs Ferenc: Az istentisztelet a református dogmatika szempontjából. Magyar református teológia. I/1. Budapest 2005. 38-48. 42.

⁵³ Rad, G. von: i.m. I. 89.

⁵⁴ Rad, G. von: i.m. I. 282.

kegyesség szűk körében nem lehet ráismerni a Biblia hangjára, utóbbi *kezdetől fogva nyilvános beszédet* jelentett.

Zsoltáréneklés kísérte az áldozatbemutatást (2Krón 29,25kk), a kettő együttesen alkotta a kultuszi cselekményt. A kettő közül egyik sem emelkedett abszolút rangra, jóllehet találunk utalásokat a zsoltárokból, amely a lelki áldozatot előbbrevalónak tartja a materiálisnál (Zsolt 50,23; 141,2; 40,7kk; 51,17k; 69,31k). Ebben azonban csupán az áldozat fogalmának elspiritualizálódását érhetjük nyomon s nem azt, hogy az áldozatbemutatás veszítene jelentőségéből. A próféták az Isten útmutatása iránti engedelmisséget kérik számon az áldozatukat oltárra vivőkön, Ámós és Ézsaiás még az áldozatot kísérő éneklést is hiábavalónak tartották önmagában (Ám 5,23; Ézs 1,15). Bizonyára az volt a céljuk, hogy felrázzák koruk emberét az áldozati kultusszal mindenkor együttjáró hamis biztonságérzésből.⁵⁵

3.4. A salamoni humanizmus

Salamont méltatta Isten arra, hogy templomot építsen neki: hogy a nép ne akárhol és ne akárhogyan imádja Istent, hanem azon az egy helyen tisztán őrizze meg az istentiszteletet. *A kultikus élet új középponthoz kötődött, melynek következményeként Izráel egészen új módon kezdte értelmezni önmagát.* A nép önnön történeti létrejöttének folyamatára reflektált (1Sám 16,14; 2Sám 5,12; 6,12.20; 1Kir 2), *s közben egyszerű hitvallási formulákat fogalmazott meg.* Nem csupán elősorolta az eseményeket, hogy aztán az istentiszteleten recitálva ismételjék és emlékeztetben megőrizték, hanem megrajzolta a nagy történelmi összefüggéseket.

Ez a szellemi felülemelkedés, rátekintés a saját történelmi múltra [1.] feltételezi, hogy már képesek távolságot teremteni önmaguk s az átélt események, élmények között, [2.] lehetővé teszi, hogy a népet Egyiptomból kiszabadító, az atyáknak földet ígérő s Izráelt a pusztában vezető Istenről beszélhessenek-énekelhessenek, [3.] felszabadítja azt a képességet, hogy saját magukat tegyék szemlélődés tárgyává, s [4.] kialakítja a készséget a saját emberi mélységeik és magasságaik meglátására. Szinte valamennyi ekkor keletkezett vagy formáját ekkor elnyerő hagyomány közös sajátossága az elbeszélőknek tárgyukkal szembeni belső – nem csupán idői – hűvös távolságtartása, amelynek következtében gyakran rejtve marad, hogy bensőleg mennyire érinti őket mindaz, amiről beszámolnak.⁵⁶ Mindazonáltal *a külső eseményeknél jelentősebbé válik a szív vezetettsége* (ld. 1Móz 24); egy imádság meghallgattatásában annak a jelét látják, hogy Isten irányítja az eseményeket. Tehát a történelmi eseményeket kézben tartó Jahve hétköznapi útjukon is kíséri az embereket.

Az elbeszélésnek ez az új módja sőt technikája mély szellemi-lelki változást fejez ki. Olyan időkről tanúskodik, amikor Jahve tevékenysége elsősorban nem csodák és csodaszerű epizódok szakrális formájában érhető nyomon; *már a szent elbeszélések is elégséges kifejezőeszközei a hitnek.* E mítosztalanított világban Isten tettei még sokkal inkább érzékelhetővé váltak, az ember cselekvése számos következménnyel járó fordulóponttá lett. A legfontosabb azonban az, hogy *Jahve munkálkodása átfogja az élet valamennyi területét, a szakrálist és a teljességgel profánt.*⁵⁷ Hogy minden mögött Isten áll, ennek alapjai a legősibb Jahve-hitben jelen vannak. E szemléletben Jahve cselekvésének legmagasabbrendű területe az emberi szív; az olyan ember szíve, aki szenvedélyesen törekszik céljai megvalósítására. Az olvasó számára azonban az tűnik szembe, hogy ezen emberek szívét és elhatározását a történelem irányításának céljára használja fel Isten.

A bibliai közléseknek tehát két fő típusa rajzolódik ki az olvasó előtt:

⁵⁵ Rad, G. von: i.m. I. 291k.

⁵⁶ Rad, G. von: i.m. I. 48.

⁵⁷ Rad, G. von: i.m. I. 51.

1. *Az elbeszélés: amely azért nélkülözhetetlen a hívők közössége számára, mert az élmények megjelenítésével távolságot teremt, amelyből szemlélteni és értékelni lehet az eseményeket mint élményeket, állást foglalni velük szemben, következtetéseket vonni le belőlük; így az elbeszélő megszabadulhat az egyes terhelő élményektől.*
2. A másíkfajta ábrázolás alkalmával *az élmények közvetlenül szólnak meg a félelemnek, a vigasztalásnak, az örömmel és hálaadásnak eredeti nyelvi formái segítségével. Ezekkel találkozunk a zsoltároknak, melyek különös erejük révén meg is tanítanak erre a nyelvre.*⁵⁸

A salomoni humanizmus korszakában a csodák és szent események mellett az ember kerül az érdeklődés középpontjába, mégpedig a maga sokszínűségében (ld. 1Sám 18-20.25). Összetett lelki folyamatokat ábrázolnak (1Móz 43,26k, 45,26). Az elbeszélők teológiai célkitűzései mellett művészi törekvéseknek is jelét adják, ábrázolásmódjuk bámulatra méltó: szuverén módon kezelik a stílusokat, s célja van a hallgatásuknak is; elhallgatják azt, amit az olvasónak kell kimondania. Fokozódó mértékben jelentkeznek az elbeszélések díszítettsége, a szereplők ajkára adott szavak a történet drámaiságát teszik élesebbé (1Sám 17. 24. 26). A humánus iránt ébredt érdeklődés a természettudományos ismeretek összegyűjtésével és a retorika alkalmazásával jár együtt.

E folyamatok nyomán *megváltozott az elbeszélők kultuszhoz való viszonya.* A „élet” és a „kultusz” folyamatosan két különálló területté vált. A szent hely – ahol kapcsolatba lehet kerülni Jahvéval – ugyan még mindig az élet középpontja, a szakrális intézmények továbbra is működnek, de a parancsolatok érvénye alól a kulturális, politikai és szociális életet időközben mind nagyobb mértékben kivonták. A próféták pedig, akiket a bálványimádás és az alattvalók sanyargatása miatt küldött az Úr, ezt a folyamatot csak tovább fokozták.⁵⁹

3.5. A babiloni foglyok

A Jeremiásnak tulajdonított Siralmak könyve öt énekében gyászolja a próféta a szent város pusztulását. A próféták által hirdetett ítéletek beteljesedéséből tanulta meg Izráel maradéka, hogy Isten szavát halálosan komolyan kell venni. Az elszenvedett nyomorúság és megaláztatás végleg kijózanította őket a bálványimádásból.

*Az istentisztelet külső formái helyett a zsidóság figyelme egyre inkább Isten ígéje felé fordult*⁶⁰, s a tartalom következményekkel járt e szövegek megszólaltatására nézve. A babiloni Talmudban található mondat⁶¹ szerint ugyanis „Aki a Tórát ének nélkül olvassa, az úgy tesz, mintha a Törvényt, melyet én adtam nektek, nem volna jó.”

⁵⁸ Baldermann, Ingo: A Biblia, a tanulás könyve. A bibliai didaktika alapjai. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1989. 36.

⁵⁹ Rad, G. von: i.m. I. 52k.

⁶⁰ Szabolcsi Bence is ezt erősíti meg zenetörténeti kutatásai alapján: „A zsidó ének középpontjában a Tóra-olvasás hagyománya állott, ahogyan a teljes zsidó rítusnak is ez szolgált alapjául.” A keleti éneklés három sajátosságát emeli ki: [1.] az éneklő olvasás hagyománya, mely szerint olvasni csak hangosan lehet, s a hangos olvasás egyúttal félig ének (vö.: Balogh József: „A hangos olvasás és írás” Magyar nyelv 22 1926. 25-39.); [2.] „a szabad improvizáció, minden orientális muzsikálás lelke”; [3.] a lappangó alampelódia elve, melyre építve aztán szabad változatok formájában énekelnek, játszanak, s amely a legegységesebb köztudat része. Ami a zsidó népi énekes hagyományból kifelé tört és a nyugati klasszikus-keresztény mediterrán kultúrákban érvényesült, „az minden zsidó énekes hagyomány magva, a bibliai lektióének zenéje volt. Testetlen és mégis naponta testet öltő, száralakú, könnyen terjedő, mégis egyetlen, felbontatlan hagyomány. ...A zsidóság itt olyasmint pillantott meg és fogalmazott meg önmagában, amivel Európa fiatalabb népeinek lelkét gyökerükben érintette meg.” – Szabolcsi Bence: Zsidó kultúra és zenetörténet. Hungaria Judaica 13. Osiris Kiadó Budapest 1999. 106-107.

⁶¹ Megillah traktátus 4. fej. 32.a.§, idézi Karp: Aspects of Orality and Formularity in Gregorian Chant. Evanston, Illionis 1998. 26.

Életkérdéssé vált számukra, hogy összegyűjtsék és megismerjék a régi írásokat. A régi ígéretekhez Isten újakat adott, e ezek egyre tisztábban bontakoztak ki a próféták beszédeiből: hogy Izráel maradékára dicsőséges jövő vár, hogy Isten új életet ad népének (Ezékiel), s a pogányok világosságává válik Izráel népe (Ézs 49).⁶²

A fogságból való visszatérés után a nép nem is gondolt másra, mint hogy újból megépítse a Kr. e. 586-ban lerombolt templomot. Amikor megépült, attól kezdve *az egész vallási és szellemi élet a templom körül koncentrálódott, és annak kisugárzásából éledt újra.*

4. A kultuszi éneklés

A Papi irat tanúsága szerint a fogság utáni időszak kezdetén a próféta-ság már közel áll lezárulásához, s ezt követően önálló funkcióként már nem létezett. A közösségnek döntenie kellett arról, hogy van-e még egyáltalán helye közöttük karizmatikus egyéniségeknek. A fogság utáni lévíták – akiktől a Krónikás történeti mű származik – körében azonban voltak olyan csoportok, akik a próféták örököseinek tekintették magukat, s fenntartották, hogy Jahve Lelke inspirálja őket (2Krón 29,30; 35,15; 1Krón 25,1-31!). *„Ez a karizma elsősorban az istentiszteleten belül fejtett ki hatást, feltehetően azonban a tanító jellegű utasítások vonatkozásában is termékeny volt (2Krón 35,3; Neh 8,7kk). E karizma meglétét legszebben a fogság utáni zsoltárok igazolják, amelyek szerzőit éppen a lévíták körében kell keresnünk. A fogság utáni korban az inspiráló isteni Lélek tevékenysége azonban korántsem korlátozódott csak a kultusz területére; a kultuszon kívül is széles körben léptek fel olyanok, akik teljes komolysággal hivatkoztak a Lélektől eredő ihletettségre: a bölcssekről van szó”*⁶³ (Jób 32,8. 18-20).

Kustár Zoltán idevonatkozó magyarázata arra a megállapításra bátorít, hogy *a karizmatikus próféta-ság örököseinek ajkán megszólaló ének a Lélek által Isten üzeneteként érkezett el a gyülekezethez.* Idézzük: azzal, hogy a Krónikás „a kultikus éneklés elsődleges feladatát Istennek a történelemben és az egyes hívők életében megmutatkozó szeretetének és hűségének a hirdetésében határozta meg (1Krón 16,34.41; 2Krón 5,13; 7,3.6; 20,21), a zsoltárokat a történelem szintjén is érvényes kijelentés hordozóiként mutatta fel.”⁶⁴

5. Az imádság mint az Istenhez forduló ember hangja

Az ima a legkezdetlegesebb és legeredetibb nyelvi művelet, amely a vallásos tapasztalatot szavakba önti, testet adva az élménynek, mely után az imádkozó mint Én, odafordul a legfőbb Te-hez. Isten önkijelentése a kezdete mindennek.⁶⁵

5.1. Az imádság, mint az ember egyéni és közösségi megnyilvánulása

Az imádságokban közvetlenül jutnak kifejezésre az imádkozó élményei és érzései, végigkövethetők helyzetének megoldására irányuló törekvései.⁶⁶

⁶² Pákozdy: Bibliaismeret 103.

⁶³ Rad, G. von: i.m. I. 88.

⁶⁴ Kustár Zoltán: A Krónikák könyve. Debrecen 2002. 44. Ld. még ehhez: Gese, H.: Vom Sinai zum Zion. Zur Geschichte der Kultsänger am zweiten Tempel. München 1974.

⁶⁵ Ricoeur, Paul: A panasz mint ima. In: Ricoeur, Paul – Lacocque, André: Bibliai gondolkodás. Európa Könyvkiadó Budapest 2003. 351-383. 352-353. Vö: Buber, Martin: Én és Te. (Ford. Bíró Dániel) Európa Kiadó Budapest 1993.

⁶⁶ A vallástörténész meglátása szerint az ima varázslással kapcsolatos jelentése tükröződik abban, hogy az ember rendszerint ott imádkozik, ahol Istent jelenlevőnek gondolja (1Kir 8,29-30), s olyan időpontokban, amikor a meghallgatás leginkább remélhető. A szent mozdulatok mintegy kényszerítik Istent a kérés meghallgatására (1Kir 18,42; 2Móz 17,1). A testtartás és imagesztusok azt fejezik ki, hogy az imádkozó úgy közeledik Istenhez,

Leggyakrabban a *pll* (http.: *tefilla*) használatos az ószövetségi ember Istenhez címzett közbenjáró kérése kifejezésére (3Móz 11,2; 1Sám 2,25; 7,5; 12,19; 2Krón 4,33; 6,8; Zsolt 106,30; Jer 29,7; 37,3; Ez 16,52. etc.), de soha nem papi funkció teljesítése értelmében. Az imádkozó: Isten embere (1Móz 20,7.17; 5Móz 9,20.26), próféta (2Kir 4,33; 6,17k), vagy a zsoltáros által megszólított, megnevezett gyülekezet (Zsolt 72,15), tárgya pedig Izráel népe ill. maradéka (Jer 7,16; 11,14; 42,20), a király, az egyes ember, vagy az ellenséges nép.

A *tefilla* idővel az egyéni és közösségi panaszénekek *terminus technicus*ává vált (Zsolt 17,1; 86,1; 102,1; 142,1; vö. Jób 16,17; Hab 3,1; 1Kir 8,45.49; 2Kir 6,35.39; Zsolt 80,5; 90,1; JerSir 3,44), néhány helyen viszont a gyülekezeti imára vonatkozik (Péld 15,8.29; 28,9; Neh 11,17; Ézs 1,15; 56,7; 2Krón 30,27). Természetszerűleg hangos szóval imádkoztak, ezért feltűnő a néma ima (1Sám 1,12k).⁶⁷

A próféták közül egyedüli, aki bepillantást enged lelki vívódásaiba: Jeremiás (6,11; 8,18kk; 12,1; 17,14k; 20,7kk). Imái nem alkalmi imádkozások, hanem az önálló imaélet kitörései, spontaneitás és érzelmi túláradás jellemzi őket. Nincs mellettük nyomatékosító áldozat, mert hisz Istent nemcsak a templomban véli megtalálhatónak (vö. Ézs 66,1).

A prófétai szó ítéletet mond a külsődleges imádság haszontalanságáról (Ézs 1,15; 29,13; Ám 5,23: „El előlem dalaitok zajával, hárfáitok zúgását nem tudom hallgatni!”). A zsoltárok könyvében egyesített szép prófétai szellemű imák a többi – sok esetben az exílium előtt keletkezett – zsoltárral együtt a fogságban s utána a kultusz részeivé tétettek s a gyülekezet énekeskönyvévé váltak.⁶⁸ Zsidó gyülekezeti ima áll előttünk Ezsdrás imájában (Ezsd 9,6kk) és Nehémiás imájában (Neh 9,3kk) is.

5.2. Az imádság elemi struktúrái

A zsoltárok az egyéni és közösségi megfogalmazások sokféle műfaját felsorakoztatják.⁶⁹ Az imádkozó embert érzései és állapotai vezérlik, s csak a tudatosodás egy bizonyos szintjén szűrődik mondanivalója költői formákba.⁷⁰

Ezúttal csak a műfajok és formák mögött kitapintható elemi struktúrákat, alapvető motívumokat keressük. Azt az emberi állandót, mely nincs történelmi feltételek közé szorítva, hanem képes beágyazódni új életösszefüggésekbe.⁷¹

5.2.1. Könyörgés:

- az imádkozó nem önmagában, hanem *közvetlenül Isten előtt állva* szólal meg
- ezekben a kiáltásokban szinte az utolsó erőtartalékai merülnek ki annak, aki mindent egy lapra tett fel: *élete maradékát az életért való könyörgésre fordítja*

mint szolga urához (2Móz 3,5; 2Krón 6,13; 1Kir 8,22.54; Zsolt 28,2; 47,2; 98,8; 134,2; Ézs 1,15; 45,23; 55,12). Varga Zsigmond i.m. 427kk.

⁶⁷ Jenni - Westermann: Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. 427k.

⁶⁸ Varga Zsigmond i.m. 431kk.

⁶⁹ A felosztás és besorolás szempontjai: [1.] a zsoltárok kultuszhoz való viszonya, [2.] a gondolatok és érzések típusai, [3.] a verbális struktúra (ld. Gunkel, Hermann – Begrich, Joachim: Einleitung in die Psalmen. 1933.), ezen belül /a/ az imádkozó Én, /b/ a megszólított Te és /c/ a Másik (könyörgés esetén mint ellenség, vagy magasztalás alkalmával a gyülekezet) hármassága (vö: Westermann, Claus: Lob und Klage in den Psalmen. Göttingen 1977.).

⁷⁰ Ottmar Fuchs *Vertextung*nak nevezi a kifejezésre jutó érzések megszövegesítésnek folyamatát, amelyben egyidejűleg rejlik a mindenkori aktualizálás lehetősége is. Ld. uő: Die Klage als Gebet. Eine theologische Besinnung am Beispiel des Psalms 22. Kösel Verlag München 1982.

⁷¹ Hasonló célt tűz a zsoltárok irodalmi elemzése elé Paul Ricoeur: A panasz mint ima. In: Ricoeur, Paul – Lacocque, André: Bibliai gondolkodás. Európa Könyvkiadó Budapest 2003. 351-383. 356k.

- a bevezetések az imádkozó *erőfeszítéseit* mutatják meg, amellyel át akarja törni a rettegésnek őt körülvevő áthatolhatatlan burkát (Zsolt 130,2)
- a segítségkérést megelőzi az imádkozó saját helyzetének és ahhoz kapcsolódó érzéseinek kifejezése, amely *tapasztalatokat képek tömörítik* (Zsolt 22,13.15; 69, 2-3)
- mindaz, ami a tűnő életből megmarad, az imádság kiáltásába menekül (Zsolt 6,7; 31,11; 32,3; 69,4; 102,6)
- élete már csak abban a reménységben merül ki, hogy élni fog: a könyörgő imák alapján az élet végső szubsztanciája az élni vágyás⁷²
- *a bizalom alapja: Isten neve*, amely a konkrét segítség szerint számtalan változatban fogalmazódik meg: világosságom, üdvösségem, váram, védelmem, kösziklám, pásztorom, segítségem, menedékem, énekem (pl. Zsolt 18); ezek olykor mondatba foglalt kijelentésekké kerekednek (Zsolt 3,4; 4,2; 23,4; 25,5; 31,8; 40,3, 102,3), amelyek Isten hatalmának megtapasztalásán alapszanak, megragadják a jelenben átélt védelmet s tovább írják a jövőbe⁷³
- a könyörgő ember, a beteg gyakran vádlott vagy áldozat is egyszersmind (Zsolt 38,12-13)
- *a meghallgatásra való hivatkozás Isten ember iránti hűségére épül*
- *a puszta jajveszékelésnek is gyógyhatása van*: távol tartja a halált már azáltal, hogy felismeri közeledtét (Zsolt 88,4-6)
- a Zsoltárok könyvében *a könyörgést közrefogja* – megelőzi és követi – *a dicsőítés*.

5.2.2. Magasztalás:

- Ha az ember örömét leli valakinek vagy valaminek a szépségében, ezt az örömet közvetlenül éli át, ezért annak *nyelvi kifejezésre van szüksége*.
- *Meghallgatásra akar találni*, ezért beszélgetőtársat keres magának (himnikus szövegek a virágot, erdőt, vagy magát az érzést: örömet, szépséget szólítják meg), tehát a magasztalás nyelve utat nyit a párbeszéd felé.
- *A magasztalásban a megajándékozottság fölötti öröm jut kifejezésre*, ezért „a kérés ellenpólusa elsősorban nem a hálaadás, hanem a magasztalás; ...magában foglalja azt is, amit mi köszönetmondásnak, hálaadásnak mondunk.”⁷⁴
- *A magasztalásnál a másik fél*, az adományozó ill. az adománya *áll a középpontban*, míg a köszönetmondás esetében az azt megfogalmazó.
- Aki Istent magasztalja, annak lelkében-életében egy *folymat* zajlik le: halálos fenyegetettség élménye → kiállott rettegés érzése → amelyet nem elfojt, hanem éppenséggel felfed, kiteret → legyőzött félelem tapasztalata → ez lesz a túlradó öröm tárgya → gyógyul a félelem traumatikus utóhatása → kifejezésre jut az élet visszaszerzése feletti közvetlen öröm.⁷⁵
- *A magasztalás feltétele: hogy már magát az életet is öröm tárgyaként élték meg*; a teremtmény egyszerű lét feletti öröme is Istent magasztalja.
- Az Ószövetség nyelve számára „élni” annyit jelent: „Istennel élni”.
- Ahogy a félelem a panaszban, az újból visszanyert élet a magasztalásban vesz lélegzetet (Zsolt 118,17; 139,14).

⁷² Beauchamp, Paul: A zsoltárok világa. Bencés Kiadó Pannonhalma 2003. (eredeti: Psaumes nuit et jour, Éditions du Seuil, 27, rue Jacob, Paris VI, ford. Vajda András) 55.

⁷³ Baldermann, Ingo: A Biblia, a tanulás könyve. 50k.

⁷⁴ Westermann, Claus: Das Loben Gottes in den Psalmen. In: Lob und Klage in den Psalmen, Göttingen 1977. 20k.

⁷⁵ Baldermann i.m. 53.

- *A magasztalásban levetkezi magától értődő jellegét az, ami természetes, így pl. a teremtett mindenség megbízható rendje s minden emberi értelmet felülmúló nagyszerűsége, szépsége, amely helyet ad az embernek az élethez.*
- *A magasztalásban elsődlegesen jut szóhoz az Istenhez és az ő alkotásaihoz fűződő eredeti viszony: „az egész teremtés-teológiának a Teremtő magasztalásában van a gyökere.”⁷⁶*
- *Lehetetlen Istent dicsőíteni, ha nem szeretem őt; de ha dicsőítve szeretem, az azt jelenti, hogy önmagamból kilépve szeretem. Istent az tudja magasztalni, aki kilép önmagából; Isten magasztalásához előbb le kell dönteni a benső akadályokat.*
- *A dicsőítés és magasztalás felerősíti a szeretetnek azt a jellemzőjét, hogy: érdek nélküli.*
- *A magasztalás tipikusan egy sereg imperatívuszba ágyazódik, amely az egyéntől (Zsolt 103,1) a közösségig (Zsolt 22,23), majd a gyülekezettől (Zsolt 22,24) a teremtettségig (Zsolt 148,3-9) tágítja a perspektívát.*
- *Az imádkozó ember önmaga-felszólítása nyilvánvalóvá teszi, hogy a magasztalás nem magától nő ki az öröm megtapasztalásából, hanem külön indíttatásra szorul: hogy az örömet magasztalás formájában ismerje fel és legyen képes kimondani.*
- *A magasztalásban átalakulnak és felszívódnak az élmények: a valóságot nem egyszerűen tudósítás vagy beszámoló formájában adja vissza.*
- *A magasztalás egy jó dologban a valaki mástól származó ajándékot ismeri fel.*
- *A valóság mindig ambivalens, a magasztalás nyelve azonban egyértelművé teszi azt.*
- *Isten szabadító segítsége olyan példaszerű élménnyé válik, amelyre építeni, s amelyhez képest tájékozódni lehet. „Az élet önmagában nemcsak öröm, hanem félelem is, csak a magasztalásban változik azzá a nagy ajándékká, amely újból és újból csodálattal tölt el.”⁷⁷*
- *A magasztalás nyelvére különösen érvényes, hogy nem is annyira értelmezi a valóságot, mint inkább annak megváltoztatására van hatással,⁷⁸ ezért kell bekapcsolódnia mindenkinek, aki hasonló magasztalásra képes; a közösségnek sőt még a természetnek is.*
- *Isten magasztalásának egyöntetű zengése azonban nem csak az egyes ember gyenge hangjától függ, az csupán bekapcsolódik a mennyei seregek megelőző himnuszába; ilyen nyilvánvaló a dicsőítés szerepe a teremtmény életében: összeköt egymással.*
- *Élet és magasztalás kölcsönösen hat egymásra: ahol elfelejtik a magasztalás nyelvét, ott az örömet sem élik át; ellenben a magasztalás nyelvének újra tanulása új, addig nem is sejtett távlatú és mélységű valóságot tár fel az imádkozó előtt.*
- *A magasztalás dialektikája: benne van a fenyegető, pusztító erőkről való tudás is, nem fojtja el a félelem és szomorúság fájdalmas emlékét; a magasztalás nyelve éppen azon a talajon virágozik ki, ahol az egész teremtett világ fenyegetettsége közepette fedezik fel újból annak jóságát, szépségét és értékességét.*
- *Ez az új érzékenység teszi képessé az embert, hogy rádöbbenjen a teremtésben alkotójától kapott felelősségére és méltóságára: mélyebb önismeretre jusson, szeretni legyen képes Urát, felebarátját, önmagát (5Móz 30,20a; 3Móz 19,18).*
- *Az Ószövetség emberei nemcsak a mélységből felszálló segélykiáltást ismerik, hanem a mélységből felhangzó dicsőítést is, amint az Deuteroézsaías szájából hallik a Babilonba deportáltak között.⁷⁹*

⁷⁶ Baldermann i.m. 55.

⁷⁷ Baldermann i.m. 57.

⁷⁸ Vö. Westermann: Lob und Klage in den Psalmen 5.6. fejezet.

⁷⁹ Ld. Westermann: Lob und Klage in den Psalmen 7.2. és 9.2. fejezetet.

- Az Istentől kapott élmény és tapasztalat kötelez, kifejeződésre akar jutni;⁸⁰ az öröm nyelve a féleleménél is sürgetőbben kíván meg egyre újabb képeket, hogy teljes mértékben kifejezhesse ezt az új élményt; nem kell olyan nyelvnek lennie, amely megfelel a költői követelményeknek, csak a félelemmel és a sötétséggel szemben kell tudnia felvenni a harcot, különben a magasztalás csak néhány gondtalan óra nyelve marad.

A dicsőítésben részvétel irányt szab az életnek, és pozitív előjelet tesz a további élmények és életesemények elé.

Példaként szolgálhat erre a Dán 3,51-90-ben olvasható történet, mely mintha azt akarná megértetni velünk, hogy dicsőíteni és megszabadulni egy és ugyanaz: Izráeli ifjakat dobnak megkötözve a kemencébe, ahol ők dicsőítő himnuszt énekelnek. Babilon királya pedig látja őket szabadon járni a tűzben úgy, hogy nem esik rajtuk semmi sérülés (Dán 3,25), pedig a rossz valamennyi jelképétől körülvéve jelennek meg előttünk: megkötözve, veremben, kiszolgáltatva az oroszlánok torkának, a halálnak. A történet alapján már az „örök dicsőség éneke” önmagában győzelmet jelent a gúzs és a tűz fölött. *Az ének hangjai fölébe emelkednek a pillanatnyi megpróbáltatásoknak*, mikor egyik teremtményt a másik után hívja Isten dicséretére. A három ifjú csoportja mintegy előhírnöke a keresztyén közösségnek, amelyet az eucharisztikus dicsőítő imádság egyesít. *Énekük egyszerre idézi meg az első és második teremtetést*; hogy mindenki együtt érje el minden dolgok végcélját.⁸¹

5.3. Isten válasza

Hogy Isten cselekedett és *változást idézett elő* az imádkozó ember helyzetében, arról sok esetben maga az imádkozás tesz tanúságot:

- a változást érzékelve képes az ember újra megszólalni, a *konkrét imaélményre visszaemlékezni*
- *a könyörgés és a dicsőítés ilyenkor keretbe foglalja* a döntő mozzanatot
- ezek a vallomások arra hívják a későbbi korok imádkozóit, hogy az üdvösség eseményeinek, Isten tettei sorozatának (*debarím*) láncolatába kapcsolódjanak bele (Zsolt 69,14; 102,14)
- ez a válasz *gyakran egy álom formájában* érkezik (1Móz 28,11-18; 1Kir 3,5-15), mert az alvó ember elveszíti azokat a védőfalakat, melyek hallása finomságának útját állják
- Isten cselekvésének tere gyakran a szent hely; az ember számára a helyváltoztatás (felmenni a szent helyre) teszi lehetővé a kiszakadást a hétköznapi rutinjából, a megtisztuláshoz szükséges „levetkezést”
- a szent helyen rítusok vannak kéznél és vehetők igénybe, melyek Isten cselekvésének az ember szívéig – lelkéig (*nefes*) vezető csatornái lehetnek
- az ember fogadalomtétele megelőzi vagy megpecsételi Isten beavatkozását (1Sám 11)
- „a könyörgők hagyták szólni az éjszakát” (Zsolt 16,7)⁸²
- a szent helyen szolgálatot teljesítő emberek nemegyszer társaivá lettek a megszabadítottaknak, még azok is, akiknek már eltompult a hallásuk Isten kijelentése iránt (1Sám 1,17)
- a zsoldárok magukon viselik egy olyan lelkipozíciós szolgálat jeleit, amelynek a templom adott keretét⁸³ (Zsolt 63,3.7-8), továbbadván a későbbi korok számára is

⁸⁰ Baldemann i.m. 59.

⁸¹ Beauchamp i.m. 92.

⁸² Beauchamp i.m. 127.

a tapasztalatot, miszerint az ember hatékonyan segítheti embertársát Isten szavának meghallásában

- Isten szavának érkezéséről sokszor csak *mint bekövetkezett tényről* értesülünk (Zsolt 35,3; 60,8; 62,12; 85,9)
- megtörténik, hogy a könyörgő *hangot* hall (Zsolt 6,9; 20,7; 28,6; 56,10; 61,6; 81,6; 86,7)
- a 22. zsoltár mintapéldája a könyörgésből hirtelen magasztalásba átcsapó imádságnak, melyben Isten válasza három lépésben követhető nyomon: kérés-válasz-megköszönés; mégis, „mintha Isten válaszát egy szóköz jelölné csupán... egyfajta hegként ismerünk rá... egy folytonosság megszakadásában”⁸⁴
- az ember kiáltása Istenhez, maga *a kiáltás az a nyitás* Isten felé, amikor az ember engedi, hogy Isten beavatkozzon.

6. Az igazságosság, mint az Istent dicsőítő ember közösségi viszonyulása

Az *igazság (sedaqa)* elsőrenden *hűséget* jelent egy fennálló közösségi viszonyhoz. Isten, mint Izráel szövetségese azzal bizonyítja meg igazságát, hogy igazságot szolgáltat ennek a fenyegetett és védelemre szoruló népnek úgy, hogy segíti, veszedelmek között is megőrzi. Izráel pedig oly módon szolgáltat igazságot szövetségeseinek, ha megadja a tiszteletet, a dicsőséget Istennek – azaz semmilyen más uralmat nem tűr el maga fölött; valamint azzal, ha az emberek Izráelben emberi módon bánnak egymással. Az *igazság tehát mindennek előtt az odafordulás állandóságát jelenti*⁸⁵. Nem elvont fogalom, hanem tevékeny szolidáris viszonyulás.

Konkrét jelentése szerint a *dicsőség (kbd)* tartalma, az *a súly, jelentőség, tisztelet, tekintély, amelyet jelent valaki mások számára, amelyben részesül, s amely az élethez feltétlenül szükséges*. Aki a másikat megszégyeníti, az a súlyától akarja megfosztani s ezzel élete alapját, közösségben elfoglalt helyét tönkretenni. A dicsőség látható, tapintható kisugárzás (*Martin Buber* az 'Ehrenschein' azaz a 'tisztelet ragyogása' kifejezéssel él). Isten dicsőítése tehát abban válik nyilvánvalóvá, hogy milyen súlya van Istennek életünkben. *Dicsőítésünk növeli nevének súlyát, Akinek úgy nyilvánul meg dicsősége, hogy hűséges akkor is, amikor népe szövetségsgzegő* (Zsolt 101,1; 105; 107,1; 118,1-4; 136), helyreállítja az ember megtépzott méltóságát, s végül dicsőségébe fogadja (Zsolt 73,24).

A királyok korának végén a prófétai bíráló metsző élességgel világított rá, mennyire megmérgezte a szövetség állandó megszegése és ennek eltérése Izráel társadalmi és istentiszteleti életét.⁸⁶ Az exílium előtti időkben a nagyprófétáknál túlnyomórészt Istennek számonkérő igazságával találkozunk, az exíliumban és utána Isten igazságának ígéretes jelentése került előtérbe⁸⁷ (Ézs 40-55). *Isten győz, még Izráel bűneivel szemben is: ez Isten igazságának új jelentése*. Ez az „igazság” volt a célja, amikor Izráelt kiválasztotta, ezért az igazságért kellett Izráelnek szétszórátnia, és ezért az igazságért kell Izráelnek helyreállítatnia (Ézs 49,6kk). Istennek ez az önmaga legbensőbb lényéhez viszonyulása (Ézs 43,25), „igazsága” közösséget teremt, szövetséget szerez az egész emberi nemzetségnek, az üdvösség és béke szövetségét⁸⁸ (Ézs 2,2-5). Ez a fajta jelenléte népe körében megfelel annak, amiként kijelentette magát Mózesnek s a rábízottaknak. A 2Móz 3,1kk-ben olvashatók alapján Ő az,

⁸³ Beauchamp i.m. 128.

⁸⁴ Beauchamp i.m. 130.

⁸⁵ Baldermann i.m. 71k.

⁸⁶ Ezékiel 18,5-9 alapján a dicsőség: igazság, hűség, irgalmasság.

⁸⁷ Pákozdy: Hogyan találjuk meg a Biblia szociális üzenetét? In: Válogatott tanulmányok 55-83. 74.

⁸⁸ U.o. 75.

aki Eljövendő, a „leszek”⁸⁹. A maga teljesebb kijelentését ígéri meg, egyre szorosabb közelségét, az Ő dicsőségének egyre világosabb kijelentését⁹⁰. Őt nem kell és nem is lehet mágikus módon megidézni, előkényszeríteni, de el fog jönni és hatalmasan jelen lesz.⁹¹ A zsidó istentiszteletbe beleszótt és ott állandóan fölhangzó Kaddis hitvallás őrzi ezt az ősi örökséget, amikor ezt mondja: „...hogyan Istennek a nagy Neve ebben a világban mind nagyobb és mind szentebb megvalósulásra jusson...”⁹²

7. Isten és az egyén kapcsolata

A prófétai kegyességet tükröző zsoltárok szerint: az ember megfelelő viszonyulása Istennel szemben a teljes önátadás és bizalom (46. 62. 90), mely lehetővé teszi, hogy bármikor hozzáfordulhasson, éjjel, nappal, ébren és álomban, jólétben és nyomorúságban, népi és közösségi korlátokat áttörvén maga akarja dolgát Istennel közvetlenül intézni. Az áldozathoz megkívántatik az érzület megbizonyítása, amelyben Isten gyönyörködik (50,8-15; 69,31).⁹³ A zsoltárok némelyike viszont a törvény kizárólagosságára építi fel a kegyességet: (az 1., a 19. (8-15) és a 119) a törvény megtartó ereje a benne való gyönyörködés boldogsága.

7.1. Az egyén: Isten népének tagja

Izráel viszonyát Jahvéhoz az szabta meg, hogy Jahve adott neki földet, hazát, s a hellyel együtt, amelyet adományozott nekik, birtokba vette a népet is.⁹⁴ Már Mózes istenfogalma magában foglalta a nemzeti istenné alakulás lényeges és jellemző attribútumait, majd a *sikemi országgyűlésben* az ott egyesült izraelita törzsek – nagysága és jósága bizonyosságaira emlékezve – elhatározták, hogy ezentúl csak neki szolgálnak, s minden más istent maguk közül eltávolítanak (Józs 24,13-14). E nagyfontosságú történelmi esemény *emlékezete tartalmazza Jahve egyeduralmának proklamálását korábbi tetteire utalással*. Kánaán Jahve birtoka lett, s tulajdonába ment át a nép is. Sorsuk ezentúl tőle függött (1Móz 35,2kk; 1Sám 26,19k; Hós 9,1-3). *Ám a korábbi Jahve-hitnek a kegyelmi adományokra (föld, ellenség távolléte, a föld áldásai, az utódok megsokasodása, stb.) vonatkozó elképzeléseit nem lehetett minden további nélkül alkalmazni az egyes emberre. S ha esetleg mégis, azzal még nem állt elő a személyes istenkapcsolat.*⁹⁵

Közös volt ellenben az a tapasztalat – amely az utókor számára Isten biblikus megtapasztalásának lényegéhez tartozik, és így az Istenről való minden további beszéd mértéke –, hogy Isten 'látja az én nyomorúságomat' (Zsolt 31,8), 'meghallgatja könyörgésemet' (Zsolt 6,9), 'jobbjaival támogat engem' (Zsolt 63,9), *Ő az, akit öröktől fogva megváltónknak nevezünk* (Ézs 63,16), aki *kétségkívül a gyengék és megfélemlítettek oldalán áll.*⁹⁶ *Isten ismerete és magasztalása így az egyén életében mégis egybekapcsolódik, és a kettő kölcsönösen hat egymásra.*

⁸⁹ Ősibb alakja nyilván *Jáhú/Já huwá* kultikus numinózus akklamáció. „Ah ő jelen van”, ami misztikus extázisban táncoló dervisek ajkán még ma is felhangzik. Az egyiptomi szabadtánc egy olyan ígéret kapcsolódott e névhez, amely még ma is nyitott – írja Pákozdy: Az összehasonlító vallástudomány a társadalomtudományok területén az ó-izraeli vallás struktúráinak vizsgálata alapján. in: Válogatott tanulmányok 147-168. 155. Vö. továbbá Fil 2,5-10. magy. ld. alább: I.12. fej.

⁹⁰ V.ö.: Davidson: The Theology of the Old Testament. Ed. by Salmond, New York 1924. 55-56.

⁹¹ A *hjh* ige kifejezetten és elsődlegesen nem az állandó létezés, hanem a megtörténést, a valamivé lételt, a valamiként megjelenést, a valaminek bizonyulást stb. jelenti. – írja Pákozdy: Exodus 3,14 értelmezése és fordítása, in: Válogatott tanulmányok 121k.

⁹² Hirsch: Der Pentateuch II. 26k.

⁹³ Varga Zsigmond i.m. 694kk.

⁹⁴ Varga Zsigmond i.m. 388k.

⁹⁵ Rad, G. von: i.m. I. 312.

⁹⁶ Baldermann i.m. 13.

7.2. A kegyes ember: a gyülekezet egy tagja

Malakiás kortársai azon tanakodtak, hogy mi hasznuk van Jahve szolgálatából (Mal 3,13kk). A kérdés tehát nem légből kapott: miként kerülhetett az egyén személyes kapcsolatba Jahvéval a nagy kultuszközösségen belül? *G. von Rad* úgy véli, hogy a kultusszal kapcsolatos kifejezések spiritualizálása jelentős segítséget nyújtott ehhez⁹⁷: a körülméltelkedést a szívre vonatkoztatták, a dicséretet áldozatnak, az imádságot jóillatú áldozatnak nevezték (Zsolt 141,2). *Az egyén ismerte fel, hogy a szertartások és szakrális rendelkezések a belső és személyes dimenziókra utalnak.* E spiritualizáló tendenciának az lehetett a célja, hogy fenntartsa az egyes ember kapcsolatát a szertartások objektív világával (ld. 5Móz 10,16; 30,6; és Jer 4,4). Bár a szentély menedékkül szolgált (Zsolt 16,1; 61,5), az egyéni sors helyzetében úgy tűnhetett, hogy Jahve kifürkészhetetlen és elviselhetetlen rejtettségbe húzódik vissza. A közösségi panaszénekek beszéltek ugyan az Istentől elhagyatottságról (Zsolt 44, 10.kk; 60, 3; 74,1), ám az egyéni sors bármely kedvezőtlen fordulata megkérdőjelezte az Istennel való kapcsolat egészét. Az egyéni panaszénekek egyértelműen közszájon forgó formulákat használtak fel, a *személyes elemek tehát csak rendkívül töredékesen, a kultuszon belül bevetté vált elképzelések és kifejezések köntösébe burkolva fejeződtek ki.*

G. von Rad megfontolandó kérdést vetett fel: törekedett-e egyáltalán az egyes ember arra, hogy kizárólag önmagát tárja fel?⁹⁸ – Az istentiszteleten belül, ahol ezeknek az imádságoknak funkciójuk volt, szükségképpen meg kellett hogy maradjon az egyénnek a tipikushoz kapcsolódása, minthogy éppen ez biztosította az egyén kapcsolatát a közösséggel. Az egyes ember panaszának tárgya tehát nem kizárólag a maga nyomorúsága volt. Éppen ezek által az istentiszteleten belül általánossá vált szavak és kifejezések által csatlakozhatott azok láthatatlan sokaságához, akiket hasonló szenvedés sújtott, akik meghallgatásra találtak Jahvénál; akik pedig még nem nyertek szabadulást szorult helyzetükből, azok is belehelyezkedhettek egy effajta imádság mondataiba, s reményteljesebben néztek jövőjük alakulása elé.

7.3. A személyes hit a kultusz fényében

A zsoltárok *a templomban nem áldozati helyet, hanem Isten dicsőségének színhelyét látják*, ahol a kegyes ember szíve szerint dicsőítheti és imádhathatja Őt (23, 27, 42, 43, 84, 85). A panasz-zsoltárok szenvedésre vonatkozó kifejezései *önálló formáját jelentik annak, ahogyan az ember Isten elé áll.* Az ember megvallja, hogy Jahve segítségére vár, aki különös gondot visel a jogfosztottakra és az élet küzdelmeiben alulmaradottakra. Ilyenformán a *panaszénekek is dicsőítik Azt, Aki által a szenvedőnek és szegénynek egzisztenciája van; Isten előtti egzisztenciája: 'a segítségre szoruló, a Jahvéra ráutalt'* (Zsolt 9,10; 12,6; 14,6; 18,28; 35,10; 116,6; 140,13; 146,7; 149,4). Az imádkozók imádságaik elmondása után a kultusz keretében hozzájuk intézett papi üdvorákulum⁹⁹ formájában nyertek vígasztaló útmutatást, ez a hangulatváltás a zsoltárszövegekben is nyomot hagyott (Zsolt 6, 22, 28, 56, 69). *Az imádkozó embert tehát maga a kultusz is erősítette Istenhez tartozásában, az iránta való bizalomban* (Zsolt 42,6.12; 25,3.21; 37,9.34; 69,4.7; 130,5k).

A kultusz körébe érkező szövegek emberi szenvedésből, szükségből, elhagyatottságból fakadó érzések kifejezői, amelyek „a beszéd tagolt kifejezésszintjére emelték azt, ami amúgy csak kiáltás, könny és sóhaj lehetett volna. Kellett továbbá, hogy az írás – mégpedig a héber poétika kánonjának megfelelően ritmizált írás – a beszédet emlékezetbe véshető, szavalható, énekelhető textus rangjára emelje.” A költői megfogalmazás megkísérelte rögzíteni,

⁹⁷ Rad, G. von: i.m. I. 313k.

⁹⁸ Rad, G. von: i.m. I. 315.

⁹⁹ ZAW 1934. 81kk.

példaszerűvé és közölhetővé tenni a vallásos lélek fölindulásának emocionális önkéntelenségét.¹⁰⁰

Olykor hangot kap annak megvallása, hogy Jahve azért „tört meg” s „fenyített meg”, hogy az üdvösségre vezessen, hogy az ember mélyebb és személyesebb kapcsolatba kerüljön vele. Később a keresztyén hitben hangsúlyossá vált elgondolás a szenvedés megtisztító és nevelő erejéről az Ószövetségben ritkán lelhető fel (Jób 33,12-33; 5,17kk). Ez a fajta vallomástétel sokkal inkább az ősi *ítélet-doxológiának* felel meg szellemi síkon: amit egykor igazságos büntetésnek tekintettek, azt a múltján elmélkedő ember most Istenhez vezető jótékony nevelésnek tartja. Az a folyamat, amelynek során az Istennel való kapcsolat szellemi síkra helyeződött, igen sok zsoltárban markáns nyomot hagyott: *külső eredmények helyett a Jahvéval való lelki közösségből fakadó öröm és védettség-elrejtettség érzés válik értéké*¹⁰¹ (Zsolt 16,2.8; 27,1-5; 36,10; 63,4; 73,25k).

*A zsoltárokból olyan magasságot-magasztosságot ér el Izráelnek az emberi élet hivatásáról és rendeltetéséről alkotott felfogása, amelyet az ókori Keleten sehol másutt nem. Az Istenhez való viszony függetlenedni kezd a külső sorstól, a szerencsétlenség és betegség gondolata csak futólag említetik, s az ember bűnei megvallásával többre törekszik, mint földi javak biztosítására (25,7; 51,12; 73,25-26): „Fogyatkozzék el testem és lelkem, az én kösziklám és örökségem Te vagy, ó Isten, mindörökké!”*¹⁰²

A memorizálás az a híd, amely a már rögzült szöveget közvetlen kapcsolatba hozza a mindennapi élettel (5Móz 30,14). A szent szövegnek egy-egy mondata, amely addig idegen és távoli volt az egyén számára, bizonyos élmények hatására rendkívül érthetővé válik. A szájban és szívben hordozott igék által a hívő s a hívők közössége olyan ismereteket halmoz fel, amelyeket szükség esetén fel tud használni, így a nemzedékeken át továbbadott hittapasztalatok a mindennapi életben hatékonyává válhatnak.

Beauchamp szerint a zsoltárok prófeciák¹⁰³, melyben a jövő a minta. Eloszlatják félelmeinket, hogy az ismétlődés foglyaivá válhatunk. Ezt a jövő felé fordulást jelzi az „új ének” motívum (33,3; 40,3-4; 144,7-9). Ha valaki kiszabadul a mélységből, hálaadása nem pusztán ismétlődése lesz a régi dicsőítő éneknek. Kijutni a mélységből annyi, mint megszületni (22,26-32). Ezeket a távlatokat nyitja szélesre a 102. zsoltár (19-21): *a halálból kimentett, újjáteremtett nép új éneket énekel*. Sokkal több ez, mint új kezdet. A dicsőítésnek olyannak kell megénekelnie Istent, amilyen. Az önmagát ismétlő dicsőítés ennek nem felel meg. Isten útjai a szenvedésen keresztül vezetnek az embert odáig, hogy elveszítse szem elől az Örökkévaló örök dicsőítésének nyomait (Zsolt 77,20) s rátaláljon az új énekre, új dicsőítésre.

8. A zsoltárok mint az Istennel való találkozás dokumentumai

A zsoltárok eléneklik, amit az ember, a gyülekezet magával visz a szerető és szabadító Úrral történő találkozásra: az embernek Isten megszólítására, útmutatására, vezetésére, parancsolatára adott korábbi engedelmes válaszait.

Mint költemények „a beszéd, az írás, s végül a textus rangjára emelik a vallásos tapasztalat egyes alapvető mozzanatait.” a feltétlen bizalom próbáját, az abszolút függőség érzését, a végső meghatározottság dinamikáját. „Ezek az érzések alaktalanok maradtak volna, ha nem fejeződnek ki a nyelvben.”¹⁰⁴

¹⁰⁰ Ricoeur, Paul: A panasz mint ima. 357.

¹⁰¹ Rad, G. von: i.m. I. 317kk.

¹⁰² Varga Zsigmond i.m. 392.

¹⁰³ Beauchamp i.m. 108k.

¹⁰⁴ Ricoeur, Paul: A panasz mint ima. In: Ricoeur, Paul – Lacocque, André: Bibliai gondolkodás. Európa Könyvkiadó Budapest 2003. 351-383. 352.

8.1. Az egyes költemények egészlegessége

A zsoltárokból Istenhez kiáltó ember egzisztenciája ugyanolyan végletek között feszül, mint a hangja: a magasztalás és panasz polaritásában. Az egyes zsoltárokat éppen ezért csak teljes terjedelmük és létrejöttük története szem előtt tartásával érthetjük meg. S akkor sem mint egyetlen ember gondolataiból építkező modern költeményt, hanem mint az Isten és az ember között oda-vissza zajló-ható események sorát, folyamatát. Ahogyan a zsoltáros Istenhez kiált, annak már az ő megszólalása előtt kialakult és megszilárdult formái vannak. Az általa bejárt úton már sokan jártak előtte. Egy kérésnek, egy dicsőítésnek hosszas fejlődési úton kiformált struktúrája van; nem gondolatok szövedéke a zsoltár, hanem események láncolata: minden zsoltárban történik valami aközött aki kiált, és Aközött, Akit hív.¹⁰⁵

Az ószövetségi zsoltár tehát soha nem csak kérések és magasztaló mondatok egymásutánja az imádkozó tetszésétől vagy hangulatától függően. Műfajonként kirajzolódik a világos szerkezet (pl. megszólítás – panasz – a bizalom megvallása – kérés – fogadalom/magasztalás), ami esetenként bővül vagy módosul.¹⁰⁶

8.2. Ítélet-doxológia a zsoltárokból

Az énekek alaptónusa, hangoltsága megváltozott, amikor bevonták ábrázolásukba Izráel tetteit, bukását, bűneit (Zsolt 106), s azok középpontjába Izráel bűne és Isten ítélete került (Zsolt 78); de továbbra is megmaradtak dicséretnek¹⁰⁷. Ítélet-doxológiáról beszélünk (Józs 7,19), amikor Isten ítélő tetteiről tesz vallást Izráel. Az ítélet-doxológiának személyes és formális jelentősége is volt: a bűnös elismerte a büntetés jogosságát, ezzel zárult le az ellene indított eljárás (Ezsd 10,7kk). Célja az Isten hatalmának és igazságosságának nyilvános, ünnepélyes hirdetése (Dán 3,31-4,34; valamint Neh 9, Dán 9, Ezsd 9, különösképpen pedig Ézs 12,1k). Egyszer a mélységből hangzik fel a dicsőítés (Jób 35,10), máskor az Isten rejtőzködése és megközelíthetlensége miatti kétségbeesés hangján szólal meg (Jób 9,3kk; 12,9-25; 26,5-13). E példák tartalmazzák „a dicsőítés” lényegét: az ember mindenképpen igazat ad Istennek.¹⁰⁸ (Ld. még Ám 4,13; 5,8; 9,5k.)

8.3. A zsoltárt éneklő ember mint a közösség tagja

Hans-Joachim Kraus hangsúlyozza, hogy abban a társadalmi közegben, amelyben bibliai a zsoltárok születtek, az egyént soha nem tekintették egyedülállónak, hanem a közösség egy tagjának, akinek ellenségei csoportként állnak szemben vele/velük.¹⁰⁹ Az egyéni hálaénekek is az istendicsőítés formái – ezeknek is része: a történetek elbeszélése, a személyes szabadulás megtapasztalása s az egyéni fogadalomtétel (Zsolt 66,13kk) –, a vallomás azonban nem elsősorban Jahvéhoz, hanem a közösséghez fordul azzal a sürgető szándékkal, hogy hasonló helyzetben mindenki azt tegye amit ő, s hogy Jahvéban bízva másnak is meglegyen ehhez a bátorsága. Az a legfontosabb számára, hogy ne hallgasson (Zsolt 30,13; 22,23.26; 35,18; 40,10k). Tehát Isten tetteinek ismerete és azok ünneplése csak a közösségben nyerhetett méltó helyet¹¹⁰ (Zsolt 31,24k; 32,6kk; 34,12kk; 40,5; 41,2; Jón 2,9).

¹⁰⁵ Ausgewählte Psalmen. Übersetzt und erklärt von Claus Westermann, Vandenhoeck-Ruprecht in Göttingen 1984. 11-12.

¹⁰⁶ Westermann, C.: Gewendete Klage. Eine Auslegung des 22. Psalms. Evang. Verlaganstalt Berlin 1957. 9.

¹⁰⁷ Vö: az 'óda' jelentése valójában: „megvallani”, „elfogadva hirdetni”, s minden esetben egy megelőző isteni tette vonatkozik, írja H. Grimme, ZAW 1940/41. 234kk.

¹⁰⁸ Rad, G. von: i.m. I. 284.

¹⁰⁹ Ld. bővebben Kraus, Hans-Joachim: Psalmen 1-59. Neukirchen 1978.

¹¹⁰ Rad, G. von: i.m. I. 284.

Ebből a szempontból megemlíthetők az ún. *trónralépési zsoltárok* (47; 93; 96; 97; 98; 99), melyek a történelemtől független, kozmikus, egyetemes szempontból íródtak, s azt a pillanatot ünneplik, amikor Jahve kinyilvánítja magát a világ előtt.¹¹¹ Az ún. *királyzsoltárok* (2; 18; 20; 21; 45; 72; 89; 101; 132) viszont ahhoz az ünnepi aktushoz kapcsolódtak, amikor a felkent részesül az uralkodásra vonatkozó megbízatásban, majd beszédben a néphez fordul. A királyzsoltárok – *von Rad* szerint – sokkal inkább a Jahve felkentjéről és birodalmáról kialakított prófétai ösképről beszélnek, mintsem azok történelmi megjelenéséről. A királyságról arra a dicsőségre tekintettel szólnak, amelyet nézetük szerint Jahve véglegesen a királyság sajátjává tett.¹¹² A felkentől kialakított hagyományos kép mozzanait hangsúlyozzák, mely szerint a király az isteni akarat és útmutatás mintaszerű védelmezője s a jogfosztottak gondviselője (Zsolt 72,12-14; 45,7k), akit Jahve lelke támogat (2Sám 23,2k; 1Sám 16,3; Ézs 11,2), és hivatása betöltéséhez nagy szüksége van a közbenjárásra (Zsolt 20; 28,8k; 61,7; 72; 84,9k; 89; 132). A zsoltárt hallgató ill. az azt éneklő ember számára nyilvánvaló, hogy *a királyzsoltárok arról adnak számot, mennyire mélyülhet el, s mily bizalmassá válhat a viszony Jahve és fiai, kiválasztottjai között, akik az ő nevében kormányoznak s vezetik a népet.*¹¹³

8.4. A zsoltárok, mint az istentisztelet alkotórészei

Nem tekinthetünk csupán úgy a zsoltárokra, mint a kegyes szívből fakadt szabadversekre, hanem mint az istentisztelet alkotóelemeire: istentiszteleten felhangzó énekekre (Ám 5,23), a szentélyből felszálló imákra (Ézs 1,5). Némely *zsoltárfeliratok* ugyan egyéni szituációkat neveznek meg, amelyek a zsoltárok szentélyen kívüli létrejöttére utalnak (ellenpélda lehet a 92. zsoltár); csak az Aszáfnak vagy a Kórah fiainak tulajdonított zsoltárokról tételezhetjük fel joggal, hogy idővel istentiszteleti használatba kerültek.¹¹⁴ Magukban a zsoltárokból azonban bőven találunk *utalásokat* arra vonatkozóan, hogy szent helyen (65,2; 95,2.6; 100,2.4; 134,1; 135,2), a gyülekezet körében (22,23.26; 35,18; 40,10k; 89,6; 107,32; 149,1) hangzottak fel. A próféták polemizáló szavai is arra utalnak (Ám 5,23; Ézs 1,15), hogy a zsoltárok az istentiszteletek alkotóelemei voltak (vö. Zsolt 92; 1Krón 16). Istentiszteleti jellegüket és funkciójukat mi sem támasztja alá jobban, mint az, hogy énekelték ezeket a szövegeket, s a *megszólaltatás alkalma* az Istennel való találkozás; például a szövetségláda Jeruzsálembe vitele (1Krón 16,8-22. – Zsolt 105,1-15; 1Krón 23-33. – Zsolt 96,1-13; 1Krón 35-36. – Zsolt 106,47kk; 2Krón 5,13; 7,3; 1Krón 16,34).

Westermann a zsoltárok istentiszteleti jellegének tanulmányozásakor döntőnek tartja a kérdést, hogy ki mit ért kultusz alatt. Ugyanezt a kérdést veti fel *Reventlow*, amikor a 42-43. zsoltárt említve példaként megállapítja, hogy egy imádság nem attól kultuszi, hogy a templomban hangzik el, hanem ha nyilvánvalóan kapcsolatban áll a kultusszal. Lehet az imádság központi tartalma például az a vágyakozás, hogy az imádkozó végre visszatérhessen az istentiszteleti közösségbe.¹¹⁵

Westermann úgy találja, hogy leginkább magukból a zsoltárokból rajzolódik elénk, hogy milyen volt az az istentisztelet, amelynek szerves alkotórészét képezték a ránk maradt költemények. Nem a kultuszi személyzet, hanem az egybesereglett gyülekezet, Izráel népe az alanya, a végzője ennek az istentiszteletnek, amelyen belül a papoknak sajátos feladatuk van. *Mindennél fontosabb azonban, hogy ez az istentisztelet nem képez egy, a hétköznapi életről levált, elkülönült intézményt, hanem a középpontja annak; a nép életének minden területét és*

¹¹¹ Rad, G. von: i.m. I. 287.

¹¹² Rad, G. von: i.m. I. 253.

¹¹³ Varga Zsigmond i.m. 390.

¹¹⁴ Zimmerli i.m. 130.

¹¹⁵ Reventlow, Henning Graf: Gebet im Alten Testament, Kohlhammer – Stuttgart 1986. 299k

ágát átfogja, mint ahogyan a zsoltárok is az ember életösszefüggéseinek teljességét érintik: a Teremtőtől a teremtményekig, a történelemtől az ember személyes sorsáig. Ezek az énekelt költemények olyan Istenhez intézett szavak, kiáltások, amelyek *megőrizték az Istenhez fordulás őselemeit*, s így korok és határok fölött átívelve is állandóak maradtak.¹¹⁶

Hans-Joachim Kraus ellentmondást lát a szükséghelyzetek konkrétsága és a költői kifejezés által véghezvitt verbális ritualizálás hatása között; viszont a megjelölt helyzetek éppen ezért válnak behelyettesíthetőekké. E költői megfogalmazások a szerkesztés előttünk álló utolsó állapotában valamint kanonikus környezetükbe illesztetten meg tudják találni helyüket a későbbi korok emberének és gyülekezetének imagyakorlatában.¹¹⁷

Az ószövetségi gondolkodás számára még nem létezett a kultuszt és a spiritualitást, a bensővé vált kegyességet és annak külső formáit elválasztó – korunkban már alig áthidalható – szakadék. Az egyik reprezentálta a másikat anélkül, hogy annak mélységét csökkentette volna. A kultuszt *jelszerű s ugyanakkor hatékony* eseménynek tekintették. Sőt, mint Reventlow kortárs teológusok kutatásaira hivatkozva¹¹⁸ kimondja: a megzavart rend helyreállítása, gyógyítása is a kultuszi feladatok közé tartozott.

Miért van hát létjogosultsága a zsoltárok újra és újra megtanításának és istentiszteleti használatának?

1. Egyrészről a Jahve-hit teljes arculata megmutatkozik ezekben a költői felkiáltásokban.
2. Másrészről viszont a zsoltárok olyan nagy horderejű, koncentrált, lényegretörő imádságok, amelyekben benne foglaltatik az egész élet: öröm, szenvedés, panasz, kérés, hála, ujjongás és gyász.
3. Mélységeivel és magasságaival a zsoltár képviseli az embert Isten előtt.¹¹⁹
4. Ha és amikor a gyülekezet használja őket, akkor lesz az emberi lét „*adoro ergo sum*”; azaz az egész élet liturgiává válik: minden töredékesség és elidegenedetség ellenére Isten előtti örömeződéssé.

Szemben azzal a modern felfogással, hogy a kultusz lehet és megmaradhat a vallásos életnek egy marginális területe, az Ószövetség egy sokkal szélesebb perspektívában mutatja meg az istentisztelet jelentőségét az ember hitének elmélyítésében.¹²⁰

9. A dicsőítő és a dicsőítés

Számtalan formája ismeretes annak, amikor a hívő megnyitja ajkát és Istenéhez fordul. Az imaélet magában foglalja a beszélést, „az Isten orcájának megérintését”, a kiáltást, a sóhajt, nyögést, a panaszt, a sírást – az imádság teljes eleveenségét, amikor a hívő kiönti szívét az Úr előtt. Melyek a speciálisan ótestamentumi jellegzetességei az Istenhez kiáltásnak?¹²¹

- Az első parancsolatnak megfelelően: egyetlen címzettje van.
- Nem ismeretlen Istenhez szól, hanem Ahhoz, Aki az atyák életében már cselekedett (Zsolt 22; 77,11k; 89), Akinek tudnak igazságosságáról, Akinek a döntéseire érdemes várni (Zsolt 7,17-18; 26;), Akinek a közelsége védelmez, mint egy pajzs (Zsolt 5,13; 27,1), Akinek a neve ismert, és megbíznak benne (Zsolt 23; 25,11).
- Ahhoz szól, Aki maga adta tudtul nevét (2Móz 3,14; 4Móz 6,24-26).

¹¹⁶ Westermann, Cl.: Ausgewählte Psalmen. 11-12.

¹¹⁷ Ld. Kraus, Hans-Joachim: Psalmen 1-59. Neukirchen 1978.

¹¹⁸ Reventlow hivatkozásai: B. Janowski: Sühne als Heilsgeschehen, Neukirchen-Vluyn 1982, Teil III. 183kk. valamint F. Stolz: Psalmen in nachkultischen Raum, ThSt 129, Zürich 1983. 18k.

¹¹⁹ Seitz, Manfred: Gottesdienst und Frömmigkeit, in: Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche (Hg. von Hans-Christoph Schmidt-Lauber und Karl-Heinrich Bieritz), Leipzig, Göttingen 1995. 596-612.

¹²⁰ Reventlow i.m. 301.

¹²¹ A kérdést felteszi Zimmerli, Walter: Grundriß der alttestamentlichen Theologie. Kohlhammer, Stuttgart 1989. 132k.

- A nagy nyomorúságból kimenekedést megénekítő „egyéni hálaénekekben” (*Gunkeltől* származó elnevezés) vagy elbeszélő magasztalásban (*Westermann*: „berichtendes Lob”) az egyén számára akkor ér végcéljához Isten segítségével, ha nyomában a gyülekezet körében is felhangzik Isten dicsőítése (Zsolt 22,23k; 30; 50,14; 107).
- Nem gondolati spekuláció szülte a magasztaló sorokat Istenről, hanem a történelmi tapasztalat; mint hitvallások olyan valakiről szólnak, Aki úgy mutatta meg magát, mint senki más.
- *Az ember ajkáról felhangzó doxológia mindenkor csak válasz arra, amit a hit tapasztalt* (Ézs 45,7). Ezért bármilyen gyönyörűséges legyen is ez a dicsőítés, csak visszatükröződése az isteni cselekvésnek és szónak (Zsolt 121,2).

9.1. Az istendicsőítő Jób

A teljes izoláltságban élő, és megrendült Isten-kapcsolatának tisztázására törekvő Jób beszédei teljes mértékben azokat az elképzeléseket és kifejezéseket tükrözik, amelyeken keresztül a kultusz keretében Jahve egykor megnyilvánult övéi számára. E szövegek ősi szakrális jogi ünnepekhez, eseményekhez kapcsolódtak – véli *von Rad*:¹²² tisztulási ének, Isten ítéletének hívása, Isten beszéde (Jób 31). „Az egyszerre beteg és vád alá kerülő ember tökéletes mintájaként Jób úgy beszél, mint a zsoltárosok (16,11).¹²³ A Jób által feltett kérdés - hogy miért kell az igaznak szenvedni, ha Isten a jóság és igazság Ura, noha egyéni problémaként kínálkozik, ám Izráel tragédiájára is keresi a megoldást.¹²⁴

A bölcsesség igéi alapján véve a bizalom igéi; az ószövetségi bölcsesség már eleve magával hordja a keresztjét, nevezetesen azt a kérdést, hogy az ilyen bizalmat nem szégyeníti-e meg a mindennapi tapasztalat.¹²⁵ Az istenfélő Jób bölcsessége abban nyilvánul meg, hogy „magát nem nyilvánítja bűnösnek, és Istenről sem állítja, hogy már egyszer s mindenkorra igazságot tett volna. Amikor Jób Istent vádolja, nem azért teszi, hogy övé legyen az utolsó szó, éppen ellenkezőleg: lángoló hite nevében vádol, hogy Isten megszólaljon. Nem is hiába: Isten megszólal, és úgy mutatkozik meg, mint aki éppen teremti a világot, most, a jelenben!”¹²⁶ Föltárja barátai előtt igazi természetüket, amivel nem eléli, hanem meggyógyítja őket.

Az emberszerető Isten és a Jób tapasztalatai szerint pusztító Isten egymással párhuzamosan nyilvánul meg. Jób az egyikkel szemben nyíltan a másikhoz fordul, s tudja, hogy a megváltó Isten győzelemre viszi ügyét (Jób 16,19kk; 19,23kk). Sőt, Isten minden létezőről gondot visel (40-41). Jób tapasztalata szerint az ember nem értheti meg Isten igazságát, gondviselésének dicsőségét, csupán leborulhat előtte (Jób 42,5).

9.2. A dicsőítés tárgya

Izráel minden más népnél merészebben és költőibb ábrázolásban mutatta be Jahve megjelenését és tetteinek dicsőségét. A vallási irányú művészi törekvést nem gátolta a képi megformálás tilalma. A bálványimádás mibenlétét mindenki másnál jobban ismerő próféták mennek a legmesszebb Jahve esztétikai szemléltetésében. Izráel a kultusz keretében nem imádott istenképet, ám himnuszaiában Jahvét számos képpel írta körül. Egyik sem volt azonban imádás tárgya, hanem Jahve imádásának a kifejeződése.

¹²² Rad, G. von: i.m. I. 328k.

¹²³ Beauchamp im. 63.

¹²⁴ Varga Zsigmond i.m. 697.

¹²⁵ Baldermann: i.m. 65.

¹²⁶ Beauchamp im. 65k.

A himnusz legősibb formája a Teremtés és az üdvtörténet során végbement isteni tettek sorozatának elbeszélése (Zsolt 77,16kk; 105; 114; 135; 136). Az ősi himnuszköltészet Jahve világgal való kapcsolatának inkább a külső, csodaszerű, sőt pusztító elemeit érzékelt. A dicséret ezen archaikus formájának kiemelkedő példája a 29. zsoltár. Ezek a Jahve tetteinek megfoghatatlanságát hangsúlyozó kijelentések (29,9b) a késői himnuszköltészetben is töretlenül megjelennek: a földi háborgásról a mennyei szentélyre irányítja a tekintetet, ahol a mennyei lények kara ezt a földi történetet is Jahve dicsőségének megnyilvánulásaként ismeri fel és ünnepli (Zsolt 104,32; Jób 9,4kk; Zsolt 19). Ha Jahve csak egy pillanatra is elfordulna a világtól, annak dicsősége azonnali összeomlana (Zsolt 104,27.29).

A teremtett világ tehát egyszerre a Teremtőről szóló dicsőítés tárgya – mert Jahve megteremtette és léteben fenntartja –, és alanya, mivel maga is magasztalja Istent (Zsolt 145,10; 89,6). *G. von Rad* szerint a 19. zsoltárnak jelentős a szerepe abban, hogy a nép kollektív tudatába beivódott Jahvénak a természetben és a történelemben történő kettős önfeltárása; jóllehet az a motívum, hogy „Jahve dicsősége betölti az egész földet”, már a fogság előtti himnuszköltészetnek is gyakori eleme volt (Ézs 6,3).¹²⁷ A későbbi himnuszköltészet szintén előszeretettel utal a kultuszon kívül eső területekre: a föld határait, a tengerre, a szigetekre, a pusztaságra, amelyek kivétel nélkül magasztalást zengenek (Ézs 42,10-12).

Izráel a kultuszban, valamint Jahve tetteinek és önkijelentéseinek magasztalása során *a szép legmagasabbrendű valóságával találkozott*. De képes volt szépséget találni a beszédben, a nyelvi kifejezésformában (Péld 15,26; 16,24; Ez 33,32). *A hit hozta létre a maga számára a formát és a stílust, miközben az alkotó maga a pusztta megélés naív szintjén maradt*. A 104. zsoltárt példaként szemlélve lehetetlen nem észrevenni, hogy a költemény nem száraz közlés formájában, hanem az örömmel telítettség minden jelét magán hordozva beszél tárgyról. Ez az elmélkedés – bemutatva Istennek a teremtésben véghez vitt tetteit – nemcsak gazdagította Izráelnek a hit körébe vágó ismereteit, de ezen felül minden korban gyönyörködésre is indította. Ez azonban nemcsak a kultusz keretében mondott dicséretben valósult meg; a józannak tetsző bölcsességirodalmat is átjárja a Jahve teremtői munkája által fakasztott elragadtatott fölindulás: már a világ alapjainak megvettetések is énekeltek az angyali karok (Jób 38,7). A teremtésben minden – cél nélkül – gyönyörű. *A szemlélődés tárgyai* azonban nem önmagukban, hanem *hittel szemlélt valóságukban, Istenhez való viszonyukban láthatóak*. *A dicséret ezért az ember számára is szép, kedves, kellemes* (Zsolt 92,2; 147,1). Esztétikai beteljesedést jelent számára, amikor dicséretet zengve visszaadhatja az Istentől a világnak és az embernek adományozott dicsőséget.¹²⁸

Amikor Isten félelmetes fenségében jelenik meg (Ézs 2,19; 5Móz 33,2; Zsolt 50,2; 80,2; 94,1; 18,10.13.16; Hab 3,6; Bír 5,4k), az éneklő ember elragadtatott tekintete akkor is Jahve önkijelentésére s az azt kísérő jelenségekre irányul. Ézsaiás és Zofóniás himnikus stílusban éneklük meg a Jahve napján bekövetkező végső teofániát (Ézs 2,10kk; Zof 1,14kk). Az isteni megjelenések ábrázolásán látható leginkább, miként vált mérvadóvá az istentapasztalat sajátos jellege a szépség megtapasztalásának megvalósulása szempontjából. Szépnek találta Isten ajándékait is, a megígért földet (4Móz 24,5kk), s szépnek látta önmagát is az ember, amikor Isten jótetszésének tárgyaként ismerhette meg (Zsolt 3,4; 27,6; 34,6; 52,10; 92,11). A zsoltárokat gyönyörűséggel tölti el a „tágas tér” (Zsolt 4,2; 18,20.37; 31,9; 118,5), ahová Isten azokat állítja, akikre áldását bocsátja. Szép volt a Sion is, és szépség jellemezte Jahve akaratának kijelentését (Zsolt 119). *Izráel akkor is képes volt felismerni a dicsőség nyomait, amikor az isteni cselekvés isteni jegyei a legteljesebb mértékben rejtve maradtak*.¹²⁹

¹²⁷ Rad, G. von: i.m. I. 286.

¹²⁸ Rad, G. von: i.m. I. 288k.

¹²⁹ Rad, G. von: i.m. I. 290.

Összegezve: A 'szép' sohasem volt öncélú valóság Izráel számára, hanem olyan Istentől jövő adomány, amit hittel lehet „fogni” és fogadni. Isten szépségének élvezete eszkatológikus esemény, már a zsoltároknak s később a próféták bölcsességeiben anticipált, beteljesedésre irányuló. *Ez a gyönyörködés egyidejűleg hit általi látás és a látottak általi hit. Izráel felismerte a dicsőítendő mind Isten megjelenésének, mind elrejtettségének eseményeiben.* A 'szépet' sokkal inkább történésnek, eseménynek, mint egyszerűen csak létező dolognak látta, mert nem Isten léte, hanem Isten cselekvése megnyilvánulásának tekintette.¹³⁰

9.3. A dicsőítés ideje

Élni – az ószövetségi ember számára azt jelenti, hogy kihasználjuk az Istentől számunkra rendelt időt. Az együttlét másokkal, a képesség arra, hogy láthatjuk a világosságot, mozoghatunk, érezzük az éhséget és a szomjúságot, látjuk a virágokat, állatokat, hegyeket s az eget – ezek a dicséret tárgyai, s ezeknek *a képességeknek és ajándékoknak a megélése az a kitöltött idő*, ami a tulajdonképpen értelemben vett Idő: az ünneplésnek és *Isten magasztalásának ideje*.¹³¹ Az idő egyúttal olyan keret, aminek segítségével mindent kimondhatunk.

9.4. A dicsőítés nyelve: elementáris nyelv

A zsoltárok költői megfogalmazása az egyik feltétele annak, hogy nemzedékek imádkozó gyakorlata során alkalmasnak bizonyulhattak az újlagos aktualizálásra.¹³² *Megfogalmazásai konkrétak, az ember egész valóságára utalnak, s csakis elemi tapasztalatok birtokában válnak érthetővé.*¹³³ A poétizálódás folyamata során eltörlődnek az élmények (szenvedés, szabadulás) és érzetek (fájdalom, öröm) egyedi jegyei, a zsoltáros költői távolságból szól.¹³⁴

E nyelv eszköze a kép, amely tartósan összeköti az ember külső tapasztalatainak valóságát belső képeinek világával. Egyszerre utal egyikre és másikra is, a kettőt szemantikusan együtt tartja. Sajátos bibliai realizmus ez, mert nemcsak azt fogadja el valónak, ami kézzelfogható. Sajátos képek beszélnek el pl. a hit megtapasztalásának történetét az egyiptomi kivonulás idejéből. A próféták is képekben beszélnek, hogy felnyissák a szemeket és füleket. Képekben mondja el félelmét az imádkozó, szabadulását az éneklő. *E képek* azonban nem költői kifejezőeszközök, hanem *a közlendő tartalom legközvetlenebb formái*. A helyzetek amelyekben elhangzanak, nem engedik meg az ilyen kerülőutakat. *E jelek ereje abban van, hogy érzelmek kapcsolódnak hozzájuk*¹³⁵, melyeknek nyugtalanító valóságához egyébként aligha közelíthetnénk. Éber tudatunk mellett alig-alig sikerül fájdalmas élményekhez férközni,

¹³⁰ Rad, G. von: i.m. I. 291.

¹³¹ Baldermann i.m. 98.

¹³² Ricoeur, Paul: A panasz mint ima. In: Ricoeur, Paul – Lacocque, André: Bibliai gondolkodás. Európa Könyvkiadó Budapest 2003. 351-383. 352.

¹³³ A bibliai fogalmak azért konkrétak (latin *concretere* = összenőni), mert bennük valóban összeforrott a külső szemlélés és a belső tapasztalás, a tudatosan megismert és a tudat alatt ható valóság. Mivel azonban azokat az elemi élményeket és tapasztalatokat sűrítik, amely egész létünket, szellemi és testi, tudatos és nem tudatos, külső és belső életünket érintik, ezért azt mondhatjuk - sokkal inkább -, hogy *a Biblia elementáris (elemi) jelekben beszél*. Ld. Baldermann i.m. 120.

¹³⁴ Ricoeur im. 358-9.

¹³⁵ Ld. Függelék: A 3. ábra szemlélteti, hogy ezek a – biblikus vagy a Biblia által ihletett szövegek megszólaltatása során keletkező - érzelmek megnevezhetőek, s bár inkább utólagos megfigyelés alkalmával, de nyomkövethetőek. A 4. ábra jól érzékelteti, hogy sohasem egy érzés uralja az éneklőt, hanem több s azok különböző árnyalatai és kapcsolódása, ahol az egyes érzelmek intenzitása változó. Ez az aktív mozgásban levő érzelmi világ az a realitás, amihez a verbális, képi stb. szimbólumok kapcsolódni tudnak, ill. amelyeken keresztül utat találnak az emberhez, a befogadóhoz.

félelmet eloszlatni, szeretetet felkelteni, a haragot megzabolázni, vágyakat formába önteni. E jelek azonban megfoghatóak, emlékezetünkbe vésődnek, maradandóak, s megállják helyüket a józan, tárgyilagos szemlélő előtt is: áradó víz, vihar, iszap, sarjadás, aratás, zöldellő fák.

Az istendicsőítés nyelve súlyos; az érzelmek adnak neki súlyt. Ezért is nehéz könnyed modern nyelvre fordítani. A zsoltárok sok-sok emberöltő alatt nyerték el jelenlegi formájukat, hiszen csak akkor voltak használhatóak, ha minden nemzedék kifejezhette velük saját tapasztalatait. Verselésének alapformája – a *parallelismus membrorum* – olyan *többszólamú kifejezési mód*, ahol a második sor új perspektívába állítja az elsőnek a mondandóját. A második sor sohasem pusztán ismétlés, a mondottakat mindig átfogóbbá, plasztikusabbá teszi, elmélyíti vagy kiélezi, sőt szembenállhat azzal. A különböző perspektíváknak párhuzamos összekapcsolása más felismeréseknek nyit utat, mint egy, a dolgok egyszerűbb és egyértelműbb meghatározására törekvő nyelv.¹³⁶ Baldermann föltételezi, hogy a zsoltáreklés ősi formájában valóban külön hangok vagy kórusok szóltatták meg váltakozva azt, amit itt a két félvers intonál.¹³⁷ A mindenkor hallgató ill. olvasó számára lényeges, hogy megtanulja a legkülönbözőbb hangokat elkülöníteni egymástól; valamelyik közülük talán az ő sajátja.

A Biblia nyelvében az emberi lét feszültségei olyan élességgel és olyan mélységből jutnak szóhoz, hogy azokhoz fogható alig hallható. Épp a sorok között levő feszültség erősíti a hallást, s az összhang is akkor élvezhető igazán; a harmónia, amelyben *az éneklő ember elemi élményei újszerű összefüggésben új hittapasztalatokat hoznak létre. Ezen elementáris nyelv sajátosan szenvedélyes: Istennek népe iránti féltő szeretetéről árulkodik, melyre nem válaszolhat az ember másként, csak a teljes odaadással.*

9.5. A dicsőítés megszűnte

A halálban nincs lehetőség Isten dicsőítésére (Zsolt 6,6; 30,10; 88,11k; 115,17; Ézs 38,18k).¹³⁸ Noha Jahve hatalma korántsem szűnik meg a halál birodalmának határánál, a halottak nem vesznek részt a kultuszban. Az ókori embert valószínűleg szorongással töltötte el, hogy az emberi egzisztenciának létezik olyan elkerülhetetlen formája, módja, amikor már nincs lehetőség Isten dicsőítésére. *A halállal elvész annak lehetősége, hogy az egyén az élő istentiszteleti közösséghez tartozzon, következésképp meg van fosztva attól is, hogy Jahve tetteit magasztalja.* Ezt a halálról szerzett tapasztalatot a zsoltárok megkapó erővel fejezik ki.

Istent dicsőíteni vagy Istent nem dicsőíteni – e kettő úgy áll egymással szemben, mint élet és halál. Az ószövetségi antropológia egyik legfontosabb tétele: *az istendicsőítés az emberi egzisztenciának legsajátabb vonása, leginkább önmagához tartozó létformája*¹³⁹ (Zsolt 145,4kk; 78,4). *A dicsőeret az „élet ténylegességének” leglényegesebb ismertetőjegye.*¹⁴⁰

Izráelnek mai elgondolásainktól eltérően sokkal átfogóbb és összetettebb elképzelése volt a halálról; a gyengeség, a betegség, a rabság, az ellenség fenyegetése már bizonyos fajta halált jelentett. *A zsoltárok panasz- és hálaénekeiben a hit révén szerzett tapasztalat tükröződik: a valódi halál akkor jelentkezik, amikor Jahve elhagy valakit, amikor némaságba burkolódik. Amikor meglazul a fennálló, életet meghatározó kapcsolat (Ám 9,2; Zsolt 139,8). A seol behatol az élők világába, de Jahve ki tud vezetni onnan.*¹⁴¹

Éppen ezért az élet rendjének megbomlása, a betegség minden esetben az Istennel való kapcsolat felülvizsgálatára, bűnbánatra indította azt, aki elszenvedte ezeket. A szenvedés

¹³⁶ Ld. ehhez Wolff, Hans Walter: Az Ószövetség antropológiája, Harmat Kiadó Budapest 2003. 22.

¹³⁷ Wolff im. 125.

¹³⁸ Westermann: Das Loben Gottes in den Psalmen. 1954. 116kk.

¹³⁹ Rad, G. von: i.m. I. 292.

¹⁴⁰ Barth, Ch.: Die Errettung vom Tode in den individuellen Klage- und Dankliedern des Alten Testaments 151.

¹⁴¹ Rad, G. von: i.m. I. 306k.

éppen e kapcsolat összhangjának megbomlása miatt sújt le. Az *ember nem tehet mást kilátástalannak vélt helyzetében, mint hogy kizárólag Jahve életet adó szavához ragaszkodik, s annál keres menedéket a halál előtt.*

9.6. Az istendicsőítés funkciója: az Isten előtti élet

A tudatosan Isten színe előtt élt élet Istenre mutat. Az Ótestamentumot úgy is tekinthetjük, mint a megszólítás történetét. Mint ami azáltal ill. azon keresztül mutatja be Istent, ahogyan s amikor kiválasztottjait megszólította (múlt). De legalább ilyen súllyal és érvényességgel ismerhető meg Isten a megszólítására adott válaszokból. Hiszen így kiderül, hogy mit vár övéitől.¹⁴² Válaszokkal találkozunk, valahányszor engedelmes az ember Isten kimondott parancsolata iránt, és üdvösségre vezető akarata alá rendeli magát. Valahányszor hálás engedelmességgel él Teremtőjétől kapott lelki javaival, képességeivel, ajándékaival; s ha naponkénti útjain olyan józan döntéseket hoz, amelyek során szembetűnő, milyen Istene van (jelen). Isten lénye-lényege ismerhető fel, valahányszor az ember magasztalásban vagy segélykiáltásban hozzá fordul, s szabadítását várja (jövendő).

Mi jellemzi az 'Isten előtti létet'? Jahve azt várja övéitől, hogy szentek legyenek (3Móz 19,2; vö: Ézs 6,3; Zsolt 99; 2Móz 19,6), és aktív, cselekvő élettel bizonyítsák meg, hogy Azt tisztelik (3Móz 11,44k; 20,26), Aki maga is szent. A megszólítottak arra kaptak elhívást, hogy igazság szerint járjanak (Zsolt 1; 7,12), s hogy meg nem érdemelt ajándéku Isten igaznak fogadja el őket (Zsolt 24,4k). Isten ember iránti szeretete meg kell mutatkozzon az emberek egymás közti érintkezésében (Zsolt 111-112), melyhez hozzátartozik, hogy a nép ismeri és elismeri Istent. Ez a megmaradás feltétele (Hós 4,6). Istenfélelem jellemzi azt, aki Isten parancsolataival tisztában van és cselekedeteiről tud, ezért teljességgel akarata alá rendeli magát (Péld 14,26k). Az ember megfelelő válasza Isten cselekvésére: a hit, mely Isten dicsőségét hirdeti (Zsolt 106,12).

Az Isten előtt élt élet a magasztalásban válik láthatóvá, hallhatóvá. A magasztalás abban különbözik a köszönetmondástól, hogy ez előbbi spontán, magától tör fel, soha nem történhet kényszerű kötelességből, csak öröm közepette. A magasztalás természetes velejárója, hogy kifejezésre jut: másoknak is hallaniuk kell róla (pl. a 30. Zsoltár).¹⁴³ *Amikor az egyén vagy közösség Istent magasztalja énekével, akkor a külvilág előtt vállalja a Teremtőjéhez és Szabadító Urához tartozást.*

A kizárólagosan Istenhez tartozás felvállalása annak megnyilvánulási formáival együtt (mint a közös istentisztelet, az együtténeklés is) a dicsőítésben résztvevő embert boldoggá teszi. A Krónikás történeti mű, amely a fogság utáni gyülekezet kérdéseire keres választ – például arra, hogy van-e értelme kitartani az ősök hite mellett, van-e értelme alávetnie magát az embernek a törvény szigorú előírásainak, vagy hogy a hit megéléséhez mennyiben van szükség a templomi istentiszteletre¹⁴⁴ – meggyőzően rajzolja meg az örvendező gyülekezet képét: kizárólag Jahvet imádja (2Krón 33,17), minden Törvénynek megfelelő rendelkezést és minden kultikus alkalmat kitörő örömmel fogad (1Krón 13,4.8; 15,28; 29,9.20-22; 2Krón 7,3. 8-10; 13,11; 15,15; 20,27k; 24,10; 29,36; 30,4.21.23.25k), és „számára a Törvény nem iga, hanem boldogító és könnyű teher, a kultusz pedig alkalom arra, hogy Istennel és egymással örvendezve együtt lehessen”¹⁴⁵.

¹⁴² Zimmerli, Walter: Grundriß der alttestamentlichen Theologie. 6. Aufl. Kohlhammer Verlag Stuttgart-Berlin-Köln 1989. 123.

¹⁴³ Bövebben erről: Claus Westermann: Lob und Klage in den Psalmen, 1977. 20-24.

¹⁴⁴ Kustár Zoltán: A Krónikák könyve, Debrecen 2002. 26k.

¹⁴⁵ Kustár: A Krónikák könyve. 33.

Újszövetség

10. Jézus evangéliuma mint az Ószövetség *cantus firmus*a

Jézus úgy jellemzi önmagát, mint aki másnak az akaratát teljesíti: mint aki *engedelmeskedik*. Annyi „bizonyos, hogy mindazok a tanúk, akik Jézus Krisztust hirdetik az Újszövetségben, egybehangzóan állítják, hogy az Atya Jézusra vonatkozó akarata az Írásokban van megírva (1Kor 15,3-4). ...Az Evangéliumok ...kiolvasták Istennek Jézus Krisztussal kapcsolatos szándékát az Ószövetségből. A Törvény, a Próféták, a Zsoltárok azonban továbbra is kínálkoznak, hogy az evangéliumot kísérvék, megvilágítsák, „zenekari kíséretet” adjanak számára, bibliai kifejezéssel élve: megdicsőítsék. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a nem Tőle származót megismerve ismerjük meg Krisztust, hiszen a számára kijelölt utat ismerjük meg. Ő ebben ismerte fel az Atya akaratát. ...Az út nem tőle való, Ő az ÚT.”¹⁴⁶

10.1. A zsoltárt éneklő Jézus és a Jézust megéneklő zsoltárok

Westermann szerint a zsoltárok több vonatkozásban is kapcsolatban állnak Jézussal:

1. A dicsőítő zsoltár középpontjában az irgalmas Isten magasztalása áll. *Amilyennek a zsoltáros megismerte Istenét, olyannak mutatta be őt Jézus is*¹⁴⁷; példaként szolgálhat a Zsolt 113,6. és Fil 2, 6-8, szintén e zsoltármotívum szólal meg Mária és Zakariás énekében (Lk 1,46-55; 67-79).
2. *Jézus óvta tanítványait attól, hogy imádságuk bőbeszédű legyen* (Mt 6,7). De akár egy zsoltár végigimádkozása is pogány szószaporítássá válik, ha azok a szavak, amelyeket az imádkozó kimond, nem a sajátjai, mert nem tette magáévá azokat, nem is érti igazából. Világosabban és őszintébben kellene látni, hogy ennek veszélye milyen nagy, mint amennyire ezt látni merik Jézus mai tanítványai.¹⁴⁸
3. Isten lehajlása az emberhez a krisztusi életútban eseményné vált, s *Jézus mint szenvedő a szenvedés nyelvének, a panasznak lett megszólaltatójává*. Jézus magáévá tette a panaszzsoltárok hangját. Az emberi szenvedés legmélyéig szállt alá. Ismeri minden kor szenvedőjének kérdését: „Meddig még?” – Ezért emelhették be a szenvedéstörténet leírásába a 22. zsoltárt (Mk 15,34), a panaszzsoltárok legkifejezőbbikét.
4. A földi útján járó Jézus is arra volt hivatott, hogy *a szenvedést és panaszt magasztalásba fordítsa át*. Legszemléletesebben a gyógyítási történetekben mutatkozik ez meg. Amiként lehajlik a megfáradtakhoz és megterheltekhez, úgy száll alá az emberi mélységekbe, oda, ahonnan a 22. zsoltár kiáltása hallik.¹⁴⁹
5. Az evangélista a teljes 22. zsoltárt tartja szem előtt, amikor Krisztus szenvedéstörténete ábrázolásának szolgálatába állítja, melyben szenvedés és a szenvedésből szabadulás egy ívbe kapcsolódik (2.v. – Mt 27,46; Mk 15,34; 8.v. – Mt 27,39; Mk 15,29; 9.v. – Mt 27,43; 16.v – Jn 19,28; 19.v. Mt 27,35; Jn 19,23.24). Amiként a zsoltáros tudósít kiáltása meghallgatásáról, olyan bizonyossággal hirdetik a feltámadás tanúi, hogy válaszolt Isten a keresztről felé hangzó kiáltásra. A *húsvéti örömmüzenet egybecseng a zsoltárok istendicsőítő híradásával*: „menjetek el, s mondjátok meg az én atyámfiaiak...” (23.v. - Mt 28,10).¹⁵⁰

¹⁴⁶ Beauchamp im: 34.

¹⁴⁷ A dogmatika nyelvén ez Isten kondeszscendenciája.

¹⁴⁸ Westermann: Gewendete Klage 7.

¹⁴⁹ Westermann: Gewendete Klage 64.

¹⁵⁰ Westermann: Ausgewählte Psalmen 122kk.

10.2. Megváltottak panaszéneke (a 22. zsoltár Jézus ajkán)

Bizonyára énekelte Jézus a 22. zsoltárt, csakúgy, mint a többi, amiként arról a szentírási helyek bizonyosságot tesznek (Mk 14,26; Mt 26,30). A Passió elbeszélésének főhőse belülről lakozik a zsoltárban.

A 22. zsoltár különlegessége, hogy nem csupán a végére jut el a dicsőítésig, hanem az egész zárószakasz egy elbeszélő magasztalássá (berichtendes Lob) bővül. Nincs több olyan zsoltár, amelyben a panasz magasztalásba fordulna át (gewendete Klage). S különbözik az egyéni panaszénekektől abban, hogy az elején visszatekint a zsoltár Isten korábbi üdvözítő cselekedeteire, mégpedig két részletben: először amit népével tett, majd amit a panaszkodóval. Az egyes magyarázók egymástól eltérően, de többnyire strukturális szempontból határozzák a meg e fordulatot – amit a 22b vershez kötnek, ahol zsoltáros arról tesz bizonyosságot, hogy Isten meghallgatta őt.¹⁵¹ Joachim Begrich emögött egy kultuszon belül kapott üdvprófeciát vagy papi jóslatot sejt, mint a textualizált szövegen kívüli eseményt,¹⁵² amelynek hiánya azonban nem akadályozza, hogy a textuson belüli fordulat minden könyörgő számára lehetővé váljon, aki hajlandó végigjárni a panasztól a dicsőítésig vezető utat.¹⁵³ Paul Ricoeur szerint e költői módon jelzett fordulat maga is paradigmatis, és az egész szöveg dinamikájával összefügg. A későbbi könyörgőkre vár, hogy az első kiáltás új erőforrásait kiaknázzák.¹⁵⁴

„Az egész költemény egy eleve feltételezett egzisztenciális viszonyon belül bontakozik ki és annak válságát tárja föl. ...A mindenk ellenére feltörő bizalmat, a mégis óhajtott dicsőítést rekonstruálja.”¹⁵⁵ Jóllehet szenvedélyes váddal illeti Istenét az őhöz kiáltó, de a kapcsolat annak ellenére is fennáll közöttük (2-3). A szenvedő szemrehányást tehet Istenének, de nem szakíthatja el magát Tőle. Vádja nem kijelentés, s nem megállapítás; hiszen ha megszólíthatja, akkor Isten még mindig az ő Istene. Nem szűnt meg a Hozzá kiáltás. Mivel a kapcsolat Istentől indul ki – a zsoltárok felfogása szerint –, ezért a kételkedő sem oldhatja el ezt a szálát (ld. Zsolt 139). Ha a panaszos távolinak éli is meg Isten szentségét, akkor is – mintegy a kollektív tudattalanjában – tud arról, hogy népének, s atyáinak dicsőítő éneklése közepette oly méltósággal van jelen Isten, mintha trónon ülne. E himnikus szakasz Izrael történelmét mint a meghallgatott könyörgések történetét ünnepli (4-6). A zsoltáros múltja: a meg nem hallgatott imádságok hosszú sora.¹⁵⁶ Akik nem dicsőítik Istent, azok szemében tűnik Istentől elhagyottnak a szenvedő, s szégyellnivalónak a helyzete (7-9); a zsoltáros bizalma dicsőíti Istent. A szenvedőt az mozdítja a panasztól a kérés felé, hogy lehetősége van visszatekinteni eddigi életútjára, amelyen Isten mindvégig vele volt (10-12); ez az atyák dicsőítő énekének áldásos hatása a fiakon (Zsolt 44,2). Az Istentől és embertől is magát elhagyottnak érző fiak számára egyetlen közeli dolog van: a szorongás; ami – mivel megfoghatatlan, „tárgynélküli” –, ezért tárgyat keres magának, hogy konkrét s így elviselhető legyen. Gyakori, hogy állatok képét ölti (13-14.17), vagy zsigeri érzetek formájában okoz kínokat (15-16.18). Ez olyan időszak és állapot, amikor a szavak nem rendeződnek logikus rendbe, a racionalitás cserbenhagy. Maradnak az érzetek, a szimbólumok és a személyessé vált tapasztalatok. Ezeknek mufaja az ének. E belső élmények ellenben egybeszövődhetnek, és beleakaszthatnak azokba a mélyen beivódott felkiáltásokba, megszólításokba, jelképekké sűrűsödött kifejezésekbe (20), amelyek még a verbalitás előtt

¹⁵¹ Bővebben ld. Ricoeur, Paul: A panasz mint ima. 360.

¹⁵² Ld. bővebben: Begrich, Joachim: „Das Priesterliche Heilsorakel”. Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft. 52. 1934.

¹⁵³ Vö. a dolgozat I.5.3. fejezetével (Isten válasza).

¹⁵⁴ Ricoeur im. 361. 379.

¹⁵⁵ Uo. 367.

¹⁵⁶ Beauchamp i.m. 237.

(koragyermekkorban) vagy a saját életesemények tudatos megélése előtt a közösségi identitás talaján (család, hívő környezet, gyermek- ifjúsági csoport) meggyökereztek lelkében. Ahhoz, hogy a gyülekezet magasztalásban törjön ki, elegendő, hogy egyetlen tagja megtapasztalja Isten közelségét (23-27). Sőt az egyéni fogadástétel, *az istendicsőítő életstílus melletti döntés egész népek előtt teheti nyilvánvalóvá Isten hatalmát* (28-29), amikor is a dicsőítésnek csak a halál szab határt. *Az istentisztelet teremti meg a nemzedékről nemzedékre megszólaló dicsőítés folytonosságát* (30-32).

A 22. zsoltár egyidejűleg magában foglalja mind a panasz, mind a hálaadás (berichtendes Lob), mind a himnikus dicsőítés (beschreibendes Lob = leíró magasztalás) elemeit. Mindháromnak Isten szenvedő ember iránti irgalmas cselekedete szolgál alapjául. A panasz megmarad végig és nem oldódik fel a dicsőítésben, s még a dicsőítés is mindvégig közbenjárás.¹⁵⁷ A dicsőítés tartalmát két szó összegzi a zsoltár végén: „ezt cselekedte!”, s ez mint *hír* térbeli és időbeli korlátokat nem ismerve adatik tovább.

E zsoltár ellenáll annak az osztályozásnak is, amely megkülönbözteti a kollektív és az egyéni panaszokat.¹⁵⁸ Ez az átfogó jelentősége teszi érthetővé, miért jutott szerephez éppen ez a zsoltár Jézus halálának ábrázolásában.¹⁵⁹ Csak aki megtapasztalta azt, amikor Isten nem szól, nem cselekszik, az érzékeli a változást; aki átélte a változást, késztetést érez arra, hogy beszéljen róla. Az apostolok prédikációi Isten népéért végzett nagy tetteinek sorába állítják Jézus feltámadását.¹⁶⁰ Miként a zsoltárokból felhangzó magasztalás, úgy a Krisztusban végbement szabadítást megéneklő dicsőítés is magában hordozza a törekvést: Isten szabadító tetteinek híre minél több emberhez jusson el, minél nagyobb földrajzi távolságokat járva be.

A kegyes ember halálából szabadulása Isten királyi uralmának megnyilvánulása. Jézus életútját kezdettől így fogták fel, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy az evangélium idézetei a zsoltár arám szövegének ismertségére és idevonatkoztatására utalnak¹⁶¹, hasonlóképp régies az ábrázolás merevsége. A 22. zsoltár tehát Jézus halála legelső interpretációjául szolgált: *a halálig fokozott szenvedés tapasztalata, amelynek átélésekor hiányzik a bosszú mozzanata, a halálból szabadító isteni cselekvéssel az eszkatologikus Isten Országáa elérkeztét hozza.* Ő, aki életében is Isten Országát hirdette, halálában is ezt folytatja.

Az Isten által véghezvitt szabadításhoz hozzátartozik az ember válasza, a magasztalás (*tefilla*); az Istennel való békességes közösséghez az étkezés (3Móz 7,12kk; Zsolt 116,13.17).¹⁶² Amennyiben a Jézus haláláról szóló legkorábbi híradásokat nagyban meghatározta a 22. zsoltár, akkor az ősegyház tagjai számára az utolsó vacsora a Feltámadott hálaáldozati lakomája (*tódá'*), úrvacsorájuk pedig ennek az eseménynek a megvallása; megalapozása a Feltámadottal való közösségben élt új életnek. A 22. zsoltár második fele így talál megvalósulásra az Újszövetségben: a Feltámadott köré sereglő gyülekezet úrvacsorázó közösség. Jézus halálát hirdetik (1Kor 11,26), akik tanúi Jézus halálból való szabadulásának, s emlékeznek Isten hatalmas cselekedeteire ((Zsolt 6,6; 22,32; 145; ApCsel 2,46).¹⁶³

A fenti kérdés megkettőzésével összegezhetőek az iménti fejtegetések: Jézus énekelte-kiáltotta a 22. zsoltárt, vagy a zsoltárok énekelték meg az önmagát teljesen Istennek szánó, engedelmes Istenfiát, akiről régi és új himnuszokat zengtek a Fiú feltámadásának tanúi? – Mindkettőre adhatunk igenlő választ. *Paul Beauchamp* néhány gondolata különös fényt vet

¹⁵⁷ Lacocque, André: Én Istenem, én istenem miért hagytál el engemet? (Zsoltár 22.) In. Ricoeur, Paul – Lacocque, André: Bibliai gondolkodás. Európa Könyvkiadó Budapest 2003. 311-347. 346.

¹⁵⁸ Beauchamp i.m. 241.

¹⁵⁹ Westermann: Ausgewählte Psalmen 65kk.

¹⁶⁰ Westermann: Gewendete Klage 60.

¹⁶¹ Erről részletesebben Gese, Hartmut: Vom Sinai zum Zion. Alttestamentliche Beiträge zur biblischen Theologie. Chr. Kaiser Verlag München, 1984. 193k és uő.: „Psalm 22 and the New Testament”. Zeitschrift für Theologie und Kirche. 65, 1968. 1-22. 22.

¹⁶² H. Gese i.m. 196-197.

¹⁶³ H. Gese i.m. 199.

Jézus és a zsoltárok viszonyára: „Jézus megtisztítja a zsoltárokat azzal, hogy kiejti a szavaikat. ...Krisztus a haláláig vitte a zsoltárok szavait, amelyek a halálon innen hangzottak el, és győztesként, a halottak elsőszülöttjeként visszaadja nekünk ugyanezeket a tőlünk kölcsönzött szavakat. ...Krisztusának válaszolva felelt Isten mindörökre a zsoltárosoknak. ...Mi magunk is egészen közel állunk a zsoltároshoz, hiszen ha fülünk hallotta is a végső üzenetet, hitünknek még a mindennapi jeleken kell gyakorolnia magát, hogy elérje a láthatatlant és a véglegest.”¹⁶⁴

011. Az őskeresztyén gyülekezet spiritualitásának gyökerei

„Az ősegyház istentiszteletét azok a tartalmi elemek alakították ki, amelyekben Jézus Krisztus az istentisztelet alanya, aki ígérete szerint az apostoloknak adott felhatalmazás alapján Szentlelke által szól (Mt 18,20), és így jelenlévő azok között, akik nevében együtt vannak; másrészt ő az istentisztelet tárgya, mert az így módon megszólaló igehirdetés róla szól (Jn 15,26), az ő messiási munkáját hirdeti és áldozatának jelentőségét világítja meg.”¹⁶⁵ Azok adták a kereszten szenvedő Jézus szájába az általa korábban bizonyára sokszor felzendülő zsoltárt,

- akik feltámadása után az asztalnál ülőnek és az étkezésben résztvevőnek tartották őt – nem csupán a jegyekben valamiképp jelenlevőnek¹⁶⁶ –, várván titokzatos érkezését (Lk 24,41k; Jn 21,12; ApCsel 10,40k)
- akiknek istentiszteleti együttlétét a liturgiai elemek rendjének és a Lélek szabad megnyilvánulásának egyensúlya jellemezte
- akik szájában a himnuszok és zsoltárok egyidejűleg lehettek kötött, ismétlődő és szabad költemények
- akik a váltakozó éneklés révén az egymáshoz tartozás és egymás szeretetben elhordozásának zenei kifejezőmódját gyakorolták, s
- akiknek hitéből és lelkéből – a zsidó hagyományt követve – Krisztus-énekek születtek (Jel 5,9.12.13; 12,10-12; 19,1-2.6).¹⁶⁷

A Jézus útmutatása szerinti istentisztelet így lesz egyidejűleg: doxológikus, krisztocentrikus és heterocentrikus, krisztológikus és pneumatikus.¹⁶⁸ A keresztyén istentisztelet meghatározó vonása, hogy a gyülekezeti alkalmak a Feltámadott lelki testének épülését szolgálják. Krisztus testének kell látható formát öltenie az istentiszteleteken, melyek által a test önmagát építi fel, s maga Krisztus válik láthatóvá, hallhatóvá. Ebből következően csak az tartozik bele, ami ezt az épülést szolgálja. Ez a cél megszabadítja az istentiszteletet olyan elemektől, amelyek csak profán, egoisztikus, emberi szükségleteket elégítenek ki, sőt attól a rajongástól is, amely 'megtisztítás' jelszavával üressé teszi az istentiszteletet. Nemcsak emberi tevékenység folyik; Krisztus használja eszközüll ezeket az elemeket, hogy testét, az egyházat láthatóvá tegye.

Az őskeresztyén egyház nem szolgáltat liturgiai sémát, de az elementáris vonások feltüntetésével elhanyagolhatatlan kívánalmakat állít fel¹⁶⁹:

¹⁶⁴ Beauchamp im. 269-271.

¹⁶⁵ Lenkeyné Semsey Klára: Istentisztelet Jézus intenciója alapján az ősegyházban. In: Theológiai Szemle (XLX) 2002/2. 69-74. 69.

¹⁶⁶ Bővebben Lietzmann: Messe und Herrenmahl 1926.

¹⁶⁷ E témában még mindig tekintélyt élvez Oscar Cullmann: Urchristentum und Gottesdienst. 3. Aufl. Zwingli Verlag Zürich 1956.

¹⁶⁸ Lenkeyné Semsey Klára im. 69.

¹⁶⁹ Jusztínusz kb. 150. táján ír arról, hogy az igei istentisztelet és az úrvacsora ünneplése összekapcsolódott. Ezt megelőzően úgy különült el a kettő, mint ahogyan addig egyidejűleg tovább élt az áldozati kultusz és az igehirdetésre ill. közös étkezésre összegyülekezés. Előbbi az igeolvasás – prédikáció – imádság – áldás – zsoltárének tette ki, utóbbi a kenyér megtöréséből és az étkezésből állt. Ezek megismételhető alkalmak, míg a

1. Az istentiszteleti forma egy különleges adománya Istennek, megvalósításához különleges lelki adományok szükségeltetnek (Róm 8,26; 1Kor 12,13; Gal 3,28).
2. Minden eleme a meghalt és feltámadott Urat szolgálja, hogy hitet ébresszen Őiránta, s hogy azt erősítse: doxológiák, eulogiák, himnuszok, hitvallások, zsoltárok, lelki énekek, imádságok, apostoli igehirdetések, intelmek, útmutatások.¹⁷⁰
3. Tartalmi eleme a tanítás és az étkezés mint tetőpont, amely felé minden istentisztelet halad, illetve ami nélkül elképzelhetetlen.
4. Helye nem korlátozott, mert Krisztus „sokakért” adta magát, s mert a Szenlélek munkálkodásának tere az egész teremtet világ. A „templom” építője maga Jézus¹⁷¹.
5. Az Úr megérkezése a gyülekezet közösségébe végidőkbeni *eljövetelének elővételezése* (1Kor 10,17; 12,5k; Jn 4,23).
6. Az időpontja is krisztocentrikus meghatározottságú¹⁷² (Jn 20; 1Kor 16,2; Jel 1,10).

Jézus követőinek kegyességében nincs különbség szent és profán között. A kultuszközösség tagja az, akit Jézus részesített Isten szabadító és megtisztító kegyelmében (Jn 5,1k; 7,53-8,12). „Jézusnak a tanítványaival való együttléte nem öncélú volt, hanem a megpihenés, a felfrissülés, a megerősödés alkalma” a szolgálatra felkészülés érdekében. Az élet istentisztelete és a gyülekezeti istentisztelet közötti kapcsolatot a szeretet biztosítja.¹⁷³

11.1. Az eucharisztikus istentiszteletek lelkiségének meghatározó jegyei

Az asztalközösség szerepe kétoldalú volt az ősegyház életében: előmozdította az elkülönülést (szeparációt) ugyanúgy, mint a csoporttá válást (integrációt). Elkülönülést a pogány környezettől s a zsidó környezettől, valamint az elszakadást „a gyülekezet makacsul vétekező tagjaitól (egyházfegyelem gyakorlása, vö: 1Kor 5,11; 11,29kk).

Az elveszettek egybegyűjtésének attitűdje Jézusra megy vissza. Isten országának asztala összefogja a köréje telepedőket (Lk 14, 28-29), a kenyérmegtörés pedig az ősgyülekezetben tölti be ezt a kohéziós szerepet.¹⁷⁴

1. „Az egyház életének kezdetén a kenyér megtörése nem különül el a mindennapi étkezéstől, hanem a gyülekezet mindennapi életét minden tekintetben meghatározó és szabályozó központi esemény.”¹⁷⁵
2. A közös étkezések *a közösség vállalását szemléltetik* (Mk 2,13-17; 6,30-44; 8,1-10; Jn 6,1-13; vö: Mt 11,19), s egyúttal arra hívják fel a jelenlevőket, hogy a másokért való lét legyen az életformája (ApCsel 16,34; 2Kor 9-10, Gal 6,2).
3. Jézus megjelenését várják a közös étkezések alkalmával (ApCsel 1,3-4). *Váradalmuk az ismétlődött tapasztalatból táplálkozott:* hogy bár kevésbé látható módon, de megbizonyítja jelenlétét.
4. Az asztal körül egybegyűltek egymással való közössége Jézus jelenlétében jön létre (Mt 18,20. Did 9,4).
5. Nemcsak a Feltámadott, hanem a Megfeszített is jelen van (Róm 6,3.k; Mk 14,25), ennek tudatosítása révén *az úrvacsorára egybegyülekezők a Krisztussal megfeszítettek és feltámadottak gyülekezetévé lesznek* (1Kor 10,16k).

keresztelési istentisztelet minden keresztyén esetében egyszeri. Ld. ehhez: Cullmann, Oscar: Urchristentum und Gottesdienst. Zürich 1956.

¹⁷⁰ Deichgräber, Reinhard: Gotteshymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen. Göttingen 1967. 11-23.

¹⁷¹ Bolyki János: Igaz tanúvallomás. Kommentár János evangéliumához. Osiris, Budapest 2001.

¹⁷² Lenkeyné Semsey Klára im. 73.

¹⁷³ Lenkeyné Semsey Klára im. 73.

¹⁷⁴ Bolyki János: Jézus asztalközösségei. (Ráday Nyomda) Budapest 1993. 198-200.

¹⁷⁵ Lenkeyné Semsey Klára im. 72.

6. Az őskeresztyének összegyülekezései – éppen a különlegesen intenzív élmény (a Feltámadott megjelenései) miatt – *enthusziasztikus vonásokkal* bírtak.
7. *Az emlékezés a Feltámadott megjelenéseire ÉS az Ő jelenlétének megtapasztalása az istentiszteletek alkalmával összekapcsolódott.*
8. *Eszkhatológikus jellegét* az adta: várták, hogy újra meg fog jelenni messiási vacsorára.

A jézusi és az őskeresztyén asztalközösségek funkcióinak összehasonlító vizsgálatakor Bolyki János megállapítja: a kenyérmegtörés a közösség gyakorlásának alkalma, amit a naponkénti ismétlődés aláhúz (ApCsel 2,42-46). Funkciója: [1.] a közösségtudat, a permanens integrálódás, a belső kohézió megteremtése és fenntartása, az egyenlőségen alapuló egység demonstrálása (ApCsel 6,1-7); [2.] egzisztenciális-pneumatikus-liturgikus funkciója van a spontán öröm kifejezésének (ApCsel 16,34b), [3.] s missziói, amennyiben a gyülekezetnek a világgal, a pogány környezettel történő érintkezésének normatív szabályozása a cél (ApCsel 27,33-38). A páli gyülekezetek esetében a [4.] szociális funkciót emeli ki (1Kor 11,23-26), továbbá [5.] a szeparáció, a pogány környezettől elhatárolódás funkciója érhető nyomon (1Kor 10,23-33); az asztalközösség funkciója lehet [6.] a megújulásra biztatás és [7.] a közösségnek a már elért identifikációjában való állhatatosság erősítése: strukturális kontinuitás (Jel 3,20), vagy doxológikus életstílus által (Jel 19,6-9).¹⁷⁶

„Az új közösségek, az alakuló gyülekezetek csoport-tudatához szükségük volt az életükbe beépülő állandó kohéziós hatásokra. Ilyen jellegű temporális hatás volt az úrnapja, az egybegyülekezés, a Feltámadott Úr jelenléte átélésének ideje. Térbelileg pedig ilyen volt az asztalközösség, ezen belül az eucharisztia.” S ez nemcsak a házi gyülekezetek tagjait, hanem a szétszórta élő gyülekezetek egyetemességét is előmozdította. Társadalmi tekintetben a határok átlépését segítette mind a gondolati, mind az akarati és a cselekvésszerű integrációs folyamatot táplálva.¹⁷⁷ Ez a szociális integráció kognitív (apostoli tanítás) és affektív úton egyaránt halad (kapcsolatok, szertartások, rítusok),¹⁷⁸ és az egymás elfogadásának természetessé a váló gyakorlatában mutatkozik meg.

11.2. A keresztlési istentiszteletek sajátosságai

Mi a jelentősége a keresztségnek? Meghalni a bűnnek, és felöltözni Krisztust (Róm 6,3. 1Kor 12,13). *Minden egyes megkeresztelés arra emlékeztet, hogy az üdvtörténet a jelenben folytatódik.* Ezért:

- A Szentlélekhez kötött sákramentum, mely nem külsőségeiben, hanem tartalmában kapcsolódik Jézus Krisztus személyéhez, életéhez, művéhez. (Ősi keresztlési formula nyomait találjuk az ApCsel 8,36-37; 10,42; Mt 3,14; Mk 10,13-16-ban.)
- Az első századtól gyakorlat megkérdezni: Van-e akadálya a megkeresztelésnek, s hogy a jelölt teljesítette-e a feltételeket.
- Az első keresztlési tudósítások hangsúlyt helyeznek a hit és a bűnbánat meglétére.

Ahol jelen van a hívő gyülekezet, ott munkálkodik a Szentlélek s így módon válik a megkeresztelendő a Szentlélek részesévé. Ebben az összefüggésben kerülhet sor a keresztyénné lett szülők gyermekeinek megkeresztelésére, akik szüleik megkeresztelkedése után születtek. Nyilvánvaló, hogy a hívő gyülekezet imádságos jelenléte mellett a keresztyén házasság és család szerepének milyen jelentőséget tulajdonítottak. A megkeresztelt részéről a hit válaszol Isten kegyelmes tetteire. Ha a megkeresztelést nem követi hit, az a gyülekezetből kizárást vonja maga után.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Bolyki János: Jézus asztalközösségei. (Ráday Nyomda) Budapest 1993. 192-198.

¹⁷⁷ Bolyki János: Jézus asztalközösségei. 201.

¹⁷⁸ Meeks, W.: The First Urban Christians. The Social Word of the Apostle Paul. New Haven London 1982. 89k.

¹⁷⁹ Cullmann, Oscar: Die Tauflehre im Neuen Testament, Zürich 1949.

11.3. Az első hitvallások és az istentisztelet kapcsolata

E terület vizsgálatakor *Oscar Cullmann*¹⁸⁰ lényegesnek tartja, hogy a később fontossá vált tények gyökereit nem feltétlenül találjuk meg az első megfogalmazásokban, mivel bizonyos kérdések az első időkben egészen másként vetődtek fel. A késői nemzedékeket – akik saját helyzetüket és nehézségeiket szeretnék jobban megérteni – érdekelheti, hogy miért volt szükségük az első keresztyéneknek a Szentírás mellett egy, a hitet összefoglaló és mindnyájuk által elfogadható-megvallható apostoli formulára? Milyen körülmények játszottak ebben szerepet? Milyen volt a felépítése és lényegi tartalma, s hogyan fejlődött a későbbiekben?

Cullmann válasza: a Szentírás magyarázatának egész problematikája attól függ, hogy mi a tradíció közös magva. A [1.] Az ősegyház belső szerveződése folytán meghonosodott a katechumenátus intézménye, s keresztség alkalmat adott rá, hogy a hitet előírt formában vallják meg (1Pt 3,18-22). [2.] A rendszeres istentiszteleteknek is kialakult a liturgiája, s minden istentiszteleten jelentkezett az igény: megvallani, hogy Isten – egy; hasonlóan a zsinagógai istentisztelet Sömá-jához (5Móz 6,4-9; 11,13-21; 4Móz 15,37-41). [3.] Az exorcizmus kapcsán is el kellett mondani egy Krisztus-hitvallást (vö. ApCsel 3,6.13-16; 4,10); a külső körülményeket tekintve pedig [4.] a tévtanítások elleni harc és [5.] az üldöztetések hatottak kényszerítőleg.

Bár a hit előírt formában történő megvallásának az Újszövetség idején még nem lehetett általánosan elterjedt formája, az 1Kor 15,3-7 már egy összeállt gyülekezeti anyagot idéz prédikáció és katechézis céljára. Az 1Tim 6,13-16 azt példázza, hogy *a hitvallás üldözések közepette a tanúságtételt szolgálja, amely erősíti a hívőt magát, és bátorítja a társakat.* Az üldözéseket vállalni és Krisztust Úrnak vallani – e kettő a keresztyén egzisztencia alappillére. A Krisztus követőjeként szükségszerű szenvedések közepette maga a Szentlélek adja meg a mondanivalót a tanúságtételhez (Mt 10,17-20; 1Kor 12,3), melynek elhanyagolhatatlan eleme az antidoketista polémia.¹⁸¹

A régi formulák felépítésének és fejlődésének jellemzői:¹⁸²

- A legfontosabb a Krisztus melletti hitvallás, a Krisztus-hirdetés az alapja minden további hitvallásnak (Róm 1,3; Fil 2,6kk; 1Pt 3,18; 1Tim 3,16; 1Kor 15,3)¹⁸³; az Atyában való hit magától értődő.
- Egy-, két- és háromtagú formulák egyidejűleg léteztek; a kéttagúak legalább olyan régiek mint az egytagúak, háromtagúak kb. 150. körül jelennek meg.
- A hit pogánysággal szembeni megvallása igényli a kéttagú formát (Atya és Fiú) (1Kor 8,6; Ef 4,4).
- A Szentlélek-formulák elsősorban liturgiai célt szolgáltak (2Kor 13,13).

Abban a mértékben, ahogyan a hitvallás elhangzása egyre inkább a keresztelés idejére korlátozódott, jutott érvényre a háromrészes forma, mivel a Lélek adatása a keresztséghez kötődött. Hasonló eltolódás megy végbe, amikor a bűnök bocsánatát előbb Jézus halálához (1Kor 15,3; 1Pt 3,18; 1Tim 2,6) majd a keresztséghez kötik. A feltámadás reménysége is előbb Krisztushoz, majd egyre inkább a Lélekhez kapcsolódik (1Kor 15,42kk).

Az első hitvallások nem egyetlen szerző magánvéleményét fejezik ki, hanem az ősegyház teremtői cselekvésének spontán eredményei. A keresztyén hitvallás történeti és dogmatikai magva a Krisztus jelenvaló uralmáról szóló kijelentés, Akinek átadatott minden hatalom

¹⁸⁰ Cullmann: Az első keresztyén hitvallások. Ford. Tillinger Péter (Die erste christliche Glaubensbekenntnisse. Zwingli Verlag Zürich 1949.) Szentendre 2000.

¹⁸¹ Azaz Krisztus emberi mivoltának hangsúlyozása: hogy anyától született, s valóságosan evett, ivott, szenvedett, meghalt és feltámadott.

¹⁸² Cullmann: Az első keresztyén hitvallások 31k.

¹⁸³ Az istentiszteleten rendszeresen elhangzó hitvallások közül bizonyosan az egyik legrégebbi a Fil 2,6-11-ben olvasható. Ld. alább: a dolgozat I.12. fejezetét.

mennyen és földön. Krisztus az Úr. Ezt mondja ki a katechumenus, a megkeresztelt, ezt ismétli aztán az *istentiszteleti* liturgiában, az *ördögűzések* alkalmával (Róm 10,9) s a pogány hatóságok általi *üldöztetések* során, hasonlóképp a tévtanítókkal vitatkozó keresztyén. Krisztus e hatalmát – melyet feltámadása és visszatérése között, a múlt és jövő találkozásánál, a történetiség és a végidők által összefogott jelenben valósít meg – kell hirdetniük a keresztyéneknek minden istentiszteleten, mely a Jézus feltámadása és visszajövele közötti időben egyúttal a várakozók kiáltásának¹⁸⁴ is hangot ad: Jövel Uram, Jézus!

A gyermekkeresztség gyakorlatának általánossá válásával a pap szájából hangzottak a deklaratórikus formulák, és egyre szaporodott a keresztelőmedence körüli szent cselekmények és imádságok sora, valamint egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a hitre vonatkozó kérdések és válaszok – állapítja meg *John N.D. Kelly*.¹⁸⁵ Felhívja a figyelmet a keresztelési istentiszteleten belül egyre inkább nélkülözhetetlenné vált hitvallások¹⁸⁶ másodlagos szerepére: *a katechumenus (keresztséget megelőző) felkészítése-felkészülése során ezek recitálása jelentette az utolsó lépcsőt* illetve az összekötő hidat a katechumenátushoz kapcsolódó rítusok és a keresztség eseménye között. Majd *amikor a felnőttkeresztség tulajdonképpen megszűnt, a keresztelési gyakorlat is gyökeresen átalakult: az addig a katechumenus felkészüléséhez tartozó rítusok mind betolultak a keresztelési szertartásba*.¹⁸⁷

Amikor a konstantínuszi korszak végét megelő egyház szembeül az istentiszteletek csekély hatékonyságával a hit ébresztésében és a liturgia alkalmatlanságával a hit kifejezésére, akkor nem kerülheti meg saját keresztelési és konfirmációi gyakorlata átgondolását. E kérdéskörön belül pedig az istentiszteleti elemek katechetikai, missziói és lelkigondozói funkciói is szembeötlenek. A valaha tömör megfogalmazások kiüresedtek, mert nincs meg a *sitting*, a *Sitz im Leben*; azaz nem az a gyülekezeti szituáció, amelyekben elhangzottak, s tétje volt az elmondásuknak-eléneklésüknek. A felnőttkeresztség gyakorlatának elmélyült és hosszas felkészülést feltételező visszaemlése a gyülekezeti katechézisbe és istentiszteleti életritmusbba megkérdőjelezi és újra-meghatározza a liturgiában a lelkész, a szolgáló közösség és a teljes gyülekezet szájából elhangzó-felhangzó-felcsendülő szövegek tartalmát, helyét, funkcióját.

11.4. Az imádkozás fontossága

Az imádság feltételez egy bizonyos felfogást Istenről, ami vissza is hat az imádságra, s az imádkozóra. Az újszövetségi imádság az ószövetségiben gyökerezik, de hogy korának kegyeseit kimozdítsa megmerevedett imádkozási szokásaikból, maga Jézus is adott ehhez útmutatásokat.

Az imádság tanulható, tanulandó (Mt 6,5kk). Jézus imádkozása az Atyával való meg nem szűnő kapcsolatának jele. A hívő számára a rendszeres imádkozás megkönnyíti az egyesülést Istennel, s *ezen az úton az istenapasztalatból istenismeret lesz*. Az Újtestamentum alapján:

- Istennek nincs szüksége imádságokra, de várja azokat.
- Az imádság célja: találkozás Istennel.
- Az imádkozó azzal beszél, Aki mindenütt jelenvaló.

¹⁸⁴ A Krisztusról szóló vallástételekben és doxológiákban (2Tim 4,18; Jel 5,9k.12) e kiáltás tartalma: segítségül hívás. Az Ötöle érkező kegyelem által lesz az istentisztelet az Ő szolgálatává (ApCsel 13,2). Általa szólal meg az Isten iránti hódolat és hála (Róm 1,8; 7,25; Kol 3,17). Általa van az Ámen is Isten dicsőségére (2Kor 1,20). Ld. ehhez Bultmann, R.: Az újszövetség teológiája. Budapest 1998. 114k.

¹⁸⁵ Kelly, John Norman Davidson: Early Christian Creeds. London 1972., németül Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie. Göttingen 1993. 43k.

¹⁸⁶ Augustinus: De bapt. 1,13 és 6,47.

¹⁸⁷ Az az alkalmazkodási folyamat, amellyel a liturgia igazodott a keresztelésről vallott felfogás és gyakorlat változásához, magyarázza meg a hitvallásoknak – a római szertartásban – a hatodik századot követően jellemző kiemelkedő helyét. Kelly i.m. 45.

- Ahhoz, hogy a tehetetlen ember Istennel beszélhessen, a Szentlélek segítségére van szüksége.
- Az imádsághoz szükséges, hogy az ember higgyen Isten jóságában, kész legyen magát akaratainak alárendelni, de számolnia kell a meg nem hallgatás lehetőségével is.
- Az imameghallgatás nem mond ellent az Ő akarata megváltoztathatatlanságának.
- Ahhoz, hogy Istennel kapcsolatban maradjon a hívő, minden élethelyzetben imádkoznia kell. A meg nem hallgatott imákat is elfogadja Isten.
- A bűn elleni harc teszi aktuálissá az imát.
- Az újszövetségi imák legtöbbször Istent szólítják meg, de gyakori a Krisztusra hivatkozás is.¹⁸⁸

12. Konstans liturgiai elem és gyülekezeti szituáció találkozásának lelkigondozói vonatkozásai (Fil 2,6-11). Egy példa az apostoli egyházból

A református istentisztelet legfontosabb vonatkoztatási pontja az őskeresztyén istentisztelet. Abban a töredékességében, amely az újszövetségi szent iratokból élénk adatik. Ha nem is lehetséges egy, vagy egy tipikus forma restaurálása, de tartalmi útmutatást nyerhetünk az egyes elemeket, az istentisztelet funkcióját és a szolgálatot végzők tevékenységét illetően. Ugyancsak kínálnak tanulnivalót katechetikai és lelkigondozói szerepükre vonatkozóan.¹⁸⁹

Pál a leveleiben többször is idéz a hagyományból, a gyülekezeti liturgiából (1Kor 13,1-10; Kol 1,15-20). Mindig olyan esetekben, amikor hitbeli vagy magatartásbeli eltérést kell helyreigazítani.¹⁹⁰

12.1. Páli intenciók

A fiatal egyházat még megújíthatónak s Krisztus-arcúvá formálhatónak tekintő Pál apostol a filippibeli gyülekezetnek szánt intelmeit a gyülekezeti realitás két szálának összekapcsolásával fogalmazza meg: a közösség általa ismert lelki-hitbeli helyzetének elemzésével és a gyülekezet körében ismert és használt énekelt szövegeknek a felidézésével. Kétfókuszú látásmódjával mintát ad minden későbbi kor elkötelezett lekipásztornak a kötött elemek átörökítésének (azok megtanítása és újszerű beemelése az istentiszteletbe) és a tévutakra rámutató prófétikus jellegű igehirdetés bátor vállalásának megkérdőjelezhetetlen összetartozására.

A Fil 2,6-11-ben foglalt himnuszt és annak teológia üzenetét a későbbi korok dogmatörténeti vitái terhelik, fogalmainak magyarázatához az Újszövetség iratai kevés támpontot nyújtanak.¹⁹¹ Exegetikai szempontul szolgálhat¹⁹² viszont az egyházsociológiai és lélektani megközelítés, a kommunikációs helyzet figyelembe vétele (amikor is az olvasóban zajló megértési folyamat során a szerző által nem szándékolt összefüggések is feltárnak), és a teológián belüli interdiszciplináris nyitottság.

¹⁸⁸ Cullmann, Oscar: Das Gebet im Neuen Testament. Tübingen 1994.

¹⁸⁹ Kis Médea: Krisztushimnusz és gyülekezeti szituáció találkozása, in: Református Tiszántúl, 2002/4-5. 7-9; 2002/6. 8-10.

¹⁹⁰ Cserháti Sándor: Pál apostolnak a Filippibeliekhez írt levele. Magyar Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest 1976. 91.

¹⁹¹ Ezt a véleményt Cserháti fogalmazza meg, im. 91k.

¹⁹² Ld. bővebben és szakirodalmi vonatkozásokkal Vladár Gábor: Az újszövetségi exegézis néhány kérdése in.: „Fölpépítik fiaid az ősi romokat”. Székfoglaló előadások Acta Teologica Papensia I. Pápa 1999.

Ha az írásmagyarázó azt törekszik felfedni, hogy *mi történt egy gyülekezetben bizonyos tradíciók átvételekor és az mennyire hatotta át kritikailag a közösség etikáját*, új fényben jelenhet meg az Újszövetség, s magyarázata is serkentőbb hatású lehet az egyházra és a társadalomra nézve. A magyarázó így felszabadíthatja a szöveget arra, hogy a mai egyházban is azt a kritikai szerepet töltsse be, mint amit létrejöttekor.¹⁹³ A keresztyén gyülekezeti közösségekben érvényben levő életgyakorlat evangéliummal történő újbóli és újbóli egybevetése mindig a keresztyén etika továbbfejlődését hozza magával.

12.2. A gyülekezet

Filippiben jött létre az első európai keresztyén gyülekezet (ApCsel 16,11-40), ahol Augustus császár letelepített veteránjainak életét megkérdőjelezhetetlenül hatotta át a katonai fegyelem. Pogányokból lettek tehát keresztyénné a Pál által 49/50. táján alapított gyülekezet első tagjai¹⁹⁴, majd zsidókból lett keresztyénekkal is gyarapodva eleven gyülekezeti életet éltek (1,5). *Pál és a gyülekezet* kezdettől igen szoros kapcsolata (2,26), - mely a sorsközösségen át (1,7.19-20) az egymásért hordozott baráti felelősségvállalásig (4,18) fejlődött – meghatározza az egész levél hangját, s kontextusa az intelmek közé szövött himnusznak

A levél megírásának indítéka, hogy a *hitben megmaradáshoz új szempontokra és új látásmódra van szükségük* (1,12-14). A külső (hellénista misszionáriusok¹⁹⁵) és belső (rajongók tábora) támadók elleni harc nélkülözhetetlen fegyvere a saját példájával is megerősített *hitbeli szilárdság*, melynek alapja nagyrabecsült katonai erények formájában már korábban emberi habitusuk sajátja lett (1,3-11; 3,17; 4,1-6); s az önkéntes és belső elhatározásból fakadó *egység*, tekintve, hogy az igazi veszélyt a gyülekezetre nézve a belső meghasonlás jelenti. *A gyülekezetnek olyan közösséggé kell válnia, melyben az ige belső kényszere fordítja a tagok eltérő, sőt olykor ellentétes törekvéseit ugyanabba az irányba.*

A Pál által hirdetett üzenet (*kérygma*): a krisztusi életút, mely meghatározó kell legyen egész életfolytatásukra. Ehhez először önmagukkal, eddigi irányultságukkal szemben kell felvenniük a harcot. *A gyülekezet él, de még nem elég érett a szolgáló szeretetben, ha a társadalomban fennálló nemzedéki, nemi, műveltségbeli, politikai különbségek mellett a Krisztus követésére elszántság eltérő mértéke is válaszfalakká válhat közöttük.* Nehéz feladat előtt áll az apostol, amikor kritikai szót akar elfogadtatni az egyébként példás életű gyülekezettel, további pozitív változást kíván meg a megtért embertől, s a külső nehézségekről a belső bajok megoldására szándékozik irányítani a figyelmet. *Ezért a már készen álló, szívükbe írott szöveget – s az ahhoz kapcsolódó hangzást és belső élményt – idézi fel bennük, hogy mélyen rögzült beidegződéseiket feloldja, s alkalmassá tegye őket testvéri intésének meghallására* (ld. Kol 3,16).

Pál lelkipásztori magatartása igen józan: tisztában van azzal, hogy a megtérések, a gyülekezet megalakulása és a kezdeti lelkesedés után a gyülekezet élete nem működik magától. Már csupán a létezése is csoda, s ez kötelezi. Ha Krisztus életútja az alapja, a fundamentuma, akkor *ugyanaz a célja is a gyülekezet létének, a krisztusi életút élése.* Mindebben nem becsüli le saját szerepét (2,14; 3,17) mégis arra neveli övéit, hogy nélküle, *saját ítélőképességük és elhatározásuk nyomán vigyék tovább és teljesítsék ki azt az*

¹⁹³ Az irodalmi anyag kanonizálásával a folyamatos önkritika intézményesített lehetőségét teremtette meg az egyház, s ezt aktualizálja újra és újra, amikor s amennyiben fenntartja ezt a dialektikus viszonyt a szöveggel szemben: kihallva belőle egyidejűleg az indikatívuszt és az imperatívuszt. Ld. ehhez bővebben: Keck, E. Leander: *Das Ethos der frühen Christen*. In: Meeks, Wayne A. (Hg.) *Zur Soziologie des Urchristentums*. Chr. Kaiser Verlag München 1979. 33. továbbá Käsemann, Ernst: *Der Ruf der Freiheit*. Tübingen, 1968. és Marshall, I. H.: *The Challenge of the New Testament Ethics*. London 1947.

¹⁹⁴ Schnelle, Udo: *Einleitung in das Neue Testament*. UTB für Wissenschaft Vandenhoeck 1994. 163.

¹⁹⁵ Schnelle im. 171.

evangéliumi közösségi életformát, amelynek helyességéről kezdetben meggyőződésre jutottak (1,27-28). A megmaradás útja az éberség és az újra és újra megvalósítása annak, amit lelki táplálékkul az igével való találkozásukkor magukhoz vesznek.

Az a szövegösszefüggés, melybe a Krisztus-himnusz szorosan beágyazódik, indokolja a szerkesztést: Pál tudja, hogy Jézus kincse emberek kezében milyen könnyen válik ragadománnyá (*harpagmos* 2,6), hogy az önérdekre irányultság, a haszonlesés és hiú dicsőségvágy – ezek a személyiség mélyéről fakadó ösztönzések, melyeket csak akarással nem lehet legyőzni vagy kordában tartani – bármikor bomlasztóivá válhatnak a harmónikus gyülekezeti életnek (2,1-4). Ezen belső, személyiségen és csoporton belüli vívódások és küzdelmek közepette az *egyetlen harci eszköz* (s Pál ebben tekinti magát példának) a *tudatosság*. Ez azt jelenti, hogy megvizsgálja, mire irányul a kegyessége, számontartja, hol tart a követésben (*imitatio Christi*), és naponként bevallja Isten és önmaga előtt, hogy ezt a *tudatosságot* (belátást és cselekvést) (2,12-13) *maga Isten hozza létre* benne. A páli etika alapja tehát Isten ereje (1,19; 4,12-13), mely által az önmagát naponként a szolgálatra odaszánó embert Isten Lelke naponként új életre támasztja fel. A *Lélek eszközeivel élni* viszont az *ember felelőssége*.

12.3. A himnusz (Fil 2,6-11)

A Fil 2,6-11-ben egy Pál előtti őskeresztyén¹⁹⁶ himnusz¹⁹⁷ áll előttünk. Forrása lehet az antióchiai gyülekezet, ahol Pál hosszabb ideig élt vagy Efézus, ahol Pál zsidó-hellénista keresztyéneket ismert meg. Olyan köröktől származhat, ahol a hellénista filozófia populáris formában ismert volt, az Ószövetséget pedig a Septuaginta-változatban olvasták.

Itt egy korábbi és nagy valószínűséggel már kész szöveget használ fel az apostol, mert

- a levél gondolatmenete ehelyütt megtörik;
- itt hiányoznak a levél írójára vagy olvasójára vonatkozó személyes utalások;
- fegyelmezett és tömör a himnusz fogalmazása;
- versformája a *paralellizmus membrorum* szabályait követi;
- csak itt előforduló görög szavakat találunk benne (*hapax legomena*);
- a melléknévi és vonatkozó mellékmondati szerkezetek halmozódnak; s
- vitathatatlanul Pál előtti egységet mutat a tagolás (jóllehet a 8c-ben egyértelműen páli kiegészítést találunk¹⁹⁸).

A két versszak Jézus Krisztus életútjának két irányát énekli meg: 6-8.v. alászállás, 9-11.v. felemeltetés. A költemény tehát a *Krisztus-esemény egy képbe sűrítése két súlyponttal*: lefelé és felfelé tartó út.

Vallástörténetileg e himnusz semmiképpen sem tekinthető egységesnek. Akárki volt is a szerzője, a Jézus Krisztusban megismert valóság kifejezésére keresett megfelelő formát, és ezt megtalálta:

¹⁹⁶ Az őskeresztyén himnuszokra az emelkedett prózai stílus jellemző, mely alkalmanként ritmikus, de mégsem metrikus. Alapjukul görög szavakba öltöztetett beszédes keleti gondolkodásmód szolgál. A *Krisztus-énekek sajátos karakterisztikuma* - összehasonlítva a „pogány”-anyaggal -, hogy nem az imádandót megszólító TE-stílusban, hanem proklamatorikus Ő-stílusban fogalmazódtak, tehát nem imák Krisztushoz, hanem énekek Krisztusról. In: Veilhauer, Philipp: Geschichte der Urchristlichen Literatur. Walter de Gruyter, Berlin 1975. 48k.

¹⁹⁷ A himnusz, mint *terminus technicus* kezdettől fogva vallásos megjelölés: ünnepi dicsérő-dicsőítő ének, liturgikus felkiáltás, recitáció. Tárgya mindig Isten. A szó feltehetőleg már az evangélisták idejében is szolgált őskeresztyén eucharisztikus imádság megjelölésére, és nem csak általában lelki éneket jelentett. Ld. Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament Band 2, Hg.: L. Coenen – H. Beureyter-Bieterhard, Brockhaus Verlag Wuppertal 1986. 906.

¹⁹⁸ Cserhádi szerint Pál kereszt-központú teológiájának eredményeként kerül be a himnusz ritmusát megtörő „mégpedig a kereszthalálig” kifejezés. Im: 89.

- az ókorban igen elterjedt alászállás-felmagasztalás – motívumban, mely a meghaló és feltámadó istenségek kultuszában is jelen volt (Izisz-Ozírisz, Adonisz, eleuziszi Demeter);
- a Heraklész-mitoszban, melynek üzenete az uralkodás – szolgálat kettőssége;
- a Teremtéstörténetben (1Móz 1,26), ahol az istenképűség nem hasonlóságot jelent Istenhez, hanem megfelelést az isteni rendeltetésnek: emberként Isten képmásának lenni;
- az Ebed-Jahve énekekben (Ézs 45, 23kk; 52,13-19; 53,4kk), ahol megjelenik az az út, amelyen járva Isten az egész világot üdvösségre vezet; ahol azonban a szolga halála nem szolgál helyettes elégtételül¹⁹⁹ és a szenvedő istenszolgájának a pre-egzisztencia nem sajátja;²⁰⁰
- és a bölcsességirodalomban (Péld 8), ahol a bölcsesség elhagyja isteni világát és az emberek között lakik.

Fontos megállapítanunk²⁰¹, hogy *a költeményben* nem találhatóak időközben hagyományossá lett szoteriológiai, tehát az ember üdvösségére vonatkozó kijelentések. *Színiszta krisztológia áll előttünk, amely a gyülekezet istentiszteletében szólal meg, ezért alkalmas a keresztyén gyülekezet Urával szembeni imádatának, és ennek megfelelő saját önértelmezésének kifejezésére: Az az Üdvhozó az ember számára, Aki ilyen paradox karriert futott be, és így tette nyilvánvalóvá követői számára, hogy minden földi hatalmasság legyőzhető. Isten nem hagyja el a végsőig Neki engedelmeskedőt, hanem melléállásával, ajándékaival, felemelésével igazolja őt. – Ezt a paradox karriert nehéz végigjárni, de nem lehetetlen.*

Az őskeresztyén húsvét-értelmezésnek egy olyan vonulata szólal meg a himnuszban, amely a halálból való közvetlen Istenhez emeltetést feltételez (utalva Zsolt 110,1-re, valamint Énókra 1Móz 5,24 és Zsid 11,8; Illésre 2Kir 2; továbbá Jn 3,14; 8,28; 12,32-34 és ApCs 3,9-re).²⁰² A himnuszban találjuk *a legősibb keresztyén hitvallást* (vö. 1Kor 12,3; Rm 10,9).

Pál a saját intelmei és e himnusz között a 2,5 segítségével teremt kapcsolatot: „Olyan indulattal legyetek egymás iránt, ami megfelel a Jézus Krisztusban való létnek” vagy: „Az legyen a (fő) gondotok egymás között, amelynek kell is lennie (hiszen) a Jézus Krisztusban (vagytok).”²⁰³ Igaz, hogy ezzel egyetlen pallóra keskenyíti a hidat a himnusz és a levél olvasói, Krisztus és a gyülekezet között, de biztossá is teszi, azaz *megvalósíthatónak írja le az átkelést a Krisztus-testben folytatandó új életbe*: az alacsonyabbrendűség vállalására bátorít (3 és 8), mint ami által egyáltalán lehetővé válik e testvéries lelkület és életforma élése. Jézus *példaképe és ősképe* annak a gyülekezetnek, ahol a tagok – ahelyett, hogy körömszakadtáig ragaszkodnának céljaikhoz, érdekeikhez (*harpagmos*), értékeikhez – képesek azokat újra és újra háttérbe szorítani, lemondani róluk, s megelégedni annak belső bizonyosságával, hogy Isten számontartja, kik is ők valójában. Pál ezzel az alkalmazási móddal, ahogyan ezt a kész szöveget használja, egyúttal önmagáról is vall. Arról tesz bizonyosságot, mit jelentett számára Jézus Krisztus életútja.

Pál munkamódjából arra a meggyőződésére következtethetünk, miszerint *az éber lélekkel mondott-énekelte kész szövegek és a liturgia tudatosabb átélése fokozza az Úr jelenlétének érzését, és felelősségteljesebb keresztyén életfolytatásra tesz késszé*. Nem a lelkipásztor (episkopoi, diakonoi 1.v), s nem az apostol kedvéért, hanem Jézus Krisztus iránti szeretetben

¹⁹⁹ Walter, N. – Reimuth, E. – Lampe, P.: Die Briefe an die Philipper, Thessalonicher und an Philemon NTD Band 8/2 Vandenhoeck 1998. 61k.

²⁰⁰ Gnülka, Joachim: Der Philipperbrief, Herders Theologischer Kommentar zum NT Freiburg-Basel-Wien 1976. 138.

²⁰¹ Walter – Reimuth – Lampe im: 60.

²⁰² Igy Walter – Reimuth – Lampe im: 61.

²⁰³ Varga Zsigmond J.: Újszövetségi görög-magyar szótár. Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya Budapest 1992. 994.

fogan az etikus magatartás; így függ össze és hat egymásra a gyakorlatban lelkipásztori gondoskodás, istentiszteleti esemény és az egyházfegyelem megvalósulása a szüntelenül Isten üzenetére hangolódó gyülekezet körében. A himnusz jelenvalóvá teszi Krisztust; *az a funkciója, hogy Krisztus megjelenjen övéi között, a gyülekezetben, ahol Róla énekelnek.*

12.4. A himnusz és a páli intelmek a krisztusi kérygma fényében

Pál mindig számol a gyülekezet körében erősekkel és gyengékkel (Rm 14-15,16; 1Kor 8). Tapasztalta, hogy gyülekezeten belül a haszonlesők és dicsőségvágyók kihasználhatják a gyengébbeket. Ebben a helyzetben a gyülekezet egységét s benne minden tag javát az szolgálja, ha az egyik tag a másikat maga fölé helyezi, megbecsüli a másinak adott kegyelmet (ld. Mt 20,27; Lk 12,48; Rm 15,1, Gal 6,2), Krisztus szavait és indulatát (habitusát, attitűdjét) magáévá téve a másik érdekeit és szempontjait tartja fontosabbnak a magáénál. Így válik *a gyülekezet* egymás mellett élő emberekből egymásért élők közösségévé, *ahol az erősebb van a gyengébbért.* Fontos kiemelni, hogy „Krisztus megalázta magát, nem megaláztatott. Ebben különbözik véghetetlen különbségben minden embertől, hogy a megaláztatásnak önként vetette alá magát” (Kierkegaard). Ez az *önként* a krisztusi indulat fontos eleme. Igen fejlett autonómiát feltételez: hogy ura önmagának, rendelkezni képes önmagával. Magatartásának mozgatója – valódi lényege – nem ismerhető fel azok számára, akik a külső után ítélnék, de egykor nyilvánvaló lesz. Sőt minden nyelv belső meggyőződés nyomán hirdeti majd ezen emberi létforma és magatartás igazságát és hitelességét, mindenek fölébe emelkedő méltóságát (Jel 5,12).

Ez a krisztusi indulat *egyszerre aktivitás és passzivitás* (2,6-8: Krisztus cselekszik – 9-11: Isten cselekszik). Akárcsak Krisztus kereszten meghalása (a „mégpedig a kereszthalál” – betoldás itt s ily módon gazdagítja az egész himnuszt s a gyülekezetnek szánt üzenetet) az a stádium, amikor *egyszerre van jelen a teljes Istenre hagyatkozás és a végső emberi erőforrásokat igénybe vevő aktivitás.*²⁰⁴ Erre neveli Pál is a rábízottakat, amikor tudatosítja bennük, hogy Isten munkálja, azaz hozza létre és tartja fenn bennük az új élethez szükséges eltökéltséget (motivációt), de nekik kell azt élethosszig alkalmazniuk, hasznosítaniuk (2,2-3). Maga Pál sem ódzkodott az ilyen életstílustól; nem félt attól, hogy *italáldozatként kiöntessék* (2,17). Örömmel vállalja, hogy az ő pályafutása válasz legyen Krisztus pályafutására.²⁰⁵ Erre hívja fel az általa alapított gyülekezet tagjait is: hogy vele együtt kövessék Krisztust (3,17; 4,8; 1Kor 4,16; 11,1).

12.5. A kész alkotások, szövegek beemelésének kockázata és kihívása

R. Schnackenburg szerint „tudatában kell lennünk az őskeresztyénség integrálóképességének, nevezetesen, hogy az Ószövetségből, a zsidó-hellénista elképzelésekből, a hellénista-pogány környezetből sok gondolatot fel tudott venni, képes volt ezeket átformálni és saját krisztusi hitének kifejezésére felhasználni”²⁰⁶. Ebből következően:

- *a hitbizonyosság több, mint egy logikus-zárt gondolatrendszer átvétele, elfogadása, hiszen mind az egyénnek, mind a közösségnek egy belső szintézist kell kialakítania önmagában, s hogy ehhez milyen építőelemek állnak rendelkezésére, az nem csupán a (szellem)történeti kor függvénye, hanem a mindenkori lelki vezetők felelőssége;*

²⁰⁴ Emlékeztetve a szíves olvasót a próféták emberi jelen-létére Isten rajtuk végbemenő cselekvése közepette, ld. fentebb.

²⁰⁵ Bővebben erről Sarkadi Nagy Pál: A Filippi levél magyarázata. In: Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata, Budapest 1968. 258-267.

²⁰⁶ Schnackenburg, Rudolph: *Mysterium Salutis* III. 1,322.

- *a keresztyén gyülekezetnek minden korban, időszakban, helyen stb. minden újonnan létrejövő szellemi-ideológiai közegben újra meg kell fogalmaznia, hogy milyennek ismerte meg Krisztust, s hogy ebből milyen következtetéseket von le és valósít meg; a gyülekezetet érő támadások közepette csak ez a napról-napra, vasárnapról-vasárnapra aktualizált hit bír megtartó erővel;*
- *az örökiül kapott anyag és a gyülekezeti realitás egybevetése előfeltétele a lelkipásztor és a gyülekezeti elöljárók (vö. Fil 1,1) közösségépítő és -fenntartó szolgálatának, igehirdetői, lelkipásztori, tanítói, liturgusi, szociális és missziói tevékenységének;*
- *van tehát létjogosultsága a megelőző korok keresztyénei által létrehozott s örökiül hagyott megfogalmazások igénybe vételének, sőt felszólító erejük lehet: a jelenkori keresztyén gyülekezet mérje meg ezért azokat az evangélium teljességének mérlegén, vessen számot, hogy kifejezik-e számára a krisztusi életút mélységeit és magasságait, eszközül szolgálhatnak-e mai hite erősítésére.*

Pál lelkipásztori módon jár el: a már készenálló és a gyülekezet számára ismert szöveg tartalmának újra-felragyogtatása²⁰⁷ által *kapcsolódási pontokat hoz létre* az igehirdetés mindenkor hallgatójában, felerősítve az apostoli-prófétikus hangú igehirdetés személyes megszólító hatását, és a befogadó számára megragadhatóbbá teszi a reá váró konkrét következtetést és cselekvést.

Pál célja is lelkipásztori: szeretné, ha a gyülekezet azzá válna, ami. Önmagává, amivé Krisztusban élve lehet. Ez *a belső irányultság csak hosszas és folyamatos gyakorlás és tanulás útján sajátítható el*, válik bensővé. (Figyelemre érdemes a Gute Nachricht német fordítása a 2,12-ben: „...arbeitest an euch selbst, damit ihr gerettet werdet.”²⁰⁸ A keresztyén szabadságban ilyképpen szárnyait próbálgató embernek és gyülekezetnek *nélkülözhetetlen segítséget jelent egy készen levő szöveg, ének, útmutatás – éppen újbóli és újbóli emlékeztetbe idézhetősége révén.*

Az istentiszteleten elhangzó kötött szöveg mint *proklamáció* (ünnepélyes, közös kinyilvánítás) jelentősége két évezred múltán is nyilvánvaló: *fontos kimondani együtt, megszólaltatni éneken közösen azt, ami a gyülekezet közös kincse.* Nélkülözhetetlen ez az egység (2,1-4) megőrzéséhez, mert mindig lesznek olyanok a gyülekezetben, akik az egység megőrzésének garanciáját a ki-nem-mondásban látják; remélve, hogy megkímélik magukat vagy a másikat a Krisztus igazsága melletti tanúságtévő életforma következményeitől.

Pál mind Krisztus életútjának felidézésével, mind saját példájával *a maguk választotta új identitásukban, keresztyéni hovatartozásukban akarja megerősíteni a filippibeli gyülekezet tagjait*, s Isten élő Lelke által a későbbi korok egyházának gyülekezeteit. Istennek Krisztusban ilyen paradox módon megjelenő dicsősége²⁰⁹ – amit a himnusz megénekel – csak annak az életében ragyog fel, aki szívében együtt járja Jézussal ezt az utat.²¹⁰

13. Az ősegyház viszonyulása az Ószövetséghez

Mi indokolja, hogy megőrizzük, továbbhagyományozzuk és használjuk az évezredekkel, évszázadokkal előttünk járó nemzedékek megfogalmazásait? - Elfogadható választ kell találnia erre a kérdésre a mai egyházi tudománynak, s a keresztyén istentiszteleten szolgáló liturgikus közösségnek. Ha nincs megalapozott nézet és tisztánlátás, akkor *ad hoc* válaszok fognak születni az olykor szorongatóan jelentkező felvetésekre: milyen legyen a református

²⁰⁷ Ami a mai formájában: énekek megtanítása, sokszori éneklés, istentiszteleti elemek textusként magyarázása a gyülekezeti katechézis során stb.

²⁰⁸ Die Gute Nachricht, Stuttgart 1979.

²⁰⁹ Szűcs Ferenc: Az istentisztelet a református dogmatika szempontjából. 39k.

²¹⁰ Vö: Seitz, Manfred: Einwilligung in den Weg Jesu. In: Erneuerung der Gemeinde. 95-102.

istentisztelet rendje, miért ezt a szöveget, miért ezt az éneket és miért olyan módon visszük az Isten színe elé és az Ő népe körébe; akkor csoport-érdekek, kényelmi szempontok és minimum-elvárások kerülnek előtérbe, csorbítva Isten Országának és igazságának az Ő ígében tudtul adott egyetemes igényét és érvényét.

Az *első gyülekezet viszonyulása* – a választott nép által megbecsült szent szövegekhez és az új hit mérlegén megméretett istentiszteleti elemekhez – *példa lehet* egy olyan korban, amikor a Szentírás alapján (*sola scriptura*) magát újra és újra megvizsgáló egyház (*semper reformanda*) legelső sorban kisebbségi létével – ha nem diaszpóra-szituációjával – és kontraszt-társadalom jellegével kell szembesülni, megbarátkozzon és azonosuljon.

1. G. von Rad véleménye szerint nincs szükség semmiféle hermeneutikai mesterfogásra ahhoz, hogy az ősgyülekezet Ószövetséghez fűződő viszonyát megértsük, mert annak előzménye magában az Ószövetségben fellelhető. Az Ószövetség belső összefüggéseit követve fény derül arra, hogy a Mózes előtti²¹¹ istentiszteletnek vannak olyan vonásai, amelyek mintha a későbbi Jahve hitet készítenék elő:

- Az istenséget nem az ókori Keleten oly megszokott helyhez kötöttség jellemzi, hanem a *meghatározott embercsoporttal kötött személyes szövetség*.
- A Jahve-hit átvette az atyák Istenéről szóló hagyományokat, s az atyáknak az *országról tett ígéletben* Isten hangját vélte felismerni. Jahve ezáltal a legősibb hagyományok részévé vált, ő lett az, aki Ábrahámot, Izsákot, Jákóbot vezette.
- Az országról tett ígélet előtt a Jahve-hit lényegesen nagyobb *távlatokat* nyit (Józsue honfoglalásából kiindulva).
- Már ekkor működni kezd bizonyos kiválasztódási, *tisztulási folyamat* (mely később többször ismétlődött): a Jahve-hit hallgatólagosan maga mögött hagyta a jellegével összeegyeztethetetlen elgondolásokat.
- *Meghatározó a próféták viszonyulása, karizmatikus-eklektikus válogatási stílusa*, akik az ősi kinyilatkoztatásokban jövődöléseket láttak. Paradigmatikus példája ennek Jeremiás (31,31kk), rejtélyes együttesít adva az ősi hagyomány megőrzésének és szélsőséges túllépésének: Isten ezentúl nem csupán kinyilvánítja akaratát, de bele is plántálja azt népébe. *A régi elemek feldolgozását – a kapcsolódás mértékét, vagy az újraértelmezés szabadságát – a pillanat határozza meg*. A próféták szavaiban a régi és új szövedéke teljesen kibogozhatatlan, zárt világgá alakul.²¹²

2. Az *apostolok és evangélisták szabadsága az Ószövetség átvétele, átértelmezése vagy elutasítása tekintetében legalább akkora, mint a prófétáké*²¹³ (ld. Mt 13,17).

- Az újtestamentumi gyülekezet 'régizhez' viszonyulását a pneumatikus realizmus²¹⁴ jellemzi: *korlátlan szabadsággal, az adott helyzet kívánalmainak megfelelően járnak el*, így teremtwé meg azt az *üdv történeti kontinuitást*.
- A keresztyén gyülekezet önértelmezésére s ezzel együtt istentiszteleti helyére nézve is meghatározóak Isten és népe közös történetének kezdetei. Izráel élettere²¹⁵ sohasem vált teljesen és maradéktalanul világivá; a választott nép nem feledkezett meg arról, hogy *Jahve a világban kijelölt egy olyan helyet, ahol a szent dolgok történnek, ahol ő maga személyesen jelen van, és ahonnan nézve minden dolog kívül levőnek tűnik*.²¹⁶

²¹¹ Ahol a fordulópont a Jahve név kinyilatkoztatása 2Móz 3,1kk; 6,3.

²¹² Rad, G. von: i.m. II. 271kk.

²¹³ Például: Ez 20,7; fontos azonban, hogy a próféták szavai a Jahve hit keretei között maradnak, még akkor is, ha ezeket hol megtartják, hol szétfeszítik, hol új tartalmakkal töltik meg; viszont mindenképpen *aktualizálják* az isteni ígéreket.

²¹⁴ Schmitz, O.: Das alte Testament im neuen Testament. In: Wort und Geist 1934. 67.

²¹⁵ Bővebben G. von Rad i.m. II. 288k.

²¹⁶ Erre jellemző: 1. hogy milyen csekély előkészületre volt szükség ahhoz, hogy a szent hely felépüljön, 2. hogy Isten jelölte ki helyet a találkozásra, minden az isteni felhő megállásától vagy továbbhaladásától függött (4Móz

- Az egyre erősödő várakozás az Újszövetségben új tárgyat kap; melynek gyökere, hogy az apostolok szerint az ószövetségi szövegek csak a beteljesülés fényében nyerik el valódi értéküket. Az Újszövetség átveszi az ószövetségi hagyományokat, jövendöléseket, imádságokat (Lk 1,46-55; 68-79), nyelvezetet és a megszólaltatott szövegekhez tartozó dallamokat.
- Az egyszerű idézésnél sokkal közvetlenebb átvétellel van dolgunk, mindazonáltal az Ószövetségnek az Újban saját élete van (ld. Mt 11).
- Izráel vallásos nyelve²¹⁷ nyitott: egy olyan valóságról szól, ami minden oldalról nyitva áll Isten felé; *tárgyilagos*: az Isten szavaiból megalkotott valóságot képes szakszerűen megnevezni és körülírni; s *sajátos*, mert az Istennel való találkozás eseményével áll összhangban. Ezt a nyelvet volt képes használni és folytatni az őskeresztény gyülekezet. Ezért a két testamentum nyelvezete a nyelvi különbözőség ellenére egységes. Az ószövetség nyelvéhez vitathatalanul a Jézus szájából elhangzó igehirdetés áll legközelebb. Ez lehet a későbbi korok egyháza számára a legfontosabb kapcsolódási pont, ha hitelesen akar szólni Istenhez, Istenről, emberhez, emberről.
- Az új hitnek rendkívül nagy szüksége volt az Ószövetségre ahhoz, hogy ki tudja fejezni magát. Az istentisztelet során (a liturgiában) mind a mai napig ezekkel az ószövetségi himnikus megfogalmazásokkal tudjuk kifejezni a Szentháromság Istenbe vetett hitünket, segítségükkel öntjük formába dicséretünket.
- Az ószövetségi zsoltárok éneklését a *hymnein* igével fejezik ki (Mt 14,26), a keresztyének énekeit *psalmoi*, *hymnoi* és *ódai* névvel illetik. Az *ódé* és az *adein* ige mindig valamilyen új isteni szabadításra utaló boldog feleletadás, tehát: új ének megszólaltatására utal (Jel 5,9; 14,3; 15,3).²¹⁸

3. A Jelenések könyve egészében liturgikus szokások tükröződése – állapítja meg Bolyki János – és több összefüggő liturgikus részt tartalmaz, melyek markáns ótestamentumi előképekkel rendelkeznek. Isten uralma megvalósulásának ábrázolása (1,4; 11,16) mögött például a 2Móz 3,14-ben található ígét sejthetjük. Az újjáteremtés ígérete a teremtéssel áll párhuzamban. A templom nélküli város látomása a sátortradíció felelevenítésén túl a végidők gyülekezetének szerepére utal, amelyben maga Isten van jelen (21,3.22).²¹⁹ A liturgia az egyház számára [1.] az eljövendő győzedelmes időt és állapotot anticipálja (7,9-17), az abban résztvevők már a *mennyei istentisztelettel egyidejűnek élhetik meg* az ő (egyetemes) papi szolgálatuk által megvalósuló istentiszteleti eseményt. A „győzelmes egyház himnikus szárnyalású leírását” „át- meg átszövik az ószövetségi idézetek vagy utalások”²²⁰ (Ézs 49,10; 25,8; Zsolt 23), *példát adva a szentírási idézeteknek istentiszteletben betöltött szerepére*. A 11,15-19 alapján [2.] a liturgia megjeleníti az eljövendő ítéletet is. A [3.] liturgia elemei azok az eszközök, amelyek által a kísértések között élő egyház legyőzheti a nagy Vádlót (ezek az eszközök: a Bárány vére, a bizonyágtétel beszéde és a saját életünk haláláig nem kímélése /Mt 16,25/, ld. 12,10-12). Az Ó- és Újszövetség egységét fejezi ki a liturgia nyelvén, hogy Mózes éneke egyben a Bárányé (12,2-5).²²¹ A mennyei istentiszteleten kórusok váltják egymást, mint a jeruzsálemi templom nagyszerű szertartásain. A liturgia részei: a *bevezető formulák* (1,4), a *doxológiák* (3,14; 5,9k.12; 1,7; 2,8; 3,7.21; 11,15; 12,10k), *eulogiák* (5,12-13; 7,12) azaz az

9,15kk), 3. a letelepedés után is az a fontos, hogy az égben trónoló odahelyezi nevét s 4. hogy e világtól elhatárolt tartomány, ahol más törvények érvényesülnek, menedékkül szolgál.

²¹⁷ Rad, G. von: i.m. II. 295k.

²¹⁸ Bolyki János: A Jelenések könyve liturgikus elemei. In: Magyar Egyházzene IV (1996/1997) 19-31. A tanulmány eredetileg megjelent: A Doktorok Kollégiumának Évkönyve 1983. Debrecen 1983. 135-159. 27.

²¹⁹ Bolyki János: A Jelenések könyve liturgikus elemei. 31.

²²⁰ A 2. Zsoltár az Ószövetség krisztológikus magyarázatában, az őskeresztény igehirdetésben és imádságban játszott fontos szerepet (ApCsel 4,25). Vö.: Bolyki János: A Jelenések könyve liturgikus elemei. 22.

²²¹ Bolyki János: A Jelenések könyve liturgikus elemei. 23.

istenség hatalmának elismerése bűnvallás formájában, a *axios* azaz méltó kifejezés (4,11; 5,12), a három héber-arám formula: a *Hallelujah*, mint Jahve dicséretére felszólító kiáltás (19, 1.3.4), a *Maranatha*, mely az imában imperatívuszi értelemben volt használatos (22,20) és az *Ámen*, mint a dicséret megerősítése a gyülekezet eddig hallgató fele részéről (19,4); az imádságok: *prokynésis*, mely a vének felelete az elhangzott doxológiára (5,14; 6,11; 11,6; 16,4) és az *eucharistia* (11,17k), a hálaima; a Miatyánknak csak elemei találhatók itt (4,11; 5,12; 7,12; 12,10; 19,1). Az elénekelt szövegek,²²² az igeolvasás és igehirdetés (1,3; 16,18k; 22,6b; 22,10), hitvallás (1,4-5) egyaránt megjelennek a Jelenések könyvében, melynek egésze – Bolyki János szerint – a kisázsiai gyülekezetek istentiszteleti életével mutat a legtöbb rokon vonást.²²³

14. Keresztyén lelkiség a Biblia fényében

A kegyesség²²⁴ a keresztyén hit és életforma (vö. H.K. 32.) kifejeződése; ideát helykésztés az odaát számára (Barth); mely fenntartja és helyreállítja a kapcsolatot Istennel. Egyúttal a jelenvaló élet etikailag elkötelezett értelmezése (Mt 25): az Istenbe vetett bizalom láthatóvá és hallhatóvá válik cselekvésben és imádatban. Kifejeződése *sohasem öncélú*. A későbbi korok egyháza akkor nyerheti vissza az első keresztyének lelkületét – melyben nem kérdéses az ó- és újszövetségi kegyesek által örökölt hagyott lelki kincsekkel gazdálkodás kötelezettsége – ha

1. azzal a boldog *váradalommal* gyűlnek egybe úrvacsorára, hogy Krisztussal esznek együtt; *emlékeznek*, hogy az őskeresztyén úrvacsora feltámadás-ünnep volt; s a körükbe érkező Krisztus eljövételében végérvényes messiási eljövételét ismerik fel;
2. *felelősséggel* veszik szájukra az előző nemzedékek bizonyágtételét, ennek nyomán meg tudnak születni hittapasztalataik időszerű megfogalmazásai, hogy utódaik azokba kapaszkodván bátorságot merítsenek példáivá lenni saját gyermekeiknek;
3. a történelem egy pillanatában Isten megnyitja az egyház szemeit annak látására, hogy hol tart és mi veszi körül; s a szenvedést vállaló tanítványi közösség igényt tart majd gyülekezetként is a Kijelentésből nyerhető üzenet élményére, mélységére és erejére.²²⁵

Így lesz a kegyesség Istenben való tevékeny bizalommal, amely mint imádat és felelősség egyszerre ölt alakot, s formálódik a mindenkori létfeltételek közepette. A Szentlélek által ébresztett és ajándékozott lelki élet (*vita spiritualis*)²²⁶ sokféle formában jut kifejeződésre. Ezek között kiemelkedő szerep jut az éneklésnek.

²²² 5,9.12-13; 12,10-12. és 19,1-2.6. Cullmann szerint a legrégebbi Krisztus-himnuszok, ld: Urchristentum und Gottesdienst. Zürich 1950. 24, utalás Bolykinál.

²²³ Bolyki János: A Jelenések könyve liturgikus elemei. 29.

²²⁴ Kegyeség- lelkiség- spiritualitás – e három szó mára közel rokon értelemben használatos, gyökere azonban a bibliai kegyes ember Istennel szembeni magatartása, Öránta érzett tisztelete külső és belső megnyilatkozásainak összessége. Legfőbb jellemzője az istenfélelem (héber: *jir'at Jahve* – görög: *euszebeia*; 5Móz 4,10; Józ 4,24; Bir 6,10; 1Kir 8, 40.43; Róm 11,22). Isten és ember összetartozásának másik legfontosabb kifejezője a szövetségi hűség (héber: *heszed* – Hós 2,21k; Mik 7,2), harmadik összetevője pedig az Isten előtti megalázkodás: szegénység és tökéletlenség belátása ill. kifejezése (héber: *'aní* – Zsolt 72,2; Ézs 49,13). Az ószövetségi kegyességnek ezeket a jellemzőit az Úr szenvedő Szolgájának alakján szemlélhetjük leginkább (Ézs 53). Az újszövetségi kegyes is betölti Isten törvényét (Mt 7,21), melyet a szeretet parancsolatában lát összefoglalva. Kiválasztottnak tudva magát olyan szoros kapcsolatban áll Istennel, hogy Atyám-nak szólítja őt (Mt 6,9; Róm 8,15), kicsinységében egyedül benne bíz (Mt 5,10-12; 2 Tim 3,12) és a Lélek cselekedeteit cselekszi (1Jn 3,18). Eképp a hit, remény és szeretet hármasságában él, amely életstílus mintaképe és alapja Jézus Krisztus (Zsid 5,7). Ld. bővebben: Keresztyén bibliai lexikon. (Szerk. Bartha Tibor) Kálvin Kiadó Budapest 1995. II. 19k. Kálvin pedig így fogalmaz: „Kegyeségnek nevezem az Isten iránt való szeretettel egybekötött tiszteletet, mely Isten jótéteményeinek ismeretéből ered.” A keresztyén vallás rendszere I. II.1. (I.kötet 41.)

²²⁵ Vö: „Könnyek nélkül nem íratott volna meg a Jelenések könyve, így nem is érthető könnyek nélkül.” – írja Bengel az 5,4-hez. In: Bengel, J. A. Gromon: Briefe und Offenbarung. Bd. II/2. Berlin 1952.

²²⁶ Ld. Seitz, Manfred: Das geistliche Leben des Mitarbeiters. In: Erneuerung der Gemeinde. Gemeindeaufbau und Spiritualität. Vandenhoeck Göttingen 1985. 68-82. 71.

II. Az éneklő egyház

A gyülekezetekben élő egyház néhány alapvető biblikus vonását emeli ki a következő fejezet, melyek realizálása koronként nagy kihívást jelent. Ekkleziasztikai összefüggésében nyilvánvalóvá válik a gyülekezeti éneklésnek, mint az egyház Ura iránti engedelmisségét vezérlő hatékony eszköznek nélkülözhetetlensége.

1. Az egyház mint elhívottak közössége

A gyülekezet körében felhangzó ének szövege közvetítheti Isten hívó szavát, harmóniája kifejezésre juttatja az összetartozást, az együttes cselekvés a közös identitást. Ahol ének szól, ott megszólal az énekek közti *csend* is. A Jézus nevében egybegyűltek körében az éneket követő csend nemcsak időt, hanem teret is teremt az Úr érkezéséhez és alkalmat, lelki készséget jelenléte felismeréséhez.

1.1. Választottak gyülekezete

A egyház Kálvin Újszövetség-értelmezése szerint Isten választottainak gyülekezete, *melyet szent igéje által gyűjt egybe üdvélcélja megvalósítására*: Isten már „régente is – már az Ószövetségben is – a mennyei örökségre akarta irányítani népének gondolatát és emelni lelkét”²²⁷. Ezt a reménységet földi jótéteményekkel táplálta, ilyen volt első renden Kánaán földje. Az egyháznak – Kálvin szerint – ott nem egyház, hanem szövetség a neve: az üdvközlő kijelentés ugyanis egy reális személyi viszonyban aktualizálódik. Amikor Isten Krisztus eljöveteleig csak egy nemzetet választott ki, viszont az evangélium az egész emberiséghez szól, akkor Isten maga nem változott, csak a változó korok változó felfogásához alkalmazkodott, más jegyekkel példázva Krisztust, mikor még nem jelent meg, mint amikor már megjelent.²²⁸ Eszerint: *egy átjárható határokkal rendelkező közösségben lét és az elérhető jövőre vetett közös tekintet jellemzi azokat, akikhez Isten szól*.

Az ószövetségi „szent nép” (3Móz 11,44) kollektív jelzőjét viseli az *ekklészia*, az újszövetségi nép (1Pt 2,9), amely jelleg magában hordozza célját is – amint arra *Szűcs Ferenc* rávilágít (ti. hogy „hirdessétek annak hatalmas dolgait, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket”). Etikai tartalmú felszólítás ez, hiszen akit az egyedül Szent megszentel, azok mind egyéni mind közösségi keresztyén életében meg kell mutatkozzon a „szentséges más” (Ézs 6,3; Róm 12,1; 1Kor 1,2; 1Thess 4,3): „amely az emberből a félelem és a vonzódás érzéseit váltja ki (*fascinosum, tremenudum*), ...aminek nincs helye a mi valóságaink sémájában, hanem egy egészen más valósághoz tartozik”.²²⁹

A Szentlélek hatékony jelenlétének jelei, a népéhez forduló Isten konkrét tevékenységei: a karizmák. A *karizmák* azonban nem csupán spontán életjelenségei a keresztyén gyülekezetnek, hanem *magukban hordozzák a folyamatosan működő hivatalok és jogi struktúrák fejlődésének esélyét*.²³⁰ A Lélek alkotja a(z egyház)jogot, amikor nyilvánvalóvá teszi bizonyos funkciók kötelező jellegét. A karizmákkal élés legfontosabb jellemzője, velejárója, hogy *az ember nemcsak alkalomszerűen vagy spontán állítja bizonyos képességeit*

²²⁷ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I. kötet, Pápa 1909. II XI. 1. (429.)

²²⁸ U.o. II. XI. 14. (442.) Ld ehhez még: Török István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiójában in: Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. sz. első felének református teológiai irodalmából, Kálvin Kiadó Budapest 1997. 437-451.

²²⁹ Rudolf, Otto (The Idea of the Holy, London 1926. 25k) vallásfenomenológiai megfogalmazását idézi Szűcs Ferenc: Teológiai etika, Budapest 1993. 80. (R. Otto műve magyarul hozzáférhető: A szent. Osiris Kiadó Budapest 2001.

²³⁰ Roloff, Jürgen: Die Kirche im Neuen Testament NTD Ergänzungsreihe 10, Vandenhoeck-Ruprecht in Göttingen 1993. 139.

a gyülekezet szolgálatába, hanem folyamatosan, tartósan; bármikor megszólítható erre nézve (1Kor 16,15). Az egyes ember feladata, hogy felismerje ami neki adatott (1Kor 12,7), a gyülekezet pedig azért felelős, hogy használja, folyamatosan működésben tartsa és hosszú időn át engedje tapasztalhatóan érvényre jutni. Az egyház mint a szentek közössége – *Makkai Sándor* szavaival – „alkalom és tér a megtérésre, ...a tanúbizonyság hatalmi köre és harctere.” „Küldetését az evangélium hirdetése és a sákramentumok kiszolgáltatása által végzi, minden egyéb teendője ebből fakad, de ezzel egy sem egyenrangú”.²³¹

1.2. Tanítványok közössége

Az elhívás nyomán a megszólított ember sajátos hivatást nyer. Az egyházi hivatal ösképe a keresztyén ember számára a tanítványság, melynek jellemzői, hogy: a Mester választja ki, a kiválasztásnak célja van (hogy vele legyenek és hogy kiküldje őket), a kiküldés célja: hogy ezt az életközösséget átplántálják a világba; az életformát a „követés” határozza meg: radikális szakítás a múlttal és emberi érdekekkel; egymással a hit és hitvallás által kapcsolódnak; sorsuk, osztályrészük a legteljesebb azonosulás Krisztus szenvedéseivel, de egyúttal a világ feletti győzelmével; a múlt értékei és a jelenlevők saját bizonyoságtétele mint érték egyaránt hangsúlyos szerephez jut a közösség találkozási alkalmain; hatalmát, felhatalmazását a tanítvány sáfárságra kapja; egymást közti magatartásukat, viszonyaikat a megbocsátás határozza meg.

Amiképp a krisztológia alapjául szolgál Jézus önmagára vonatkozó bizonyoságtétele és teljhatalmi igénye, ugyanúgy ad impulzusokat Jézus elhívó munkálkodása és a tanítványi kör szociális berendezkedése az egyház formája és önértelmezése számára.²³² Kimondhatjuk: az egyház minden tevékenységének a legkisebb részletekben is egyedül a tanítványi lelkület ad értéket és jogot a létezésre. Ugyanakkor meg kell különböztetni egymástól a papi hivatalt és az egyházi szolgálatot: a papi hivatal egyetemes és közös elhivatása az egész egyháznak, gyülekezetnek²³³; az egyházi szolgálat pedig az egyetemes papságon belül a munkára való speciális megbízatást jelenti. E megbízatást az jellemzi, hogy kizárólag Uruknek engedelmeskednek; nincs fokozat, szolgálatuk egyenrangú, a feladatkörök eltérőek (lelkipásztori, tanítói, presbiteri, diakónusi).²³⁴

*Makkai Sándor*tól a több iránymutató szempontot nyerhetünk témánk ekkleziasztikai kitágításához: [1.] A tanítványi lét feltételezi a folyamatos tanulást és fejlődést. [2.] Amikor az egyházat intézménynek nevezzük, nem üdvintézményt értünk alatta, hanem állandósult, szabályozott, megszervezett rendszerét utaknak, módoknak és eszközöknek, amelyek segítségével a lelkeket Isten országa polgáraivá neveljük és ebben a közösségben megtartjuk. [3.] Az élő hit valóságát, a szolgálat értékét és gyümölcseinek egészséges voltát a lelkiség, személyesség, felelősség és áldozatosság követelményeinek ébrentartása és gyakoroltatása garantálja²³⁵

²³¹ Makkai Sándor: Az egyház missziói munkája. Budapest 1938. 34.

²³² Roloff im: 313k.

²³³ Vö: *leitourgein* (Róm 12,1; 15,16; Fil 2,17) – papi szolgálatot teljesíteni, hivatalt betölteni, Istennek tetsző áldozatokat bemutatni (2Kor 9,12), ami hálát és a közösség utáni vágyat ébreszt. ApCsel 13,2-re hivatkozva: speciálisan istentiszteleti kontextusban a közös imádkozást jelenti, a korai egyház terminológiájában pedig a gyülekezetben hivatalt betöltő egyes személyek papi szolgálatát, melyet a Lélek útmutatásának engedelmeskedve fogadtak el és végeznek. – Balz, H. in. Exegetisches Wörterbuch zum NT. Hg: Horst Balz – Gerhard Schneider, 2. Aufl. Kohlhammer, Stuttgart 1992. 858-861.

²³⁴ Kálvin és a II. Helvét Hitvallás szemlélete egyező etekintetben: Az egyházi szolgák eredete, intézménye és működése Istentől van, általuk munkálja Isten az emberek üdvösségét. Ld. A keresztyén vallás rendszere IV.III. és a II.H.H. XVIII. fej.

²³⁵ Makkai Sándor: Egyetemes papság és gyülekezeti szolgálat a lelkigondozásban. In: Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla 70. születésnapjára. 1946. és uő: Egyházi hivatal - hivatalos egyház, in: Magyar református önismereti olvasókönyv 278-289.

1.3. Élő organizmus

Az egyház mint Krisztus teste, csak a két eljövétel közti időben létezik. *Makkai Sándor* szemléletében az egyház: Istennek a Krisztusban való szuverén megszólító és elválasztó akaratából létesül (Mk 3,13-15); *lényege a lelkeknek Krisztussal való életközössége, ebből következik a tagok igehirdetői és missziói munkája*; lelki feltétele (Mt 16,15-19), hogy a hit kösziklájára épül; *életformája* (Mt 18,15-20) szerint pedig *kizárólag gyülekezetek formájában élhet.*²³⁶

„... Az anyaszentegyház mint a választottak, az elhívott szentek közössége, mint Krisztus teste, *élő organizmus, mely önmagát saját élettevékenységei által tartja fenn és valósítja meg.* Ezek az élettevékenységek mind sajátosak, külön-külön részlet-feladatokat szolgálnak, de mégis valamennyien egységben vannak egymással és éppen *ezt az egységet szolgálja az Ige pedagógiája, amelynek a lelkipásztor a megbízottja.* Az Anyaszentegyház Isten Országának valóságos magva a földön, de egyúttal ennek az országnak megvalósítására szolgáló nevelő közösség is, amely a tagok folytonos növekedését munkálja abban, aki a fej: Jézus Krisztusban (Ef 4,15-16).” Ezt az organizmust *öntevékenység és célszerű tagoltság* jellemzi. A egyházban folyó tevékenységeket *a lelkipásztor* pásztori, pedagógusi módon végzi illetve irányítja: *nem engedi túltengeni, öncélúvá válni. Alárendeli őket az igének és tudatosan felhasználja őket.* Az igehirdetés és istentisztelet által is folyamatosan neveli híveit az Istennel való találkozásra és a mind teljesebb egységre Krisztussal. *Makkai Sándor* szerint: „A kultuszközösségnek már önmagában is rendkívüli nevelő ereje van, amit a lelkipásztor öntudatosan ismer és felhasznál.”²³⁷

1.4. Az egyház mint kontraszttársadalom

Jézus szemében összetartozik az elérkező Isten Országa és Isten Népe, ezért elválaszthatatlanul egybekapcsolódik ekkleziológia és eszkhatólógia. [1.] Jézus Izraelhez küldetett, s ami létrejött: az zsidókból és pogányokból álló egyház. [2.] Jézus nem egy szent maradékot, hanem népe egészét akarta egybegyűjteni Isten számára. Jézus küldetésének ez az inkluzív perspektívája az utolsó vacsorán egyetlen mondatba (Mk 14,24) tömörítve válik nyilvánvalóvá. [3.] A tanítványi kör szociális struktúráját Isten Országának közelsége határozta meg. Ezért annak fő ismérvei: lemondás a hatalomról és uralomról, a felebarátot szolgáló jelenlét és egymás szeretetben elfogadása.

A tanítványi kör ilyenformán egy *kontraszt-társadalommá* lett, *az elérkező Isten Országa üdvösséges viszonylatainak jelévé.* A korai egyház önértelmezésében ez központi jelentőségű. Jézus maga testesítette meg az Isten Országának közelsége által meghatározott életet a tanítványok körében, amelynek egyik karakterisztikuma volt az élethez ill. a halálhoz való viszonya. Jézus jelenléte 'érettük' és 'velük' – előfeltétele az egyház létének.

Jézus követői magukénak érezték Jézus küldetését: Izrael végidőkbeni egybegyűjtését (1) és meg akarták őrizni a húsvét előtti élet- és szolgáló közösség folyamatosságát (2). E kettős kontinuitás jellemezte a húsvét utáni egyházat.²³⁸ A húsvét utáni idő megadta a lehetőségét

²³⁶ Makkai Sándor: Az egyház válsága és a teológiai tudomány in.: Magyar református önismereti olvasókönyv 409-414.

²³⁷ A lelkész mint pedagógus, in.: Magyar református önismereti olvasókönyv 308-312. Makkai Sándor megkülönbözteti az egyház külső önfenntartó tevékenységeit, mint kormányzás, közigazgatás, intézmények és hivatalok; valamint belső önmegvalósító tevékenységeit: istentisztelet mint kultusz és igehirdetés, a vallásos nevelés mint egyházfegyelem és katechézis; a misszió, mint lelkigondozás, belmisszió és külmisszió és kapcsolódó tevékenységei, melyek által az egyház a felekezeti, kulturális, szociális, nemzeti, állami valamint felekezeti és nemzetközi viszonylatok között él és munkálkodik. Ld. ugyancsak: Az egyház missziói munkája. Budapest 1938. 56.

²³⁸ Roloff, Jürgen: Die Kirche im Neuen Testament. NTD Ergänzungsreihe 10, Göttingen 1993. 58k.

annak, hogy a benne lévők felfedezzék az egyházat mint olyat, hiszen megtapasztalták a Szentlélek végső időkre jellemző munkálkodását. Ez az, ami az eszkhatológikus jelleget s vele együtt az egyház egységét adja: nem a szervezeti vagy a strukturális hasonlóság ill. összetartozás, hanem hogy mindnyájan és közösen alárendelik magukat Isten üdvözítő hatalmának és nyilvánvaló tetteinek²³⁹. Pál apostol sem állít más mércét: „ne igazodjatok e világhoz, hanem változzatok meg értelmetek megújulásával, hogy megítélhessétek, mi az Isten akarata” (Rm 12,1-2).

A keresztyén gyülekezet, mint Isten temploma (1Kor 3,16k), mint szentek gyülekezete különbözik a kívül való világtól, a környezettől (1Kor 5,12k; 1Thess 4,12; vö. Róm 13,1-7; Fil 2,15; 1Kor 6,1-8; 10,1-22). Az eszkhatológikus gyülekezet nem csak a kultikus összejöveteleken mutatkozik meg a maga valójában, hanem azáltal, hogy *az istentiszteletből mint centrumból kiindulva egy – a hétköznapiakban érvényesülő – de a keresztyén hit által meghatározott életközösséget alakít ki magának, amelyben kölcsönös a felelősség és kölcsönös a szolgálat* (1Kor 12,28; 16,15k; Róm 12,7k; 1Thess 5,12). A világi megkülönböztetések tagadása (1Kor 7,17-24) viszont nem jelent egy evilági szociális programot, hanem olyan történet és életstílust, ami csak az eszkhatológikus gyülekezeten belül valósul meg.²⁴⁰

Legerőteljesebben a Jelenések könyvében kap hangot a kontraszt-társadalom motívuma. A hatalma csúcspontján levő római birodalom kultikus-vallási eszközöket vet be, hogy lakóit akár megfélemlítés által is a hivatalos ideológiához idomítsa. A keresztyén ember egyre kiszolgáltatottabb a társadalmi és állami önkény súlya alatt. (13. r.) Jóllehet nem tiltott a keresztyén hit gyakorlása, de kötelez a hivatalos kultusz. Ebben a patthelyzetben nincs evilági szabadulásra esély. *Prófétai látás* (10,8-10) nyomán nyert egyéni és közösségi azonosságtudat *ad belső biztonságot a Krisztushoz tartozónak* (1,3; vö: Lk 11,28). Akinek adatott minden hatalom mennyen és földön, Az kétség nélkül harcban áll egy magának isteni imádatot igénylő de a hatalom előtti hódolatnak csak a Mindenhatótól kölcsönvett talmi eszközeivel manipuláló birodalommal. A keresztyének fegyvere csakis a határozott ellenállás, amely megszólaltatja a kritika hangját az állam és társadalom totalitárius (csak Istennek kijáró) igényei láttán és a hatalom istenítésének kísértése közepette.²⁴¹ A Jelenésekben olvasható bizonyosságtétel a mindenkori egyházat segíti, hogy felismerje felelősségét a történelmi korok és társadalmi szituációk közepette.²⁴² Roloff arra a következtetésre jut, hogy az egyháznak ma:

- Olyan intézményes formák érdekében kell fáradozni, amelyek nem mondanak ellent a Lélek munkálkodásának.
- Ahelyett, hogy az egyház arra törekedne, hogy a fennálló társadalom minden területén megjelenjen és szót kapjon, annak jelentőségére kellene rádöbbsennie, hogy ha a közösség a szolgáló jelenlét és egymás kölcsönös elfogadása által körvonalazódik s az Isten által kinyitott jövőendő jelévé válik, változást indíthat el a jelenben.
- Konkrétan: az egyház a maga funkcióképességét nem mindig az újonnan létrehozott speciális munkakörökkel segítheti elő, sokkal inkább azzal, hogy elgondolkodik, vajon a hivatalos viselők milyen mélységben azonosulnak az evangéliummal; valamint ha hitében és életében ismét hatékonyá teszi a keresztség népegyházi elvárások nyomása alatt csupán individuális áldáskérési aktussá csúszkodott tartalmát.²⁴³

²³⁹ Roloff: Die Kirche im Neuen Testament. 312.

²⁴⁰ Bultmann: Az újszövetség teológiája. 251.

²⁴¹ Roloff, Jürgen: Die Offenbarung des Johannes. Zürcher Bibelkommentare, Zürich 1987. 145-147.

²⁴² Roloff: Die Offenbarung des Johannes. 23.

²⁴³ Roloff: Die Kirche im Neuen Testament. 323.

2. Az istentisztelet mint az egyház életének megnyilvánulása

Református hitvallási irataink a szertartásokat közömbös dolognak (*adiaforon*) tekintik,²⁴⁴ így a mai gyülekezet számára a *rend és a szabadság* alapelvei maradnak egyedüli támpontok. Minden további szempont ezen belül érvényesítendő.

2.1. Az istentisztelet mint nyilvános esemény

Krisztus egyháza egyelőre be van zárva emberi, földi sorsközösségekbe, államokba, nemzetekbe, melyekből nem vonhatja ki magát, de abban a tudatban létezik, hogy célja annak céljain túlvezet. A maradandó cél: a bizonyágtevés Krisztusról és ezáltal Isten dicsőségének szolgálata.²⁴⁵ Révész Imre az egyetemes kegyelemről elmélkedve állapítja meg: Nincs az emberi életnek és művelődésnek olyan területe, ahol ne lehetne kegyelme által Szentlelke világosságában Istennek tetsző munkát végezni, hiszen *akit Isten kiválasztott, annak szívébe az ő dicsőségének csillapíthatatlan szomjúságát oltja bele*. Úgy látja, az egyetemes kegyelem áldásai vannak elrejtve abban, hogy az ember népi, nemzeti közösségben élhet, annak erejétől segítette fejtheti ki a legjobbat, s annak kebelében gyakorolhatja magát Isten Országá számára.²⁴⁶

Kálvin azt hangsúlyozza, hogy nem az Isten van miérettünk, hanem mi vagyunk az Istenért. A vallásnak nem az a feladata, hogy minket tegyen boldogabbá, hanem hogy Isten dicsőségét tegye teljesebbé. A *vallás nem önmagáért való dolog, hanem hogy az életre alkalmasabbá tegyen, életünket megtöltse, formálja, szépítse és biztosítsa*.²⁴⁷

Az ige dinamikája időben és térben érvényesülve új korszakot tud teremteni: Az egyház az evangéliumban rejlő missziói erő kifejtésével lassanként átalakíthatja a híveknek nemcsak a magán-, hanem közösségi életét is, s ezáltal észrevétlenül szabályozza a hívők állami életét. Viszont önmagában való ellentmondás, ha az egyháziasság és vallásosság meghasonlik, az *egyháziasság kereteit nem tölti ki az élő hit*; ekkor az egyháziasság – formalizmus, a vallásosság – hagyomány és külsőség a benső hit kényszere és tartalma nélkül. Ravasz László – iménti gondolataival – arra hívja fel a figyelmet, hogy ilyenkor mindig váratlanul következik be a válság. Pl. hogy az állam feleslegesnek és jogosulatlannak tartja az egyháznak köz- és állami életben elfoglalt helyét és jelentőségét, s onnan ki akarja szorítani, mert az egyház nem tudta hívővé tenni, vagy hitében megtartani az államot. Ilyenkor *az egyháznak vissza kell húzódnia a maga ősi és kezdetleges életformái közé*. Előlről kell kezdenie egész történetét: minden tevékenysége a tiszta igehirdetésre kell egyszerűsödjön. Ebben az igében felismerni legfőbb kincsét, egyetlen hatalmát és jogcímét. Akkor újra „megduzzad az evangélium dinamikája”; az élő ige átalakítja az ember egyéni és közösségi életét.²⁴⁸

Ennek a folyamatnak a teológiai magyarázata a *kiválasztás* gondolatára épül. A hit sohasem tömegcikk, s bár az evangélium mindenkinek szól, nem mindenki tartozik bele a szövetségbe. Sohasem lehet világot, vagy társadalmat építeni arra a tételre, hogy mindenki keresztyén, éppenúgy, mint ahogy arra sem lehet, hogy senki sem keresztyén. Ezért *az egyháznak mindig az a feladata, hogy a kevesek bizonyágtétellel, példaadással, ihletéssel próbálják megnyerni, átformálni, vagy legalábbis féken tartani a többséget*.

²⁴⁴ Heidelbergi Káté 96-98. 103. 117; II. Helvét Hitvallás XXII. 6. XXIII. XXIV. XXVIII.2.

²⁴⁵ Révész Imre: Igehirdetés és politika. Igaz és hamis profétizmus in.: Magyar református önismereti olvasókönyv 334-343.

²⁴⁶ Révész Imre: Református történetiszemlélet in.: Magyar református önismereti olvasókönyv 207-219.

²⁴⁷ Ravasz László utalása, in.: Hitbizonyosság és reformáció. Protestáns Szemle 1917., valamint: Magyar református önismereti olvasókönyv 16-22.

²⁴⁸ Ravasz László: Isten rostájában. 2. kötet Budapest 1941. 428-433. 433.

Ravasz László azon a véleményen volt, hogy az egyháznak el kell fordulnia a világtól azért, hogy áthathassa a világot. Függetlennnek kell lennie az emberektől, hogy szolgálatára legyen az embereknek. El kell szakadnia minden politikai párttól, hogy Isten pártjára állhasson és mindenkinek mindene legyen. *Transzcendensnek kell lennie, hogy immanenciáját frissen és élettel teljesen megőrizze.* A tiszta igehirdetés tulajdonképpen: helyes egyházpolitika.²⁴⁹ A megélt újszövetségi hit *el tudja viselni a feszültséget a világtól való elkülönülés és az alkalmazkodás között.*

Ennek a lelkületnek kell tükröződnie az istentiszteletben is:

- hogy mint nyitott rendszer önálló életterek előtt nyisson utat,
- hogy reális (nem virtuális) nyilvánosságot hozzon létre,
- hogy tagjainak a valóságos kommunikáció tapasztalatát biztosítsa,
- hogy kicsiny szellemi közösségek kapjanak helyt körein belül, mert a modern világban egészen idegennek találják magukat az emberek.²⁵⁰

2.2. Az istentisztelet mint „látványosság”: amikor az istentisztelet öncélúvá lesz

Az a tény, hogy egy istentiszteletnek rendje van – ha tulajdonképpeni értelemben vett liturgiáról nem is beszélhetünk a református egyházban – elsőrenden a lelkészt kényszeríti szembesülésre liturgusi szerepével. „Bár egyedül beszélek, mégsem vagyok szólólista.”²⁵¹ Valamint azzal, hogy az istentisztelet nem egy a gyülekezetnek szervezett program, hanem a gyülekezet saját eseménye. Az énekkar vagy az orgonista nem ’fellép’, hanem ’szolgál’ együtt a többiekkel.

E gyakran használt kifejezések azonban egy meghonosodó szemléletről árulkodnak, melyben az istentisztelet rendezvény, a jelenlevők (unatkozó vagy szórakozó nézők), az összejövetelnek pedig ki nem mondott célja van: politikai demonstráció, valamely egyházi intézmény vagy személyiség népszerűsítése, hivatkozó jótékonykodás, vagy egyszerűen a lelkész kiemelt pozíciójának tudatosítása, fenntartása. Ennek eszközei:

- az egyirányú kommunikáció
- a frontális elhelyezkedés
- az egyszemélyes szereposztás
- közösen mondott-énekelt istentiszteleti elemek elhanyagolása
- a gondozatlan tér (poros padok, szellőzetlen helyiség)
- ízléstelen berendezés (terítők, vázák számolatlan mennyisége)
- a szolgáló közösség nélkülözése az alkalmak lelki és fizikai előkészítésében, valamint az utómunkálatokban (legfeljebb a ’bevétel’ megszámlálása és adminisztrálása)
- a negatív reflexiók mellőzése vagy figyelmen kívül hagyása
- a jelenlevők létszámának elsődleges fontossága
- a gyülekezet mindenkor istentiszteleti életében a kiskorúságban tartás mindent (konfirmációi felkészítést, hittanórai munkamódot, jegyesoktatást, presbiteri gyűlést, sákramentumok kiszolgáltatására felkészítést) meghatározó szempontja
- az adakozás járulékos-elem jellege (aprópénzcsörgetés zaja az utóima alatt)
- és helytől, időtől függően még számtalan, az istentisztelet egyedüli céljának szolgálatába nem állított, előzetes tervezés és megfontolás alá nem vett mozzanat.

²⁴⁹ U.o. 433. Hozzáférhető még továbbá, uő: A helyes egyházpolitika. In.: Magyar református önismereti olvasókönyv 357-359.

²⁵⁰ Kumlehn, Martin: Kirche in Zeitalter der Pluralisierung von Religion. Gütersloh 2000. 258k.

²⁵¹ Nicol, Martin: Dramatizált homiletika. Luther Kiadó Budapest 2005. 143.

2.3. Az istentisztelet Isten és ember műve

Czeglédy Sándor meghatározása szerint²⁵²: a gyülekezet istentiszteletében – mely az örökkévaló istentisztelet megízlelése (Zsid 6,4) – Isten cselekszik. Lényege szerint találkozás Jézussal az ige és a sákramentumok által (Mt 18,20). Nemcsak a hirdetett ige (prédikáció) Isten szava, hanem az arra adott felelet is Isten munkája (Rm 8,26). De egyúttal emberi cselekmény is: engedelmes, szabad felelet Isten megszólítására, a keresztyén élet lélegzetvétele. Célja: a lelki ház épülése, Krisztus teste egységének átélése (1Kor 12; Ef 4,20.22; 1Pt 2,4-5).

Czeglédy kérdései: ellentétes-e egymással a Szentíráson alapuló valamint az ember önértelmezésén alapuló (antropocentrikus) istentisztelet-értelmezés? Vajon az istentisztelet „ható” vagy „kiábrázoló” cselekmény-e?²⁵³ A liturgiátörténet ismerője a következőképp foglal állást: mindenképp eszkatológikus feszültség áll fenn a már eljött s az eljövendő valóság között, de Isten az istentiszteletben is kegyelmesen cselekszik. A gyülekezetet önmagával közösségbe vonja, amelynek aktív részesei a tagok. A gyülekezetnek élnie kell a lehetőséggel, mert ez számára örvendezésre és megtérésre hívás. Az Istennel való közösség mozgásba hozza a gyülekezetet: szétrombolja a hazugságokat, elvezet az igazsághoz, és elküld a világba, felebarátaink szolgálatára; az Isten iránt való szeretetet a felebarát iránti szeretet energiájává teszi.²⁵⁴

3. Az istentisztelet mint a Szentháromságisten munkálkodásának tere

A mennyei Atya teremtő, gondviselő, megtartó kegyelmét, a Fiú istengyermeki létre elhívott követői iránti szeretetét s a Lélek engedelmes életre újjáteremtő erejét és közösségekben létre bátorító hatalmát a tanítványtársak közvetítik egymás felé. Isten szeretetének e dinamikája mindenek előtt az istentiszteleti közösségekben hat, ha a jelenlevők engedik azt hatékonyá lenni.

3.1. A kijelentésről szóló bizonyágtétel mint az egyház alapvető tevékenysége

Az egyház *puszta léte* is Isten szeretetéről és Krisztusban közölt kegyelméről ad hírt. *Életmegnyilvánulásai* sem hordozhatnak más üzenetet. Amiként az ember részese a reá áradó kegyelemnek, úgy az egyház felelős azért, hogy mit kommunikál a világ felé.

²⁵² Czeglédy Sándor: Liturgika. Kézirat, Debrecen 1978. 6k

²⁵³ A válasz érdekében ő összeveti az istentisztelet

1. nevelői, missziói, tanítói felfogását:

az istentisztelet = munka;

pedagógiai, térítói, tanítói célok;

cselekmény:

a gyülekezet a tárgya,

az empirikus gyülekezet meglévő

hiányainak pótlása;

az istentisztelet teremti meg a hitet;

kísértése, hogy megszűnik

az ünnepi jelleg;

esélye: így válhat ünnepivé,

megtapasztalva Isten cselekszik rajtunk;

2. a Schleiermacher-féle felfogással:

az istentisztelet = ünnep;

mint művészi, kiábrázoló szolgálatába állított „ható”

cselekmény, lényegében öncélú;

a gyülekezet az alanya,

az ideális keresztyén gyülekezet

megegyező hittudatának kifejezése;

a hit teremti meg az istentisztelet;

kísértése az ún. vallási

esztétizmus, azaz, hogy elveszti a

kapcsolatot a hétköznapi élettel;

esély a hit örömeinek, a

mennyeinek, a Krisztusban élők közösségének átélésére.

Ld.: Czeglédy: Liturgika 14-17.

²⁵⁴ Czeglédy: Liturgika 18k.

1. Az apostoli alapvetést ehhez egyrésről a Rm 10,17-ben találjuk: „A hit hallásból van, a hallás pedig Isten Igéje által”. – Ám „ne úgy képzeljük a dolgot, hogy adva van az egyház, és egyebek közt prédikál is, hanem *miközben prédikál, úgy születik*, úgy van. ...A liturgiális²⁵⁵ mozgalmak rendszerint a prédikáció elől való menekülés árulkodó jelei – véli *Török István* (1937.) – *liturgia-letargia*, kapcsolódó fogalmak a protestantizmusban. ...Az *emberi szó devalvációja azért vált veszedelmessé a prédikációra, mert nem egészséges, hanem beteg egyházi életet talált*. ...Az ének, az ima, a gyülekezeti közösség kell, ezt szükségérzetből ma is sokan keresik. A prédikációt pedig csak mint felesleges ráadást megszokásból elszenvedik. Ez azt teszi: az egyház saját létalapjában kételkedik.”²⁵⁶ Ha pedig így van, épülhet-e igehirdetése által? Milyen lehetőségei maradnak, ha csak az igehirdetéstől vár épülést?

2. Másrésről az 1Kor 11,26-ban találjuk meg az egyház Krisztus-hirdetésének gyökerét: „mert valamennyiszer eszitek e kenyeret és isszátok e poharat, az Úrnak halálát *hirdetitek* (indicativus!)²⁵⁷, amíg eljön.” Isten teljes és helyes imádása és dicsőítése történik, valamennyiszer a gyülekezet a magát teljesen az Atyának kiszolgáltató jézusi életformát demonstrálja: nem tekinti öncélnak a tanítványi létet, hanem a felebarátért a megtöretést és szétosztatást is vállaló szeretet éléséhez kér erőt, és ad hálát, hogy összetartozásuk a Krisztus halálára emlékezéssel és visszajövetelére várakozásban erősödik (1Kor 10,17; 12,13).²⁵⁸

A megújulást kereső egyház nem tévesztheti szem elől – amire *Jürgen Roloff*²⁵⁹ is felhívja a figyelmet – hogy az asztalközösség rendszeres megélése a korai keresztyén gyülekezetek önértelmezésének és identitástudatának kifomálódásában döntő szerepet játszott. A *krisztuskövető életforma éléséhez Jézus szenvedésének elbeszélésére* (apostoli tanítás), *határtalan felebaráti szeretetének* (Jn 15,13) *szemléltető felidézésére* (kenyérmegtörés) és a *velük való jelenlétéért mondott vagy énekelt hálaadásra volt szükségük* (Jn 15,5c). *Szenvedésből így kaptak részt, és erejéből így nyertek együttesen erőt az evilágban lehetséges másfajta, új életstílushoz, a személyesen Tőle kapott megbízatás teljesítéséhez.*

Amennyiben az egyházat élő organizmusnak tekintjük – melynek életjelenségei a szolgáló jelen-lét krisztusi alapelvből adódnak – az eucharisztikus étkezésnek konstitutív jelentősége van. A *páli alapmodell szerint az istentiszteleti asztalközösség egyben és szükségszerűen életközösség is*. Ez feltételezi a helyi gyülekezethez kötődést az egyén részéről, ill. a helyi gyülekezetekben létet az egyház esetében. Az együtt-egymásért levés biztosítja, hogy az egyház, ne csupán hasonló érdeklődéssel bíró vallásos individuumok társaságaként értelmezze magát, hogy komolyan vegye hivatását, s Isten üdvözítő munkájának jeleként észrevehető legyen a világban.

Lényegéhez tartozik, hogy az egyház látható: benne a magát odaáldozó Krisztus hatékonyan van jelen: a *Krisztust követő, Krisztushoz tartozó tanítványi közösség a Mester szavai iránti radikális engedelmségben él, így lesz a világ számára Isten közellétének reményteljes jelvé.*²⁶⁰ A keresztségben megalapozott hovatartozás és a megkeresztelkedettek közössége az asztalközösség gyakorlása által strukturálódik, és szerveződik mindig újjá: újra

²⁵⁵ Értsd: liturgikus.

²⁵⁶ Török-Kocsis-Szücs: Dogmatikai prolegomena, Kiadta a Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala Budapest 2000. 58.

²⁵⁷ Kiss Sándor: Újszövetségi görög-magyar szómagyarázat. Budapest 1983. – Nem arról van tehát szó, hogy az úrvacsorán hirdessük az Úr halálát, hanem a részvétel ebben az ünnepi vacsorában a hit átadásának alapja: igehirdetés, Krisztus-hirdetés.

²⁵⁸ Ha ellenben az úrvacsorát csak mint az istentiszteletet követő felesleges ráadást élik meg a gyülekezetek, akkor még sokáig igaza lesz a kiábrándult hangú megállapítás megfogalmazójának: „A sok tekintetben megváltatlanságát átélő világ fájdalmas sóhajtozását nyomja el az úrvacsorázók üdvbizonyosságtól elnehezült éneklése.” Dinkel, Chr.: Zukunft und Vergangenheit der Erneuerung des Gottesdienstes. In: Evang. Teol. 64. Jg. Heft 1.70-84.

²⁵⁹ Roloff i.m. 74.

²⁶⁰ Roloff i.m. 312.

és újra abba a tanítványi körbe-közösségbe tagolódnak be, akiknek Isten Országá kézzelfogható valóság: kihívás és meghívás egyszerre.

3. *Az istentisztelet a hitnek a hangossá és láthatóvá válása* – mondja Karl Barth.²⁶¹ A kijelentés és a hit: isteni cselekvés. Bármilyen történik is az istentisztelet során az ember részéről, csak Ura akarátának és parancsának teljesítéséről lehet szó. A parancs pedig: hogy legyen és maradjon egyház. Ha Isten munkája jut érvényre az istentiszteletben, akkor emberi részről az istentisztelet engedelmisségből születik, ezért „nem szükségleteinkről és lehetőségeinkről, hanem *engedelmisségünkről kell számot adnunk*.”²⁶² Az engedelmes egyház pedig nem felejt, hogy a világnak mindenek előtt Jézus Krisztus evangéliumával tartozik.

3.2. *Az igehirdetés mint Isten szava*

A próféták, apostolok és reformátorok alapjaira építve mondták ki eleink: az ige hirdetése valósággal Isten szava.²⁶³ Ez az az idő és aktivitás, amelyben Isten bizonyosan tevékeny.

Az évtizedekkel ezelőtt Török István által feltett kérdés és annak kifejtése még közelebb visz mai gyakorlati problémákhoz: „Miért éppen a prédikációnak van ilyen rendkívüli jelentősége, s miért nem igehirdetés az ima, az ének, a liturgia többi eleme? Azért, mert mindez már felelet a prédikációra. Az imádságban és az éneklésben nem Igét hirdetünk, hanem kérjük Istentől az Igét, vagy hálát adunk annak megszólalásáért. ... Ezzel azonban nem akarunk olyan hamis látszatot kelteni, mintha Isten kötve volna a mi prédikálásunkhoz. ... *A hatalmas Isten bármit felhasználhat igehirdetésre*. Az Ő kezében lehet az igehirdetés eszköze pl. egy hangverseny, egy festmény, vagy akármi más. Ebből a szempontból nézve nem zárhatjuk ki az igehirdetés eshetőségei közül az istentisztelet s az egyházi élet imént felsorolt „felelgető elemeit” sem, az éneket, az imát, a szeretet-tevékenységet stb. Itt azonban különbséget kell tennünk, ha tisztánlátásra törekszünk: más dolog az, hogy mit tehet Isten, és más, hogy mit parancsol az egyháznak, ill. nekünk, mint az egyház szolgáinak. Lehet az egyház minden munkája igehirdetés, de nem feladata, hogy minden munkája okvetlenül igehirdetés akarjon lenni. Viszont a prédikáció rendeltetése, hogy igehirdetés legyen. Az egyházi élet eleven és éltető központját, lüktető szívét veszítené el, ha az igehirdetést egyetemlegesen feladnók.”²⁶⁴

A *kreatív igehirdetés* fogalmát használja Kádár Ferenc²⁶⁵ Isten aktív igéjének felszabadítása folyamatára: amikor az igehirdetés alkalmas arra, hogy azon keresztül Isten elvégezhesse ítélő és megmentő munkáját. Az igehirdető a textusválasztáskor felismeri azt az igét, amire a gyülekezetnek éppen szüksége van. Készüléskor halló füllel figyel, a divergens gondolkodás áldásaival él az üzenet sokszínűségére és sokrétűségére nyitottan, valamint intuitív és asszociatív képességeit is annak szolgálatába állítja, hogy az Úr eszköze lehessen. Gondolatait, érzelmeit, fantáziáját egyaránt a Szentlélek dinamikájának erőterébe állítja, szorongásai, félelmei és előítéletei nem akadályozzák az originalitásban. Ekkor az igehirdetőt is megújító üzenet új látásokra fogja indítani az igehallgatót. A kreatív igehirdető képes arra, hogy külső fegyelmező erőknél engedve rendezett alkotássá érlelje Isten igéjének emberi fül számára befogadandó alakját. Személyisége teljes latbavetésével²⁶⁶ tesz bizonyosságot arról, hogy az Úr szól.

²⁶¹ Barth, Karl: Istenismeret és istentisztelet (ford.: Maller Kálmán). Budapest (évszám nélkül) 154.

²⁶² Barth: Istenismeret és istentisztelet. 159k.

²⁶³ II. Helvét Hitvallás 1. fej.

²⁶⁴ Török-Kocsis-Szücs: Dogmatikai prolegomena 59k.

²⁶⁵ Kádár Ferenc: Kreativitás az igehirdetésben. In: Theológiai Szemle (XLX) 2002/2. 74-80.

²⁶⁶ Ezt hangsúlyozza Ravasz László is Szónoklás és igehirdetés c. tanulmányában. In: uő: Legyen világosság! Budapest 1938. 160.

3.3. Az istentiszteleti esemény mint Isten és ember találkozása

„A kultusz arra való, hogy állandó formákat adjon az Istennel való lelki találkozásnak, amely az ige által történik meg.”²⁶⁷ A református istentisztelet mint találkozás során *Isten megszólító szava* (Isten Kijelentésének hirdetése az ember számára prédikációban és sákramentumokban), valamint az *ember válasza* (ének, imádság, a hit megvallása) hangzik. Ezen *alapelemek* az alapvető tartalom hordozói, a találkozásban résztvevők közvetlen kifejezési formái.

„Alapjában véve a mi vallásos összejöveteleinken három ilyen dolog megtartását rendelte Urunk, s ez a három: [1] az Ő igéjének hirdetése, [2] a nyilvános és ünnepélyes imádság, meg [3] az Ő sákramentomainak kiszolgáltatása [...] Bárcsak lenne az emberekben annyi meggondolás, hogy elhagynák eddig szokásos énekeiket [...] s bárcsak ezek helyett megszoknák ezután ezeknek az isteni és mennyei énekeknek az éneklését, együtt a jó Dávid királlyal!” (1543).²⁶⁸ – E közel fél évezreddel ezelőtti óhajlás azért is aktuális, mert a modern ember is olyan elemi találkozásra vágyik Istennel, mint a bibliai hősök.²⁶⁹ A kor kihívásai miatt indokolt változások és változtatások közepette is e cél szolgálatában kell álljanak a szent személyek, a felhangzó dallamok és szövegek. Következésképp

- a prédikátor egyszemélyes és egyirányú beszéde felváltható párbeszéddel, vagy beszélgetéssel, de akkor is – több tanú szája által – Isten üzenete szólaljon meg (ez feltételezi az istentiszteletet megelőző héten tartott közös készülést a felelős gyülekezeti tagokkal együtt);
- törekedni kell a gyülekezet minél nagyobb arányú részvételére, mint erre az Újszövetség példát kínál;
- döntő hogy mindenki, aki részt vesz az istentisztelet alakításában, egzisztenciálisan érintett és Isten megbízásából cselekszik; ezért gondot kell fordítson saját belső lelki felkészülésére;
- az istentiszteletben Isten valóságosan cselekszik, jóllehet emberi eszközök által;
- semelyik igénybe vett segédeszköz (mozdulatok, hang, hangszer, kép, film stb.) nem használható öncélúan, csakis az ige, ill. az ígére adott válasz kifejezésére;
- az istentisztelet az újszövetségi felfogásnak megfelelően a gyülekezetnek mint Krisztus testének épülését, az egyes tagok és a nemzedékek összekapcsolódását szolgálja.²⁷⁰

E találkozásnál tehát „a formák nem másodrangúak, mert megteremtik azt az érzelmi légkört, melyben a lelki realitások megtapasztalhatókká lesznek.”²⁷¹

3.4. Az istentisztelet mint Isten jelenléte és az ember jelen-léte:

Az istentiszteleten *jelen-lét* mindenképp ajándék (2Móz 3,14). Istené is és az emberé is; ha lelkész és gyülekezet nemcsak gondolataiban, hanem teljes testi-lelki-szellemi egzisztenciájában jelen van.

A lelkipásztor mint liturgus²⁷² az istentiszteletnek azon személyes tényezője, akit eszközül használ fel az istentiszteletben találkozni óhajtó két fél: Isten és ember. Erre a szolgálatra

²⁶⁷ Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus 37.

²⁶⁸ Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Kiad. Bólya József. Bp. 2003. — Vö. még az Institutio megfelelő szakaszát: III. 20. 32.

²⁶⁹ Ld. fentebb 1. fej.

²⁷⁰ Zur Frage der neuartigen Gottesdienstformen. in: Liturgie, Band I 58-60.

²⁷¹ Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus 38.

²⁷² Ld. ugyane címmel Gönczy Lajos tanulmányát, in: A lelkész mint... (vagy mintalelkész). Igazság és Élet Füzetek, szerk. Vasady Béla, Debrecen 1940. 64-68.

Istentől nyert megbízatást, a gyülekezettől pedig a felhatalmazást. Azért él, hogy a élete állandó istentiszteletté legyen, a templomban és templomon kívül is azon munkálkodik, hogy egyedül Istené legyen a dicsőség. Mivel istentiszteletünk csak éppen annyi érzéki kifejezőeszközt tűr meg ill. alkalmaz, amire feltétlenül szükség van, azt a keveset is hajlandó a napi gyakorlat lebecsülni és elhanyagolni. A szegényes istentisztelet okán válik jelentőssé a liturgus személyes alkalmassága.²⁷³ A lelkipásztor hiteles keresztyén jelen-létéhez az kell, hogy a lelkipásztor biztos legyen saját hivatására mondott IGEN-jében, és folyamatosan fejlődjön vallásos-hitbeli identitásában.²⁷⁴ Személyes felelőssége, hogy a Szentlélek megtölti-e szavait élettél és erővel. Szolgálatát csak teljes szívvel, teljes lélekkel, teljes elmével és minden erejének odaszánásával szabad végeznie, rábízott felebarátját úgy szeretve, mint önmagát, s önmaga iránti ugyanolyan felelősséggel, mint amit a reábízottakért vállalt.

A liturgia kérdései a keresztyén élet alapvető kérdései²⁷⁵: Isten távollétének, jövetelének és a világban ill. az egyházban jelenlétének kérdései. A liturgia az élet része; megjelenített, sűrített, reflektált, szimbólikus élet, nem ellen-élet és nem pót-élet; különleges, de nem az élettől elkülönülő. Értelmetlen és üres marad az olyan istentiszteleti reform, amivel nem jár együtt a Test és a tagok reformációja és megelevenedése.

3.5. Az istentisztelet alapvető lelkigondozói vonatkozásai

Napjainkban – a gyülekezetbe csatlakozókra ill. tartozókra nehezedő növekvő lelki, anyagi, társadalmi és szociális megterhelődés okán (vö: Mt 11,28) – a parakletikus lelkigondozás újjáéledésének küszöbén állunk. Ezen az úton sem a *sola scriptura* reformátori elvét feladni, sem a mélylélektani gyökerű és azóta nagy fejlődési utat bejárt pásztori lélektan ismereteiről lemondani nem akarván, egy továbblépés kínálkozik: mindinkább elő kell segíteni az istentiszteletben megélhető újszerű közösséget és tényleges üdv tapasztalatot: amikor minden – istentiszteleten résztvevő – testvér úgy távozik, hogy támaszt, vigaszt, felszabadító útmutatást kapott a hétköznapi életéhez. Ez akkor jön létre, ha az istentisztelet Isten akarata szerint történik. Azaz:

1. *A Teremtő Isten újjáteremtő Úrként van jelen a gyülekezetben.*
 - Isten gondot visel népéről: A Krisztus-test (1Kor 12) minden tagját ő formálja meg, s ad neki életet. Együvé is Ő kapcsolja, s az élő Lelket is Ő leheli belé.
 - A *gyülekezet* gondoskodik önmagáról: *felelősséget visel magáért*, gondot fordít egészségére. Ha elhanyagolhatja azt, lehet, hogy tolokocsiba kényszerül; külső támogatásra szorul, vagy gyors, fájdalommentes és hatékony kúrától várja ifjúi életérejének visszatérését. Amennyiben a gyülekezet gondoskodik önmagáról, egyetlen testrészét, porcikáját, egyetlen sejtjét sem hanyagolva el, akkor él, épül és működik. Tevékenységei és életmegnyilvánulásai közül az istentisztelet létfontosságú.
 - A lelkipásztor pásztoralja a rábízottakat: *Makkai Sándor* emlékeztet arra, hogy az egyének és családok lelki gondozása által kell *ránevelni a gyülekezetet, hogy a gyülekezeti misszió munkáiban kifejezésre jutassák élő és termő hitüket*. A házi és családi istentiszteleteknek, mint a kegyesség meghitt megnyilatkozási formáinak régi múltja és hagyománya van. Ezt ápolni és korszerűen tovább folytatni kötelessége a

²⁷³ Ld ehhez: Josuttis, Manfred: der Pfarrer ist anders. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie. Kaiser Verlag München 1983.

²⁷⁴ Hermelink, Jan: Die homiletische Situation. Zur jüngeren Geschichte eines Predigtproblems – Vandenhoeck-Ruprecht Göttingen 1992. Arbeiten zur Pastoraltheologie Bd 24. 282.

²⁷⁵ Marcel-Martin, Gerhard: Liturgie und Leben. Herausforderungen heute an den Gottesdienst. In: Pastoraltheologie 83. Vandenhoeck-Ruprecht 1994, 498-508.

lelkipásztornak.²⁷⁶ Rajta áll az is, hogy a gyülekezet felismeri-e a liturgia jelentőségét, hasznosságát a mindennapi életfolytatásra nézve. Feladata, hogy megtanítsa, gyakoroltasson és tudatosan alkalmazzon egy közös nyelvet, amit minden gyülekezeti tag ért és ugyanúgy értelmez.

2. *Az istentisztelet Isten tiszteletét szolgálja.* Az imádatnak és dicsőítésnek kell elfoglalnia a legjelentősebb helyet, vagyis az imák és magasztaló énekek több időt igényelhetnek, mint az ige hirdetése. A hitvallás, a magasztalások és az úrvacsora Krisztust hirdeti. Minden Istennek tetsző istentiszteletet a Szentlélek vezet. – Ezek nyomán lesz az istentisztelet *trinitárius*.
3. *Spirituális és kegyességi szempontból az istentisztelet szerepe az, hogy a hétköznapiakon túlmutasson, kiemeljen és magával ragadjon, egyidejűleg változást idézzon elő a mindennapi életfolytatásban.* Élményt jelentsen. Közösséget Istennel ÉS egymással: a hovatartozás ill. a valahová tartozás tapasztalatát nyújtsa.

*Az istentisztelet a legtágabb értelemben lelkigondozói jellegű és jelentőségű, mert az ember egyediségét, individualitását védelmezi és sérülékeny életét gondozza.*²⁷⁷ Az istentiszteleti közeg elég tágas és mégis elég védett ahhoz, hogy az ember egyedi igényeit szolgálja; az imádság vertikális síkja és a testvéri beszélgetések horizontális síkja az istentisztelet vonalában metsze egymást. Mindkettő megszentelt és megszentelő emberi nyelven teheti ezt.

3.6. A lelkigondozói igehirdetés

A református istentisztelet minimum-liturgiájában a megmaradt csekély számú elemnek egységes egészként kell állnia az egy cél - Isten és ember találkozása létrejöttének - szolgálatában. Ezért nem mellékes, hogy az istentisztelet alakításáért felelős munkaközösség (liturgikus közösség, vagy akár csak a lelkész és a kántor „kettőse”) egységes szemlélettel rendelkezik-e, hogy a gyülekezetet érő impulzusok egymást felerősítik-e vagy kioltják. A gyakorlati teológiában mára már fogalommal lett a többek által többféle úton megvalósíthatónak tartott 'lelkigondozói igehirdetés', melynek rövid ismertetése éppen az énekek újszerű istentiszteleti kontextusa irányában viheti előre gondolatmenetünket.

1. *Christian Möller*²⁷⁸ az igehirdetést a *paraklézis* alkalmának tekinti. Ez akkor valósul meg, ha a lelkipásztor

- bíz az igében, ami nem tér vissza üresen (Ézs 55), s ezért ő is elvégzi a szükséges előmunkálatokat;
- az igehirdetés során etikai követelmények helyett a vigasztaló Krisztust állítja a gyülekezet elé;
- a szabadság érvényre jutásán munkálkodik, amikor felszabadítja a hallgatókat saját fantáziájuk működtetésére; megengedi hogy elidőzzenek, megnyíljanak, Isten szeretetét dicsőíthessék;
- az textust mint ellen-erőt érzékeli, és elfogadja, hogy az rendezze gondolatait;
- csak egy falatot ragad meg a lelki táplálékból;
- a meghallott üzenetet olyan szóként fogadja, amit magának nem tud mondani;

²⁷⁶ Makkai Sándor: A lelkész mint pedagógus. in: A lelkész mint... (vagy mintalelkész). Igazság és Élet Füzetei, szerk. Vasady Béla, Debrecen 1940. 74-80.

²⁷⁷ Seitz, Manfred: Ist der Gottesdienst Mitte der Seelsorge? In. uő.: Praxis des Glaubens. Gottesdienst, Seelsorge und Spiritualität - Vandenhoeck, Göttingen 3. Aufl. 1985. 64-72. – A lelkigondozást nagy öregjei (pl. E. Thurneysen) megkülönböztették a *cura animarum generalis* a *cura animarum specialis* szemben, s etekintetben fontosabb szerepet tulajdonítottak a prédikációnak, mint a liturgiának.

²⁷⁸ Möller, Christian: Seelsorglich predigen. Die parakletische Dimension der Predigt, Seelsorge und Gemeinde Göttingen, 1990.

- engedi, hogy a textus magától értődő dolgok megvizsgálására kényszerítse, de nem engedi meg magának, hogy a textust ugródeszkának használja saját bölcsességeihez;
- elmélyült meditáció során végigelmélkedik a textus/történet képeit.

Möller egyúttal felhívja figyelmünket arra a nagy kísértésre, hogy az igehirdető az ige iránti éhségét mások mondataival csillapítsa; hogy – ahelyett hogy megszenvedne az ige üzenetéért – egy kölcsönvett identitás által elveszítse saját azonosságát, a hiteles lelkipásztori jelenlétet. Szintén kísérthet a vágy, hogy hatalomra tegyen szert a hallgatóság fölött; pedig az ige hatalma alá vetve magát és belülről megelevenedvén a hallgatókat is bele tudná vonni ebbe a mozgásba.

Bár egyirányú a kommunikáció, mégis teret és időt hagy arra, hogy a hallgatók egyéni tapasztalataikat felidézdhessék magukban, intim, belső dialógusba kerüljenek az igehirdetővel²⁷⁹, ugyanakkor rejtve maradhassanak egymás előtt. Az igehirdetés közben felszabaduló érzések és egyéni élmények kimozdítják az embert az önmagába zárkózásból, belefűződnek egy közös hittapasztalatba, és a régiek tapasztalatának fényében új megvilágításba kerülnek. Ez a *szcenikus megértési mód*nak köszönhető: a bibliai képeket, nyelvet, gondolatvilágot felhasználó istentiszteleti kommunikáció során az igehallgató olyan feszültséget élhet át, amely sokkal produktívabb, mint a már jól ismert általános érvényű tanítások nyugalma, vagy a bizalmaskodó közelség érzékeket borzoló hatása.²⁸⁰

2. Möller leszögezi, hogy az egész gyülekezet felelős azért, hogy a bibliai hagyományt helyesen használják. Szerinte igenis jelen van az igény, hogy hatással legyen rájuk a prédikáció, és beszámolhassanak annak hatásairól, valamint hogy kötelezze őket valamire az igei üzenet (egyházfegyelem és lelkigondozás szoros összetartozása).

Összességében a lelkigondozó igehirdetés

- számára fontos az egyén;
- számontartja, hogy az igehallgatóknak már van saját személyes előtörténetük Istennel;
- odáig hatol, ahol a külső homlokzat mögött az ember önmagának a foglya;
- a vígasztalásra való képesség előfeltétele az Írás ismerete és a saját megvígasztaltság (2Kor 1,4);
- a leírt szöveg nem köti meg annyira, hogy amiatt elveszítse a kapcsolatot a gyülekezettel;
- fontos, hogy az igehirdető által önmagán átengedett és felelősséggel vállalt szóbeli ige hangozzék;
- lemond minden papi fogásról;
- azért szól Istenről, mert örömeiben nem tud hallgatni (missziói jelleg);
- olyan esemény, melynek során mind a lelkész, mind a gyülekezet lényé teljes mélyéből szól, ahogyan a művész komponál, anyagot formál.

Möller szerint ez a *belefeledkezés hat paraklétkusan*: „Minden prédikációnak van pozitív vagy negatív lelkigondozói hatása, és ez legnagyobb mértékben az igehirdető személyiségében rejlik...”, amelynek integritása meggyőzővé és hosszan hatékonyá teszi a hallottakat. Minél erősebben megbízik a gyülekezet az igehirdetőben, annál inkább érvényre jut a lelkigondozói dimenzió és válik az az elhangzó igehirdetés lényeges mozzanatává.

Krisztus szolgájává lenni és újra és újra azzá válni – , ez a lelkész számára egy önmagára irányuló feladat. Az imádságosan Isten ígéreteire támaszkodó bizalomban alakul az a lelkészi önazonosság, ami kihat a gyülekezettel való kapcsolatra is. Igihirdetését akkor is vígasztalónak, együttérzőnek, életet segítséget nyújtónak fogják találni, ha intő, kritikus, vagy

²⁷⁹ Ezt hangsúlyozza Werner Jetter is: *Die Predigt als Gespräch mit dem Hörer* c. munkájában, in: *Homiletisches Lesebuch. Texte zu heutigen Predigtlehre*, Tübingen 1986. 220.

²⁸⁰ Ld. még ehhez Michael Klessmann: *Predigt als Lebensdeutung. Pastoralpsychologische Überlegungen zu einem offenen homiletischen Problem*. In: *Pastoraltheologie* 85. Jg. 1996/10. 425-441.

fájdalmat okoz, s nem várják tőle, hogy mindenképpen intim, meleg légkört hozzon létre, vagy saját segítségére szorultságát vetítse a gyülekezetre. A gyülekezet megérzi, hogy az ige szolgája áll a szószerken.²⁸¹

3. Az *igehirdetés és a lelkigondozás céljai találkozhatnak*. Ehhez az szükséges, hogy

- a forma és a tartalom összhangban legyen
- a lelkipásztor hiteles legyen
- az igehirdető tegye lehetővé a keresztyén ember szabadságának megélését az igehallgató számára
- a másik fél is bevonódhasson a belső párbeszéd folyamatába
- a hallgató átélhesse, hogy kétségeivel együtt komolyan veszik, s megerősödjön az önmagává válás folyamatában.

Egy keresztyén gyülekezet épül(őben van), amikor gyülekezetként működik, gyülekezetként értelmezi magát, amikor gyülekezeti életfunkciói működnek: közös cselekvései és élményei, melyek minden egyes összegyülekezés/koncentráció/feltöltődés után áramoltatják az életet nedveket, az élő víznek folyamait (Jn 4) az egész szervezetben; biztosítva a tisztulást, az ellenállóképességet és a megújulást.

Éppen ezért az istentiszteletben *a folytonosságot képviselő formáknak kellene funkcionálnak lenniük*, hogy azt nyújthassák a mai keresztyéneknek, amiért a tanítványok továbbéltették az Úr feltámadása után azt, ami korábban mellette tartotta őket (Jn 6,68): bátorságot és készséget a radikális engedelmesség vállalásához.

4. Alternatív liturgiák létjogosultságának szempontjai

Megújult éneklés csak a megújuló istentisztelet folyamatában jöhet létre. Aközben, hogy a lelkész és a gyülekezet rákérdez saját istentiszteleti gyakorlatának miért-jére. Azután, hogy megválaszolta: mit vár az istentisztelettől, melyik istentiszteleti elemre miért van szüksége, és tudatosul benne, hogy milyen következményekkel jár az az ő további életére nézve. A nagykorúvá válástól nem szorongó gyülekezet nem fél attól sem, hogy hallja a saját hangját.

4.1. Ellentmondások

Farkas József írta a következőket: "Egyházunk mai liturgiája s egész lelki atmoszférája annyira betölti a látómezőket, hogy az alapvető bibliai tények is elhomályosodnak előttünk. Ilyen alapvető tény például az, hogy az Újszövetség semmiféle szabályt nem állított fel arra nézve, hogy milyen formában folyék az istentisztelet. Ez azt jelenti, hogy a magunk istentiszteleti formáját nem nevezhetjük „a” bibliai formának s ebből ismét az következik, hogy nem kell mindjárt rémüldöznünk, ha valaki új formát keres az evangélium számára.”²⁸²

Ugyanakkor Boross Géza joggal emlékezteti küldetéstudatában elbizonytalanodott jelenkori egyházunkat, hogy a lelkész (ill. az általa vezetett gyülekezet) feladata a társadalomban az, hogy bevezesse a profanitás világában élő embert a Szent, a szentséges szférájába.²⁸³ A feladat emberfeletti nehézsége nem jelentheti, hogy a lelki fegyverzetet széjjeldobálva, a szakértelmet semmibe véve meneküljenek a felelősök a kihívások elől; hogy semmilyen kezdeményezés, újítás, látás és megvalósítás ne induljon ki köreikből.

²⁸¹ Danecke, Axel: Predigt und Seelsorge. In: Pastoraltheologie 81. Jg. 1992/6. 224-239.

²⁸² Farkas József: Evangélizáció. (THEOLÓGIA. 3. sz. Szerk. Dr. Joó Sándor) Református Traktátus Vállalat Kiadása - Budapest (évszám nélkül)

²⁸³ Manfred Josuttis nyomán (Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität, Kaiser 1996.) Boross Géza is hangsúlyozza ezt. Boross, G.: A spiritualitás mint gyakorlati teológiai probléma, in. ThSZ 2000. 94-97.

Hafenscher Károly (ifj.) megállapítja: „Az ún. fogyasztói társadalom látszólag semmiféle érintkezési felületet nem mutat az istentisztelettel. Mintha az élet két külön síkjáról lenne szó, amelyek sohasem érintkeznek. Valójában éppen ellenkezőleg! Úgy tűnik, mintha az életformává vált vásárlás, a mindent-meg-lehet-szerezni érzés – az életminőség emelkedése a birtoklás által – nem érintené az egyház s benne az egyes keresztyének életét, és különösen nem érinti az istentisztelet ügyét. Ez azonban csak látszat. A valóság az, hogy a „minden megvásárolható”, a „tele polcok tanúskodnak az emberi élet bőségéről és gazdagságáról”, a „nincsenek tartós fogyasztási cikkek, csak egyszerhasználatos eszközök” – mentalitás észrevétlenül, akaratlanul és gyökeresen átjárja az egyház népének gondolkodásmódját, az istentisztelet-látogatók gondolatvilágát.”²⁸⁴

4.2. Akadályok és utak

A római katolikus egyház liturgiájának újkori (a II. Vatikáni Zsinatot követő) története az *ecclesia semper reformanda* kihívásaira adott válaszok sorát tartalmazza, így pl. az 1963. dec. 4-én meggyőző többséggel elfogadott *Sacrosanctum Concilium* kezdetű liturgikus konstitúció (a továbbiakban SC). Klemens Richter²⁸⁵ nemzetközileg elismert liturgiaturós a konstitúció kritikai méltatásával egyidejűleg rávilágít a liturgikus reform alapvető szándékaira, céljaira és hatására. Megállapítása szerint a reform alapvető célja volt, hogy „jobban elmélyítse a hívőkben a krisztusi életet, hogy az egyház változásnak alávetett formáit jobban korszerűsítse, és elősegítse valamennyi Krisztusban hívőnek az egységét” (SC 1); a közösségek utat találjanak a liturgiában jelenlevő és cselekvő feltámadott Úrhoz. Kidolgozói felismerték, hogy *a lelkipásztori feladatokat újból és újból össze kell kapcsolni a közösség istentiszteletével*. A liturgikus konstitúció zsinat utáni hatásaként tisztázódás zajlott a liturgia és egyháztan viszonyában is. „Az egyházat nemcsak felépíti a liturgia, hanem életben is tartja, és – egyfajta elemi ekklesziogenezisben – újból és újból mindig létre is hozza. Ezért elválaszthatatlanul összetartozik az egyháztan és a liturgia teológiája.”²⁸⁶ „A liturgiában nemcsak cselekszik az egyház, hanem ki is fejeződik benne, és belőle meríti életerejét.” (SC 4) A liturgiareformot tehát az egyház megújulásának középpontjaként fogták fel. Maradandó, soha többé le nem zárt feladatként bízott a római katolikus egyházra, amit az a rákövetkező évtizedekben elmélyült munkában végzett is mind szakirodalmi és teológiai-pasztorális vonatkozásban, mind a liturgikus képzés, az inkulturáció és az ökumené tekintetében.

Egy német evangélikus lelkész, Christoph Lowtzwow figyelemre méltó és sokatmondó címet adott 1990-ben megjelent könyvének: Szeretetlen istentisztelettel ünnepelni Isten szeretetét?²⁸⁷ – Az a mód, ahogyan a résztvevők együtt vannak, mind tartalmát mind stuktúráját tekintve, nemcsak hogy nem fejezi ki Istennek az evangéliumban megnyilvánuló szeretetét, hanem merő ellentéte annak: 1. Az egybegyűlteknél olyan mértékben nincs kapcsolata egymással, hogy a szemlélőben felidéződik az afrikai közmondás: „Amit tesznek, az olyan hangosan beszél, hogy attól nem hallom, amit mondotok.”²⁸⁸ 2. Isten egy rideg uralkodóként jelenik meg, akinek kegyelméért esdeklünk. 3. A használt óegyházi hitvallások megtévesztőek, mert nem a keresztyén hit lényegét emelik ki, 4. az igehirdetés és imák bőbeszédűek, 5. az úrvacsora örömtelen és individualizálódott, nem a szereztetési igék jézusi értelmével egyező.

²⁸⁴ Hafenscher Károly (ifj.): Felkészítés az istentiszteletre – ahol a valláspedagógia és a liturgika találkozik. In: A lelkipázkodás órája. Budapest 2002. 51-67.

²⁸⁵ Mit mindent jelez a liturgikus konstitúció? Mérleg 2003./3. 39. évf. 259-278.

²⁸⁶ Kurt Koch: Leben erspüren - Glauben feiern. Sacramente und Liturgie in unserer Zeit, Freiburg 1999. 1.

²⁸⁷ Christoph v. Lowtzwow: Mit lieblosen Gottesdiensten Gottes Liebe feiern? Kreuz Verlag Stuttgart 1990.

²⁸⁸ Lowtzwow i.m. 12.

Szerzőnk a helyzetelemzést követően felvázolja a gyógyuláshoz vezető utat, a következetes lépéseket a gyülekezet építése és a liturgia gyógyulása érdekében.²⁸⁹

1. Nem „modernizálni” kell az istentiszteletet, hanem nyitva hagyni a múlt és jövő felé egyaránt. Minden generációnak megvan a joga, hogy Isten előtti életérzését az istentiszteletben kifejezze, ám csak a keresztyén üzenettel egybecsengően.
2. Fő kérdés: Mit közöl az istentisztelet egésze? Azt, hogy „Az ég oly messze van, még messzebb tőled én”²⁹⁰, vagy azt, hogy „Itt van Isten köztünk”²⁹¹ Az utóbbit kifejezni tudni: sok türelem és könyörületesség gyümölcse.
3. A hagyományos istentisztelet mellett – valószínűleg még sokáig – rendszeres és egyértelmű alternatívákat kell felkínálni, de egyidejűleg a hagyományos istentiszteleteket is az újonnan kialakított alternatíváknak megfelelően továbbfejleszteni.

Összegezve: *A pluralisztikus jelleg csak akkor fogadható el, ha az evangéliumhoz kötöttség megmarad.*

A svájci református *Thomas Bornhauser*²⁹² doktori disszertációján dolgozva jutott a következő megállapításokra: A református istentiszteleten Isten ígését kell hirdetni, mégpedig a hétköznapi élet szükségére tekintettel. Ez jelentheti, 1. hogy a Szentírást a Szentírással magyarázom, 2. lehet ez az alapelv akár a prédikátor kedvenc írásmagyarázati szempontjainak vagy önkényes teológiájának kiszolgáltatva, 3. de életközeli, ezért relevánsabbnak tűnhet egy nem bibliai szöveg magyarázata. Újabbkori igény, hogy ne csak az elme, hanem a szív is megszólíttassék és megérintődjön – amiként évszázadokon, sőt ezredek át. Ennek okán nyer létjogosultságot ill. nagyobb jelentőséget a református istentiszteletben is: a zene.

A keresztyén szabadság szempontja is gyakorta említettetik, ám sokszor ellentmondásokat szül: Bánjunk szabadon a formákkal – de hol a tetszőlegesség határa? Fontos, hogy aktívan vegyen részt az istentisztelet alakításában a gyülekezet – akár a színvonal zuhanása árán is? Tradíció és innováció (hangzanak a ma divatos szavak) küzd egymással – s ugyanígy a hagyomány védelmezői és a kezdeményezők kedvűek. Következtetése: az önmagában is sokszínű rendszeres vasárnap délelőtti (vagy reggeli) istentiszteletek ÉS az alternatív istentiszteleti formák egyidejű és egymás melletti fenntartása²⁹³ mellett kell állást foglalnunk.

1. A vasárnap délelőtti istentiszteletet lassan és fokozatosan kell tovább fejleszteni, és alakítani az adott gyülekezet és a nagyobb egyházi közösség kegyességének megfelelően, hitének fejlődésére tekintettel.
2. A speciális alkalmak egyaránt épüljenek a legrégebbi és legszilárdabb, valamint az új, a legfrissebb ízlésnek és irányzatoknak megfelelően faragott építőkövekből.
3. Gyülekezeten belül és gyülekezetek között is célszerű az együttműködés kialakítása, mert ez egy személyre nem terhelhető energia-ráfordítást igényel.
4. A legnagyobb kihívás, amivel a liturgus mint egyén szembesül az, hogy a külvilág és az egyházi hatóságok felé egyaránt érvényesítse a gyülekezeten belüli sokféleség és sokszínűség (pluralizmus) egyensúlyát; úgy ráadásul úgy, hogy a gyülekezetnek mégis legyen arculata és felvállalt református kegyessége.
5. Minden gyülekezeti tag számára lehetővé kell tenni, hogy elérhető közelségben legyen alkalma a gazdag lelkeséget (keresztyén spiritualitást) megélni, és azt másokkal szemben megvédeni, sőt kívülállók által ösztönözve továbbélni.

²⁸⁹ Lowtzow i.m. 103k.

²⁹⁰ Református Énekeskönyv 461. dicséret.

²⁹¹ Uo. 165. dicséret.

²⁹² Weltfremde Einpersonenshow? Nebeneinander von Regelgottesdiensten und experimentellen Formen. In: Reformierte Presse. Zürich, Nr. 49, 2003. 6-7.

²⁹³ Így Lowtzow és Bornhauser is.

6. A liturgus/lelkipásztor/gyülekezeti munkás, aki e téren teológiai felelősséget vállal és visel, nem hanyagolhatja el önmaga lelkének ápolását, kegyességének folyamatos, közösségekben gyakorlását.
7. A liturgika mint gyakorlati teológiai szakterület jelentős segítséget nyújthat az istentiszteleti élet gyakorlatához, különösképp a pluralizmus újabb kívánalmának megfelelni akaró törekvések közepette.
8. Sok, hiányérzettel és új utak keresésével küszködő kolléga kezdeményezése így egy ösvényre terelődne.
9. A ráfordítást a gyakorlat és a termő gyümölcsök fogják igazolni.

Összegző tétel: *Szükséges a kettő – a hagyományos és az alternatív – istentiszteleti forma párhuzamos futtatása.*

4.3. Hitelesség és aktualitás

Ha az istentisztelet a mindenkori gyülekezet hiteles megnyilvánulása, akkor kifejezi az adott gyülekezet ember-, világ-, Isten- és önértelmezését is. Ezzel együttjár, hogy az öröklött hagyomány a gyülekezet saját hite által létrehozott formákban (imádság, ének, hitvallás, bűnvallás, istentisztelet) jut kifejezésre.

Az istentisztelet azt ábrázolja/láttatja/teszi hallhatóvá, ami a konkrét gyülekezet hitének tartalma. Amit a gyülekezet hisz,²⁹⁴ például arról, hogy mi a bűn; hogyan jut kifejezésre az a negatív érzés, ami az egyénben saját élete megvizsgálásakor ébred; hogy miként képesek egy közösség tagjai hordozni egymás terhét, és elfogadni az Isten és egymás újrakezdést lehetővé tevő szeretetét. Azt jelenti ez, hogy ami a gyülekezet körében hangzik s amit jelen-létükkel hirdetnek²⁹⁵, az [1.] a *konkrét gyülekezet hangja*, megnyilvánulása legyen, ami csak tőlük és csak az ő körükben szólalhat meg; [2.] az adott üzenetet időbeli meghatározottság jellemzi: csak akkor, olyan élethelyzetben és adott történeti, társadalmi körülmények, problémák közepette fontos; [3.] egy antropológiai kontextusba ágyazódik: emberségünk összefüggésében veszünk részt az istentiszteleten; az egyházi év, ünnepek, életciklusok, életfordulók és életesemények, napirend, kapcsolatok és szerepek rendszere – mind-mind meghatározója lehet egy adott istentisztelet tartalmának és formájának.

Mindezt egybevetve: szükséges, hogy a gyülekezet, mint közösség, amelynek saját arculata van, sajátjának és hitelesnek érezze a liturgiát.

4.4. Szabadság és rend mint liturgikus elv

Czeglédy Sándor megállapítja: „tartalmi szempontból a szabadság követelményében voltaképpen benne van minden, amit az istentisztelet adhat a gyülekezetnek, mert hiszen az istentisztelet annak a végső, teljes felszabadulásnak a megízlelése, amely hitben máris a miénk. Ezért az istentisztelettől távol kell tartani minden kényszert, tömeg-terelési technikát, propagandát és lélektani mesterkedést, tehát mindazt, ami meggátolhatná, hogy a gyülekezet tagjait személyeknek tekintsük. Az istentisztelet igazi szabadsága nem zárja ki, hanem megköveteli a jó rendet. (1Kor 14,40) ...A liturgiai rend a közösség érdekét”,²⁹⁶ az adott közösséget s a gyülekezetekből építkező egyház érdekét szolgálja.

²⁹⁴ Lurz, Friedrich: Die Feier des Abendmahls nach der Kurpfälzischen Kirchenordnung von 1563. Ein Beitrag zu einer ökumenischen Liturgiewissenschaft (PTh 38) Stuttgart-Berlin-Köln 1998. 75.

²⁹⁵ A „hirdetésnek” ez a módja csak hitelesen működik, de akkor hatékony is. A személyes kongruencia ugyanolyan fontossággal bír a gyülekezet egymás iránti és közös megnyilvánulásaiban, mint a segítő-gyógyító kapcsolatokban. Utóbbihoz ld.: Tomcsányi Teodóra – Vikár György – Csáki-Pallavicíni Roger: A lelkiigondozói, a mentálhigiénés és a pszichoterápiás segítő kapcsolat. In: Amikor gyöngye, akkor erős. Animula 2002. 154-171.

²⁹⁶ Czeglédy Sándor: Liturgika. Kézirat – Debrecen, 1978. 20k.

Kálvin írta: „Látjuk tehát, hogy mi a célja ennek a szabadságnak: az, hogy Isten adományait minden lelkifurdalás és minden lelki zavar nélkül használjuk arra a célra, amire Isten adta, amely bizodalom folytán lelkünk békességben van Istennel, és az Ő irántunk való bőkezűségét megismeri. Ide soroztatnak az összes tetszésünkre bízott szertartások is.”²⁹⁷

4.5. Újszerűség és hatékonyság

A német-svájci reformátusok újjátvási törekvéseit és egységes istentiszteleti rendtartást²⁹⁸ kidolgozó munkáját az újszerűség és hatékonyság szempontja vezette, mert a gyülekezeti tagok nagyobb része s főként az ifjúság számára ténylegesen kérdéssé vált az istentisztelet és annak formája. Még mindig érték az atyák hagyományaihoz *kötődés*, a hitben és tanításban való *állhatatosság* (2Tim 3,14), a hűség a megöröklött üzenet iránt, de ugyanígy a folyamatos újjátvási *merészsége*, a változás, a szokatlan iránti *nyitottság*.²⁹⁹ A liturgiátörténetben sok minden vár tisztázásra, nem lehet kritika nélkül „átemelni” az évszázadokon a reformáció atyáit.

Kimondják, hogy ami *újszerű*, nem jelenti azt, hogy előzmény nélküli:

- elsőként tisztázandó az istentisztelet lényege,
- egybegyűjtendők a már meglevő újjátvási tendenciák és tervek,
- időről időre új problémák merülnek fel, új veszélyekkel kell szembesülni,
- erőteljes változásnak van alávetve a nyelv, a kifejezések képanyaga, a valóság és szépség mértékegységei; s az arról való vélekedés is, hogy minek van helye egy istentiszteleti imádságban.

A *hatékonyság* szempontja maga *újszerű* – de nem kikerülhető – s magában foglalja, hogy

- egy új liturgia: közösségi alkotás;
- a lelkipásztorok többsége ma nagyobb mértékben érez felelősséget az általa vezetett istentisztelet liturgiájáért, mint korábban, sőt maga is alkotó módon részt vesz benne;
- nemcsak az egyes elemek, hanem az istentisztelet egésze tartandó szem előtt;
- figyelembe kell venni, hogy egyidejűleg más külső tényezők is változnak: egyházi, szociális, gazdasági, politikai viszonyok, s velük az emberek életérzése és világképe.

Az újszerűségre törekvés önmagában nem elégséges. Az *ecclesia reformata semper reformanda* nem attrakciókból él, hanem abból az igéből, amely Isten szájából jön (Mt 4,4). Ha az igehirdetés szétesik, széthull a liturgia is. Viszont az igehirdetés megújulása megújított liturgiát kíván. Az új utak megtalálását segíti elő, ha a gyülekezeti istentisztelet mellett különböző, formai és idői tekintetben a helyi adottságokhoz igazodó missziói rendezvényekre kerül sor. A *zürichi liturgiát*³⁰⁰ megújító reformátusok „tiszta”ban vannak azzal is, hogy az agenda által biztosított szabadságnak csak úgy tehetünk eleget, ha magas követelményeket támasztunk a liturgikus kompetenciákkal, a liturgikus komponensekkel szemben (lelkész kántor, kórusvezető és kórus, előénekes, orgonista).³⁰¹ A liturgia újszerűségét és

²⁹⁷ Kálvin: Inst. III.19, 8. (2. kötet 119)

²⁹⁸ Liturgie. Hg.: Im Auftrag der Liturgiekonferenz der Evangelisch-Reformierten Kirche in der Deutschsprachigen Schweiz, Band I, Sonntagsgottesdienst 1972. Vorwort 7-15.

²⁹⁹ Például: Az istentiszteleti imádságra nézve mindig a Miatyánk fő kérései a mérvadóak, de az „atyák” imáihoz társulnak a „fiak”, azaz kortárs testvéreink imádságai, amelyek nem csupán nyelvi, de exegetikai, teológiai és liturgiai szempontból is megvizsgálandók. A közbenjáró imák ne korlátozódjanak az aktuális és személyes szükségekre, hanem tartsák szem előtt Isten mindent átfogó megváltó munkáját. Ne csak az egyház gondjaiért, hanem a világ bajáért, sőt a világért is emeljenek szót.

³⁰⁰ Ld. ehhez: Zwingli, Huldreich: Die Lieder. Urtextausgabe aus Huldrych Zwingli's Werke. Zürich 1991. és Kunz, Ralph: Gottesdienst evangelisch-reformiert. Liturgik und Liturgie in der Kirche Zwingli's. Zürcher Beiträge zu Religion und Philosophie. Hg: Helmut Holzhey-Fritz Stolz, 10. Pano Verlag Zürich 2001.

³⁰¹ Stefan, Hans-Jürg: Német-Svájci református egyházainak liturgiai reformja a XX. század második felében. A 2002. november 2-án Pápán tartott Csomasz Tóth –emlékkonferencián elhangzott előadás, in: Zsoltár 2003. összevont szám, Debrecen 2003. 9-15.14.

hatékonytálát szolgálja mindaz, ami a gyülekezetet és a lelkészt Krisztushoz közelebb viszi.³⁰² *Egy megújított istentiszteleti rend és forma is mindig ideiglenes és változtatható.*

4.6. „Közösségek közössége”

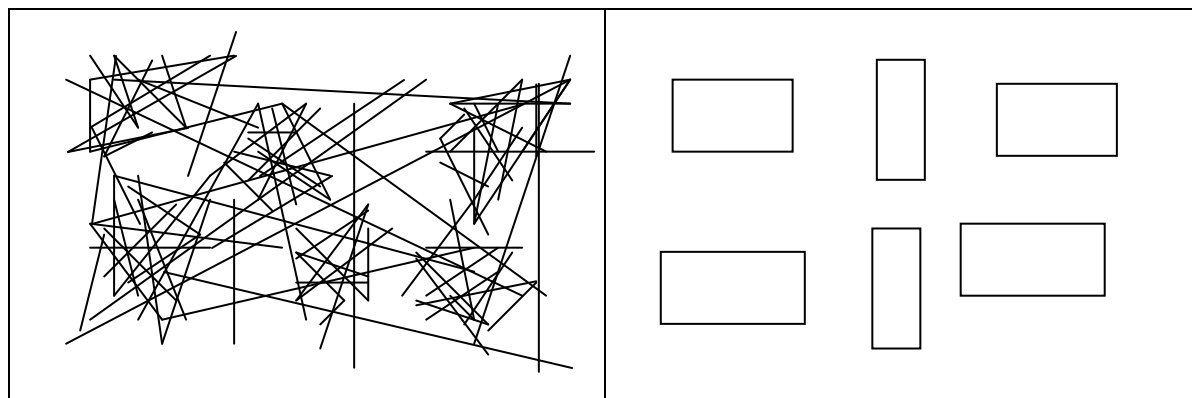
Az egész gyülekezet felelős az istentiszteletért, mert keresztyénnek lenni csak közösségben lehet. Ahhoz, hogy várjanak valamit az istentisztelettől, sajátjuknak tekintsék, energiát fektessenek bele és Istennel való kapcsolatuk személyes legyen, az istentiszteletre érkezőknek sokkal nagyobb mértékben be kell vonódniuk az istentiszteletbe.

Az istentisztelet alakításában együttműködés nagyobb fokú azonosulást tesz lehetővé, az istentiszteleti közösség és esemény pedig a hívő identitás fejlődését (megtisztulás, megerősödés, új távlatok) szolgálja mind az egyén, mind a közösség esetében. A gyülekezeti istentisztelet elemei, helyük, egymáshoz való kapcsolódásuk valamint sorrendjük kifejezi azt az utat, hogy a megbotlott ember miként kapaszkodhat meg újra Abban, Akire rá akarja magát bízni. *Az istentiszteleti rend az egész közösség számára készen kínálja azt a módot, ahogy az ember reagálhat olykor kétségbeesítő helyzetére. – Amennyire akadály a állandósult liturgia a Lélekben és igazságban imádásnak (Jn 4,24), úgyannyra lehetővé tevője is.*

Mára nemcsak az a kérdés, hogy mennyire alkalmas az ember a liturgiára, hanem inkább az, hogy az ember számára mennyire felel meg a liturgia – fogalmazza meg a római egyházban érzékelt hasonló problémát A. Gerhards.³⁰³ A liturgiának, noha nem elsőrendű feladata, hogy kívülállókát megnyerjen, mégis nyitottnak kell lennie a komolyan keresők irányában, tekintetbe kell vennie az egyházhoz tartozás fajtáit és fokozatait. Ki kell alakítani istentiszteleteket hittanulóknak is; van is már rá példa. Az egyházi tekintély feladata nemcsak a liturgia rendjének őrzése, hanem kifejlesztése és bátorítása annak a képességnek, miként bánjanak felelős módon a liturgikus örökséggel: kreatív elsajátítás útján tovább fejlesztve, hogy Isten megdicsőíttessék, az emberiség pedig megszentelődjék.

4.7. A kapcsolatok mint a forma meghatározói

A gyülekezet egy élő rendszer, alrendszerek sokaságát foglalja magában; *nem mindenki egyforma mértékben,*³⁰⁴ *de fontos, hogy mindenki kötődjön valakihez.* Az istentiszteleti közösség látványa egy olyan kép, ahol a jelenlévők kisebb asztalok körül helyezkednek el:

³⁰² Ratzmann, Wolfgang: Kleiner Gottesdienst im Alltag. Beiträge zur Liturgie und Spiritualität. Leipzig 1999.

³⁰³ Gerhards, Albert: Liturgie feiern mit Menschen von heute. Perspektiven der Liturgieerneuerung im deutschen Sprachgebiet HID 49 (1995) 207-226.

³⁰⁴ Vester, F.: Neuland des Denkens. Vom technokratischen zum kibernetischen Zeitalter. München 1986. 40k.

Az egyes hívők magukkal hozott belső szükségletei, igényei, kérdései adják a tartalom – a liturgiai elemek – meghatározó szempontjait. Lowtzov³⁰⁵ szerint a legfőbb elemek a következő kérdésekre válaszolnak:

I.	Ki vagyok én? (egybegyülekezés-megérkezés)	I.	Kezdés
II.	Mihez kell igazodnom? (kérdés) Orientáció (válasz)	II.	Meghívás Meghirdetés és megvallás
III.	Ki jön együtt velem? (közösség)	III.	Úrvacsorai közösség
IV.	Mihez kaptam bátorítást, felkészítést? (küldetés)	IV.	Küldetés

A közösség iránti igénnyel szintén számolni kell. *Közös tevékenység révén együttes élményben lesz részük és az összetartozás tapasztalata további motivációt jelent.* Ez a szempont az istentisztelet folyamatára nézve lesz meghatározó.

A kivitelezés hatékonysága s az elkötelezettség fenntartása érdekében lényeges, hogy

- az alkalmakat egy csoport készítse elő;
- ez ne jelentsen túl nagy megterhelést;
- az istentiszteleti kommunikáció történhet másként is, mint beszéd vagy asztalközösség által;
- éljünk az evangéliummal összhangban álló szimbólumok és rítusok általi kommunikáció lehetőségével (pl. éltető étel és ital kerül az asztalra, kölcsönösen adni és elfogadni, körben állni).

4.8. A kiüresedett istentisztelet veszélyei

Fölöttébb megtévesztő, hogy némelyeknek az a jó, kényelmes, megnyugtató, amit találnak s keresnek is a templomban, az egyházban: a változás és változtatás igényének hiánya, az elvárásokat nélkülöző külsődleges közösség. A láthatókra tekintő egyház akarva-nem akarva küldetésével ellentétes üzenetet hirdet. – Miről van szó? –, „A demoralizált ember”³⁰⁶ sokszor környezetét vádolja és nem tud megbocsátani; az isteni megbocsátást sem ismeri, ezért nem képes arra a megbocsátásra sem, amit a feloldozás révén elnyerhetne. Sokszor nem bűnbocsánatot, hanem felmentést, jóváhagyást vár. Szituatív konstrukcióiban vulnerábilis minden feddés és kritika iránt; megítéltetésnek tekinti, amelynek súlya alatt összeroppanhat, és öngyilkosságot követhet el.”³⁰⁷ Mivel mind az újonnan kereső, a gyülekezetbe betévedő,

³⁰⁵ Lowtzov im. 106k.

³⁰⁶ Frank írta le a demoralizációs szindrómát, mint a pszichoterápiás esetek általános tünetegyüttesét. A szenvedő a bűntudat, a szégyen, a harag és a szorongás fluktuációját éli át. Akciós tendenciái felett elveszti az uralmat, megoldási kísérleteiben döntésképtelenné válik. A szégyen és a harag a segítségkérés ellen, a bűntudat és a szorongás pedig a segítségkérés irányában hat. Olyan állapot ez, ami a segítségnyújtó felelősségét megsokszorozza. Ld. Frank, J.D.: Persuasion and healing. Baltimore, John Hopkins Univ. Pr. 1969.

³⁰⁷ L’auné György: A bűntudat pszichopatológiája a hívó életút tükrében. in: Az emberről. A bűnről - Kiad. Katolikus Pszichológusok Baráti Köre – Faludi Ferenc Akadémia 1996. (179-189) 185.

mind az örökké templomban ülő és soha lelki szabadságra nem jutó emberek között nagy számban találkozunk ezzel a típussal – akiknek könnyebb, ha a bűnvallás külsődleges és szokványos formái ismétlődnek az istentiszteleten – komoly indokunk van a jelenlegi gyakorlat átgondolására.

5. A gyermekistentisztelet mint az istentisztelet megújulásának forrása

A társadalmi átalakulások kihívást jelentenek a *semper reformanda* zászlóját lobogtató egyház számára. Egyidejűleg viszont vonatkoztatási rendszerül szolgálhatnak az istentiszteleti rend változtatásaihoz, az új, aktuálisan biblikus forma megtalálásához.³⁰⁸

5.1. Egyházsociológiai háttér

A modern életstílus jellemző jege: gyermekek nélkül élni. Az egyszemélyes háztartások gyarapodásával egyre kevesebb ember él gyermekekkel együtt, s a nyilvánosság előtt zajló életnek is egyre több területe van, ahonnan *kiszorulnak* a gyermekek, pontosabban ahol nem érzik otthon magukat, ezért nem tudnak eligazodni sem abban. Ha a szülők munkahelye nem ott van, ahol laknak, akkor *meg sem ismerik a foglalkozáshoz kapcsolódó tevékenységeket*, nemhogy megtanulnának segíteni abban. Még az utcai közlekedés is egyre bonyolultabb s veszélyesebb a gyermekek számára. Ebből a háttérből nézve manapság a gyermekistentisztelet is egy alkalma annak, hogy a gyermek *ki-tagolódjon* a felnőttvilágból. A liturgika és ekkleziasztika pedig mindinkább megszegényül azokkal a szempontokkal, melyeket a legifjabb nemzedék más-sága (szükségletei és kíváncsiái) kínálna.

5.2. Történeti visszapillantás

A gyermekistentisztelet gyökereit kutatva visszatalálunk az angol vasárnapi iskolai mozgalomhoz,³⁰⁹ és a német belmisszió kezdeteihez³¹⁰. Nyilvánvalóvá, hogy az iparosodás korszakában és összefüggésében adott szociális-diakóniai válasz volt ez arra a kérdésre: miként lehet az elárvult, magukra hagyott gyermekek körülményeit emberibbé tenni. Fellelhető egy, az amerikai vasárnapi iskolai mozgalomhoz³¹¹ kapcsolódó valláspedagógiai-liturgiai szál is, amely arra hivatkozik, hogy a gyermekek 'nem értik' az istentiszteletet³¹². Mindkettő *egy deficitre* utal, egy lassú folyamatra („fejlődésre”), amelyben *az istentisztelet egyre markánsabban kognitív jelleget nyert*. A prédikáció dominanciája, a lerögzített ülőhelyek (a XVI. sz.-tól)³¹³, az istentisztelet egyéb elemeinek – s azáltal *a kifejezési formáknak* – az *elszegényedése* mutat ebbe az irányba; de már korábban a gyermekek kizárása az úrvacsorai közösségből (a XIII. sz. táján)³¹⁴. Így módon a gyermekistentisztelet, mint annak kifejezője, hogy az egyházon belül is érvényes a gyermekek kiiktatása-kiközösítése a normál, a felnőtt világból – egy joggal kifogásolható istentiszteleti forma³¹⁵.

³⁰⁸ E fejezet méltó terjedelmű és célzott kutatásokat felhasználó kidolgozása meghaladja e dolgozat kereteit, de az ebből nyerhető impulzusokat fontosnak tartottam itt közölni.

³⁰⁹ Berg, S.C.: Gottesdienst mit Kindern. Münster 1987, 21-42.

³¹⁰ Berg i.m.: 88k.

³¹¹ Berg i.m.: 43-63.

³¹² Berg i.m.: 74.

³¹³ Grethlein, Christian: Abriß der Liturgik. Gütersloh 1991. 85k.

³¹⁴ Kleinheyer B.: Sakramentliche Feiern 1, Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft Bd.7 Regensburg 1989.

³¹⁵ E megállapítás Christian Grethlein: Leben mit Kindern - auch im Gottesdienst c. tanulmányában: Pastoraltheologie 83. Vandenhoeck-Ruprecht 1994, 509-518.

5.3. Következtetések

Milyen sajátos és fontos szempontokkal járulhat hozzá a gyermekistentisztelet gyakorlata és tapasztalata a ma kényszerítően jelentkező istentiszteleti reformokhoz?

1. Gyermekistentisztelet, azaz: istentisztelet *gyermekkel együtt*. A cél ilyenkor: *integrálni a gyermekeket* a felnőttek által meghatározott, felnőttekre tekintettel kialakított istentiszteleti folyamatba; pl. úgy hogy csak az ígehirdetés idejére vonulnak külön a gyermekek, s az istentisztelet első és utolsó harmadában együtt vannak hozzátartozóikkal, a gyülekezet egészével.
2. Nem érdemes lemondani a *generációkat átfogó kommunikációról*. Alkalmat ad erre már az istentiszteletet előkészítő munkaközösség tevékenysége is. Még izgalmasabb lehet azonban – a sokkal ritkábban gyakorolt – utómunkálatok alkalmá, amikor a gyermekek részéről érkező impulzusokat, észrevételeket, ötleteket dolgozzák fel együtt a felelős gyülekezeti tagok. A gyermekekkel kiemelten foglalkozók ráadásul nem hanyagolhatják el a szülőkkel való kapcsolattartást (akár családlátogatás és kirándulások formájában), így az érintettek együttműködése elkerülhetetlenül módosul a több nemzedékre tekintettel.³¹⁶
3. A *katechézis* semmiképpen nem azonosítható csak a gyermekek tanításával, hanem a gyülekezeti élet fontos tartozéka³¹⁷; nem kifejezetten katechizmusi istentiszteletek formájában, hanem mint a gyülekezeti istentisztelet funkciója.
4. A gyermekistentisztelet lenne hivatott arra, hogy felkészítse a legkisebbeket a vasárnaponkénti istentiszteletben való részvételre. De milyen legyen az az istentisztelet? A *gyermeki sajátosságok* –elevenség, spontaneitás, kreativitás – *időben és térben sokkal kevésbé határok közé szorított istentisztelet-típus kialakításában jut(hatná)nak szerephez*. Ha a legújabbkori reformtörekvések komolyan vennék a 'gyermek'-et a maga sajátos szükségleteivel és igényeivel, az istentiszteleti kommunikáció Teremtő – kínálta új forrását fedezhetnék fel.
5. A gyermekistentisztelet gyülekezeteinkben jelenleg gyakorolt – és igen nagy változatosságot mutató – formájában sok mindent megőrzött ill. felfedezett, ami liturgiai reformoknak konkrét irányt adhat, s arra a döntésre indíthat, hogy nem a gyermekistentiszteletet érdemes a felnőttéhez igazítani, hanem fordítva.³¹⁸
6. A *gyermekistentiszteletnek* olyan *elemei* vannak, amelyek a gyülekezet istentiszteletét nagymértékben meggazdagíthatják:
 - Az Istennel való kommunikáció nem szorítható be egy megszabott időtartamba. Az *Isten igéjével való önfeledt és kreatív foglalkozás* az örökkévalóság idői távlatait villantja fel.
 - A 'lelkész tartja az istentiszteletet' – kifejezés megszokott formulája helyett a 'minden lélek él a Lélektől kapott lelki ajándékokkal' - nagyszerűsége válik természetessé. A *csoport-struktúra*, ami gyermekek esetében spontán és magától értődő, mindenkinek aktív részvételt tesz lehetővé az ige hirdetésében.
 - Feltárulnak az istentiszteleti/liturgikus kommunikációnak, az *Istennel való találkozásnak nem verbális lehetőségei* is (pl. szimbólumok által).
 - A gyermekek tiszta (nyílt, őszinte, impulzív) beszéd- vagy énekhangja kifejezi, hogy *a valósággal sokkal közvetlenebb kapcsolatban állnak*, mint a felnőttek.

³¹⁶ Christian Grethlein: *Leben mit Kindern* 514k.

³¹⁷ Szűcs Ferenc: Az istentisztelet a református dogmatika szempontjából. In: *Collegium Doctorum. Magyar református teológia*. I/1. Budapest 2005. 38-48. 45.

³¹⁸ Christian Grethlein: *Leben mit Kindern*. 517.

Az alapvető célt azonban soha nem szabad szem elől téveszteni, hogy az istentisztelet újra azzá váljon, ami: életkortól függetlenül minden – azon a helyen együtt élő – megkeresztelt egybegyülekezése az Istennel való találkozásra.

Az sem biztos, hogy a 'családi istentisztelet' erre a megfelelő kifejezés. 'Nemzedékek istentisztelete', vagy egyszerűen: gyülekezeti istentisztelet.

6. Az istentiszteleti ének liturgikai funkciói

Hitvallásos talajon állva³¹⁹ figyelemreméltó *Peter Brunner* észrevétele, aki szerint egyaránt megjelenhet a *katabatikus* illetve az *anabatikus* aspektus az istentisztelet különböző elemeiben.³²⁰ Az imádság által is munkálkodhat Isten a gyülekezetben, sőt annak hálaadó éneke is hathat igehirdetésként.³²¹

6.1. Az éneklés mint imádság. A psalmodizálás

Kálvin írja: „nem kell csodálkozni azon, ha a hívők az imádkozáshoz azzal a kulccsal nyitják ki maguk előtt az ajtót, melyet a Zsoltárok sok helyéből tanulunk meg.”³²² „A szent atyák minél bátrabban dicsekednek Isten jótéteményeivel önmaguk és mások előtt, annál erősebben indítatnak az imádkozásra.”³²³ „Bűnös az a hallgatás, ha Istennek valamiféle jótéteményét dicséret nélkül hagyjuk, mikor ő mindannyiszor anyagot szolgáltat nekünk a dicsőítésre, valahányszor velünk jót tesz.”³²⁴ „A fennhangon való mondásnak és az éneklésnek semmi jelentősége sincs az imádkozásban s egy hajszállal sem mozdítja elő ügyünket Istennél, hacsak a szív legbensőbb érzelméből nem származik.”³²⁵

Czeglédy Sándor és *Szőnyi György* is összegezte az énekelt istentiszteleti imádságra vonatkozó látásait:³²⁶

1. Minden liturgiai imádságban az egész gyülekezet gyakorolja királyi papságának (1Pét 2,9) előjogát és szolgálatát.
2. A gyülekezeti imádság feltételezi a hívők magános imádságát.
3. Az imádságról mint külön liturgiai aktusról csak úgy beszélhetünk, ha közben állandóan tudatában vagyunk annak, hogy az imádságos lelkületnek az istentisztelet minden cselekményét át kell hatnia.
4. A gyülekezet tagjait is rá kell nevelni arra, hogy imádsággal készüljenek fel a közös istentiszteletre.
5. Az imádság alapmagatartását az Istennel való közösség átélése hozza létre. Az egész keresztyén élet válasz Isten jelenlétére (Róm 12,1; Zsid 13,15; Jak 1,27). Amikor a gyülekezet ezt a magatartását az ige körül összegyűlve szavakba öltözteti, akkor beszélünk istentiszteleti imádságról, mint: magasztalás, hálaadás, bűnvallás, kérés, közbenjárás stb.
6. A református gyülekezeti imádság forrása és normája a Biblia. Figyelembe kell vennünk ugyanakkor hitvallásaink útmutatását és ágendás könyveink példáját.
7. Tartalmát illetően trinitárius.
8. Mintája a Miatyánk.

³¹⁹ Vö. II. Helvét Hitvallás 1. fej.

³²⁰ Brunner, Peter: Zur Lehre vom Gottesdienst der im Namen Jesu versammelten Gemeinde, 1954. 193.

³²¹ Ezen a véleményen volt többek között Ravasz László, őt idézi Vikár Sándor, in: A lelkész mint ... 138.

³²² A keresztyén vallás rendszere III. XX. 9.

³²³ U.o. III. XX. 3.

³²⁴ U.o. III. XX. 28.

³²⁵ U.o. III. XX. 31.

³²⁶ Czeglédy Sándor: Liturgika – Kézirat – Debrecen 1978. és Szőnyi György: Felkészülés az istentiszteletre. Liturgika. Sárospatak 1993.

9. A istentisztelet rendje szerint az igehirdetés előtt mondott ún. prófétai ima elemei: istendicsőítés, bűnvallás, Szentlélekért való könyörgés, fogadástétel; az igehirdetést követő ún. papi ima: hálaadás az ige üzenetéért és közbenjáró könyörgés.

10. Az istentiszteleti imádság története során kialakult és használt típusok egy részét mostani gyülekezeti énekeink is őrzik.³²⁷

Az énekelt szövegek közül kiemelkedik – s egyben a lelki ének mintájául is szolgál – a Zsoltárok könyve. Legősibb megszólaltatási módja a *psalmodizálás*, melyet vagy magányosan vagy közösségben végez a hívő. Ennek *hatásai sajátosak és intenzívek, mindazt magukban hordozzák, amiben az éneklő gyülekezetnek bármikor is része lehet.* Mert ekkor „az ember nem a saját szívének természetes kívánságából imádkozik, hanem ...az ember Jézus Krisztus imádságára alapozva ...Ez az imádság nem az egyes tag, hanem az egész Krisztus-test imádsága. Csak az egészben él az, amiről a zsoltároskönyv beszél, amit az egyén sohasem bírhat egészen megérteni és a sajátjának nevezni” (Zsolt 96; Ef 5,19; Kol 3,16). *Dietrich Bonhoeffer*, aki maga is gyakorolta a hitvalló életre készülésnek ezt az évezredes módszerét. úgy találta, hogy

- az imádság Isten akaratának folyamatos befogadása, emlékezetbe vésése;
- a Zsoltárok könyvének rendszeres végigimádkozása közben megtanulhatja a hívő: hogyan imádkozhat Isten ígéretei alapján;
- a zsoltárimádság messze meghaladja az egyéni tapasztalat mértékét;
- az imádkozó Jézus Krisztus tagjaként nevezheti magát a zsoltárossal együtt ártatlannak, istenfélőnek, igaznak;
- közösségben imádkozva belátja a hívő: saját imája csak töredéke a gyülekezet egész imádságának, s ez a személyes vágyak fölé emeli;
- a gondolatpárhuzamok (*paralellismus membrorum*) ismétlő ritmusa emlékeztet arra: csak a szüntelen ismételtetéssel érhető el, hogy minden szó a szív mélyére hatoljon;³²⁸
- ez a versforma nyomatékosítja, hogy a zsoltárokat együtt kell imádkoznunk: arra int, ne hagyjuk, hogy megszakadjon a könyörgés fonala, s utal arra, hogy minden hívő ember különböző szavakkal bár, de ugyanazt kéri.³²⁹

Bonhoeffer külön külön írást szentel ennek a témának, oly lényegi kérdés számára, hogy a hívő megtanuljon imádkozni: mert miként a gyermek a szüleitől az ő nyelvüket megtanulva válik képpé az emberi beszédre, ugyanúgy Isten gyermekének is el kell sajátítania a Mennyei Atya nyelvét, mégpedig Tőle magától, az Ő szavait ismételve. „Az Istentől jövő szavak lépcsőfokain keresztül jutunk el Istenhez.” A velünk együtt élő Isten Fiával együtt imádkozva, akinek ajkán az emberi szó Isten igéjévé lesz, a Biblia minden könyörgése imádsággá, emberi szóvá válik. Ezért, ha a Biblia imáit – különösképp a Zsoltárokat – imádkozni szeretnénk, ne az legyen az elsődleges kérdésünk, hogyan kapcsolódnak ezek hozzánk, hanem hogy mi közük Jézus Krisztushoz. „Imáinkat nem szívünk szegénysége, hanem Isten igéjének gazdagsága kell, hogy meghatározza.”³³⁰ A szerző úgy véli: az egyházak felmérhetlen gazdagság örökösei, amibe csak mindennapos használattal lehet belenőni. „A zsoltárok fokozatos kiszorulásával mérhetetlen kincseket veszítünk el, míg visszahódításukkal nem-sejtett erőik áramlanának ismét a keresztyén gyülekezetekbe.”³³¹

Karasszon Dezső pedig így fogalmaz: „A református imaélet évtizedek óta tartó mély válságára szerény megítélésünk szerint csak egy gyógyszer képzelhető el: a psalmodia.

³²⁷ Kyrie eleison - pl. 234., Gloria – 165. 301. 500. és több más dicsőítő záróverse, Sanctus – 176., Agnus Dei – 183., Epiklészis – 372., Nunc dimittis – 447., Te Deum – 242. 243.

³²⁸ Bonhoeffer, Dietrich: Szentek közössége. Harmat Kiadó Budapest 1997. 35kk.

³²⁹ Bonhoeffer, Dietrich: A szentírás imádságoskönyve. (Ford. Visky S. Béla.) Koinónia Kolozsvár 2002. 19.

³³⁰ U.o. 6-7.

³³¹ U.o. 25.

Megdöböntő, hogy az „ige egyháza” milyen konok következetességgel engedi el a füle mellett azokat az egyébként protestáns oldalról érkező figyelmeztetéseket, amelyek szerint a keresztyén imádság megújulása csakis egyféleképpen következhet be: „a Zsoltárok könyve alapján”.³³² – Fentiek tudatában igen aggasztó az a folyamat, melyre szerzőnk ráirányítja a tekintetet. Meglátása szerint a magyar református egyházzében, s paradigmaticus módon a zsoltáréneklésnek a történetében a szellemiségnek egy bizonyos változása tükröződik. Valamiféle *zsugorodás*, melynek lépései nyomon is követhetők:

- Szenci Molnár Albert teljes psalteriumát az 1870-es évektől csillagokkal látták el: azokat a verseket jelölték csillaggal, amelyeket javasoltak gyülekezeti használatra.
- Amelyiknek nem volt csillaga, azt már abszolút nem is használták, illetőleg azoknak a zsoltároknak, amelyeknek az első verse nem kapott csillagot, már a dallama is kipottyant a szűrőn.
- Az 1948-as Énekeskönyvben már gyakorlatilag ki is maradtak ugyanazok a versek, amelyek nem kaptak csillagot. (Tehát nemhogy nem ajánlja, mégcsak nem is közli.)
- Azok a versszakok sem maradtak változatlanul, amik belekerültek a máig használatos énekeskönyvbe, mivel tucatjával vannak olyan zsoltárok, amelyekből tizen-, huszonversszakok maradtak el, a vágás miatt értelmi összefüggések szűntek meg.
- Ami a nyomtatásban tükröződik, az még mindig csak sántikál azután a csonkulás után, ami a valóságban történik.
- A mai embernek, ezen belül a mai gyülekezetnek a szellemi kapacitása töredéke korábbi nemzedékek szellemi kapacitásának: a kevesebb éneklés elcsökevényesíti a memóriát és a spirituális készségeket.
- Ezt a folyamatot csupán éneklésre buzdító odaszánással sem lehet ellensúlyozni, hiszen a hitigazságok befogadásában is ezrelékekre járunk elődeinktől.³³³

„Isten dicsőségének testünk minden egyes részében ki kell valami módon tűnnie, erre a szolgálatra különösen a nyelv van hívatva úgy az éneklés, mint a beszéd által, mivel kiváltképpen ez van rendelve Isten dicsőségének a kibeszélésére és hirdetésére. De a nyelvnek legfőbb haszna a nyilvános könyörgésekben áll, – írja Kálvin – melyek a hívők gyülekezetében tartatnak, s amelyekben arról van szó, hogy Istent, kit egy szívvel és ugyanazon hittel tisztelünk, egy közös szóval s mintegy ugyanazon szájjal mindnyájan egyformán dicsőítsük, még pedig nyilván(osan), hogy így mindnyájan kölcsönösen, ki-ki a saját testvérétől hallja a hitről tett vallomást, és annak példáján buzduljon és nyerjen ösztönzést.”³³⁴

6.2. Az éneklés mint hitvallás: a zsoltárparafrázis és a káté-ének

A gyülekezet Isten ígéjére válaszoló éneklése *ab ovo* felelet; amit magától értődően megelőz a válaszolóban lezajló folyamat: viszonyul, állást foglal érzelmileg és tudati szinten is, amikor az éneket megszólaltatja. Kivételes korokban kivételes jelentősége van a gyülekezet állásfoglalásának, meggyőződése kifejezésének és megvallásának. Ilyen volt a reformáció kora és az azt követő évszázad, s kivételesen alkalmas eszköznek bizonyult erre (más irodalmi műfajok és formák mellett) az egyházi ének, ill. az *'énekvers'*.

Az *énekvers* irodalmi és zenei vonatkozásban egyaránt középkori hagyományok folytatójának tekinthető, a szóbeliségből az írásbeliségbe történő átmenet hosszú folyamatának jele. Nemcsak magyar nyelvterületen népszerű, és nemcsak protestáns

³³² Karasszon Dezső: Synopsis Gradualis. A gregorián ének és a magyar református istentisztelet. In: Egyház és művelődés, Debrecen 2000. 139-206. 179. Ehelyütt utal a szerző: Bonhoeffer, Dietrich: Das Gebetbuch der Bibel (Eine Einführung in die Psalmen, Berlin 1969) c. művére.

³³³ Ld. a Függelékben a teljes beszélgetés szövegét.

³³⁴ A keresztyén vallás rendszere III.XX.31.

körökben. De itt mint társadalmi-kulturális környezettől függő ún. *használati irodalom*, a lelkiség történetében használói szükségleteit tekintve különös jelentőségre tett szert.³³⁵

Kevéssé ismert, hogy már az ókeresztyén korban találkozzunk hasonló szövegekkel: IV. századbeli feljegyzések szerint az egyház kíváncsúnak és hasznosnak tartotta ilyen énekek szerzését és használatát elsősorban pasztorációs és hitvédelmi okokból. Athanaziusz, Marcellínuszhoz írott levelében szorgalmazza, hogy a zsoltárokat adaptálják a mindennapi élethez. Augusztínusz egyik műve szintén azt tanúsítja, hogy az ilyen énekek – melyeket nem elsősorban művészi szövegnek szánt, hanem fegyvernek, amit a nép kezébe lehet adni eretnesség ellen – a hitvédelem szolgálatában álltak.³³⁶ Magyarországon eleinte még a középkori himnuszokat formálták át az új hitelveknek megfelelően, később egyre bátrabb s egyre magasabb esztétikai szintet ért el a gyülekezetek ajkán önálló hangját megtaláló protestáns énekköltészet.

A *Psalterium Davidis* – európai példák nyomán – magyar földön is a kezdő latintanulás olvasókönyve volt, így a zsoltározás a laikus értelmiség körében általános lehetett. A reformáció terjedésével pedig még nagyobb igény jelentkezett a verses formában szerkesztett magyar nyelvű zsoltárénekek és zsoltárparafrázisok iránt, amikor is a fordító verses formában dolgozik, az eredetit esetleg megrövidítve, de hitbeli igazságokkal megtoldva vagy társadalmi mondanivalóval átszöve személyes ihletésű lírai hangon szólaltatva meg a bibliai szöveget.³³⁷ A zsoltározás középkori öröksége így módon a napszaki istentiszteletek³³⁸ magyar nyelven énekelt liturgikus anyagán túl a zsoltárnak az istenfélő ember és az Isten kegyelméből megmaradó közösség (nemzet, gyülekezet, egyház) életében betöltött szerepének megőrzése által kamatozott.

A történelmi analógia miatt az Ószövetség s azon belül is a zsoltárok igen nagy hatást gyakoroltak reformált hitű énekszerző prédikátorainkra (Batizi András, Sztárai Mihály, Szegedi Gergely), és a világi értelmiségiekre is (mint volt Kecskeméti Vég Mihály).³³⁹ Ettől kezdve a zsoltárparafrázis mint műfaj van jelen a magyar irodalomban. A *zsoltárparafrázisok* és *jeremiádok* „egy elnyomott nép panaszhangját hallatják, így a politikai és vallási ellentétektől szabdalta Magyarország több oldalról fenyegetett létű protestáns közösségei különös fogékonyságot tanúsítottak irántuk.”³⁴⁰ A protestáns líra szókincsébe beivódva az irodalmi magyar nyelvet olyan mértékben gazdagították e versek, s idővel olyan jelentős hagyományanyaggá nőttek, hogy abból ’nemzeti imádság’ (Kölcsey: Himnusz) és ’magyar zsoltár’ (Kodály: Psalmus Hungaricus) fakadhatott.

A reformáció énekköltészetének másik igen kedvelt műfaját a kátéból szerzett istentiszteleti énekek alkotják, melyek elsődleges feladata, hogy megismertessék a saját hitvallás dogmatikai keretein belül helyesnek vélt tantételeket.³⁴¹ A katechetikus gyakorlat lényege eredetileg a bibliai szöveg könyv nélkül való megtanítása, majd annak értelmezése. Ekkor az oktatás a személyes hitélet gazdagodását kívánja szolgálni: a tanulónak a kátéanyag kihívásaira adott válaszai a hitélmény váratlan megtapasztalását is magukkal hozhatják.³⁴²

³³⁵ Farmati Anna: A 17. századi katolikus egyházi énekköltészet szövegtípusai. *Studia Universitates Babes-Bolyai, Theologia Catholica* I. 2000. 129.

³³⁶ Leclercq, Jean: *Dictionnaire d'archéologie et de liturgie*, Paris 1973. III. 321.k, utalás: Farmati A. im.

³³⁷ Holl Béla: A magyar nyelvű zsoltárének katolikus hagyományai. In: P. Vásárhelyi Judit: *Gesta Typographorum. Tanulmányok Borsá Gedeon 70. születésnapjára*. Borda Antikvárium, Budapest 1993. 19-27.

³³⁸ Ld. alább V.2.1. fejelet.

³³⁹ Néhány példa: 23. zsoltár – 260., 34. zsoltár – 254., 55. zsoltár – 263., 77. zsoltár – 273., 92. zsoltár – 255., 103. zsoltár – 264., 127. zsoltár – 236., 134. zsoltár – 198., JSir – 385. dicséret, etc.

³⁴⁰ Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*. Gondolat, Budapest 1978. 137k.

³⁴¹ Oláh Szabolcs: *Hitélmény és tanközlés*. Bornemissza Péter gyülekezeti énekhasználat. Csokonai Könyvtár. Kossuth Egyetemi Kiadó Debrecen 2000.

³⁴² Oláh Szabolcs kutatásai a katekizmusi énekek máig észlelhető kommunikatív teljesítményét mérlegeli könyvében, amikor a hatáselmélet és a recepcióelmélet szempontjait kölcsönösen egymásra vonatkoztatja. Az a kérdés foglalkoztatja, vajon az alkotásokhoz tartozó hatáselemek képesek-e még úgy találkozni a ma

Az istentisztelet részeként megjelenő énekanyag – ami a Tízparancsolat és a Miatyánk mellett a níceai, az athanasiusi hitvallás és az Apostoli Hitvallás versbe szedett változata, vagy az igaz hit, a szentségek és a bűnbocsánat teológiai értelmét fejtegető, az egyházi év ünnepköreihez kapcsolódó megverselések formáját öltötte³⁴³ – „a gregorián zene gazdag konnotációs hagyományát felidéző dallamok, liturgikus cselekvések, előadásformák komplex környezetében” hangzott fel.³⁴⁴ „Márpedig az így létrehozott szintéren a tételes tanközlés logikájától eltérő módon, olykor meglepetésszerű eseményként is érvényre jut az elsajátítandó vallásos tudás, olyan hitélményként, ami résztvevőinek közvetlenül lép a tapasztalatába. Ezt a határátlépést tartja Heltai Gáspár ágendája az istentisztelet lényegének.”³⁴⁵

6.3. Az énekeskönyvi ének mint textus. A Liedpredigt

Német protestáns testvéreink századokkal ezelőtt virágzott gyakorlata mint feleleveníthető illetve megtanulható módszer érdemes a kutató figyelmére. 'Liedpredigt'-nek nevezték azokat az igehirdetéseket, melyek nem a Szentírásból vett szakasz alapján, hanem egy, a gyülekezet szívében eleven, kedvelt és jól ismert énekeskönyvi ének alapján hangzottak el. A műfaj a reformáció kezdetétől jelen volt, a XVII. században virágzott – élt vele az ortodoxia és a pietizmus – a racionalizmus idején azonban hamar és csaknem teljességgel eltűnt az igehirdetői gyakorlatból. Mint ismert, a dialektika-teológia kemény következetességgel vetette fel a textusszerűség kérdését³⁴⁶, a XX. század második felének homiletikái azonban már nem tartják érdektelennek e régi gyakorlat felelevenítését.³⁴⁷

Martin Luther prédikációi – aki tisztában volt a gyülekezet éneklésében adott lelki kincs kiaknázhatatlan lehetőségeivel, s kinek igehirdetői gyakorlata elegendő példát ad e műfaj körülírásához – szolgálnak kiindulásul Martin Rössler igen nagy anyagot felölelő disszertációjához³⁴⁸. Luther előszeretettel idézett igehirdetéseiben hosszabb-rövidebb énekvers-szakaszokat, s tette ezt még inkább ünnepek, főként karácsony táján. Ilyenformán

- kiindulópontnak tekinti, amihez további mondanivalóját kapcsolja;
- illusztrációként használja (mint azt legtöbb igehirdető is teszi);
- emlékeztetőül, vagy hangsúlyozandó egy fontos gondolatot,
- stilisztikai eszközként az egész prédikáció nyelvezetének könnyedsége, „emészthetőbbé tétele” érdekében, valamint hogy
- a hallgatóság részéről nagyobb készséget ébresszen a befogadásra, egyetértésre;

forgalomban lévő észlelési eljárásokkal, hogy az egykor Isten nevében cselekvők és szenvedők konfliktusaiból a mai használó előtt is feltáruljon valami, amit úgy érezhet, mint az ő saját léte megértésére tett erőfeszítésének igénye? Feltételezi, hogy a döntően tanító szándékú énekek is képesek voltak esztétikailag hatni és cselekedtetni az egykori éneklőket, ha körülményeik is ebbe az irányba hatottak. I.m. 82kk.

³⁴³ 1948-as Énekeskönyvünkben pl. a 204. 232. 473. 483. 484. számú énekek:

³⁴⁴ Huszár Gál 1574-es énekeskönyvében önálló tömbként közli a káté-istentisztelet céljára szolgáló énekeket és imádságokat. Ennek és más forrásoknak vizsgálata után Oláh Szabolcs amellett foglal állást, hogy a káté-énekek, melyeket a gyülekezet a főistentiszteleten énekelt, egy liturgikusan berendezett eseménysorba illeszkedtek, annak hatásosan erre kijelölt pillanataiban szólaltak meg, ezért a korabeli énekhasználók számára nem kizárólag a módszeres tanítás-tanulás eszközeként szolgáltak. I.m. 83.

³⁴⁵ „Az olyan helyen es az olyan chelekoedetben az Wr Isten oemaga ielen vagyon es a szent Lélec ereiénece általa chelekoeszic, a mennyország ott meg nyilic, az oe mindenhatóságát chodattételleknec általa megmutattyá.” Heltai Gáspár: Agenda, azaz Szentegyházi chelekedetec mellyeket koeuetnec koezenséges képpen a' keresztyéni Ministerec es Lelkipásztoroc, Kolozsvár, 1559. Idézi Raffay Sándor: A magyarhoni evangélikus liturgia történetéhez. Protestáns Szemle 1933. aug.-szept. melléklet 32.

³⁴⁶ Ld. Karl Barth 1932/33-ban tartott előadására hivatkozva Diem, H.: Warum Textpredigt? München 1939, 6., Barth, K.: Homiletik. Zürich 1966.

³⁴⁷ Jetter, W.: Die Predigt und ihr Text. In: MPTH 54 (1965) 418.

³⁴⁸ Rössler, Martin: Die Liedpredigt. Geschichte einer Predigtgattung. Vandenhoeck-Ruprecht Göttingen 1976.

- alkalmazza az ismert mondatokat mint *szállóigéket*, ekkor a szimbólumok és jelképek szerepét ruházza a lelkek mélyéig beivódott szövegekre;
- az *igehirdetésében elmondottak alátámasztására*, összegzésére, bizonyítására;
- a Lélek által inspirált szövegeket a *Lélek jelenlétének hívására*, bizonyítására használja;
- sokszor azzal a *felszólítással* említi meg az énekeket, hogy a hívek szorgalmasan tanulják és énekeljék azokat mind a templomban, mind odahaza.³⁴⁹

Mindezek az alkalmazási módok megjelennek és vegyülnek az ének-parafrázis műfajában és az ének-exegézisekben, tehát amikor már kizárólagosan a teljes ének szövege szolgál a prédikáció alapjául.

A műfaj sajátos jelentőségét adja, hogy

- az igehirdető beszéde egy költői formát követ, s ez befogadható formát eredményez;
- gyakran az imádság nyelve készen kínálkozik, csak bele kell helyezkednie a prédikátornak;
- az ének a maga képszerűségében, igen szemléletes és konkrét megfogalmazásaiban egzisztenciálisan megéri a hallgatót;
- közvetítő szerepet kap a biblikus jellegű mondanivaló és a jelenlegi hallgató között;
- a prédikáció gondolatmenetét és szempontjait egy már interpretált s ezáltal közérthetőbb, közvetlenebb megfogalmazás kölcsönzi a prédikátornak;
- mivel egy ének gyakran él a 'mi'-megfogalmazással, ezért az üzenet „*pro nobis*”-jellege magától értődőbbben jut kifejezésre;
- egy ének ill. költemény mint műfaj önmagában is hordoz egy parakletikus jelleget és tartalmat, hiszen szerzője a maga vigasztalására, érzéseinek, indulatainak feldolgozása „céljából” írta;
- a 'Liedpredigt' könnyűszerrel járja be a sok prédikátor számára oly fáradságos utat az explikációtól az applikációig;
- kiszabadítja a prédikátort a hagyományos szentírás-magyarázatok kényszerítő sablonjából;³⁵⁰
- katekizmusi énekek esetében mélyebben beivódik az alapvető keresztyén tanítás³⁵¹.

Külön csoportot képeznek a textusként választott énekeken belül a Zsoltárok alapján írott énekek, mint mintapéldái az egyes korok egyházi költészetének. Ennek okán emelkednek ki a német evangélikus korálok (pl. a 46. zsoltár alapján írott Erős vár a mi Istenünk³⁵²) és a genfi zsoltárok, melyek a hétközi és a vasárnap délutáni istentiszteletek prédikáció-sorozatainak textusai voltak német területen a XVI-XVIII. század folyamán³⁵³.

A 'Liedpredigt' tartalmi jellegzetességei tükrözik a mindenkor egyházi éneknek tulajdonított tipikus funkciókat³⁵⁴:

1. doxológiai hangsúly (főként az ünnepi énekek textusként választásakor), ami elősegítette az ünnepi évkör intenzívebb megélését³⁵⁵
2. pedagógiai célzatosság (tekintve hogy kész, a tiszta tant rögzítő és bármikor ismételtető megfogalmazásokat vesz alapul)
3. parakletikus irányultság (élve az ének emberi lelkek legmélyebb rétegéig ható erővel, mely olykor csillapít, máskor felemel), mely által a prédikátor tanítja hallgatóit az „*ars moriendi*” útján járni.³⁵⁶

³⁴⁹ Rössler im: 48k.

³⁵⁰ Rössler im: 50k.

³⁵¹ Rössler im: 134k

³⁵² Ref. Énekeskönyv 390. dicsérete.

³⁵³ Rietschel-Graff: Lehrbuch der Liturgik. 2. Aufl. Göttingen 1951. Bd. I. 382.

³⁵⁴ Röbbelen, I.: Theologie und Frömmigkeit. Göttingen 1957. 33k.

³⁵⁵ Ld. bővebben Rössler im: 234k.

Bizonyos, hogy aki az énekeskönyv egy énekét választja igehirdetése alapjául, az tisztábban hallja meg belőle az „atyák hangját”, s azt kihangosítva új életerőt áramoltathat a régiek megélt hite révén a jelenkor kegyességébe. Vannak bátorító példák.³⁵⁷

7. Az istentiszteleti ének pasztorálpszichológiai funkciói

Az egész dolgozat összefüggésében nyilvánvaló, hogy az istentiszteleti ének alapvető funkciója, hogy az Istennel folytatott párbeszéd csatornája legyen. Járulékos szerepei, az imádkozó emberre visszaható hatásai azonban oly gazdagok az ember emberségére nézve és oly kimeríthetetlenek a Szentlélek ereje révén, hogy joggal beszélhetünk s kell beszélnünk a közös éneklés pásztorális funkcióiról; és a gyülekezet egészét aktivizáló, hitbeli előrehaladását előmozdító és kísérő eszközi (*medium*) jellegéről.

7.1. Az éneklés mint a közösségi lelkigondozás eszköze

Ha az ének Isten szavát hordozza, általa az ember Isten hathatós jelenlétét tapasztalhatja meg. Isten ígéje az a mód, amiképpen Isten jelen van és tevékeny ebben a világban (Ézs 55,10k; Jer 23,29), amely által a világot alkotta, az embert megszólítja, megismerteti magát, kapcsolatot kezdeményez és közösséget tart fenn az emberrel; tudtul adja akaratát, feladattal bíz meg, vezet, bátorít, kísér, irányít és szabadít. Szava egyidejűleg formálja a történelmet, társadalmat, értelmet ad az eseményeknek és kaput nyit a jövő felé. Jézus Krisztus személyében az isteni ige egészen konkrét és felszólító erejű: Isten Országáa elérkeztének jele. Mint 'jelek és csodák' (gyógyítások, éhezők megelégtetése, természeti erők feletti uralom, halottak feltámasztása és bűnök megbocsátása) egészen testközeli, kézzelfogható, testi-lelki-szellemi valóság az ember számára. Időbeli és térbeli határok közé nem szorított, emberi kapcsolatokba be nem zárt.

A Biblia pásztori alkalmazása a személyes lelkigondozói praxisban – idehaza és az európai egyházakban is – igen elterjedt.³⁵⁸

Egész irányzatot meghatározó szerephez jutott pl. az amerikai lelkigondozói mozgalomban (*J. Adams, D. Capps*), mely a talajon magától értődően nőtte ki magát egy hermeneutikai alapon reflektált poiménika. Utóbbi azért fontos, mert segített megőrizni a keresztyén szókinccet a segítő kapcsolatban, a Biblia képeinek alkalmazása által az ember élményeinek és tapasztalatainak érzékletesebb megfogalmazására és így azok tudatosabb elrendezésére alkalmas nyelvet fejlesztett ki.³⁵⁹ Ehhez hasonló funkcióba kerülhet a biblikus szövegű gyülekezeti ének, amikor a testvérek lelkigondozói közösség tagjaiként³⁶⁰ viszik magukkal és szólaltatják meg betegágy mellett, kórházban, magára maradt vagy veszteséget elszenvedett embertársuk vigasztalására, felüdítésére.

³⁵⁶ Rössler im. 171, ld. továbbá Buchholz, F.: „Canticum novum?” In. Hören und Handeln. Festschrift für Ernst Wolf, München 1962. 28-46. és Nosow, Robert: Az ének és az ars moriendi. (Ford. Laczkó Zsuzsa) Pannonhalmi Szemle 1999/4. 51-63.

³⁵⁷ Ld: Jetter, W.: Die andere Gottesspur (über „Nun kommt der Heiden Heiland”). In: Christliche Tag- und Nachtgedanken, Hamburg 1967. 313-319. és Seitz, M.: Das ewige Licht (aus „Gelobet seist du, Jesu Christ”). In: Weihnachten heute gesagt. Gütersloh 1970.

³⁵⁸ Vö. Bukowsky, Peter: Hogyan vigyük bele a Bibliát beszélgetésünkbe? Ford.: Balla Péter. Kálvin Kiadó Budapest 1999. Ld. még ehhez Thurneysen, Eduard: A lelkigondozás tana. Ford.: Varga Zsigmond J. Budapest 1950, Makkai Sándor: Poiménika. Ref Egyházi Könyvtár XXIII. Budapest 1947., Makkai Sándor: Gyülekezeti lelkigondozás (diakonissza-tanfolyami anyag) TiREK Kt 4972/11 3.

³⁵⁹ Nicol, Martin: Leben deuten mit der Bibel. Zum Schriftgebrauch in der nordamerikanischen Seelsorge. In: Wege zum Menschen 50. Jg. 1998/1. 2-17.

³⁶⁰ Vö. Makkai Sándor: Egyház és gyülekezet, különös tekintettel a lelkigondozásra. In: ThSZ 1944. XX/1. 4-21; Makkai Sándor: Élő gyülekezet, Budapest 1948., uő: Lelkigondozás. Bibliaiskolai anyag TiREK An 5682

A közösség által ismert ének ekkor olyan eszközként áll rendelkezésre, ami megment attól, hogy a segítségre szoruló testvér ítélet, bírálata, törvényeskedés tárgya legyen, mert az ének szövege meghatározza a miliőt és egyszerűvé teszi az együttérzést a szenvedő iránt. Hiteles megszólalást biztosít minden jelenlevőnek, s időt ad az útkeresésre a nehéz helyzetben. Isten akaratát és szeretetét hozza közel, *a jó Pásztor hangját teszi hallhatóvá*. A gyülekezeti ének ilyen alkalmazása megvalósítható bármely gyülekezeti csoportban.

7.2. Az éneklés mint szimbólikus kommunikáció

A szimbólumokra jellemző, hogy *emlékeztetnek* valamely korábbi, eredeti eseményre, kapcsolódásuk van a jelenhez és egyidejűleg a jövőbe mutatnak.³⁶¹ Érzékelhetőek, és *ugyanazt jelentik emberek adott köre számára. Ezt a jelentés-tulajdonítást – folyamatos emlékeztetés által – tanulni és gyakorolni kell* (2Móz 13,14; 5Móz 6,20k). A liturgia, az *istentisztelet eseményének szimbolikája is ugyanilyen gyakorlást, egyházi szocializációt kíván meg*. Liturgikus nevelést.³⁶²

A szimbólumok összekötnek: „A régi énekek, csakúgy, mint az ősi imádságok... az egyház egységét és katolicitását fejezik ki. Isten népének századok és kontinensek feletti összetartozását. Ahol csak új énekeket énekelnek, elesik a gyülekezet az egyház egységének nagyszerű, megénekelte élményétől.”³⁶³

Ahhoz, hogy a szimbólum szimbólikus szerephez jusson, legalább két fél szükséges. Két ember, akiknél van egy ugyanolyan dolog, vagy ugyanannak egy darabja³⁶⁴, ami találkozásukkor racionális megnyilvánulások nélkül is biztosítja az emberi kapcsolatteremtést. A szociális kapcsolatok hétköznapi rítusaiban (kézfogás, szemkontaktus, ölelés) rejlő pozitív erők és megerősítések – táplálék és melegség, segítség és gyógyulás, békesség, szeretettség, az értelmes élet megállapodottsága – utáni vágy (Róm 8,26) találhat megelégedést. Ez a gyülekezeti tagok egymás irányában végzett papi szolgálata.³⁶⁵ Életerőt, teremtő energiákat adnak át egymásnak amikor hangjuk *találkozik, és egybeforr* ugyanazon dallamoknak és szövegeknek a szent terében.

7.3. Az éneklés mint ritualizálás

Az istentiszteleti liturgia, mely Isten cselekvésének ad teret, szimbólikus cselekvések, rítusok összessége. A hallható és látható mozzanatoknak van nem látható, nem hallható háttere és jelentése is. „A beszéd nem tudja mindig az immanens és transzcendens, affektív és emocionális valóságérzékelést visszaadni. Ilyenkor a testbeszédnek és a jelbeszédnek kell kisegítenie.” Mert a valóságot, s eképpen *Isten valóságos jelenlétét* sem önmagában fogjuk fel, hanem „szimbólikus formavariánsok” közvetítik azt számunkra.³⁶⁶ Amiként Isten ígéje sem csupán verbális csatornán át érkezik az emberhez és hat az emberre, úgy az Isten ígéjének

³⁶¹ Seitz, Manfred: Ist der Gottesdienst die Mitte der Seelsorge? In: Praxis des Glaubens. Gottesdienst, Seelsorge und Spiritualität. Vandenhoeck Göttingen 1985. 64-72. 70k.

³⁶² Ma leginkább azzal találkozunk egyházunkban, hogy ha sikerül a gyermeket és ifjat hozzászoktatni az élménynélküliség elviseléséhez, érzések elfojtásához, személytelenséghez és a körülötte zajló mozzanatok jelentéktelenségének tudomásul vételéhez (éneklés stílusa, hangszeres kíséret, felállás-leülés, patetikus hang, cukorpapírcsörgetés, üresen kongó szavak áradata, búskomor tekintetek és rezzenéstelen arcok), akkor eredményesen szocializáltak egyházilag: megtanult semmit-nem-várni az istentisztelettől.

³⁶³ Pásztor János: Liturgika. Debrecen 1985. 83.

³⁶⁴ Például: egy kettétört gyűrű két fele. A szimbólum antik jelentéstartalmáról ld. Buess, Eduard in: Die Religion in Geschichte und Gegenwart Bd 6, Tübingen 1962. 540k.

³⁶⁵ Josuttis, Manfred: Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität. Kaiser München 1996. 150k.

³⁶⁶ Hézser Gábor: Rítusok és szimbólumok, a családterápia és a vallás közös öröksége. In: Valláspszichológiai tanulmányok. Szerk.: Horváth-Szabó Katalin, Akadémiai Kiadó Budapest 2003. 187-199. 192.

hatása alá került ember sem csupán ajkait bocsátja Isten rendelkezésére, nem csupán szavai szolgálhatnak eszközül Istennek. Ezért Isten ígéjének szolgája köteles felelősséget hordozni mindazokért az utakért és módokért, amelyeken át Isten ígéje elérkezhet a gyülekezethez, s amelyeken hiteles válaszájuk felhangozhat.

A keresztyén gyülekezet gyakorlata példák sorával rendelkezik arra vonatkozóan, miként lehet teret adni Isten cselekvésének; van módja, formája, mintája annak, hogyan lehet a bűnt néven nevezni, megvallani és megszabadulni a terhétől. Ez az ember életének része, szükséges velejárója.³⁶⁷ Hézser Gábor erről azt mondja: „Az ember azért alkalmaz gesztusokból és szavakból álló, meghatározott lefolyású, tértől és időtől messzemenően független cselekménysorokat (ceremóniákat), hogy ezzel közösségének javát és fennmaradását szolgálja. Részben a kimondhatatlan érzelmek-élmények kifejezését teszi így lehetővé, részben az újra és újra megismételhető interakciós minták által a kapcsolati biztonságot szolgálja. ...A *rítus célja* az, hogy túlmutasson az aktuális élethelyzeten, összekapcsoljon egy komplex világ- és életszemlélettel, ...az ilyen szemléletváltás perspektíva-váltáshoz is vezethet... Minden – ősi kifejezőelemet megjelenítő – rítus összekapcsol minket egy időtlen sors- és reményközösségben azokkal, akik valamikor hasonló élethelyzetben voltak, és azokkal, akik remélték hogy van remény, és erről rituális vagy szimbólikus formában kerestek megbizonyosodást.”³⁶⁸

Az évszázadok-évezredek alatt csiszolódott egyházi énekek jelentősége hasonló:

1. A szimbólikus kifejezőmód gazdagsága: egy-egy hittartalom, sőt az *adott vallás egész jelrendszere sűrűsödhet össze* egyetlen ének megszólaltatásában.
2. A folyamatosan ismétlődő ill. *ismételhető hely és idői összefüggés*, amelyben megszólalnak s amelyet egyúttal strukturálnak, révén változások közepette is képesek megőrizni vagy megújítani az ember identitását.³⁶⁹
3. Az *előadásmód rituális „megváltoztathatatlansága”*: szertartásszerű előadásmódjuk, szinte időtől és tértől független azonosságuk lehetővé teszi, hogy az ember kilépjen a múlandóság folyamatából; az örök behatol az időibe.³⁷⁰
4. Mivel *önmagukban képviselnek értéket* – s ha még emellett tudatosan sajátos értelmük és céljuk – olyan eszközökké válnak, amelyek lehetőséget nyújtanak a az érzelem, a gondolkodás és a cselekvés koordinálására.³⁷¹ A pszichikai és szociális káosz leküzdése nem a kaotikus elfojtása, hanem rituális felszabadítása és formába öntése útján valósul meg.³⁷²
5. Az istentisztelet egészében gyökerezve – mely verbális és nonverbális csatornákon egyidejűleg zajló kommunikáció – önálló megszólaltatásukkor is felidéznek az eredeti kontextushoz tartozó élményeket és jelentéseket.

³⁶⁷ Seitz, M.: Die Freude der Beichte. In: Praxis des Glaubens 194-198. 195.

³⁶⁸ Hézser Gábor. Rítusok és szimbólumok... 194.

³⁶⁹ Vö: Stollberg, Dietrich: Seelsorge und Gottesdienst. In: Klesmann, Michael (Hg.): Handbuch der Krankenhausseelsorge. Göttingen 1996.

³⁷⁰ Theissen, Gerd: Az első keresztyének vallása. Az őskeresztyén vallás elemzése és vallástörténeti leírása. Kálvin Kiadó Budapest 2001. 166.

³⁷¹ Vö: Turner, Victor: The Ritual Process. Structure and Anti-structure. Aldine – Chicago 1969. és Freud, Sigmund: Zwangshandlungen und Religionsübungen. In: Gesammelte Werke 7. Frankfurt/M. 1941. 129-139.

³⁷² Gerd Theissen az őskeresztyénség rituális jelbeszédének megvizsgálása kapcsán azt állítja, hogy a hagyományos rituális nyelv nagyszabású átalakulása azért történhetett meg, mert az új kifejezőmód (mely azokból a prófétai cselekményekből indul ki, amelyekkel Keresztelő János és Jézus kísérté eszköztanilag üzenete meghirdetését) fel tudta váltani az áldozati kultuszt. A keresztség mint beavatási rítus, az úrvacsora mint központi integrációs rítus jutott szerephez, melyek a *többi elemmel egész rendszerré állnak össze*: az ember a mindennapok életgyakorlatával magamagát szenteli Istennek. Ld. Az első keresztyének vallása. 167k, továbbá: Brandt, Sigrid: Opfer und Gedächtnis. Zur Kritik und Neukonturierung theologischer Rede von Opfer. (Habilitációs értekezés) Heidelberg 1997. és Hooker, Morna D.: The Signs of a Prophet. The Prophetic Actions of Jesus. Harrisburg Penn. Trinity Press 1997.

A sorozatosan ismétlődő rítusokat fenyegeti a megüresedés, a tartalom és cél elvesztésének veszélye. Ezért gyakran szükségessé válik *a szimbólikus kifejezések aktualizáló átfogalmazása*, hogy azok újra valódi segítséget jelenthessenek az Istennel kapcsolatban álló embernek. A *rítusok interpretációja* (prédikálni az egyes liturgiai elemekről) szintén egy módja, hogy visszanyerjék kifejezőerejüket és hatásukat a velük élő közösség tagjai számára.

Az ismeretközlés és a mentalitásformáló nevelő munka ezen a téren is megtermi gyümölcseit. „Tudatossá válik az istentisztelet elemeinek értelme, az egyes alkotórészek közti összefüggések mélysége, a liturgia ívének jelentősége, s akkor olyan *belső elvárások alakulnak ki – egyéni és közösségi szinten egyaránt* – amelyek nem elégszenek meg az istentisztelet pusztá meglétével, megtörténtével. Az egyház imádsága által megformálódott, dramaturgiailag letisztult, alapelemeiben kikristályosodott istentisztelet tudatos megélése sem a „szereplőket”, sem a hallgatóságot nem engedi igénytelenné válni.”³⁷³

7.4. Az éneklés mint kontextusteremtés

A posztmodern kor embere úgy dolgozza fel élményeit, hogy mindent kontextusba állít,³⁷⁴ szubjektív és a pillanatnyi érzetekre alapozott összefüggésbe. Ilyen emberi adottságok közepette az istentisztelet alakításáért felelős szolgálattevők az ige szcenikus megértése segítségével nyithatnak új távlatokat:³⁷⁵ olyan kontextust hozhatnak létre s ajánhatnak fel az igehirdetést hallgatók vagy a dramatikus megjelenítésben résztvevők számára, amely keresztyén identitásukat, református azonosságtudatukat erősíti, miközben egy nagyobb hívő közösségbe kapcsolja őket. „Önként” vesznek részt benne, a tapasztaltakkal saját jószántukból azonosulnak, s csak olyan mértékben, amennyire akkor hasznosítani tudják; nem racionális meggyőzés vagy (a hallgató szempontjából) tekintélyelvű elfogadás által.

Az évszázadok vagy évezredek alatt formálódott és használt énekek is ilyen gondolati, érzelmi vagy tartalmi összefüggést, kontextust kínálnak a hallgató, s méginkább az éneklő számára. Egy-egy sor, s *az egész ének mint folyamat jut szerephez* ebben a funkcióban.³⁷⁶ Megszólintatásukkor a korábbi kontextust újraéli és újraértelmezi az éneklő, megpróbál belehelyezkedni, illetve a maga számára lefordítani az egyes vonatkozásokat, üzeneteket.

E közös kontextusteremtés egy teremtő, im-provizatórikus folyamat³⁷⁷; mint közösségi élmény akár nagyon intenzív lehet, melyben az egyén nem elnyomva érzi magát, hanem mintha szó szerint „hordozná” őt a közösség. Az egyes emberi tapasztalatok – utóbb megfogalmazva – visszakerülhetnek a közösség szellemi-lelki-hittapasztalati körébe, hogy felkeltsék vagy fenntartsák a felelősségérzetet, aktuális feladatokra vessenek fényt, motivációt ébresszenek. Ezen az úton a közösen énekelt ének – ha egyéb tekintetben is alkalmas arra – egyház- és társadalomformáló potenciállal rendelkezik.

Az énekek nemcsak az egyéni élet krízisei idején³⁷⁸ kínálnak keretet az eseményekhez kapcsolódó érzelmek újrendeződéséhez és teszik lehetővé a megoldásra vezető újra-átélést, új következtetéseket. A közösségnek is szüksége van arra, hogy elengedje korábbi

³⁷³ Hafenscher K. i.m. 60. Ezt az utat járják azok az igehirdetők is, akik egy-egy énekeskönyvi éneket választanak textusul, hogy új összefüggésbe helyezve újképpen táruljon fel üzenetük. Példákat találni: Christian Möller: *Seelsorgerlich predigen*, és Rössler: *Liedpredigt c.* könyvében, valamint Christian Wolff lipcsei lelkipásztor szolgálati köréből. Ld. a dolgozat II.6.3. fejezete.

³⁷⁴ Id. Hézser G.: *Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet...* 57k.

³⁷⁵ Marcel-Martin, Gerhard: *Ausverkauf oder armes Theater*. In: *Zeitschrift für Gottesdienst und Praxis* 6. 1990. 31-35.

³⁷⁶ Ld. illusztrációként a Függelékben ehhez: Interjú Karasszon Dezsővel (2. kérdés és válasz), készült 2006. január 28-án.

³⁷⁷ Schiebler, Gina: *Kreativ-emanzipierende Seelsorge. Konzepte der intermedialen Kunsttherapien und der feministischen Hermeneutik als Herausforderung an die kirchliche Praxis*. Kohlhammer, Stuttgart 1999. 278.

³⁷⁸ Bodó Sára: *A gyász mint a keresztyén ember krízise és a lelkigondozás lehetőségei*. Debrecen 2001. 132-136.

nézőpontjait és belső változásnak tegye ki magát. Ha soha nem kapnak alkalmat arra, hogy hitüknek szabad kifejezést adjanak, kreatív karizmáiknak teremtő szabadságot és cselekvési teret találjanak, akkor befogadókészségük elcsökevényesedik, lelki érzékenységük lassan elhal.³⁷⁹ Mivel az éneklés a teljes embert mozgósítja, így a létrejövő kontextus sem racionális konstrukció, hanem egy új életérzés és életstratégia forrása.

7.5. Az éneklés mint értelemkeresés

Lelkigondozói beszélgetések során gyakori tapasztalat, hogy a segítséget kérő azért szenved, mert nem lát kiutat jelenlegi élethelyzetéből. Sokadszorra ugyanúgy próbálja megoldani a problémáját, mint ahogyan eddig, s mint ahogyan talán ezt családjában is tették. Korábbi sikertelenségei révén nem vált bölcsébbé, sőt méginkább bemerevedett azokba a klisékbe, melyekből már nem lát ki. Amiként a segítő kapcsolatban a segítő a partnerre koncentrálna, őt teljesen elfogadva, érzéseit és a saját érzéseit érzékelve és követve hitelesen van jelen, állít fel magában hipotéziseket, értelmező magyarázatokat és összefüggéseket – melyeket azután megoldási lehetőségként megemlíti, felajánl – ugyanúgy teheti ezt a prédikátor is, gyülekezetét ismerve és iránta empatikus lelkülettel. „A hallgatókat ez a saját élettapasztalatukban fellelhető párhuzamok önálló keresésére indítja.”³⁸⁰

Ugyanennek a célnak a szolgálatába állítható a gyülekezeti éneklés, keresve a felismert mondanivalóhoz illő kifejezésformákat és kommunikációs lehetőségeket. Történetek, gesztusok, énekek, szimbólumok, melyek *egyenrangúlag a textushoz s a résztvevők adottságaihoz illők*, szolgálhatják az istentisztelet egységes egésszé alakítását, miközben az egyes elemek – kontextusba kerülve – liturgiai, lelkigondozói és spirituális funkcióhoz jutnak: a végső kérdések iránti belső megnyílást teszik lehetővé, belső mozgást indukálnak és válaszokat, értelmezéseket kínálnak. *Az éneklő válogat és választ; nem a racionalitás hanem az affektivitás szintjén. Azt a magyarázatot, értelmezést fogadja el, ami legbelső szükségére megnyugtató feleletet ad.* Itt jegyezzük meg: nem mellékes, hogy hittanórai, bibliaórai és istentiszteleti énekeink megállnak-e az önvádolás és bűnvallás stádiumánál, vagy Isten mindent átfogó szeretetét viszik a szomjas szívbe.³⁸¹

Az énekeskönyv a hívő otthoni imakönyvévé is válhat. A személyes kegyességnek ez az igénye a masszív istentiszteleti közösségben gyökerezik. Dédanyáink elfogyó látással és megkopott hanggal is kinyitották otthon a Zsoltárt. A napi útnutatót keresték benne, mint amikor még el tudtak menni a templomba. *Belső párbeszédet folytattak az énekeskönyv fölött.*

Egy svájci református asszony írta napjainkban: „Itt van előttem az új énekeskönyv. Ez sokkal több, mint egy énekeskönyv: egy könyv, amit otthon a családtagok bármikor kézbevehetnek, ha meditálni, olvasni, tanulni akarnak, vagy kicsikkel-nagyokkal együtt ünnepelni – tényleg mint egy olvasókönyv, amit születéstől, keresztségtől a halál előtti végső búcsúig minden élethelyzetben használhatunk!”³⁸² – A jövő énekeskönyve az egyéni élet biográfiájára épül, és az ünneplő gyülekezet életének teljes spektrumát átfogja.

³⁷⁹ Schiebler, G. im. 214.

³⁸⁰ Hézsér Gábor megfogalmazása, in: Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez. Elméletek és gyakorlati lehetőségek. Kálvin Kiadó Budapest 2005. 96.

³⁸¹ Ezért nagyszerű és mintaszerű a 22. zsoltár, mint „gewendete Klage”, mint panaszból dicsőítésbe forduló ima.

³⁸² Közli Stefan, Hans Jürg: Zur Bedeutung der neuen Schweizer Kirchengesangbücher für die liturgische Erneuerung. In: Liturgie in Bewegung (Hg.: Bürki B.- Klöckener, M.) Freiburg/Schweiz 2000. 264-286. 271.

III. Az ének mint Isten ajándéka

1. A fül mint az Isten cselekvésében részvétel eszköze

A prófétai hallás a mennyei istentisztelet énekeit is érzékeli (Ézs 6,2-4, Jel 4-5).³⁸³ Annak szinte részeseként pedig átéli a saját, földi körülményeihez való viszonya megváltozását. Befogadja az isteni üzenetet, és engedelmességre indul. Nem a pillanatnyi helyzetre és hatalmi viszonyokra lesz tekintettel, hanem Isten Országának igazságára. *Ez a liturgikus részvétel és élmény ad erőt küldetése teljesítéséhez.* A prófétikus hallás útján nyert üzenet lesz Isten jelenlétének eszköze a földi gyülekezet számára, akikhez küldetett.

Istentiszteletünkön a református hívő a hallás által, „a fülével” vesz, vehet részt a szent eseményben. Kérdés azonban: Bevonódik vagy kívül marad? Jelen tud-e lenni, vagy csak tovább növekszik elidegenedése – a környezetétől, önmagától, Istentől? – E kérdéseket bontjuk ki a következőkben, melyek a gyakorlatban várnak megválaszolásra.

1.1. A hallás antropológiai funkciója

A kommunikáció bibliai emberre legjellemzőbb módja: a hallás (Zsolt 38,14k). A bölcsességirodalom a hallásban az igazi emberi lét gyökereit ismeri fel (Péld 15,32). A deuteronomiumi szemlélet szerint az atyáknak és a prófétáknak adott üzenet meghallása alapozza meg és újítja meg az emberi életet (ld. „Halld meg Izráel! 5Móz 6,4), vagyis a fül és a száj segítségével nemcsak ember és ember között folyik a kapcsolattartás, hanem Jahve és Izráel, Isten és az ember között is (Ézs 50,4k; Péld 20,12). Elifáz szavai érzékeltetik, hogy amit hall az ember, az hogyan képes teljes lényét megmozgatni (Jób 4,12-15); sőt a hallás az ember viselkedését és egész sorsát befolyásolja (1Móz 3,8-10). Salamon bölcsességének alapvető ismertetőjele, hogy ’halló szívet’ kér Istentől (1Kir 3,9kk), amit minden gazdagságnál és hatalomnál értékesebbnek tart.

„Az ember nem a tükörből ismeri meg magát valójában, hanem a hozzá intézett megszólításból és a neki adott ígéretből.”³⁸⁴ A Példabeszédek könyve kereken fogalmaz: Aki elfordítja fülét, és nem hallgat a tanításra, annak még az imádsága is útálatos (28,9), vagyis aki nem figyel szüntelen az isteni útmutatásra, annak a vallásossága eltorzul. A deuteronomiumi szentírók bölcsessége (5Móz 8,3) mellett Jézus engedelmissége (Lk 4,4) is hitelesíti az atyák útmutatását: nemcsak kenyérrel él az ember, hanem „mindaz által él az ember, ami az Úr szájából származik”. Aki feladja a kapcsolattartásnak és az emberként működésnek ezt a módját, az az életről mond le (5Móz 32,46k; Ám 8,11k; Ézs 55,10k).

A meghallott szó pedig válaszra vár, és csak a válaszadás bizonyítja, hogy a halló fül emberi fül. „Az ember azáltal a szó által válik igazán emberré, amellyel válaszol Isten megszólítására (2Móz 19,7k; 24,3.7). A sikeres életű embert úgy jellemzi az Ószövetség, mint aki JHWH Tórájában gyönyörködik és szüntelenül arról elmélkedik (Zsolt 1,2). A Zsolt 71,24 az élet beteljesülését abban látja, hogy „nyelvem mindennap emlegeti igazságodat”.³⁸⁵

Jézus elérkezteivel „eljött az az óra, és az most van, amikor a halottak meghallják Isten Fiának hangját, és akik meghallották, élni fognak” (Jn 5,25). A valódi meghallás nem pusztán észlelés, hanem hallás és megtartás (Jn12,47).³⁸⁶

³⁸³ Szűcs Ferenc: Az istentisztelet a református dogmatika szempontjából. In: Collegium Doctorum. Magyar református teológia. I/1. Budapest 2005. 38-48. 38.

³⁸⁴ Wolff, Hans Walter: Az Ószövetség antropológiája, Harmat Kiadó Budapest 2003. 103.

³⁸⁵ Wolff i.m. 104.

³⁸⁶ Bővebben ehhez: Bultmann: Az újszövetség teológiája. Osiris, Budapest. 1998. 339k.

1.2. A hangzó beszéd teológiai jelentősége

A Ószövetség bizonyágtétele szerint Isten szava (*debar Jhwh*), amely által mindenek létrejöttek, amely a próféták szája által (Ézs 55) hirdettetik, a Szentírás írott szövegében áll előttünk. Azóta is ez a Szó köti az igehirdető beszédét. Az Újszövetségben Jézus szava által szól hozzánk Isten, és ezt a szót bízta a tanítványokra: „aki titeket hallgat, engem hallgat” (Lk 10,16), ezt viszik magukkal az apostolok: „a hit hallásból van” (Rm 10,17). Hitvallásaink emlékeztetnek arra a felelősségre, amely az Isten szavával megbízott szolgákra hárul: 1. a *sola scriptura* elve; 2. *praedicatio verbi Dei est Verbum Dei*; 3. *textusszerűség*, amikor „a kiemelt rész számai teológiai összefüggésben vannak egymással és a krisztológiai középponttal.”³⁸⁷ Rendszeres teológiai megközelítésben Isten ígéje hármas-egy formában érkezik hozzánk, mint kijelentett, írott és hirdetett íge³⁸⁸, amely tapasztalat szerint fordított sorrendben jut el a hallgatóhoz.³⁸⁹ Antropológiai tekintetben a szó és a hang, ill. a hallás útján érkező élmény, információ azért jelentős, mert fehér falak, rögzített padok mellett, illatok híján más emberi érzékszervet aligha tud igénybe venni a Szentlélek a mai magyar református istentiszteleten.

Rudolf Bultmann véleménye szerint a *kultikus cselekmény* fogalmát nem szabad túl szűken értenünk. Nem korlátozódik az áldozati és rituális cselekményekre, hanem „magában foglalja a szent szövegek recitálását is, elsősorban az imákét és az énekek előadását, egyszóval azt, amit mi liturgiának szoktunk nevezni.”³⁹⁰ A keresztyén gyülekezet összejövetelei és ünnepei nyilvánvalóan eredetileg nem nevezhetők kultikusnak, de ahogy a zsinagógai istentiszteleteken úgy bizonyára a missziói gyülekezetekben is 'a szó' volt az uralkodó, a *hangzó beszéd által hangzó íge*, amely Isten jelenlétének eszköze az ünneplő gyülekezet számára.³⁹¹

1.3. A hang terápia hatása

Az emberi hang³⁹² hatása életünkben nagyon sokrétű³⁹³:

- *indikátora* a személyen belüli és a személyközi változásoknak
- *diagnosztikus* funkcióval bír: nonverbális jelzéseket ad pl. a hangszín a másik fogylétéről
- *medium*: hordozója a kapcsolatok alakításának
- *módszer*: lehet gyakorolni, saját eszközömmé válhat (tisztán énekelni szinte mindenki meg tud tanulni; s miért fontos, hogy a lelkésznek/lelkésznőnek papos hangja legyen?)
- *symptomatikus*: jelzi a tudattalanba száműzött (elhárított) élményeket, érzéseket, a traumatizálódott zavarokat; leggyakoribb példája amikor valaki röstell énekelni: nem akarja megmutatni magát, a feltárukozásnak ezt a legkisebb kockázatát sem vállalja
- *önsegítő eszköz* hangulati ingadozások idején: a légzés intenzívebbé válik emelt hang vagy ének alkalmával, s jobbkedvű, elevenebb lesz az ember
- *kanalizál*: levezeti a feszültséget
- *erősít*: ösztönzi az immunrendszert

³⁸⁷ Szűcs Ferenc: A prédikáció textusszerűségének szükségessége in.: Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmánykötet, szerk. Fekete Károly (ifj.) Debrecen 2004. 191-197.

³⁸⁸ Barth, Karl: KD.I/1. (1939.) 89-128.

³⁸⁹ Szűcs Ferenc i.m. 192.

³⁹⁰ Bultmann, Rudolf: Az újszövetség teológiája. 111.

³⁹¹ Egy szakasz olvasása az ószövetségből, a prédikáció szava – amit mindenki mondhatott, aki erre lelki ajándékot kapott; az ima és az ének szava – az egyéneké és a gyülekezeté. Bultmann: Az újszövetség teológiája. 110k

³⁹² Akusztikai-zenei értelemben (megkülönböztetve a hangtani-grammatikai, ill. a verstani megközelítésektől)

³⁹³ Rittner, Sabine (zene-pszichoterapeuta – Heidelberg) közléseit alapul véve.

- legyőzi a félelmet
- *mozgósítja* a testi erőtartalékokat, lendületbe hoz („nótázás”), a siratóénekek elindítják a gyászmunkát
- vissza lehet találni korábbi fejlődési fázisokba (*legálisan regrediálni*): gyakori, hogy spontán közös énekléskor gyermekénekek, a nagy lelki ébredés ifjúkori emlékeit idéző énekek³⁹⁴ kerülnek elő
- *önuralom gyakorlása* történik éneklés közben: szépen példázzák ezt a reformáció korában keletkezett énekek, hogy miként segítettek elhordozni a török, Habsburg uralom terhét
- *kimozdít a fixációkból*, mert éneklés közben nincs lehetőség a stagnálásra (ezért fontos, hogy végigénekeljük a zsoltárok, vagy a régi magyar istenes énekek sok versszakát)
- minden téma, konfliktus érintése úgy történik, hogy közben az éneklő kénytelen *reflektálni* önmagára, pl. a légzésére, de akár felötlő gondolataira is
- *növeli a tudatosság szintjét*, mivel az éneklő egyszerre figyel kifelé és befelé;
- a *közösség* hangja egybeolvad: azt az érzetet kelti, hogy elfogadjuk egymást, összetartozunk, s hordoz a közösség.

1.4. A hallás, mint a teológia és a zene alapkategóriája

A jelenleg érvényben lévő református istentiszteleti rendben (a közösen mondott Úri ima mellett) a gyülekezeti ének az az elem, amelyben minden gyülekezeti tag egyidejűleg és egyenrangúan szerepet kap. Ez a közös válaszdás, a közös hitvallás és a közös könyörgés alkalmá. *Amikor az ember bekapcsolódik az istentiszteleti énekbe, nemcsak a közös hangmagasságot és rezonanciát veszi át, hanem a krisztusi evangéliumra is ráhangolódik.* Igehallgatóból igehirdetővé válhat. Bűnét saját hangján megvallva megnyílnak a szíve az evangéliumi üzenet meghallására, önmaga valamint felebarátai irányában a bűnbocsánat hirdetőjévé lehet. Kirajzolódik előttünk, hogy miben áll az ember munkája az istentiszteletben. Az ige szolgálja – amikor egy istentiszteleti alkalom rendjét összeállítja, vagy a megszokottat éveken át végzi – kell hogy számot vessen a hang emberi s istentiszteleti kommunikációban megnyilvánuló elemi jelentőségével. E kiszélesült horizontra tekintve idővel nyilvánvalóbbá válik lelkészi felelőssége, eredményesebbnek találja a magvetés szolgálatát és konkrétabbak lesznek számára lelkigondozói lehetőségei.

Karl Barth gondolatai igen fontos dologra irányíthatják figyelmünket.³⁹⁵ Mégpedig arra, hogy a Kijelentés nem adatik meg számunkra egyszerűen azzal, hogy a Biblia előttünk van, hanem a „hitnek és az engedelmisségnek újra és újra történő” feltörésében át kell szakadnia annak a falnak, amit a „bibliai tanúbizonyságok emberhez-korhoz kötöttsége” jelent. Csak így juthatunk el a Szentírástól Istenhez, hogy Istent magát hallhassuk. „A Kijelentésnek ez a mondata: 'Isten beszél' azonos ezzel a mondattal: 'az ember odafigyel'.”³⁹⁶ Az egyház „Istennek szolgál, midőn ráhallgat, tagjai egymásnak szolgálnak, midőn közösen Istenre hallgatnak. ...*Isten nevét dicsőíti önmagában azzal, hogy hall.* Az egyház olyan mértékben igazi egyház, amennyiben halló egyház. ”Ezért az egyházban azon kell munkálkodni, hogy Isten igéje hallgattassék.³⁹⁷ – *S hogy mit tehetünk annak érdekében, hogy „a hit és engedelmisség újra és újra felbuzogván” az igehallgatóknak legyen fülük a hallásra, azok az istentisztelet lelkigondozói ismérvei.*

³⁹⁴ Ld. pl. a Hallelujah! c. énekeskönyvben, Budapest 194 ...

³⁹⁵ Idézi őt Barth ige-tana c. tanulmányában Vladár Gábor, in. Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmánykötet, szerk. Fekete Károly (ifj.) Debrecen 2004. 199-206.

³⁹⁶ „Der Satz der Offenbarung: Gott redet ist identisch mit dem Satze: der Mensch hört!” KDI/1,255.

³⁹⁷ Barth, Karl: Istenismeret és istentisztelet. (Évszám nélkül, ford. Maller Kálmán) 161k.

Ezzel ellentétben a hallás mint a zene alapkategóriája azt jelenti, hogy „a zene egy olyan közeg, amelyben mindannyian élünk, mozgunk és vagyunk, a legkisebbtől a legidősebbig; amelyből hatásokat fogadunk el, akkor is, amikor erre különösebben nem gondolunk.” Például „egy apró gyermek, aki még zeneiskolába sem jár, máris körül van véve egy csomó rossz minőségű gépi zenével”, ami nem múlik el hatás nélkül, hanem a gyermek egész pszichéjét, egész magatartás-rendszerét befolyásolja.³⁹⁸ – Tehát a zenei hatások akarva nem akarva utoléri és formálják az embert. A be nem zárható érzékszerv miatt ki van szolgáltatva a hanghatásoknak, ezért a felelősök feladata: megszüntetni ezt a külső hatást, illetve bezárni az ártó hangok elől, és érzékenyvé tenni a gyermek fülét az építő hangélmények iránt.

Ez a kettősség teszi oly nehézé az istentiszteleti szolgálattevők tevékenységét. Csak az szólalhat meg, amit Isten Szentlelke fűj be a gyülekezet falai közé az igehirdető vagy az énekvezér hitén és tudásán át. A református gyülekezet lehet egy olyan hely, ahol az Isten igéjével rendszeresen élők a zenét „eredeti funkciójának és eredeti szellemi rendeltetésének megfelelően találják és fogyasztják”³⁹⁹.

1.5. Az istenélmény szükségszerűen vezet kultuszhoz

Karasszon István összegzi ezzel a címben kiemelt mondattal a 29. zsoltárról írott magyarázatát.⁴⁰⁰ A szerző szavai szerint: „zsoltárunk ugyanis szépen példázza azt, amit református elődeink elvként fogalmaztak meg: nem a kultusz teremti a hitet, de a hit kultuszt teremt! ...Egy közösség, amelynek közös tapasztalata van Istenről, természetesen ünnepel közösen.”⁴⁰¹ A szerző évezredek távolából éri tetten a redaktort: aki a régi – még a salamoni templom előtti időből származó – kánaáni vallásos költeményt mind tartalmi mind formai tekintetben átdolgozva egy olyan zsoltárt hagyott ránk, amelyből Jahve hangja számunkra már szokatlan dinamizmussal szólal meg.⁴⁰² Az átdolgozás a fogság utáni, amire a név- és a dicsőség-teológia érvényesítése utal.

³⁹⁸ Ld. Beszélgetés Dr. Karasszon Dezsővel. Készítette: S. Varga Pál. In: Debreceni Disputa. Kulturális-közéleti folyóirat 2006/02. 4-9. 4.

³⁹⁹ U.o.: 9. Vö: Harnoncourt, Philipp – Meyer, Hans-Bernhard – Hücke, Helmut: Singen und Musizieren. In: Gestalt des Gottesdienstes. Sprachliche und nichtsprachliche Ausdrucksformen. (Hg.: Berger, Rupert). Regensburg 1990. 131-179.

⁴⁰⁰ Kánaáni vagy izráeli? A 29. zsoltár az ószövetségi teológiában. In. uő.: Az Ószövetség varázsa, Új Mandátum Kiadó Budapest 2004. 214-238.

⁴⁰¹ U.o.: 226.

⁴⁰² A tanulmány írójának a zsoltármagyarázatban közölt fordítása:

1. Dávid zsoltára.
Adjatok JHWH-nak, ti istenfiak,
adjatok JHWH-nak dicsőséget és hatalmat!
2. Adjatok JHWH nevének dicsőséget,
boruljatok le JHWH előtt szentélyében!
3. JHWH hangja a vizek fölött,
mennydörög a dicsőség Istene,
JHWH a nagy vizek fölött.
4. JHWH hangja hatalommal,
JHWH hangja fenséggel.
5. JHWH hangja cédrusokat tördel,
összetöri JHWH Libanon cédrusait.
6. Megugráltatja Libanont mint egy borjút,
Szíriót (is), mint egy bivalyborjút.
7. JHWH hangja tűzlángot vet.
8. JHWH hangja megremegetti a pusztát,
megremegetti JHWH Kádes pusztáját.
9. JHWH hangja megtáncoltatja a tölgyfákat,

„Az ősi himnusz Istennek a természetben megnyilvánuló erejét énekli meg, az átdolgozás pedig kísérletet tesz arra, hogy ezt az ősi és szép himnuszt a templomi istentisztelet számára alkalmas költeménnyé formálja.” A 2.b versben „egészen pontosan meghatározza a redaktor, hogy mivel lehet dicsőséget adni Istennek, ti. a templomi istentisztelettel”. A papi *kábód-teológia* jelenléte (együtt a *sém-teológiával*) eredményezi, hogy a dicsőség (*kábód*) Isten állandó jellegzetességeként szerepel, olyannyira, hogy magának Istennek a nevét (*sém*) is helyettesítheti. A fogság utáni kéz – amelynek nyomait itt láthatjuk – „fontosnak tartotta, hogy Isten dicsőségét ne csupán általában, főként ne a természetben, hanem inkább az istentiszteletben lássuk és ábrázoljuk. ...Módszere pedig az volt, hogy az egyes félversek asszociatív bázisát a maga módján kiegészítette.”⁴⁰³ A költemény átdolgozott formájában ’az Úr hangja’ - vezérmotívumára épül.

Az elvont teologumenához szokott református kérdezhetné: miért kellett e kultuszi szempont érvényesítéséhez a vallásos irodalom ilyen korai darabját felhasználni? – Mert az a természeti kép, ami Jahve hatalmát a viharban láttatja (6.v), „a kultuszban résztvevők számára még érthetőbbé és plasztikusabbá teszi a JHWH erejéről és hatalmáról szóló költeményt.” „A redaktor szerint a természetben való uralkodás képét ki kell egészítenünk a templomban trónoló Isten képével ahhoz, hogy a fogság utáni gyülekezet fenntartás nélkül el tudja fogadni és éneklni tudja az ősi himnuszt.” Tehát munkamódja által is tanítja az utókor kegyeseit: mivel Jahve örökkévaló király, ezért „királyságát mindig az aktuális szimbólummal kell kifejezésre juttatni”.⁴⁰⁴ „Szabad a mai igehirdetésnek is visszhangoznia azt az őserőt, amit az óizráeli himnusz énekelt meg. Isten azzal, hogy kijelentette magát az embernek, ilyen hatalmas erőt képvisel ma is, minden emberi képzeletet felülmúlót. ...A bibliai költészet adta szabadság megengedi, hogy Isten hatalmának említéséhez mi is hozzákapcsoljuk saját tapasztalatunkat..., ami az illusztrációk végtelen lehetőségét engedi meg a prédikáció számára.”⁴⁰⁵ A 29. zsoltáron nyomon követhető példa emlékeztet a tartalom és forma egyidejű és ihletett átdolgozásának szükségességére.

2. A száj, ajak és a torok mint az Isten cselekvésében részvétel eszköze

Martin Nicol jól összegzi a jelen tendenciáit: „A második szóbeliség (*orality*) korszakában az írott szó és a nyomtatott szó (*literacy*) kultúrája veszít hatásából.”⁴⁰⁶ Ebben a kontextusban Isten élőszóban elhangzó igéjének bibliai tanúsága és az élőszó szépségének megtapasztalása a Lélek által áthatott *eseményekben* egyesülhet: az igehirdetés különféle formáiban.

Új szóbeliségről az új médiumok, mindenek előtt a televízió meghatározóvá lett szerepének következményeként beszélhetünk. „Ezek hatására a nyelv újra vizuális benyomásokkal gazdagodott auditív-orális esemény lett.”⁴⁰⁷ Ebben az összefüggésben új jelentőséghez juthatnak a ’hangzó’ eszközök, a hangszerek s az emberi énekhang (ld. Zsolt 150). Isten szavát újra hangzóvá tenni (*viva vox evangelii*) gyönyörűséges kihívás korunk keresztyén gyülekezetei számára.

letarolja az erdők lombját;
szentélyében mindenki így szól: dicsőség!
10. JHWH trónol az özönvíz felett,
trónra lép JHWH, az örökkévaló király.
11. Adj erőt JHWH népednek;
áldja meg JHWH népét békességgel!

⁴⁰³ U.o: 222.

⁴⁰⁴ U.o: 224.

⁴⁰⁵ U.o: 225k.

⁴⁰⁶ Nicol, Martin: Dramatizált homiletika. Ford: Percze Sándor. Luther Kiadó Budapest 2005. 104.

⁴⁰⁷ Nicol, M.: Dramatizált homiletika 67.

A lelki ajándékok sokféleségének felfedezése vonatkozik azokra a jártasságokra és készségekre is, melyek művészi kifejezőeszközök formájában rejtőznek a gyülekezet tagjainak körében, csakúgy mint az együttéklés mindenki által elsajátítható képességére. A táltumokkal élés felelőssége közös.

2.1. Nefes: a dicséretmondás és az alapvető emberi szükségletek szerve

A 103. zsoltár példáján szemléltethetjük Istennek a teljes embert érintő jótéteményei kifejezésének nehézségét és gazdagságát. „Áldjad én torkom (*nefes*) JHWH-t!” (1.v) - fordíthatjuk, ha arra a testrésze gondolunk, amivel a dicséretmondásra képesek vagyunk; de a fordítás hangozhat így is: „áldjad, életem (*nefes*), JHWH-t”, ha az ember egész bensőjét érezzük hangsúlyozottnak.

Az Ószövetség alapján a *nefes* szó jelentésárnyalatainak igen széles skáláját sorakoztathatjuk elő, miközben feltárul előttünk az éneklés és az ember legbenső lényege közötti ősidők óta ismert összefüggés. Az ószövetségi antropológia egyik alapszavát (mely 755-ször fordul elő) legtöbbször a *lélek* (*pszükhé, anima, Seele, soul*) szóval adjuk vissza, mert a mindenkori szövegösszefüggés vitathatatlanul az emberi lét mélyebb megértésének igényéről tanúskodik (ld. 1Móz 2,7).

Az embernek nem *nefese* van, hanem ő maga *nefes*, az ember *nefes*ként létezik:

- sóvárgóan szüksége van valamire (Zsolt 143,6)
- érzi, hogy saját magában nincs elég forrása az életre (4Móz 11,6; Péld 10,3; Zsolt 42,2-3)
- viselkedését torkának jóllakottsága határozza meg (Péld 27,7)
- aki mohó s nehezen talál mértéket (Zsolt 35,25; Péld 23,2)
- érzékenységre és sebezhetőségre a kedves beszéd ad gyógyulást (Péld 16,24)
- veszélynek van kitéve, de megmenekülhet (1Sám 28,9; Zsolt 124,7; Jer 4,10)
- megfélemlítve és fenyegetések közepette segítségre szorul (Péld 18,7)
- megkíván és sóvárog (1Móz 34,2k; 2Sám 3,2; 1Kir 11,37; Péld 21,10; Zsolt 24,4; Ézs 26,9; Hós 4,8), éhsége munkára, kielégítetlen vágya cselekvésre ösztönzi (5Móz 23,25; Péld 16,26)
- érzések és hangulatok számtalan árnyalata keríti hatalmába (Zsolt 6,3; 43,5): szorong (1Móz 42,21; Zsolt 31,8), gondterhelt (2Kir 4,27; Ézs 53,11), gyengének, bátortalannak (Jón 2,8), kimerültnek és védtelennek érzi magát (Jer 4,31), gyűlöl (2Sám 5,8), szeret (Én 1,7; 3,1k), gyászol és sír (Jer 13,17), örül és ujjong (Zsolt 35,9)
- nem birtokolható (3Móz 17,10), egyediségében számon tartott individuum (1Móz 12,13; 3Móz 19,8; 22,3; 4Móz 5,6; 9,13; Ezék 13,9)
- akinek kívánságai összességét és minden vágyódását Izráel egyetlen Istenének szeretetében kell befoglalnia (5Móz 6,5).

Mely testrészrel azonosítható a *nefes* szóval leírt emberi létezés és viselkedés?

- a táplálékfelvétel és a jóllakottság szerve (Préd 6,7; Ézs 5,14; Hab 2,5; Zsolt 107,5)
- az ízérezékelés helye (4Móz 21,5b)
- a lélegzés szerve (1Móz 35,18; 2Móz 23,12; 2Sám 16,14; 1Kir 17,21; Zsolt 69,2; Jer 15,9; Jón 2,6)
- a nyak, ahol az ember a legsebezhetőbb (Jer 4,10; vö. Lk 2,35)
- a tartós kapcsolat is a *nefesen* keresztül valósul meg (1Móz 44,30; 5Móz 21,14; 1Sám 18,1; Jer 34,16)
- a különböző kedélyállapotok és érzelmi rezdülések helye
- a szenvedő (Jób 19,2), s ezáltal az együttérző (Jób 30,25) ember központi szerve.

Nem kevesebbet jelent végül a *nefes*, mint az imádkozó életét, melynek kezdete a bölcsesség (Péld 7,23; 8,35), ellentéte a halál (Péld 8,35; Zsolt 30,4), amit meg kell őrizni (Zsolt 119,109), s ami Jahve szabadító hatalma alatt áll (1Sám 25,29; Zsolt 16,10). Isten színe előtt az ember saját nefesével, önmagával is párbeszédbe elegendhet (Bír 5,21; Zsolt 103).

Összegezve a fentieket: „Isten jótéteményeinek ismerete a bölcs embert szabaddá teszi arra, hogy eleven, érző, szükségletektől függő és kívánságokkal teli önmagát boldog ujjongásra fakassza,” és az éles hallásúvá lett ember a maga vegetatív énjét önmagának címzett felszólítással reményre és magasztalásra ösztönözzé (Zsolt 42,6.12; 43,5).⁴⁰⁸

Ezt teszi Deborah is (Bír 5). Az átélt történelmi események megrázó hatásán a ritmus által lesz úrrá, érzéseit megemelt hangjának szárnyaira ülteti. „Az események még lecsendesítetlen vihara közepette szól”, az éneklő nefes „oly súlyosan emelkedik és süllyed, mint a talpig felfegyverzett ember lába”. Deborah ön-felszólítását *Martin Buber* így fordítja: „Lépj elő lelkem, teljes erővel!” S mikor az ember magát ennyire az Úr tettei magasztalásának szolgálatába állította, a szándék és az üzenet megtalálja vagy megteremti a formai eszközt is: ez pedig az ismétlés, a refrén. Deborah énekének „minden refrénje tökéletes tisztaságú és egyértelmű összhangot alkot, hogy ezzel mutasson rá az ének indítékára és a megénekelt győzelem értelmére: ez pedig a kapcsolat Isten és Izráel népe között.”⁴⁰⁹

2.2. Az éneket az Úr adja az ember szájára

Kálvin írja: „A sok kiváló adomány között, mellyel Isten az emberi nemet felékesítette, egyedüláll az a kiváltság, hogy méltónak tartja megszentelni a maga számára az embernek száját és nyelvét.”⁴¹⁰ *Bernard Reymond* egyenesen erre alapozza homiletikáját.⁴¹¹ Az emberi hangot nevezi a prédikáció olyan matériájának, mint ami a keresztség esetében a víz, az úrvacsorában a kenyér és a bor. Mivel a hang nem választható külön az ember testétől ill. testrészeitől (rezonanciaüregek, koponya, csontok), így mondhatjuk: az igehirdető beszéde a testben megjelent ígét (Krisztust) *testbeszéd*⁴¹² (hang) útján is továbbadhatja. Közvetítheti, vagy akadályává válhat a Lélek sodrásának.

Antropológiájában *Wolff* kifejti: az embernek rendeltetése, hogy dicsérje Istent (Zsolt 8, melynek sorait a 2. és 10. v. antifonája foglalja keretbe), s ekkor Teremtőjével folytat párbeszédet.⁴¹³ A Zsoltárok könyve arról tanúskodik, hogy szerzői felismerték az ember teremtményi rendeltetését. Különösen is kiemelkedő példája ennek a 145. zsoltár: Isten teremtményei olyan nyelvet beszélnek, amely az embert himnuszokra fakasztja: „a dicséretben ezáltal a torzószerű ismeretek egységgé és egészszé válnak az addig még fel nem derített titkokkal együtt”; és a 148. zsoltár: mely megmutatja, hogyan kapcsolódnak egybe a teremtmények az égitestektől egészen a férgekig, királyoktól egészen a gyermekekig, hogy „ebben a dicsőítésben az ember megtalálja valódi, emberhez méltó rendeltetését az evilági életre, az embertárs szeretetére és az emberen kívüli világ feletti uralomra. Enélkül az ember önmaga bálványaként zsarnokká válik, vagy elnémulva, beszédre képtelenül elveszíti szabadságát.”⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Wolff, Hans Walter: Az Ószövetség antropológiája Budapest 2002. 26-45.

⁴⁰⁹ Buber im: 20k.

⁴¹⁰ Inst. IV.1,5.

⁴¹¹ Reymond, Bernard: De vive voix. Oraliture et prédication - Genf 1998.

⁴¹² Thomas Kabel a „hit testbeszédben megjelenő lenyomatáról” beszél. In: Handbuch liturgischer Präsenz. Zur praktischen Inszenierung des Gottesdienstes Bd. I Gütersloh 2002.

⁴¹³ Wolff im: 276.

⁴¹⁴ Wolff im: 277.

2.3. Az énekelt ige „történik” az emberrel

Szűcs Ferenc joggal figyelmeztet, hogy a *'predicatio verbi Dei est verbum Dei'* hangoztatása közben fennáll a veszélye annak, hogy vagy a verbalizmus, vagy a spiritualizálás csapdájába esünk. Ezért amikor az istentisztelet teológiájának leglényegibb és a cím szempontjából legfontosabb kijelentéseire szorítkozunk, akkor a legrégebbi szentírási gyökereket kell megragadnunk. „A Debar Jahve” kifejezés a legösszefoglalóbb terminológia Isten kijelentésére nézve. A prófétai beszédben gyakori, hogy ez az ige az emberhez „jön”, vele „történik”. Az Ószövetségnek ez a dinamikus kijelentés-felfogása arra figyelmeztet, hogy az igének ne csupán egy mai értelemben vett kommunikatív jelentést tulajdonítsunk, Isten nem csupán „beszélget az emberrel amikor szól, hanem lényegi változást hoz létre általa. Nem az a legfontosabb következménye, hogy az ember megérti, fölfogja, hanem az, hogy egy teremtető beavatkozásnak a részese. Világosan szemlélteti ezt a teremtetés elbeszélése. ... Ezt a hatástörténetet érzékelteti az Ézs 55,10k is ... Így megértjük azt is, hogy az Ószövetség miért tulajdonítja Isten igéjének a nem verbális közléseket is (Zsolt 147,15.18.19).”⁴¹⁵

Az énekelt ige történés jellege hittapasztalatként jut érvényre az éneklő emberben, s abban a hallgatóban, aki számára üzenetté válik, pre-dicatiová, evangéliummá. Általa a Teremtő újjáteremt, megelevenít, engedelmessé tesz, felismerteti akaratát, megerősít, felhatalmaz, elküld, szolgálatba állít, az Ő Országá munkásként foglalkoztat.

3. Az éneklés mint válasz Isten szépségére

Az Isten szeretetének Krisztusban felragyogó sugárzása valami újat hoz létre az emberben. „A hit felismeri Isten szépségét és válaszol e szépségre.” – írja R. Bohren⁴¹⁶. E nélkül az ihletettség nélkül nem is tudná az ember megszentelni Isten nevét. A szépség visszatükröződésében, a rá adott válaszban is a szépség jut szóhoz⁴¹⁷. Ahol Isten megmutatja a maga szépségét, ott az embert költői szárnyalásra és énekekre készíteti. Aki újjászületett, Isten magasztalására született. Maga az élet válik a szeretet művészetévé (Mk 12,30). A művészetek a szeretet mibenlétét tárják fel. A megtérésben és az újjászületésben ugyanazzal a szeretettel szeretünk, amellyel minket szeretnek, s nem csupán felebarátunkat, hanem önmagunkat és minden létező dolgot is.

„A Lélek jelenlétében a művészet a megszentelődést szolgálja,⁴¹⁸ s a megszentelődés művészetként fejezi ki önmagát. A művészet a vasárnapi lét része, és ennyiben, bármennyire profánnak értelmezze is önmagát, a megszentelődését.” A megszentelődés Isten műve, a művészet az emberé, de egymásba fonódnak, és végső soron mindkettő a Szentlélek műve. (Kálvin is így vélekedett.) – S mindeme érvelés azért állt előttünk, hogy világossá váljék: „a keresztyén ember művészetellenessége életminőségének romlását vonja maga után. Alighanem megszűnik részt venni Isten örömeiben és fájdalmaiban, amelynek visszhangja és tükröződése a művészet. ...Az ujjongást és siralmat nélkülöző életnek nincs minősége. Éppen legértékesebb jellegétől, a vasárnapiságtól fosztatik meg, s így az ember feladja újjászületésének, a Lélek jelenlétének lehetőségét...” Hogy Isten igéje és parancsolata szükségszerűen megköveteli a művészetet, az oly bizonyos, mint hogy az új ég és új föld reménységében élünk.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Török-Kocsis-Szűcs: Dogmatikai prolegomena, Kiadta a Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala Budapest 2000. 261.

⁴¹⁶ Bohren, Rudolf: Fasten und feiern. Meditationen über Kunst und Askese, Neukirchener Verlag, 1973. magyarul: Böjt és ünnep. Méditációk művészetéről és aszkézisről – Budapest 1998. 27k.

⁴¹⁷ A szép sohasem független Istentől. A magasztalás oka: Isten tettei, teremtetői műve, ajándékai és megjelenései.

⁴¹⁸ Bohren i.m. 46kk.

⁴¹⁹ Bohren i.m. 51.

Aki prédikál, azon kell fáradozzon, hogy műalkotást hozzon létre, vagyis: amely formailag befogadásra indít, tartalmilag kíváncsivá tesz.⁴²⁰ S nem lehetünk kevésbé igényesek az istentiszteleti ének és imádság terén sem: „Az egyszólamú ének nemes tisztasága, áttetszősége, amely mentes minden zenei élvezkedéstől, attól a zavaró, homályos törekvéstől, hogy a zene a szövegtől független, önálló jogot kapjon, az egyszólamú ének egyszerűsége és józansága, emberiessége és melegsége – ez a földi gyülekezet énekének lényege. Túlművelt fülünknek persze időre és türelmes gyakorlásra van szüksége ahhoz, hogy ez a zene igazán föltáruuljon előtte.”⁴²¹

”A szépség láttán a léleknek szárnyai nőnek – mondta Platón. A liturgiához társult szakrális szépség soha nem független, mint egy művészi alkotás, hanem mint kifejezés-kifejeződés alárendelt feladata van azzal szemben, amit kifejez... A liturgia szakrális légköre és a szépség nem csupán értékes és önmagában érvényes, hanem fontos a hívek lelki életének kiteljesedése miatt is ...A szellemtelen, unalmas imádságok, énekek eltorzítják a hívek vallásos magatartását, amikor a vallásos érzéstől erősen eltávolodott gondolatokra, fogalmakra alapoznak, és olyan légkört teremtenek, amelyben Krisztus arca eltorzultan és elhomályosultan jelenik meg... A jámborság bizonyos formái vitathatatlanul avittá váltak; ám a könnyűzene a liturgia szakrális légkörétől nem csupán idegen, hanem azzal egyenesen ellentétes. Sokkal több, mint egyszerű torzítás, a híveket kifejezetten világi hangulatba ringatja, és az, amit bennük fölébreszt, süketé teszi őket a Krisztustól jövő szolítás meghallására” – állapítja meg egy római katolikus szerző.⁴²²

4. Az éneklés mint ajándék

A Teremtő szereti teremtményeit, s szeretetének sokféle jelét adja. *Ajándékai emlékeztetnek arra a kezdeti kapcsolatra, amellyel az ember alkotójához kötődött.* Tekintettel arra, hogy az ének és zene a legkorábbi időkben a napi munka egyik segítő eszköze volt,⁴²³ az éneklő, táncoló, muzsikáló ember teremtményi engedelmességgel a rábízott világ őrzésében és művelésében tevékenykedik. Nem csupán arra képes, hogy meghallja Teremtője szavát, de válaszolni is; szeretetet fogad el és szeretni képes, mint teremtmény alkotni tud; aktív és passzív lehet egyidejűleg, valahányszor énekel, embersége máskor nem használt regisztereit (*conditio humana*) hatja át a Lélek fuvallata.

- *Liturgikus vagy diakóniai közösség tagjaként* az ember láthatólag ennek az eredeti szeretetkapcsolatnak a szabályai szerint tevékenykedik.
- A gyülekezet tagja – amikor részt vesz az istentiszteleti eseményben – *értékesnek érzi magát*, mert nemcsak a Teremtőjéhez fűződő, hanem az egyént és gyülekezetet összekötő dinamikus kapcsolatok erőterében mozog.
- Az egyén a közösség tagjaként *a közösséghez fűződő kapcsolatáról is tapasztalatokat szerez* az istentisztelet verbális és nonverbális lehetőségei útján.
- *Különbség lesz aktív és passzív résztvevő között.* A jelenlevők indíttatást fognak érezni arra, hogy e kettő valamelyikébe besorolják magukat.
- *Az istentiszteleten való aktivitás, „feladat” változást, változatosságot hoz az egyén és a közösségek életébe* azáltal, hogy figyelmet kíván meg, és valami olyat vár el, amit maguktól nem tennének, amire vonatkozó igényük nem biztos, hogy tudatosulna.

⁴²⁰ Meyer-Blank, Michael: Amt und Person. Zwei Kategorien des Studiums Praktischer Theologie. In: Wege zum Menschen 49. Jg. 1996/1. 2-16.

⁴²¹ Bonhoeffer, D.: Szentek közössége 49.

⁴²² Hildebrand, Dietrich von: The Trojan Horse in the City of God. Chicago 1967. XXVI. fejezet, magyarul: Magyar Egyházzene II (1994/95) 3-8.

⁴²³ Josuttis, Manfred: Der Weg in das Leben. Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage. München 1991. 175.

- *Azt nyújtja az éneklés, amire az embernek elemi szüksége van:* erőt ad, felszabadít; érzelmi szükségletekre (pl. védettség, elfogadottság, az értelmes élet igénye,) reagál; tanít; a közös ének a személyes lelki és szellemi fejlődés alkalma; újszerűsége felüdülést, megszokottsága biztonságérzetet ad.

5. Az énekek átadása mint érték

Érték az ember számára az, amit meg tud valósítani, illetve amely szerint cselekszik. A református gyülekezeti énekek szakszerű és célirányos tanításának – átadásának és átvételének – fontossága azok számára nyilvánvaló, akik tisztában vannak az átadandó érték esztétikai-eszmei és lelki-praktikus jelentőségével. Ezért a hozzá való viszonyulásuk nem esetleges, kényszerű, hanem tudatosan átgondolt és belülről motivált lesz. Felelősséggel bánnak vele, megőrzik, és kamatoztatják a benne rejlő lehetőségeket, igyekeznek mind többek számára hozzáférhetővé tenni azokat.

Akik egy általuk értéknek tartott dolog, cél, eszme iránt elkötelezettek, elkötelezettségük érvényre juttatása érdekében és közepette számolnak a tájékozatlanság és az előítéletek visszahúzó hatásával, és felvállalják az értékes–értéktelen feszültségéből, valamint az érdekek ütközéséből adódó nehézségeket. A már meglevő szellemi értékek mellé erkölcsi értékeket társítanak tudatosan értékorientált cselekvésük által, amely – hatékonyságának ismeretében – mások számára követendő és követhető példává válik.

Sokévszázados énekeink esetében is lezajlott az objektív értékek relativizálódásának folyamata. Adottak ugyan, ám az érintett közösségek legtöbbször már nem válik sajátjává. Sőt az az állítás kap hangot, amely szerint: az istentisztelet történetileg változékony, járulékos elemeivel (*adiaforon*) van dolgunk. Az így vélekedők az énekeknek az egyéni kegyesség és a közösségi lelki egészség fenntartásában betölthető jelentőségének elvesztését hangtalanul jóváhagyják.

Témánk értékelméleti megközelítése folytán a következő kérdések fogalmazhatók meg.

- Milyen reformok szolgálnák az egyház gyakorlatában a gyülekezeti énekek mint értékek objektivitásának védelmét?
- Mennyire mobilizálható az értékkövető ember?
- Mi hozza létre benne azt a változást, mely által nyitottá válik új, addig ismeretlen értékek felé (esetünkben az objektív értékekhez való tudatos viszonyulásra és azt szubjektív értékként elfogadásra)?

Az énekelt szövegekben különböző *gyakorlati erények*⁴²⁴ jelennek meg: Isten iránti engedelmesség, szelidség, alázat, kitartás, türelem, könnyörületesség, áldozatkészség, önzetlenség, hitelesség, lemondás a bosszúról, a veszteség elfogadása, örvendezés apró örömek felett, szolidaritás, az újrakezdés bátorsága, hosszú távon gondolkodás, taníthatóság,

- melyek az ember élethez, önmagához, embertársához, Istenhez fűződő viszonyát meghatározzák, befolyásolják, tartalmassá és működőképpé teszik;
- amelyek gazdag érzelemvilág kialakulását és fennmaradását segítik;
- amelyeket kipróbálva, alkalmazva az egyes ember jobban meg tudja határozni, hogy neki mi a jó, a szükséges, nélkülözhetetlen;
- amelyek a megélés által tudatosodnak, és tudatosabbá teszik az értékorientált keresztyén életformát.

Ha a létezés örömtelibb, az ember értékesebbnek érzi magát. Az *értékek nyomán nyert értékesség mindig a létezésben válik konkréttá.* Cél tehát az élet azon rendjét létrehozni, ahol

⁴²⁴ Scheler által meghonosított kifejezés az értékelméletben. Ld. Scheler, Max: Az ember helye a kozmoszban, Osiris, Budapest 1995, uő: A formalizmus az etikában és a materiális étika (ford. Berényi Gábor) Budapest Gondolat 1979.

mindennek és mindenkinek van jelentősége. Hiszen ha maga az emberi élet értékhordozó, akkor annak összefüggés-rendszerére nézve válhat valami az egyén számára értékessé. Az *ének és az éneklés ilyenformán eszköz a saját értékesség megéléséhez, mint eszközi érték biztosítja követője számára a további folyamatos fejlődést. Az a gyülekezeti közeg, amely ebben az életkorhoz sem kötött fejlődési folyamatban szerepet játszik, mint értékfejlémény van jelen, teret és módot kínálva a keresztyén ember sorsának és életének értelmezéséhez; az Isten emberei által megélt és a gyülekezet tagjai által megénekelte értékek stabilizálásához, objektiválásához.*

Valódi összefüggések megteremtésekor értékek jönnek létre. Isten mindenkor megszólaló üzenetének, prófétikus mondanivalójának aktuális alkalmazása révén születtek évszázados énekeink, évezredes zsoltáraink; értékes énekanyag ma is ezen az úton-módon jön létre. Szó sincs tehát arról, hogy csupán azért volnának értékesek, mert régiek. Időtállóságuk csak alátámasztja, igazolja, hogy valódi élet-összefüggések katartikus átélésekor jöttek létre, amelyek a mindenkori újraéneklő számára újra-átélhetővé és ezzel érthetőbbé teszik önmaga egzisztenciális gyökereit és koordinátáit. Tehát *a létezés törvényszerűségeit ismeri fel bennük és általuk az éneklő ember.* Magát belehelyezve, érzelmileg magát azoknak átengedve nyugszik meg, érzi magát biztonságban, töltkezik fel energiával, hittel, életörömmel. Ebből következik az is, amivel még kevésbé szoktunk számolni, hogy ti. a hamis tartalmat hordozó, az ember által létrehozott struktúrákat felerősítő, az életproblémák rövidre zárt megoldásait kínáló szövegek és silány dallamok lelkiileg ártalmasak és veszélyesek. Bizonytalan fundamentumhoz próbálják kötni a tétova érzékeket, kereső gondolatokat.

Ha az ember a létezés törvényszerűségeit a maga szempontjából kezdi rendezni, az mindig káros. És ez nemcsak a környezet-szennyezésre, a természettudomány önkényes alkalmazására vagy valláspótlékok előállítására nézve igaz, hanem az Istenhez tartozó ember szellemi-lelki adottságaival történő gazdálkodás, itt konkrétan az egyházzene terén is.

Ismert, hogy az értékek érvényre jutásának egyik legnagyobb ellenfele a haszonelvűség, a pillanatnyi érdekek szem előtt tartása a hosszabb távú gondolkodás, nagyobb összefüggések figyelembe vétele helyett. A haszonelvű döntés pedig következményekkel jár, egy már kontrollálhatatlan folyamatot indít a el pénzben ki nem fejezhető értékek esetében: ízléstorzulás, igény szint csökkenése, elvárások megszűnése, lelki élmények nélkülözhetősége.

Az értékek megvalósulásához az *értékszemlélet interiorizálódása* szükséges minden új nemzedék és egyén esetében. Ez feltételezi a képviselt érték, az átadásra érdemesnek ítélt énekkincs felfedeztetését, megízleltetését, megszerettetését, befogadtatását a hitben nevelés és a katekézis alkalmával; az életkorból adódó fogékonyság, vagy felnőttek esetében egy nehezen megküzdhető élethelyzet okozta lelkiileg érzékeny időszakban.

Így jutottunk el az *értékátadás* fogalmához. Az értékátadás három társadalmi szinten valósulhat meg: [1.] családi-közösségi szinten, [2.] tradíció által és [3.] írott formában (jog, irodalom, művészetek). A történelem folyamán változik, hogy a közvetítést ki végzi. A *szabályozott értékátadás* az egyházi énekek esetében nemzedékeken át képes volt működni, de a történelmi korok változása e téren is beavatkozik a folyamatba. Amikor ezzel számolunk, az *értékátadás távlata* felől kezdünk el gondolkodni. A tapasztalatra építve józanon meglátjuk, hogy *csak teljes meggyőződésből, valamint sok és aprólékos munkával adhatjuk át hiteles módon azokat a kincseket, amiket mi is másoktól nyertünk*; bibliai zsoltárszövegeket, lendületes francia dallamokat, zsidó és óegyházi deklamációs és éneklési módokat, a reformáció évszázadának szenvedéseiben fogant zsoltárparafrázisokat, a magyar nép lelkéből származó képeket és hangsorokat. Ez az erőráfordítás megtermi gyümölcseit. Nem pillanatnyi lelkesedést idéz elő a befogadóban, hanem mentális egyensúlyt, maradandó változást, a személyiség érlelődését eredményezi és fogékonyságot hasonló élményekre.

IV. Az éneklés mint az emberként létezés feltétele

1. A zene mint harmónikus környezet

*Már az anyaméhben találkozunk az ember a zene minden összetevőjével: ritmus, metrum, hangerő, dinamika, dallam és forma: mindez eljut hozzá az anya szívverése (ami egy magzati élet alatt kb. 26-28 milliószor hallható), belső életfolyamatainak zaja, beszéde, éneklése s a külvilágra reagálása által.*⁴²⁵

A megszületés utáni és a verbalitás előtti mintegy két esztendőben elsősorban zenei csatornákon át folyik a hallható kommunikáció az anya és a gyermek, az apa és a gyermek, valamint a gyermek és a többi ember között: az öröm, meglepetés, harag, szenvedés, félelem és kín primér érzelmi kifejeződése hangilag történik, és hang útján érzékelik rá a válasz. Még mielőtt megértenénk édesanyánk szavát, azelőtt színes és gazdag zenei nevelést kapunk. Ez mint aranytartalék halmozódik fel és épül be az emlékezetbe, hogy gazdag erőforrása legyen életkorunként, életciklusunként megújulásra szoruló megnyilvánulásainknak, emberi kapcsolatainknak, magunkhoz és Istenhez forduló önmagunknak.

Winnicott⁴²⁶ vezette be az *átmeneti tárgyak és átmeneti jelenségek* fogalmát a gyermeklélektanban ill. -pszichoterápiában: ezek nem részei a csecsemő testének, de a csecsemő még nem is fogadta el úgy őket, mint a külső valósághoz tartozó dolgokat. Ilyenek az első macik, babák, kendők, és ebbe a zónába sorolható a csecsemő gügyögése, vagy az a mód, ahogyan az elaludni készülő nagyobb gyermek végigmegy dal- és dűnnyögés-repertoárján. Az *átmeneti tárgy vagy jelenség a gyermeknek a hiányzó anyát pótolja, helyettesíti*. Később is fontos, amikor *szimbolizálja a hiányzó kapcsolatot vagy személyt*.⁴²⁷

Winnicott felvetése az, hogy az emberi lény életének a belső és külső realitás mellett van egy harmadik része, mégpedig az *élménymegélés köztes területe*, amelyhez a belső realitás éppúgy hozzájárul, mint a külvilág. Valószínűnek tartja, hogy a fantáziálás vagy a gondolkodás ezekhez az – átmeneti tárgyakkal illetve jelenségekkel átélt – funkcionális élményekhez kötődik: „vagy a takaró, vagy a dallamocska ...használata a csecsemő számára létfontosságúvá válik az elalvás idején, és védekezés a szorongás, különösen a depresszív típusú szorongás ellen.”⁴²⁸ Az átmeneti tárgyak később úgy veszítenek jelentőségükből, hogy diffúzzá válnak, szétterjednek az egész kulturális mezőben – művészi kreativitás és műélvezet, vallásos érzés és kényszeres rituálék, gyengéd érzelmek eredete illetve elvesztése, drogfüggés – és *gyökerévé válnak a szimbolizmus egyéni fejlődési folyamatának*. A köztes tér jelentősége szintén fennmarad a további élet folyamán abban az intenzív élményben, amely része a vallásnak, művészeteknek, imaginatív életnek, valamint a kreatív tudományos munkának. A tárgy és jelenség tehát attól átmeneti, hogy képviseli a felnövekvő gyermek átmenetét az anyával való összeolvadás állapotából abba az állapotba, melyben a kívülállókhoz viszonyul. A tárgy a baba és az anya egységének szimbóluma.

Bagdy Emőke a zene „átmeneti tárgy”-jellegére hívja fel figyelmünket. „A zene a külső és belső valóságot, az objektív történéseket és szubjektív tapasztalatokat köti össze.”⁴²⁹ Merlo⁴³⁰ megállapítása szerint a ritmus által integrálja és harmonizálja a zene a kaotikus külső és belső eseményeket, miközben az ember egy saját belső rend élményét éli át. A

⁴²⁵ A gazdag szakirodalomból ld. pl. Hans-Helmut Decker-Voigt: *Mit Musik ins Leben*. Ariston Verlag 1999.

⁴²⁶ Az eredeti elmélet megjelent: *International Journal of Psycho-Analysis* 34. kötet 2. rész 1953, valamint D.W. Winnicott: *Collected Papers: Through Pediatrics to Psycho-Analysis* 1958a. London: Tavistock Publications.

⁴²⁷ Ld. bővebben: Winnicott, D.W.: *Játszás és valóság*, Animula Budapest 1999, ford. Bíró Sándor és Széchezy Orsolya 1-25.

⁴²⁸ *Játszás és valóság*. 4.

⁴²⁹ Bagdy Emőke: *Úton a zene és az ember lelke felé...* In: *Zeneterápia. Szöveggyűjtemény*. Pécs 2005. 174.

⁴³⁰ Idézi Fekete és Tényi, in: *Zeneterápia és pszichiátria*. Budapest 1993.

méhen belüli biológiai *ritmusok* és a kívül tapasztalt-tanult szociális *rítusok* egyaránt folytonosságot nyernek a zene ritmusában s rituális miliójében. – Mint *Bagdy Emőke* ehhez kapcsolódóan rámutat – a biológiai gyökerű *ritmusok* (szívdobogás, légzés, szopás, hintázás, koitusz, szülési fájdalom stb.) az emberi környezetben ismétlődő társas történeteket, *rítusokat* *aktiválnak*. Sőt, amikor két ember szorosan együttműködik, egymásra hangolódik, akkor az agyi elektromos hullámok azonosak, testtartás, mozgás is hasonló, sőt a légzésük is beáll azonos ritmusra.⁴³¹

Fontos, hogy a zene által létrejövő belső rend (intraperszonális) élményét társas (interperszonális) kapcsolatban (zeneterapeuta – kliens, kórusvezető – kórustag, dirigens – muzsikos, gyülekezeti tag – gyülekezeti tag, gyermekét ringató anya – gyermek) tapasztalja meg az ember, s majd ezzel a harmónikusabb énjével fordul embertársa felé – megszokott kapcsolataiban és váratlan helyzetekben egyaránt.

2. A zenei rögtönzés mint gyógyír

A spontán elemek jelenlétére éppen annyira szükségünk van, mint életünk állandó részeire.⁴³² *Az előre-nem-látható, az im-pro-visation által azt gyakoroljuk, miként bánjunk azzal, ami újszerű számunkra.* Lehet újszerű a hiány: valakinek valaminek az elvesztése, ami fontos volt számunkra; egy képesség, egy helyzet, egy másik ember. S lehet meglepően új valami, ami egyszercsak van: megbízatás, feladat, teher vagy halálos betegség.

Az élethelyzetek felidézésébe bevont zene lehetővé teszi, hogy a változást ne passzívan élje meg az ember, hanem aktív legyen: „csináljon valamit” azzal, ami kívülről érkezett. Eszköz legyen a kezében, torkában, szívében, ami eleve kizárja, hogy a tehetetlenség és kiszolgáltatottság legyen úrrá az emberen; hogy lemondjon magáról, a múlttól, a jelenről vagy a jövőről.

A zenei improvizációnak ilyenformán bármi témájává lehet: a félelem valamitől, a remény, a betegség, a gyógyulás, a visszatérés egy korábbi egészen más élethelyzetbe és a beleélés egy lehetséges jövőbeli szituációba... Az elképzelt (vizualizált) élethelyzet és a konkrét időbeli cselekvő jelenlét együttese olyan fokú tudatosság aktuális megélését teszi lehetővé, amelyet követően banálisnak tűnik már kilátástalanságról beszélni.

A spontán zenei megnyilvánulás elindul a pillanatnyitól, s úgy amint vagyunk visz el valahová: formát, alakot, tempót és dinamikát, hangszínt és magasságot ad valaminek, amivel ésszerűen nincs mit kezdeni, nem lehet mit kezdeni. *Elővételez egy jövődőt, ami a jelenben segít létezni.*

3. A gyógyító éneklés

Miközben énekelünk, egy energiapotenciál áll rendelkezésünkre, amely elősegítheti, hogy a beteg a maga gyógyításában közreműködjön, s legyőzze betegségét. *Karl Adamek*⁴³³ bizonyította, hogy *az éneklés a szervezet önmagát erősítő és regeneráló folyamatát erősíti fel.*

Hangunk személyiségünk legközvetlenebb kifejező eszköze. Felcserélhetetlenül egyéni. Azt is elárulja, hogy pillanatnyilag milyen hangulatban vagyunk. A másik hangjából pedig ki lehet hallani hogy ő maga hiszi-e amit mond, hogy kapcsolatot keres vagy éppen kerüli azt. Szándékait és önmagához való viszonyát is kifejezi.

⁴³¹ Con-spiratio = együtt légzés, összehangolódás, összeszövetkezés; ld. Bagdy E.: Úton a zene és ...: 178.

⁴³² A dolgozat írója e kifejtésben összegzi korábbi zeneterápiás továbbképzések (1998. Debrecen) és újabb (2005. június 5-10. Avegno/Svájc) sajátélményű kurzusok alkalmával szerzett tapasztalatait.

⁴³³ Adamek, Karl: Singen als Lebenshilfe. Zu Empirie und Theorie der Alltagsbewältigung. Plädoyer für eine „erneuerte Kultur des Singens”, Waxmann Verlag Münster 2003.

Egyes hangok frekvenciájának elemzése kimutatta, hogy az ember teljesen egyéni jellegzetességekkel rendelkezik, továbbá, hogy az egymással beszélgetők törekszenek hangfrekvencia-mintáikat egymáshoz hangolni. Felfedezték, hogy a személyiség továbbfejlődése a hangjában megjelenő felhangok egyre változatosabb megjelenésében is megmutatkozik, leképeződik. Már régóta ismert, hogy a depresszió fakó hanghoz vezet kevés felhanggal. Általánosan igaz, hogy az ember testi-lelki állapotváltozásai kihatnak a hangjára és hallására, ám a hallás és hang útján a közérzet, egészségi állapot is befolyásolható.

Miben különbözik az éneklés a beszélt „nyelv”-től? *Közvetlenebb a kapcsolat az érzések, a pillanatnyi lelkiállapot és a megszólaló énekhang között*, míg a szavak elgondolkodást kívánnak meg, a bennünk levőnek nyelvi szimbólumokba öntését. Az ember ősrégi tapasztalata, hogy az éneklés erőt közvetít. Felerősíti az életenergiákat. A sötétbe lépő gyermek, a magányos erdei úton ballagó felnőtt énekelni kezd, hogy elűzze félelmét, hogy bátrabbnak érezze magát. Akik túléltek a koncentrációs tábor, beszámoltak⁴³⁴ arról, hogyan énekeltek, hogy a leírhatatlan testi és lelki kínokat képesek legyenek elviselni.

Miért esik ma nehezünkre az éneklés – éppen a hangrögzítés korának eddigi csúcán? Mert nagyon nehezen tudunk egyáltalán hozzáférni az érzéseinkhez. *Aki énekel, érzéseivel teremt kapcsolatot, saját hangját, saját magát füleli, önmagába hallgatózik*, - s gyakran éppen ezt igyekszünk elkerülni. Ehhez társulnak aztán egyéb negatív tapasztalataink az éneklésről, pl. az iskoláskorból. A kora-gyermekkori tapasztalatok az édesanyával ill. más fontos személlyel igen jelentékenyen kihatnak arra, ahogyan a gyermek bánik majd ezzel a képességével; hogy további életében az éneklésből nyerhető erőt spontán használni tudja-e.

Az amerikai pszichológus, Jaynes⁴³⁵ vizsgálatai nyilvánvalóvá teszik, hogy a bölcsődalok⁴³⁶ milyen fontos szerepet töltenek be a gyermek személyiségfejlődésében. Jaynes véleménye szerint befolyásolják a későbbi felnőtt kreativitásának mértékét. *Az éneklés elősegíti az egészség fennmaradásához nélkülözhetetlen integrációt a jobb és a bal agyfélteke működése között*, ill. az intuición és a logikus gondolkodás között.

Honnan eredeztethető az éneklés ereje? A pszichológusok megfigyelései szerint, amikor a kisgyermek kiált vagy hangosan sír, primér tapasztalatot szerez saját hangjára vonatkozóan. Sír, ha valamire szüksége van, például éhes. Úgy tűnik tehát számára, hogy *a kommunikáció – mintegy a síró-kiáltó éneklés – által az életkörülmények megváltoztathatók*. A saját szükségletekre kapott kielégítő válasz nyomán pedig növekszik a gyermekben az élet és a világ iránti ösbizalom. Később a gögicselésből, kiáltásból, sírásból éneklés lesz a reflexió és önreflexió tudatosság növekedésével.

E reflexiók – tehát a világot és önmagát megfigyelő – képesség előfeltétele annak, hogy kreatív módon tudjon bánni a saját hangjával, hogy éneklésének intenzitásában, *dallam és ritmus formájában a személyiség saját magát tudja visszatükrözni*. Mindemellett az éneklés a testbeszéd jellemzőit is magán viseli. Árulkodik az éneklő személy intenzív-dinamikus jellegéről, visszatükröződnek benne érzelmei, pillanatnyi tartása, hangulata, sőt még testi, egészségi állapota is.

Az éneklés az énerő növelésének genetikailag adott formája. Az éneklés: önrezonancia. Az éneklőnek összetett hatású saját rezonanciája, *rezonálás önmagára, önmagával*. Ha éneklünk, belemerülünk önmagunkba és láthatólag nagyon figyelmesek vagyunk. Ekkor a bal

⁴³⁴ Egy példa Viktor E. Frankl vallomása in. uő: *Trotzdem Ja zum Leben sagen. Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager*, dtv München 1990. 70.

⁴³⁵ Jaynes, Julian: *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*, Houghton Mufflin Company, Boston 1976.

⁴³⁶ A bölcsődék korában talán nem időszerű már bölcsődalokról, és az általuk elérhető célokról beszélni. Kétségtelen, hogy a 21. század édesanyáinak nagy részét kismamaként lehet/kell megtanítani azokra a dallamokra és mozgásokra (ringatás, höcögtetés), amelyeket a bölcsődei dajka annak idején nekik sem adott át. Lehet tehát helye a református gyülekezeti élet palettáján a „zenekuckó”-nak és zeneóvodának is, miként az történik a Debrecen-Füredi úti református közösség otthonában.

agyfélteke lenyugszik. Egyszerre nem lehet énekelni ÉS valamin elgondolkodni. Állandó belső dialógusaink, rossz lelkiismeretünk, véghez nem vitt szándékaink, sérelmeink, reményeink és vágyaink – mindez az éneklés pillanataira lecsillapszik. És csökken a veszélye, hogy tépelődéseink felőrölnek, megkeményítenek, vagy végső kétségbeesésbe sodornak. A múlt, a tapasztalatok és a megszokások kínjai szűnnek. – Énekelünk, odahallgatunk önmagunkra, „csupa fül” vagyunk. Testnek és léleknek a jelenben van dolga; azon időben, amelyben dönteni, cselekedni, fejlődni tudunk.

Éneklés közben gyakran tolnak a tudatunkba belső képek, amelyek figyelmünket téves beállítottságainkra és hibás cselekedeteinkre irányíthatják. Intuitív tapasztalataink, érzéseink megpezsdülnek, mintegy játéktérhez jutnak. A gondolkodás, érzések és cselekvés egyenrangú összjátéka jön létre, erősítve a testi-lelki egyensúlyt.

Természetesen az éneklés azért is egészséges, mert a lélegzést szabályozza. Rövid, mély belégzést és lassú, tudatos kilégzést kíván meg. A modern, stresszhatásoktól szenvedő ember gyakorta gyorsan és felszínesen lélegzik. Az éneklés tehát a légzőműködés erősítésének terápiájaként is felfogható. Mint korábban világossá vált, döntő jelentősége van az egyéni felhangsprektrumnak, amely minden ember hangjának felcserélhetetlen hangszínt ad. Ez a személyiség anatómiai-fiziológiai jegyei közé tartozik. Bizonyos hangulatok hatása alatt viszont késztetést érzünk, hogy más emberektől akaratlanul átvegyünk az ő állapotuknak megfelelő neuro-muszkuláris folyamatokat vagy légzéstepőt.⁴³⁷

Milyen előnyt jelent a zeneterápiában a saját hanggal dolgozni⁴³⁸ szemben a hangszeres játékkal? Egyrészt a hangszalagok izolált erő kifejtésekor nincs szó a hangszer eszközmivoltával együttjáró védettségről-védekezésről; mind a terapeuta mind a páciens a *lélegzés, a hang csengése és szívdobogás által közvetlenül kiszolgáltatja magát* annak, ami messze túl van a tudatos kontroll vagy szándékos fokozás határán, szemben pl. azzal, amikor egy dobot szólaltat meg.

A zeneterápiás gyakorlatban a hangszeres játék után és során kerül sor a hanggal történő munkára – mintegy annak továbbfejlesztéseként – s úgy kezelik, mint egy nagyon érzékeny és új területet. Az első dúdolt vagy énekelt hangok nagyon bátortalanok, tapogatózóak, bizonytalanok. Ezért a terapeuta támogató, bátorító együttműködését kívánják meg. Ők számolnak be arról, hogy az emberi hang segítségével igen gyakran olyan konfliktusok válnak hallhatóvá és érzékelhetővé, amelyek korábban nem voltak tudatosak. Ennek oka az, hogy *a hang különösen szoros összefüggésben van testi mozgásokkal, az izomtónussal*, s ezen összefüggések e munka hatására láthatóvá is válnak. Mindemellett gyakran nyílik lehetőség arra, hogy a hang útján félelmeket építsünk le, gátlásokat győzzünk le, túllépjünk a testi határokon és belső barrikádokon; erőket mozgósítsunk, felébresszük az alkotókészséget s magunkat újonnan megéljük.

További különbség a hangszeres játékhoz képest, hogy a hangszerek felhívó karaktere bőségebb. A hangszerek érzékszervi és akusztikus ingereket keltenek, az anyag fölötti érzéki tapasztalatokat, uralmat növelik. A hang nem rendelkezik ilyen sajátossággal. A hang számára legföljebb a tágas tér, egy jó rezonanciával rendelkező nagy helyiség hathat ösztönzőleg. Ott az ember késztetést érezhet, hogy kipróbálja saját hangját.

Az emberi hang igen nagy hangterjedelemmel bír a legtöbb hangszerhez képest, kivéve a vonósokat és a fuvolákat. Bármely hangszernél alkalmasabb a modulálásra, a

⁴³⁷ Egy fátyolos hang pl. köhögési ingert vált ki a hallgatójából. A hang ill. a hangképző szervek és az érzelmek összekapcsolódása szemléltethető továbbá a gégefő rekeszizomhoz kötődő - közvetlen reflexeken alapuló és így a légzőizmok központjával is fennálló - kapcsolatával. Az alsóállkapocs a medencetáji izmokkal működik együtt, amikor megterhelő vagy szorongással teli érzéseket kell feldolgozni: az ember összeszorítja a fogait vagy az ajkait préseli egymásra, visszatartja a lélegzetét, spontán ah! vagy Ó! vagy jaj! felkiáltásban, sóhajban tör ki. Más alkalommal nyelünk, ha valami kellemetlen a számunkra.

⁴³⁸ Deest, Hinrich van: Heilen mit Musik. Musiktherapie in der Praxis, dtv 1997. 115-121.

hangnemváltásokra. Egész kicsiny hangközmozgásokra is képes, amit csecsemők, s főként más zenei kultúrákban élő emberek szoktak megszólaltatni; ezekkel az éneklő szabadon bánhat. Ráadásul az énekhang hangszíne –a fiziológiai kereteken belül – sokkal változatosabb lehet bármely hangszernél. A hangszerek befolyásolják, illetve korlátozzák a mozgást. Az éneklés viszont serkenti és meg is könnyíti azt. A hang és a mozgás közötti, a csecsemőnél még felismerhető eredeti összefüggést állítja helyre. – Mindezeket figyelembe véve a hang mint kifejezőeszköz speciális terápiás lehetőségekkel rendelkezik.

4. „Audio ergo sum”

Amikor éneklünk: hallunk, hallgatózunk is. Amikor hallgatunk valamit, régi történetekhez, kapcsolatok és elszakadások sokrétű tapasztalataihoz, biztonság és kiszolgáltatottság, rend és káosz élményeihez térünk vissza. A hallás egy *regresszív* folyamat. Visszatérés korábbi fejlődési stádiumokhoz, amelyek a félelem és tehetetlenség realitásait idézik fel, az elfogadottságnak és bízni tudásnak korábbi tapasztalatait hozzák felszínre. Ez esetben a regresszió nem a természetes fejlődéslélektani epochokból ismert módon, vagy nem a pszichotikusokra és alkoholistákra jellemzően zajlik le, hanem a terápiás tevékenységek sajátos módján. Az ÉN szolgálatában áll, a fantázia és játék, meditáció és a szimbólumokkal történő alkotó tevékenység formájában a valóság rekonstrukciója zajlik. A belső és a külső világ összekapcsolódik, a jelen és a múlt érintkezésbe kerül egymással. Idői folytonosság, kontinuitás jön létre, egy időbeli perspektíva rajzolódik elő, amely nekem – mint felnőttnek – megengedi, hogy visszapillantsak és előretekintsek.

E folyamat keretében az *emlékezés* igen produktív szerepet játszik. Emlékezés által válik a múlt történelemmé, a megszabadított élet történetévé, amely kapcsolódást talál a jelenhez. Mind bibliai-teológiai⁴³⁹ mind terápiás megközelítés alapján⁴⁴⁰ elmondható, hogy az emlékezés alapvető jelentőségű. Egyszerre visszafelé és előreható folyamat is (recessus és processus). Ismételt közeledés a konfliktusokkal terhes valósághoz, közeledés alapvető emberi tapasztalatokhoz mint: szolgaság, bűn, igazságtalanság, szenvedés, halál, hatalmasságok; amelyek az ember életét alapjaiban veszélyeztetik. E közeledés által az egyén másfajta viszonyba kerül a valósággal, mint a megszokott hárítás és elfojtás útján.

Az emlékezés a beszéd előtti síkon zajló szimbólikus cselekvés, mely a hallgató tudatalattiját⁴⁴¹ is igénybe veszi. Alapvető történetek felidézése során, fejből ismert zsoltárok megszólalása alkalmával történik valami, melynek nyomán a hallgató/éneklő életének egyes töredékeiből valamelyes egység, identitás jön létre. Az egyéni történetekből alapminták szövete áll elő. *Egy ember életének történeteiből egy ember életének története lesz.* A regresszió ilyen módon szolgálja az Ént. A tudatalatti bevonása és integrációja által kitágul az ember élettere, és tisztázódik az irány. A múlt rekonstrukciója meglepő módon vezet el a jövőnek, a nyitottságnak és bizonyosságnak szélesebb körű megtapasztalásához.

5. A zenei szocializáció mint esély

Minden ember szocializálódik valamiképp zeneileg. Korántsem csak azok, akik szakszerű zenei oktatásban részesülnek. Mindenkinnek vannak hangélményei vagy kifejezett zenei emlékei, amelyhez akaratlanul jelentést vagy érzéseket társított. Ezek szocializáltak, nevelték,

⁴³⁹ Ld fentebb, a dolgozat I.3.4. fejezetét.

⁴⁴⁰ Riess, Richard: Die Psychologie in der Praxis der Kirche in. Praktische Theologie 35. Jg. 2-2000, Kaiser Verlag 149-155.

⁴⁴¹ Mint a különböző lélektani iskolák által egyaránt (bár nem mindig egyöntetűen) használt fogalomnak a hétköznapi nyelvbe leszűrődött jelentését értve ezalatt: a nem tudatos, ill. a tudatos befolyásolás elől elzárt része a személyiségnek.

formálták őt. Hatást gyakoroltak, amiről vagy be tud számolni vagy nem, de hordozza magában s azok befolyásolják.⁴⁴² Ezek mindig teljesen egyéni tapasztalatok, csakis ő élte át ezt olyanformán. Eképpen a „zenei házipatikában” is *mindenki mást tarthat készenlétben mindenkor bajaira*: éhségére, szomjúságára, egyensúly-zavaraira, fájdalmaira, szorongásaira, kínzó szenvedéseire vagy csillapíthatatlannak érzett vágyaira orvosságul. *A döntő az, hogy ez az eszköztár ismert legyen és kéznél legyen.*

Amiként a szomatikus betegségek esetében kideríthető, hogy milyen pszichés sérülés vezetett el a test elesettségéhez, ugyanúgy minden célzott pozitív lelki hatás utat készíthet a teljes egész-séghez, a testi-lelki-szellemi jól-lét újra és újra helyreállítható egyensúlyához.

Vannak persze a zenei szocializációnak *kivételes terei*: s ha korunkban a családi együttlétekből és az iskolai oktatásból mindinkább kiszorul is a zenei élményszerzés lehetősége, a gyülekezeteket, az Isten népét senki és semmi nem mentette fel annak tudata alól, hogy léte értelme Isten dicsőítésében áll. S e ponton nincs különbség a hangzó beszéd és az ének, a hangszerek hangja s a panasz, hála és kérés szavak nélküli kifejezése között. Ezek bármelyikével egymásnak is (!) szolgálhatnak a gyülekezet tagjai.

Kutatásaim azt támasztják alá,⁴⁴³ hogy szinte minden gyülekezeti tag esetében kötődnek egyéni élmények az énekléshez. Vagy úgy, hogy az illető emlékezetében őrizi valamely családtag vagy a maga kedves énekét, annak egy sorát, ahhoz kapcsolódó hittapasztalatát; vagy azáltal, hogy egyes megtanult, esetleg éppen akkor hallott énekek egy adott helyzetben aktuálissá válnak, jelentést nyernek, üzenetet közvetítenek, érzelmeket, indulatokat tudatosítanak, levezetik a feszültséget, a lelki egyensúly létrejöttét segítik.⁴⁴⁴

A határtalan mértékű zenei konzumálás korában két észrevételt kell megfogalmaznunk: [1.] van igény a zenei élményekre, [2.] de csökkent az érdeklődés az aktív zenélés iránt. Ez a társadalmi környezet nem is kínál más lehetőséget a keresztyén gyülekezetek számára, mint a „kontraszt-társadalom” – létet e tekintetben is.

6. Az egyházi énekek mint emberi műalkotások

A teológiának szüksége van az esztétikára ahhoz, hogy a posztmodern ember számára közölni lehessen a Kijelentést, s aktualizálni a bibliai történetek-rejtette sokféle emberi tapasztalatot Istenről (vö. 1Kir 8; Ézs 57,15; Mt 25,40). Az 'egészen más' (*totaliter aliter*) (1Tim 6,16) Istenre vonatkozó minden emberi megfogalmazás relatív.⁴⁴⁵

Makkai Sándor szavai arra mutatnak rá, hogy a kultúra és benne *az emberi műalkotások viszonylagos eszközi értékét egyedül a hit képes meglátni és élni vele*, ideiglenességét elfogadni és örvendezve szolgálni. Hit által lehetséges az emberi értelem, tudomány és képzelet alkotásait előkészületül használni arra, hogy az ember majd elbírhassa a teljes igazság, szépség és jószág fényességét és nagyszerűségét. „Kísértés, visszaélés, öngyilkosság nélkül csak eszkatológikus távlatban lehet kultúrát szolgálni, művelni és őrizni Isten kertjét... Ebből következik, hogy a keresztyén kultúra művelése és a vele való élés evangéliumi aszkézist követel.”⁴⁴⁶

⁴⁴² A következő kérdések teszik ezt világossá: Milyen kellemes zenére tud visszaemlékezni? Milyen zenét utasít el Ön? Mely zene tudja ellazítani, „feldobni”?

⁴⁴³ Ld. Függelék: Interjú Berkesi Sándorral.

⁴⁴⁴ Amikor a kész énekeket ajkunkra vesszük, vagy sikerül érzelmileg azonosulnunk a leírt szöveg mögött álló élő emberrel s együtt haladni vele az általa már bejárt úton, vagy nem tud továbbmozdítani körülményeinkbe rozsdált helyzetünkből. A XXI. század embere újra kell tanulja érzéseit felismerni, megnevezni, árnyalatok és fokozatok között különbséget tenni. Akkor talán teljesül és célhoz ér boldogságra irányuló vágyakozása.

⁴⁴⁵ Éppen ezért tartja átfogó jelentőségűnek Gerhard Marcel Martin a homiletika és a liturgika párbeszédét az esztétikával. Uő: Predigt und Liturgie ästhetisch. Wahrnehmung – Kunst – Lebenskunst. Kohlhammer – Stuttgart 2003. 181.

⁴⁴⁶ Makkai Sándor: Kultúra és nevelés. In: Útmutató a gyülekezeti misszió munkájához. 1947. Budapest 68-71.

6.1. A műalkotás jellemzői

Az esztétika és a pszichológia határterületén járva közelebből szemügyre vesszük azokat a pszichológiai mechanizmusokat, belső feltételeket, amelyek a művészi teljesítmény létrehozását és befogadását befolyásolják.

Egyetemes érvényű megállapítás áll az Isten népe körében született, és az általuk, részvételükkel megszólaló énekek újabb aspektusból történő megközelítése élén: „Műalkotás és befogadás szerves egységbe zárul. A kész mű létrejötte mögött meghúzódó összes szubjektív tényező természetét mélységesen meghatározza az alkotás rendeltetése; lehetséges és tényleges kapcsolata a közönséggel.”⁴⁴⁷

A mű hatása árnyaltabbá és a benne foglalt szándékokkal összehangzóbbá válik, ha alkotó és befogadó figyelmet szentel a művek létrejöttének és befogadásának mint folyamatoknak. Ez igaz minden művészi közlésre, a hitből fogant és a hit épülése céljából igénybe vett emberi alkotások tekintetében pedig újszerű belátásra vezet el:

A készen kapott alkotások egyik fő sajátossága, hogy *egy alkotás is több réteget és több jelentést tartalmaz, amelyek jellegzetesen többirányú gondolkodás termékei*. A művész átütő erejétől függően az alkotások között igen nagy különbség lehet. Az alkotási szintek különbsége úgy tekinthető, mint fokozatos távolodás attól, hogy a szerző egy már készen megfogalmazott probléma megoldására korlátozza magát. Alakítja, újrafogalmazza művét egészen odáig, míg felkutatja és megtalálja, hol van és mi a probléma. A művészet egyáltalán nem ismer olyan problémát, amelyre egyetlen helyes művészi felelet lenne.⁴⁴⁸ Amint az élettel, úgy a művészetekkel sem rendelkezhet az ember a maga tetszése szerint. „A művészetek autonómok, öntörvényűek, nem a hétköznapi élet alkotórészei, nem tartoznak annak konvenciói és tradíciói alá. ...Éppen ezért nyitnak teret a szabadság irányában.”⁴⁴⁹ – *Lelkigondozói jelentőségük mindezekből adódik. Kimozdítják a szemlélőt, hallgatót abból a circulus vitiosusból, amelybe saját problémamegoldási törekvéseinek ismétlődése során mind kilátástalanabbul sodródik bele*. Nem észérveket kínálva, hanem érzelmi hatást kíválva teszik lehetővé a beállítódás megváltozását a befogadóban.

6.2. Az ihlet állapota

Az alkotást létrehozó művész az ihlet állapotában alkot. Ekkor *a tudatos lelki tevékenység bonyolultán összefonódik a tudattalan folyamatokkal*. Az álomszerű állapotban bekövetkező felvillanásoknak megvannak a tudatos előzményei az élményszerzés szubjektíven korábbi idejéből. A felvillanást kísérő ihletettségi állapota a képzelet, a gondolkodás, az érzelmek és az akarat többnyire hosszadalmas munkájának gyümölcse. A művész tudattalanul megnyilvánuló erőit tudatosan és tudata révén szabadítja fel, s közben bizonyos fókig megőrzi a felettük való uralmát.⁴⁵⁰ Ennek *a teljes emberi jelenlétnek* a gyümölcse az életfontosságú segítség a befogadó számára.

A tudat szoros kapcsolatban van a tudással. A tudatosság felöleli az életünkről, önmagunkról, saját tudásunkról való tudást. A művész *nemcsak a belső késztetések, az indulati-érzelmi töltésű képáramlások átélése és kifejezése iránt fogékony, hanem az is hozzátartozik tevékenységéhez, hogy megrostálja, ellenőrzi késztetéseit*. „Az ihlet éppen ebben határolható el élesen a több tekintetben valóban rokon révületállapotoktól. Az ihletben a

⁴⁴⁷ Halász László: Művészetpszichológia, in: Alkalmazott pszichológia. Szerk.: Lénárd Ferenc Gondolat Budapest 1984. 234-254. 234.

⁴⁴⁸ U.o. 240.

⁴⁴⁹ Schmid, W.: Das Leben als Kunstwerk. Versuch über Kunst und Lebenskunst. Ihre Geschichte von der antiken Philosophie bis zur performance art. In: Kunstforum international. Bd. 142. Dezember 1998b, 72-79.

⁴⁵⁰ Halász László im. 244k.

legnagyobb fokú magába fordulás a legerőteljesebb kifelé fordulással, a magány a társas lét tudatával egyesül. Az ihlet jellegét mélységesen meghatározza, hogy az a művészi tehetségben együtt lép fel a kontaktusteremtés igényével, s így a kifelé és a másokra utaltság egyik legmagasabb rendű formáját valósítja meg.”⁴⁵¹

A mű kivitelezése – a folytonos javításokkal, simításokkal, csiszolásokkal – szintén nem egységes, hanem több láncból áll; minden részletében megismétli az egész alkotófolyamatot: a rácsodálkozást, előkészítést, lappangást, felvillanást. A művész tovább mélyíti élmény- és ismeretanyagát és keresi ennek újabb lehetőségeit.⁴⁵²

6.3. A műalkotás befogadása

Minden, alkotója által késznek tekintett szöveg, kép vagy partitúra magában hordozza alkotása, előállása folyamatát, s emellett elválaszthatatlan tőle az a hatás, amit a befogadóban kivált, ahogyan maga a mű megelevenedik és megváltoztatja azt, akihez eljut.⁴⁵³

Az alkalmazott lélektan többet tud a receptív készségek alakulásáról:

- Az iskolázás tesz mind kifinomultabbá, *alkalmasabbakká a művészi alkotások teljesebb befogadására*. A művészetekkel kapcsolatosan bárki megtanulhatja azt, ami egyetemes befogadói készségük, lehetőségük működtetéséhez kell.
- Azonos művek a befogadókban egészen más feleletet váltanak ki. A befogadást olyan *egyéni készségek befolyásolják*, mint: az ítéletek önállóságára törekvés, a kétértelműség és az új, szokatlan, bonyolult ingerek elviselése. Akik idegen embereket könnyen visszautasítanak, akik előítéletekkel terheltebbek, akiket a változások minden fajtája idegesít és akik gyakran keresnek külső támaszt, kifejezetten hajlamosak a modern művészi alkotások elutasítására – állapítja meg Halász László. Az ún. *kollatív sajátosságok*⁴⁵⁴ feltárulását vizsgálva kiderült, hogy minél újabbnak, összetettebbnek tűnik egy mű, annál magasabb motivációs hatást fejt ki, s és minél ismerősebb, szokványosabb, annál alacsonyabb izgalmi szint jár vele. Általában mind a túl magas, mind a túl alacsony izgalmi szintet előidéző műveknek kedvezőtlen a fogadtatása. Főként azokat a műveket kedvelik az emberek, amelyek mérsékelten növelik az izgalmi szintet, vagy a kényelmetlenül magas izgalmi szintet némileg csökkentik.
- Nagyon szoros kölcsönhatás van az érzékelés és az érzékelés tárgya, a műalkotás között: a befogadó mindig egyidejűleg végez egy kiválasztó-behatároló és egy kitérítő-létrehozó tevékenységet.⁴⁵⁵ – S éppen ez a viszonyulás az eleven keresztyén egzisztencia létrejöttének egyik feltétele.
- Akinek az életében fontos szerephez jut a műalkotások élvezete, annak ez egész egzisztenciájára hatással lesz; mintegy életművészetet (*ars vivendi*) gyakorolja annak folyamatos beépítését mindennapi tapasztalatába és élményeibe, s idővel egy alkotói kompetenciára tesz szert.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ U.o. 246.

⁴⁵² Halász László im. 247.

⁴⁵³ A recepció esztétikájának fő kérdése ma, miképp változnak meg maguk az alkotások a használat során. A szövegek hatástörténete a mindenkor konkrét társadalmi, kulturális és vallási szituáció függvénye, hiszen a befogadók s az interpretálás módja változnak; ma a művel szembeni 'hűség', 'merészség', 'árulás' fogalmai kerülnek vizsgálat alá. Ld. Marcel Martin, Gerhard: Predigt und Liturgik ästhetisch. 182, továbbá: Eco, Umberto: Das offene Kunstwerk. Frankfurt/M. 1977. és uő. Semiotik, Entwurf einer Theorie der Zeichen. München 1987.

⁴⁵⁴ Kolláció: az információk egybevetése. Halász László im. 248.

⁴⁵⁵ Marcel Martin, Gerhard: Predigt und Liturgik ästhetisch. 184.

⁴⁵⁶ Bővebben ehhez ld: Volp, R.: Kunst als Gestaltungskompetenz. In: Beck, R. (Hg.): Die Kunst und die Kirchen. Der Streit um die Bilder heute. München 1984. 259-273.

Egyházi közegben tapasztalható, hogy a befogadó elutasítja, vagy még figyelemre sem méltatja azokat az alkotásokat, amelyekről úgy véli, hogy túl bonyolultak vagy pedig annyira szokványosak, hogy semmi érdekeset sem talál bennük. Még elgondolkodtatóbb az a vizsgálati eredmény, mely szerint „az értékes művek befogadása során is erős a törekvés arra, hogy a számára optimális közepes körüli izgalmi szintet biztosítsa”. Ennek érdekében *megtörténhet, hogy a befogadó a számára túlságosan új, meglepő, összetett elemek egy részét igyekszik kiiktatni*, hogy megfossza a művet sokrétűségének bizonyos hányadától. Valójában csak így képes elviselni, azaz befogadni azt, mert az érthetetlennek tűnő, sokkoló mozzanatok kiváltotta izgalom csökkenti feldolgozási kapacitását. Ezzel viszont éppen az ellen dolgozik, amiért a műalkotás felé fordult.⁴⁵⁷

Nyilvánvaló, hogy ahol a műalkotásokat funkcióval látják el, illetve egy semmi mással nem pótolható szerepet bízhatnak azokra – mint például ’a zsoltárok, dicséretetek és lelki énekek’-re a gyülekezet épülésének és a hívő ember hitben megmaradásának és fejlődésének céljából – ott milyen felelősségteljes feladat hárul az éneket tanító, az éneket együtténeklő és az ige megszólaltatásának szolgálatáért felelős tanítványtársakra, lelki testvérekre.⁴⁵⁸

Másrészt állandó feladat a gyülekezet nevelése a befogadás etikájára. Ekkor a cél: önmagam megértése a szöveg előtt, hogy az alakíthassa az Ént. „Én, az olvasó csak azáltal találom meg magamat, hogy elveszek, tudniillik az olvasás (befogadás) aktusában.”⁴⁵⁹ A hit a bibliai szövegek olyan megértése – a bibliai hagyomány befogadásának belátáson alapuló, minősített formája – amely által az olvasó-hallgató-recitáló nemcsak belekerül a szövegbe, hogy azt teljessé tegye, hanem amely által ő maga is megváltozik, mivel *megtanulja magát másként megérteni*, és így *megtanul másként élni*. A megértésnek az a módja: ajándék.⁴⁶⁰

6.4. Az énekek kiváltotta katarzis

A katarzis az a megtisztulás, humanizálódás, ami egy mű befogadása nyomán jön létre a befogadóban. Ez hol eredője a befogadás során lezajló, a megismeréstől és felismerésektől elválaszthatatlan érzelmi potenciál-ingadozásoknak, hol azok készítik elő a jelentőségében kiemelkedő, egyszeri megrázkódtató felismerést. Minél egyoldalúbb, egysíkúbb a feldolgozás, azaz minél inkább csak saját magát (saját világát, kialakított sémáit és azok ingadozásait) képes az ember egy adott műben megpillantani, annál inkább nárcisztikus, és nem katartikus élmény az, ami a mű befogadását jellemzi.

„A katarzisban döntő a kitalált, költött személyekre vonatkozó részvét.” A befogadó képtelen lenne a katarzistra, ha nem oldódna el saját életétől, bajától, sorsától. „Ahhoz, hogy a szűk, privát világtól való függetlenedés, a hétköznapi élet felfüggesztettsége bekövetkezzék, elengedhetetlen a *felismerés*, mint a tudatlanságból a tudásba átváltozás egyszeri aktusa, valamint a *cselekvésminták szimbólikus átélése*. A másik fájdalomában való részvétel, ez az eredetileg negatív érzelmek átcsap ellentétébe: a művészi bemutatásból merített esztétikum átélésének valójában már pozitív érzelmébe.”⁴⁶¹ A befogadó nem annyira magát a szenvedést, sokkal inkább a *fejlődés folyamatát*, annak művészileg ábrázolt *motívumsorát éli át*.

⁴⁵⁷ Halász László im. 249.

⁴⁵⁸ Így pl. az igehirdető részéről egy intenzív empátiát a hallgató irányában és kreativitást a textus megközelítésében. Umberto Eco „nyilvános műalkotásnak” nevezi az olyan prédikációt, amely a mindenkor befogadó aktivizálásával, illetve a befogadás során nyeri el aktuális formáját és speciális üzenetét. A textustól a prédikációig vezető útnak a homiletikában eddig is hangsúlyozott lépései ugyanolyan fontosságúak, de beépülnek egy esztétikailag igényes új kontextusba, amely tágabb lehetőséget ad a befogadás során lezajló „újjáteremtés”-re. Ld: Eco, Umberto: Das offene Kunstwerk. Frankfurt/M. 1977. 54k.

⁴⁵⁹ Ricoeur, Paul: Philosophische und theologische Hermeneutik. In: uő – Jüngel, Eberhard: Metapher. Zur Hermeneutik religiöser Sprache. München 1977. 24-45. 33.

⁴⁶⁰ Körtner, Ulrich H. J.: Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai. Budapest 1999. 50.

⁴⁶¹ Halász László im. 250.

A partikularitásból kilépés – párhuzamosan azzal, ahogyan a művészet a valóságot sűríti, eltolja, ezzel eltávolítja és megszelídíti – együttjár a felkeltett érzések hangulattá szerveződésével. Ezen az úton kanalizálódnak az elfojtott vágyak is. Így vezet a közös ének ahhoz a belső békéhez, amelyre az éneklő oly nagyon szomjazik (vö. Jn 4,14).

Rendkívül sokatmondó megfigyelés: bizonyos mértéket meghaladó érzelem- és fantáziagazdagság akadályozza a katarzis átélését. „A képzeletbeli azonosulásra hajlamos befogadónál változatos védekezési-hárítási folyamatok léphetnek fel.”⁴⁶² Ezek gyakran kifejezetten csökkentik azt a részvételt, empátiát, amelyek a katarzis létrejöttéhez szükségesek. – További célzott (tehát keresztyén gyülekezetek körében végzendő) vizsgálatok vethetnének fényt arra a jelenségre, hogy a rajongó-élménykereső kegyesség körében a szerzett élményekkel (miért) nincs arányban a hitbeli belátás és előrehaladás.

Az új, a meglepő, a két- vagy többértelmű és az egymásnak ellentmondó benyomások további információk felkutatására serkentve feszültségkezelő szerepet játszanak. A feloldáshoz az energiát az az izgalom adja, amelyet magának a műnek a sokrétűsége vált ki. *A befogadói élményhez tehát hozzátartozik az eredendően egyensúlyt felborító (mert sokrétű, mert ellentmondásos) és az egyensúlyt fokozó (mert egymással összeillő) megismerési motívumok összeütközése és kölcsönhatása.*

A pszichoanalitikus *Heinz Kohut (1957)* szerint a zene az ember lelki rendszerének mindenegyikében aktivál specifikus élményeket:

- a ritmus a mozgás – ismétlődésben ütemezett, tagolt – zsigeri érzéseinek át kapcsolja a zenét az *ösztön-én*hez
- az *ösztön-én* képes átélni a katarzis örvényét
- az *én (ego)* az egykori sebzótól elszenvedett esemény játékos felidézésével oldja a feszültséget és jut megkönnyebbüléshez
- a *felettes én* szerepe a zenei szabályokhoz alkalmazkodás, ami által esztétikai gyönyörűségben és intellektuális élvezetben lesz része.⁴⁶³

„A katarzisélmény kellő megerősítés, ismétlődés híján könnyen elenyészik. De ha – megszakításokkal – több hasonló élmény követi, a katartikus hatások összegződnek, pozitív változást hozva létre.” – állapítja meg *Halász László*. A hatásmód a *szimbólikus elterelés*: a kapott impulzusok szimbólikus képrendszerekkel és/vagy beszéddel párosulnak. „Így az elemi izgalom és annak közvetlen lereagálása közé iktatódva gátat szabnak a primitív magatartásformáknak.” A kifinomodott érzelmek (emberszeretet, részvét, kötelességérzet) átlényegítik a szenvedést okozó emóciókat (dühöt, haragot, félelmet).

A katarzis során egy „késleltetési mechanizmus jön létre, amelynek meghatározó szerepe van az antiszociális megnyilatkozások legátlásában.” Hogy ki mit él meg fenyegetésként, és mit tart olyan kudarcnak, amelyre agresszióval és dühvel válaszol, az addigi élettörténetének, körülményeinek függvénye. Hasonlóképp: hogy mennyire képes uralkodni pillanatnyi késztetéseinek, mennyire képes lemondani azok azonnali kielégüléséről, az attól függ, hogy koragyermekkorától mennyi tapasztalatot szerzett a szimbólikus elterelésre vonatkozóan. Milyen kulturális színvonalon állt az őt nevelő-formáló környezet, s hogy pozitív érzésektől átítatott fegyelmezési-nevelési módszerek megkönnyítették-e számára a korlátok kiépülését. Annyi bizonyos, hogy „a valóságos életkörülményekbe beleágyazódó művészet optimális esetben is „csak” felerősítheti, kiegészítheti a pozitív tényezők hatását; egyben fogékonyabbá tehet irántuk.” *Halász László* úgy ítéli: „Szép számmal vannak befogadók, akikben töredékes, netán csekély művészi értékű alkotás is kiváltja, vagy elsősorban ez váltja ki a személyes érdekek világából való kilépés megrendült élményét. Az alkotás esztétikai értékére vonatkozó

⁴⁶² Halász László im. 250k

⁴⁶³ Kohut, Heinz: Observation on the psychological function of music, in: Journal of the American Psychoanalytic Association 4. 389-408., idézi Bagdy E.

tudatuk ugyan nyilvánvalóan hamis, de élményük hitelességéhez kétség nem fér. És az sem vitatható el tőlük, ha a mű befogadásakor úgy élik meg, hogy gazdagodott emberismeretük, finomodott világszemléletük, jobban látják az élet bonyolultságát, egyben erősödött a pozitív eszményekbe vetett hitük.”⁴⁶⁴ Végül az alábbi következtetésre jut: „Minél jobban kiteszi magát valaki a művészet hatásának, annál több mindenben megélheti humanizáló lehetőségét.”⁴⁶⁵

6.5. Következtetések

1. Művészeti alkotások és tevékenységek istentiszteletbe illesztése a gyülekezet eredeti célú összegyülekezésének szolgálatában kell álljon. Nem pótolhatja a felekezeti liturgia alapvető elemeit és formáit, de még csak illusztratív funkcióval sem illeszthető be. Nem méltó „egy/háziasítani” a művészeti alkotást.⁴⁶⁶
2. Lehetnek viszont *kommunikációs tér létrehozói*: szent szövegek, énekek, szimbólikus cselekvések ellenpontjai, dialogizálhatnak a textussal.
3. A keresztyén istentiszteletért felelős szolgáló közösségnek jól felfogott érdeke, hogy ellene dolgozzon annak az elidegenedési folyamatnak, amely a „nagyüzemi” működésből adódik. A művészetnek minden eszköze éppen ezt a realitáskontaktust reaktiválja⁴⁶⁷: megeleveníti a résztvevő lelkében az élet és evangélium kapcsolatát.
4. Az istentisztelet elemei ihletői is lehetnek újonnan születő alkotásoknak, ha a gyülekezetbe tartozó művész, művészeti csoport kihívást lát azokban. A szimbólikus tartalmak új módon, aktuális üzenettel juthatnak kifejezésre kép, hangzás, zene, vers, ének, tánc vagy dramatikus megjelenítés formájában, meggazdagítva a közösséget.⁴⁶⁸
5. Kivételes lehetőség rejlik az ihletett, értékes egyházi ének megtanulásában, megszólaltatásában, hallgatásában, befogadásában. A jó Pásztor hangja szólal meg, válik ismerőssé. Ez a tapasztalat, a közösség összetartozásának kifejezőjévé, tudatosítójává lesz; egyfelé haladnak: egységes zenei ízlés, egyöntetű igényesség lehetősége áll rendelkezésükre; bizalom, befogadottság- és otthonosságérzet ébred bennük, megnyílnak a testvéri szeretet befogadására és gyakorlására. Ekkor egységes nyelvet beszélnek, a bábeli tendenciák a közösségen kívül maradnak.

⁴⁶⁴ Halász László im. 252.

⁴⁶⁵ Halász László im. 252.

⁴⁶⁶ Mertin, A.: Ars ante portas? Skeptische Erwägungen zur Kunstvermittlung in der Kirche. In: Kunst und Kirche 54 (1991b) 159-167.

⁴⁶⁷ Például: oldja a vallásos „magyarázattal” visszafojtott haragot és gyűlöletet – miközben a jelenlevő csak „élvezi” a művet és annak megfélemlően reagál rá.

⁴⁶⁸ Ld. ehhez alább, a dolgozat V.7.2. fejezetét. Továbbá: Petzold, H. (Hg.): Poesie und Therapie. Über die Heilkraft der Sprache. Paderborn 1995.

V. A gyülekezet éneke mint a megértett ige gyümölcse

A gyülekezet éneklése

- Isten felé felelet a megértett igére (magasztalás, kérés, hálaadás),
- önmagam számára eszköz az engedelmesség útján való előrehaladáshoz,
- az emberek felé tanítás és hitvallás: lenyomata annak, amit az adott közösség megértett a hirdetett igéből. Az éneklés által az Isten ígéje lakozhat a nép körében (*Luther*).

1. A gyülekezeti ének ismérve a bibliai szöveg

„Az Isten nem hiába nevezte bolondnak az evangéliumi gazdagot, aki isteni életre szomjazó és éhező lelkét gabonával kínálta. Milyen rettentő elfásulás ez, különösen, ha ismerjük a lelki eledel kiapadhatatlan gazdagságát, ...amely rendelkezésre áll az igében.”⁴⁶⁹ – E szavakkal próbálta cselekvésre ébreszteni kortársait *Makkai Sándor* (1925.) – „Ahol élő egyház van, ott zsoltárok zengenek a csordultig telt szívekből, ...ott a Biblia mindennapi lelki kenyér, amely nélkül nem lehet élni.”⁴⁷⁰

A hangzó nyelvet elemző szakember fogalmazta meg: „Mind a kötött hangmagasságon mozgó zenének dallama, mind a kötött hangszínen építkező beszédnek lejtése vonatkozásban van az idővel és az erővel. Mindkettőnek van tehát méretezése és tempója, hangsúlyrendje és dinamikája, mindkettőn nyomon követhető az erő- vagy időnyomatékok időfolyamatba ágyazott lüktetése: a ritmus. Minthogy az ének kötött magassága révén zene, de kötött hangszíne révén egyben beszéd is, mely lejtése helyett dallamot kapott, problémái sem egymagán a beszédén, sem egymagán a zenén keresztül nem érthetők meg, csakis mindkét ős figyelembe vételével. Vizsgálunk kell tehát a dallam és szöveg viszonyát, annál is inkább, mert az ének aszerint differenciálódik, hogy melyik ős génje öröklődött át jellegzetesebben az utódra; a logikai összefüggéseket hámba fogó szavaké-e vagy a szavakat hangulati légkörként körülölelő zenéé, amelynek hatása éppen ott kezdődik, ahol már a szavaké véget ért.”⁴⁷¹

Szénási Jánosné – a zenetanár és kántor gyakorlat-orientált aspektusából – hívja fel a figyelmet arra, hogy gyülekezeti énekről akkor beszélhetünk, ha [1.] *a megszólaló ének tartalmilag egybeesik a Biblia üzenetével*; [2.] *ám az ige üzenetének megértése korszakfüggő, kairoszokhoz kötött*. E két megállapítás nyomán feltételezi, hogy az énekeskönyvön kívüli énekek makacs igénylésének nemcsak generációs és kulturális különbség az oka, hanem *az énekekben megjelenő igeértés különbsége* is. Tapasztalatát következőképp összegzi: az egyházi ének, amely a gyülekezet számára énekelt ige „a hittudatot mélyen befolyásolja, hiszen ha az ismerethez érzélem társul, interiorizálódik és erővé válik. Az énekszöveg állításából a zene/érzelem hatására 'igazság' lesz. Egy kedves dallam igazsággá formál kegyes, de az ige mérlegén könnyű szólamot, és a közömbös dallam vagy idejétmúlt nyelvi fordulat meggátolja egy hitvallás vagy bizonyoságtétel elfogadását. Ha pedig hosszú ideig nem születnek új énekek, nemzedékek múltán az egyház nem tudja a maga hitét és hitvallását megfelelően artikulálni. ...Nagy baj, ha gyülekezeteinkben mindig csak a megtérésért evangélizálnak (agitálnak). Ugyanígy baj, ha még mindig csak a bűnbánatra akar rábírní az ének. A megtértek, a megszabadultak számára nyújt programot az ige, az ige hirdetés. Ne oltsa ki a megértett üzenet erejét az oda nem illő ráfelelő vagy záró ének!”⁴⁷²

⁴⁶⁹ Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus. Budapest 1925. 15.

⁴⁷⁰ Uo: 34.

⁴⁷¹ Molnár Imre: Eufonetika - Budapest 1966. 274.

⁴⁷² A 2004. november 2-án Pécsen Ösztönzések az énekeskönyv szövegeinek teológiai vizsgálatára címmel elhangzott előadás alapján.

Annak érdekében, hogy Isten szava lakjon vagy lakozást vehessen az emberben (Zsolt 33), szűkebb s tágabb közösségeiben, számtalan teendő vár az elkötelezettekre. Amit többen hangsúlyoznak, ezúttal *Szénásinétől* idézzük: „Istentiszteleten gondoskodjunk a meglevő énekek méltó, eleven megszólaltatásáról, a kívánt énekek érdekében pedig teremtsünk olyan szabad légkört, amelyben meg tudnak születni az újak. Imádságos, szabad légkörben jó reménységgel várhatjuk Isten újat teremtő Lelkének ajándékát.”⁴⁷³

2. A teológia és a zene egymásra utaltsága. Évszázadok tapasztalatai

Az újabbkori teológia új perspektívákat nyit azok számára, akik az ének és zene helyét és szerepét keresik az egyház életében. Nemzedékünk elég ha csupán(!) tisztában van a múlt értékeivel, hiányaival és mulasztásaival etekintetben. Kellő teológiai tisztánlátás lehetővé teszi, hogy szabadabbá tegye magát előítéletektől, kényszerűségektől, és az egyetlen Mester keze alá hajtsa magát. Nyilvánvalóvá válik, hogy

- a teológiát, csakúgy mint a zenét, köti a nyelv az Istenről való beszédben
- mindkettő elemi tapasztalatból táplálkozik: annak a titoknak a tapasztalatából, amiként Isten kijelentette magát
- szimbólumokban adnak kifejezést arról, aki szemmel nem látható, csak tűzoszlopban, füstoszlopban; a kenyér megtörésének mozdulatában, és a bor kiöntésének látása által sejthetünk meg valamit lényegéből, s ránk vonatkozó igazságából
- a kettő párhuzamba állítása közben feltűnő különbözőségeik révén méginkább meggyőző a *logosz* logikájának és a *harmónia* misztikumának egymásra utaltsága.

2.1. Az óprotestáns istentisztelet

Az utóbbi évtizedek egyre több részletet feltáró egyházzenei kutatómunkája nyomán⁴⁷⁴ nyilvánvalóvá, hogy az első protestáns századok gyülekezeteinek éneklési gyakorlatában több fontos teológiai alapelv érvényesült:

- a reformáció első nemzedéke az istentisztelet dogmatikai értelemben vett reformációját tekintette feladatának⁴⁷⁵ (szisztematikai szempontnak nevezem)
- a gyülekezet tevékeny részvétele jellemző⁴⁷⁶ (oikodometikai, poimenikai szempont)
- a gyülekezet (nem kizárólag strófikus) éneklését nem egy személy, ill. egy hangszer vezette, hanem a kántor és a diákok kórusa (ún. *szkóla*)⁴⁷⁷, s éneklésük szervesen egységet alkotott a gyülekezet énekével (biblikus-hitvallási szempont)
- az egyházi év valamint az alkalom által tagolt istentiszteleti forma, funkciójukban használt istentiszteleti elemekkel, ahol „a liturgia egyes elemeivel való szuverén bánásmód nem jelenti feltétlenül és automatikusan a liturgikus funkciók megrendülését vagy éppen szétesését”⁴⁷⁸ (liturgikai szempont)
- graduálok és kancionálék, tehát szertartási és gyülekezeti énekek egyidejű használata⁴⁷⁹ mellett a teljes zsoltárkönyv éneklése⁴⁸⁰ (himnológiai szempont)

⁴⁷³ A 2004. november 2-án Pécsen Ösztönzések az énekeskönyv szövegeinek teológiai vizsgálatára címmel elhangzott előadás alapján.

⁴⁷⁴ Ld. Dobszay László (r.k.), Hubert Gabriella (ev.) valamint református részről Csomasz Tóth Kálmán, Czegléd Sándor, Karasszon Dezső, Fekete Csaba, Bódis Tamás, Dávid István, Kurta József és mások munkái.

⁴⁷⁵ Czegléd Sándor: „Szabadon, nem iga alatt” In: RE 1979/11. 241kk

⁴⁷⁶ Czegléd Sándor: Megifjodó öreg graduálok In: Confessio 1978. 2/4. 68-78.

⁴⁷⁷ Az öreg Graduál előszava Geleji Katona István tollából. In: H. Hubert Gabriella: A régi magyar gyülekezeti ének. Universitas Kiadó Budapest 2004. 416-446.

⁴⁷⁸ Karasszon Dezső: Synopsis Gradualis. A gregorián ének és a magyar református istentisztelet. In: Egyház és művelődés, Debrecen 2000. 139-206.

⁴⁷⁹ Hubert Gabriella: A lelki éneklésről régi magyarok. In: Magyar Egyházzene 7 (1999/2000) 327-366.

- „A XVI-XVII. századbéli liturgia egész atmoszférája más volt, ...a mainál sokkal gazdagabban volt tagolva, ...az úrvacsora kiosztását pedig az énekeknek és imádságoknak különösen gazdag változatossága keretezte be...”⁴⁸¹ (a keresztyén spiritualitás szempontja)
- az istentisztelet gazdagságát elsőrenden az istentiszteleti műfajok gazdagsága adja, melyeknek öt alaptípusát bizonyosan ismerték és művelték, ezek: a matutinum (virrasztás), a laudes (hajnali dicséret), a prima (reggeli áhítat), a vecsernye (esti áhítat) és a completorium (lefekvés előtti napzáró könyörgés)⁴⁸² (az egyházzene-történeti folytonosság szempontja).

2.2. A korai protestáns énekanyag

A XVI-XVII. századi magyar református istentiszteletre vonatkozó ismeretek legfőbb forrásai maguk a szertartáskönyvek, melyekben a szakértő tekintet felfedi az énekes tételek használatának legfőbb elveit és irányait.

1. Ezek egyike – mint azt *Oláh Szabolcs*⁴⁸³ kimutatja – az igehirdetői tevékenység és a graduális éneklés szoros, kimunkált és egész évre érvényes illeszkedése, a liturgikus tételek és a perikóparend szoros kapcsolata.⁴⁸⁴
2. Másik: az énekek *multifunkcionalitása* –*Karasszon Dezső* megállapítása szerint–mely egyrészt „a szigorúan kötött funkcionalitás felbomlásának a tünete”, másrészt azonban nem keverhető és keverendő össze a funkciók megszűnésével, az afunkcionalitással.⁴⁸⁵
3. Az énekek tartalmi vizsgálatokor feltűnik *a kórusban mondott zsoltárimádság, a psalmodia magas számaránya*⁴⁸⁶. Ezeket a zsoltárokat „a graduálok szerkesztői nem mechanikusan vették át egymástól, és nem követték kritikátlanul az általuk ismert teológus bibliafordítókat sem”, szempontjuk a fordítás fokozott tartalmi hűsége mellett „a folyékonyabb énekelhetőség” iránti igény lehetett.⁴⁸⁷
4. Míg a graduálok (szertartáskönyvek) nagy többségének beosztása az egyházi évet követi, a kancionálékban (a gyülekezeti énekeket tartalmazó gyűjteményekben) található énekek csoportosítása az ünnepkörökhöz és a különleges istentiszteleti alkalmakhoz igazodik.
5. *Bódis Tamás* állapítja meg: *a reformációt követően az énekeskönyveket az anyag állandó bővülése jellemzi, tehát a szerkesztők a „megőrzés és bővítés kettős elvét követték”*. Az új énekek egy része magánhasználatú énekgyűjtemények lapjain jelent meg először, s az énekszerző-prédikátor saját gyülekezetében került kipróbálásra. E korra jellemző a felekezetek és külföldi protestáns testvéregyházak által használt közös liturgikus tételek nagy száma, melyek fordításban tovább bővítették az énekrepertoárt.⁴⁸⁸

⁴⁸⁰ Fekete Csaba: Graduál és református istentisztelet. Liturgiátörténeti áttekintés. In: Egyház és művelődés. Debrecen 2000. 207-351.

⁴⁸¹ Czeglédy Sándor: Liturgika. Kézirat gyanánt. Debrecen 1978. 122k.

⁴⁸² Részletesebb ismertetést találunk Karasszon Dezső tollából, im: 174k.

⁴⁸³ Oláh Szabolcs: Hitélmény és tanközlés. Bornemissza Péter gyülekezeti énekhasználat. Kossuth Egyetemi Kiadó Debrecen 2000. 250.

⁴⁸⁴ Geleji Katona István erdélyi református püspök 1636-os Öreg Graduáljában a perikópákat megszólaltató graduális énekek széles skálája jelenik meg, saját szerzésű responzóriumi, verzikulusi és benedicamusai az egyházi év ünnepeire és vasárnapjaira előírt perikópákat követik. Ld: H. Hubert Gabriella: Geleji Katona István versikulusi és a perikóparend. Magyar Egyházzene VI (1998/1999), 251-258.

⁴⁸⁵ Karasszon D. im: 147.

⁴⁸⁶ Fentiek mellett szomorú tény: egyetlen zsoltárkönyvben van meg a teljes Psalterium: az Öreg Graduálban.

⁴⁸⁷ Karasszon D. im: 177k.

⁴⁸⁸ Bódis Tamás: Az 1948-as Énekeskönyv a református egyházi éneklés történetében. Egyházzenei doktori (DLA) értekezés, Budapest 2005. Kézirat gyanánt 11k.

2.3. Egy változást hozó évszázad

A XVIII. századi debreceni, kolozsvári és felvidéki énekeskönyvek egyaránt képviselik a „graduál, kancionál és psaltérium hármas egységét”⁴⁸⁹. A magyar reformátusok körében a XVIII. századig töretlenül élt a reformációt követően kialakult énekanyag és éneklési gyakorlat, melyet az 1778. évi Öreg Debreceni Énekeskönyv mintegy összefoglaló gyűjteményként megőrzött. Nemcsak a *reformáció korában keletkezett énekeket* tartalmazza, hanem *középkori eredetű népenekeket* és nagy számban *protestáns szertartási énekeket*. Felépítése is tipikusnak mondható, amennyiben az ünnepek, az úrvacsorázás, ill. más istentiszteleti alkalmak, s a hitvallási cikkelyek adják az énekeskönyv rendező elvét; a százötven zsoltár mellett nagyszámú zsoltárparafrázist tartalmaz.

E században kezd meghonosodni a *harmóniás éneklés*,⁴⁹⁰ feltehetőleg inkább az ünnepekhez kötődően⁴⁹¹. S míg az ellenreformáció viharai közepette a gyülekezetek híven őrizték lelki-szellemi kincseiket, a korlátozások enyhülésével hamar hanyatlásnak indult a református istentiszteleti kultúra. Fölöttébb tanulságos Bódiss Tamás megállapítása ezen időszakról: „Az egyházi és iskolai környezet nem segítette a zenei írásbeliség, a társas éneklés és a zenélés magasabb formáinak kialakulását. A XVIII. század kollégiumi értelmisége között mégis akadt néhány zenére fogékonyabb diák és tanár, de lelkesedésük, ügyszeretetük, s talán tudásuk is kevésnek bizonyult a hanyatlás megállításához.”⁴⁹²

A magyar református istentiszteleti éneklés hagyományától eltérés folyamatát az tiszántúli egyházkerület 1790. évi közgyűlésén született énekeskönyvreform terve sűrí:

- A terjedelmi csökkenését a zenei képzés alacsony voltával indokolták.
- A himnuszok és a zsoltárparafrázisok kritikája mögött a puritanizmus hatása sejthető.
- A gregorián himnuszokkal szembeni fenntartás az ellenreformáció visszahatása.
- Az inartikuláris helyeken lakó reformátusok⁴⁹³ (ez volt a jellemző) körében a nyilvános katolikus szertartással és a szentségek kiszolgáltatásával szemben az egyszerű szertartású, háznál tartott magánistentisztelet vált hitelessé, „reformátussá”.
- *A liturgia és annak minden megnyilvánulási formája* – az éneklés, az ünnepi szertartások és azok eszközei, első helyen a feszület – az elnyomó hatalmat képviselte és azzal együtt gyűlöltté lett.
- Utóbbi megtagadása és *a saját identitás hangsúlyozása szükségszerűen magával hozta a másfajta kegyességi gyakorlat igényét*, de ez a másság a liturgia és az éneklés tekintetében szükségszerűen a liturgiai elemek és szokások elhagyását, egyszerűsödést jelentett.
- Fentiek együtt pedig liturgiai és zenei eróziót, végső soron az istentiszteleti-zenei élet kiüresedését és hanyatlását eredményezték.
- Az ízlésbeli változás is tetten érhető, mely nemcsak a gregoriánt, hanem a régi dallamokat is elavultnak bélyegzi, nem elégszik meg a tömör hitvallásos szöveggel, hanem színesebbre, tartalmasabbra vágyik.
- Ezek mind az erdélyi, mind a magyarországi énekeskönyv megújulását befolyásolták.
- „Ez volt az a kor, mely európai mértékben először kérdőjelezte meg a Szentírás és az egyház által vallott és képviselt értékeket. Az emberi teljesítménybe vetett hittel az ész és értelem szempontjai szerint rendezte a világot.”

⁴⁸⁹ Bódiss T. i.m. 16.

⁴⁹⁰ Benkő István: Korabeli vita az 1744-es kolozsvári énekeskönyvről. In: Református Szemle 84 (1991) 219-237.

⁴⁹¹ Bódiss T. i.m: 19.

⁴⁹² Bódiss T. i.m: 21. Vö.: Csomasz Tóth Kálmán: Maróthi György és a kollégiumi zene. Akadémiai Kiadó Budapest 1978.

⁴⁹³ Ti. ahol a településen nem volt saját templom ill. helyben lakó lelkész.

- A bécsi klasszicizmus „zenekaros miséivel gyarapított egyházzenei gyakorlata a templomi liturgia mindennapjaiban egyre kevésbé találta meg a helyét.”
- A XIX. század eleji énekeskönyvreform alkalmával „zenei szakszempontok egyáltalán nem játszottak szerepet”, „a hit igazságainak egyszerű leírását kevésnek” érezték a szerkesztők. A küldetését felejtő teológia és a funkcióját veszített egyházi zene ezen kézfogásának következményeként történhetett meg, hogy „a nép ajkán szentírássá vált Szenci zsoltárok is bonckés alá kerültek”.⁴⁹⁴

2.4. Válság és kiút

Az 1806-os Benedek-énekeskönyv hatásának tömör összegzése *Bódiss Tamás* tollából: „nem kétséges”, hogy ez az énekeskönyv „végleg elvágta az amúgy is egyre vékonyodó zenei szálat, mely a gyülekezeteket a hitvalló múlthoz és annak nyomaiban egészen a XVIII. század végéig megmaradt liturgia hagyományaihoz kötötték.” Ami tovább élt: az iskolás gyermekek rendszeres éneklése és a gyülekező éneklés szokása. A gyülekezeti éneklés színvonalának hanyatlását „erősítette az orgonák megjelenése, mert a kántor a karzatra került az orgona mellé, ahonnan éneklésével és személyes jelenlétével kevésbé tudta a gyülekezet énekét vezetni. A kórus feladata is lassan átalakult. A XIX. század kórusideálja – a többszólamú gyakorlatot követve – egyre inkább a dalárda lett, mely a gyülekezeti éneklés vezetéséért már nem érzett felelősséget, repertoárja inkább romantikus hevületű vallásos és nemzeti karművekre épült”, s már nem az istentiszteleti éneklést, hanem az egyéb rendezvényeken szereplést tekintették méltó feladatnak. „A hitélet sorvadása és a háziáhitatok gyakorlatának ritkulása” – melynek elmaradhatatlan kellékei a Biblia, az énekeskönyv és a Szikszai-féle imádságoskönyv voltak – s az „üresen kongó templomok mutatták, hogy a nép nemcsak a hit lényegétől, de a külső formáktól is elszakadt.”⁴⁹⁵

Fekete Csaba – a református liturgia történetét áttekintő dolgozatában – megállapítja: „Az utóbbi két évszázad lassanként eltékozolta mind a gyülekezeti éneklés, mind a szertartási éneklés hagyatékát. A prédikálás is sorvadt, gyöngült, egykori jelentőségét hovatovább elvesztette; így a szertartás egészének elhanyagoltsága méginkább szembeszökő. A visszatekintések ezt a csökkent értékű állapotot azonban nem csupán igazi reformátusnak, sőt, kálvinista irányú fejlődés eredményének tekintik, hanem azt a történetileg hamis és téves következtetést sugallják, hogy ez lényegében kezdettől fogva, jóformán a XVI. század közepétől így volt. Ezért aztán föl sem vetődött..., hogy graduál és kancionálé kölcsönösen egymást feltételező segédeszköz Isten dicséretében.”⁴⁹⁶

A racionalizmusban megcsömörlött lelkek –megújulást keresvén –eszközök után kutattak. A XIX. század közepétől meginduló belmissziói mozgalmak és külföldi kapcsolataik az igehirdetés és az éneklés megelevenedését indították el és missziói elkötelezettséget ébresztettek a kortársakban, számos alkalmi és jelentősebb hatásra szert tenni tudó énekfűzet (Pl. a Hozsanna! és a Hallelujah!) megjelenését indukálták. A történelmi kálvinizmus, ami a kálvinizmus lelki kincseinek újrafelfedezését tűzte ki célul, a gyülekezet éneklését is vizsgálódás alá vette.⁴⁹⁷

Amikor Kálmán Farkas és Árokháty Béla személyében a református teológia és zene újra egymásra talál, az egyházzene is lassan magára lel, hogy Révész Imre, Ravasz László, Karácsony Sándor, Makkai Sándor, Ádám Jenő, Gárdonyi Zoltán, Csomasz Tóth Kálmán és

⁴⁹⁴ Bódiss i.m. 24kk.

⁴⁹⁵ Bódiss i.m. 30k.

⁴⁹⁶ Fekete Cs. i.m: 211.

⁴⁹⁷ Idevonatkozó kutatásait Bódiss részletesen ismerteti, i.m. 41-45. Lásd ehhez még: Zsoltárkönyvünk az ige mérlegén. A Kálvin János Társaság IV. Országos Konferenciájának előadásai. Budapest 1941.

mások által a himnológia szakágában öltön alakot.⁴⁹⁸ 1937-ben sor kerül az I. Magyar Protestáns Egyházzenei Konferenciára, majd az Egyetemes Konvent újrászervezi az énekügyi bizottságot, melynek 1940. június 13-i ülésén Ravasz László a következőket mondja: „A megtisztított egyházban a gyülekezeti ének imádság, igehirdetés és hitvallás, ugyanakkor pedig az istentiszteletnek egy olyan része, amelyen leginkább megmutatkozik az igazi művészet.”⁴⁹⁹

Az 1944-47. között zajló énekeskönyvi előkészületi munkálatok során Csomasz Tóth Kálmán megfogalmazza egy református énekeskönyv szerkesztésének elvi alapjait:

1. *Hitvallásos-teológiai szempont* szerint az énekszövegeknek a reformátori teológián kell alapulniuk.
2. *Az irodalmi szempont* a nyelvújítás előtti magyar nyelvet részesíti előnyben. A régi szöveg csak akkor változtatható, ha magyarázat nélkül ma már érthetetlen; a régi kifejezések sokkal erőteljesebbek, kifejezőbbek és gazdagabbak a mainál.
3. *A zenei szempont* a régi egyházi hangnemeken nyugvó, valamint a magyar múltban gyökerező népi és históriás-történelmi dallamokat részesíti előnyben.

A kutató hozzáteszi: „újra kell tanulni nemcsak a hitet, hanem az anyanyelvet mind szövegi, mind zenei téren.”⁵⁰⁰

Csomasz Tóth nemcsak az énekkincs következetes és alapos átvizsgálását tartja alapvetőnek. Egy új énekeskönyv bevezetésének biztosítékát *a gyülekezetek körében végzett kitartó tanító és építő munkában* látja, melynek a lelkészekre, kántorokra és egyházi munkásokra is irányulnia kell. Különösen is szükségesnek látja a különböző istentiszteleti típusok (főistentisztelet, családi istentisztelet, temetés), valamint a szabad és kötött elemek kidolgozását. Kiemeli a külföldi énekek jó fordításának szükségességét, a két protestáns felekezet közös énekei egyeztetését, az alkalmi és temetési énekek szigorú megszűrését. Javasolja az imádságos rész kibővítését, az állandó istentiszteleti elemek közlését, vasárnapi iskolai énekcsoport elkülönítését, valamint a használatot segítő mutatók összeállítását és a közös magyar reformációs istentisztelet elemeinek felélesztését.

Ezek a máig meg nem valósított kezdeményezések tanúskodnak, hogy megfelelő történelmi és egyházi helyzetben, kedvező fejlődési lehetőségek mellett milyen lépésekre kerülhetett volna sor.⁵⁰¹

3. Az istentiszteleti kultúra mint kegyesség-gyakorlás

Az istentiszteleti keret, a liturgia: *nyitott rendszer*.⁵⁰² A hívek szimbólikusan és valóságosan is megélik az új életstílust, szociális szerepeik továbbjátszása helyett szimbólikus eseménysor és cselekvések részeseiként egy új közeghez formálódnak.

Ez a formálódás csak akkor megy végbe, ha az egyes ember önmagát teljesen odaszánja, de közben nem felejtí, hogy keresztyén életstílus nem valósítható meg csupán magányos elmélyülés és az üdvözülés útjának egyéni keresése által. A mennyei Atya iránti teljes

⁴⁹⁸ Ld. ehhez: Révész Imre: Mostani és leendő énekeskönyvünk egyházi teológiai szempontból. In: Zsoltár 2/1. (1995) 2-5., Karácsony Sándor: Mostani és leendő énekeskönyvünk esztétikai és irodalomtörténeti szempontból, In: Zsoltár 2/2 (1995) 2-10., Gárdonyi Zoltán: „...eleitől fogva...” Tanulmányok és dolgozatok... Budapest 1993. ifj. Fekete Károly: Makkai Sándor részvétele a magyar református liturgia megújításában, In: Magyar Egyházzene 3 (1995/1996) 147-154.

⁴⁹⁹ Konventi Jegyzőkönyvek 1940.

⁵⁰⁰ Bódi im: 60, továbbá uő: Csomasz Tóth Kálmán himnológiai öröksége. Az 1948-as magyar református énekeskönyv szerkesztési munkáinak megindulása, elvi alapvetése. In: Magyar Egyházzene 8, 2000/01. 229-235.

⁵⁰¹ Bódi im: 60kk.

⁵⁰² A fogalommal Walter Ellernél találkozunk: Aus dem Hören leben. Hymnologische und liturgische Vollzüge als Ästhetik der Wahrnehmung. Leipzig, Evangelische Verlaganstalt 2003. 283kk.

engedelmesség példája, Jézus Krisztus útja nyilvánvaló tapasztalattal szolgál minden kor tanítványainak: a megszentelődés útján járás nem öncélú foglalatosság.⁵⁰³

Az istentiszteleti életbe és közösségbe belenövekedés az egyén közösség általi fejlődésének kiemelkedő paradigmája.

3.1. Inkulturáció az egyház gyakorlatában

Az evangélium szerinti élet *sui generis* missziói jelleggel bír, ha ember és ember, közösség és közösség viszonylatában „az Úrnak félelmében” gyökerező bölcsesség (Péld 1,7), tudatosság és szelídség jellemzi (Lk 10,21). Vizsgáljunk meg közelebbről egy ma gyakorta hallott, de nem egyféleképp értelmezett szót: *inkulturáció*.⁵⁰⁴ Sajátos értelemben akkor beszélhetünk inkulturációról, ha *egy kulturális érték átadása az embert teljes emberségében, egyéni és közösségi életében érinti*, ha annak stílusát határozza meg, amit „élet”-nek nevezünk; tehát ha egy „egzisztenciális”, életformát érintő érték átadása történik⁵⁰⁵.

S mert a hit elválaszthatatlan az élettől (Gal 5,6), *egzisztenciális érték*ként áll rendelkezésre és kínálja magát az egyház tagjai számára a református magyar nép zivataros századaiban a hit megvallását, megmaradását és továbbadását garantáló *protestáns énekkincs is*: a reformációt megelőzően már magyarországi előzményekkel rendelkező magyar nyelvű gregorián gyakorlata, a hugenotta testvéreink állhatatosságának gyümölcseivel édesített genfi zsoltárok és a történelem viszontagságai közepette született és ismertté vált dallamokon zendülő magyar dicséretetek.

Csomasz Tóth Kálmán 1944-ben írta: „A magyar belmisszió sem hozhat mást, mint féleredményeket, amíg nem erre a hívő, magyar református múltra épül, hogy annak örökségét építse tovább a magyar református ember és közösség sajátos, belső törvényei szerint.”⁵⁰⁶ Boda hívja fel a figyelmet az evangélium hirdetésének jellegzetes inkulturációs problémájára: a technika fejlettsége mellett kialakulhat egy újfajta primitívség, mely elsősorban az erkölcsi életet illetően jelentkezik. S ha ez így van, akkor Európában *nem levetni kell az európai kultúra öltözetét az evangélium átadásához, hanem újrafelöltetni; újra feltárni az európaiság keresztyén gyökereit ill. a keresztyénség európai gyökereit*.⁵⁰⁷

Az inkulturáció egyértelműen fölértékeli a gyakorlatot, a *praxist*, mint ami összekapcsolni segít érzékelhető és elméletit, cselekedeteket és szavakat (ld. 6. ábra).

Az ábráról leolvasható alaptétel: *minél inkább eltávolodunk az érzelmi-indulati rétegtől, és minél inkább közeledünk a tisztán racionálishoz, annál nehezebb az inkulturáció, annál kevesebb eséllyel rendelkezik*. Ellenpélda: a túl könnyen inkulturálható muzsika könnyen el is felejtődik.

⁵⁰³ Ld. e témához bővebben: Kis Médea: Szociáletikai szempontok érvényesítése a gyülekezetépítésben. In: RE LVII. 2005/5. 107-109., 2005/7-8. 168-173. és 2005/9. 206-209.

⁵⁰⁴ A kultúra tevékenységei útján bontakoztat ki bizonyos képességeket; kibontakoztató jelleggel módosítja a természetet vagy a személyt. Boda László: Inkulturáció, Egyház, Európa. Az Evangélium és a kultúrák átültetése - Mundecon Kiadó Budapest 1994. 17.

⁵⁰⁵ Boda im: 47k.

⁵⁰⁶ Csomasz Tóth Kálmán: Énekeskönyvünk megújításának szempontja. ZK 18, 1944. 42-45. és 2003. 81.

⁵⁰⁷ Boda im: 11.

Egy nagy felismerés egyszerre váltja ki az érzelmet és az aktivitást. Az *aktivitás az inkultúrációnak lényegéhez tartozik*. Erre utalnak az olyan kifejezések, mint „átültetni”, „begyökereztetni”, vagy „adni”, „befogadni”. Az inkultúráció nem csupán oldalirányban – a másik ember ill. más népek felé irányulva – hat, hanem felülről lefelé, a piramis csúcsától az alapszintig is, a saját országon, vagy a saját közösségen belül. Az inkultúrációs piramis második rétege az akarathoz valamint a mozgásra ösztönző indulatokhoz kapcsolható.

„Gondolat és tett különös összjátékát világítja meg az a módszertani elv, melyet a hermeneutika kínál. Eszerint egy szöveget nem csupán értelemmel lehet magyarázni, hanem például magatartással, életvitellel. A „logosz” és a „praxisz” összefüggése ez, melynek jelképpé vált példája az ige megtestesülése. Az inkultúráció alapproblémája, hogy hogyan lehet a gondolatot életre váltani, az Evangéliumot a gyakorlatban megvalósítani.”⁵⁰⁹

A szó következetes értelmében az ember személyiségében vagy közösségi életében elevenné vált hatásokat nevezhetjük inkultúrációnak. Amennyiben az emberi kultúra anyagban van rögzítve (vers, festmény, szobor, épület, szöveg stb.), akkor az még csupán közvetítője az inkultúrációnak. Az inkultúráció legsajátosabb területére⁵¹⁰ akkor lépünk, amikor egy személy szellemisége, lelkesége személyekre vagy közösségekre hat akár közvetlenül (mester és tanítvány), akár közvetve (Krisztus-követés).

A hiteles inkultúrációt úgy lehetne jellemezni, hogy mélyebben érinti meg a személyt a puszta érzékelésnél vagy az emlékezetbe tárolt, memorizált szövegnél. Alászáll a tudattalan lelki rétegekbe. Bármikor fel is törhet onnan, és *hatással lehet nem csupán a tudatra, az eszmékre és gondolatokra, hanem a cselekvésre is*. A hiteles inkultúráció nem változtatja meg az igazságot (üzenetet), hanem annak közlési módját és befogadóképességét érinti. Hiteles az inkultúráció, ha teljesülnek olyan feltételek, mint

- a szabad közlés és elfogadás,
- humanizálódást eredményez ill. hoz magával,
- a kölcsönösség érvényesül (kölcsönös gazdagodás).

⁵⁰⁸ Boda im: 35.

⁵⁰⁹ Boda im: 52.

⁵¹⁰ Boda im: 54.

Egyszerűen arról van szó, hogy az embereket lényük mélyéből kiindulva, és azoknak a belső erőforrásoknak megfelelően evangélizáljuk, amelyből élnek. Mivel nem csupán a tudat (az elmélet) hivatott arra, hogy irányítsa a gyakorlatot (ld. a piramis-ábrát), hanem a gyakorlat is termékenyen képes visszahatni a tudatra és vele az elméletre.⁵¹¹ Az Evangélium inkulturációja ősmintájának tekinthetjük Pál apostol viszonyulását a pogányokból lett keresztyénekhez (ApCs 15; 1Kor 10,23k).

Az inkulturáció szempontja új felismerésekhez vezet el.

1. Annak belátásához, hogy a református istentiszteletnek is minden mozzanata, látható és hallható eleme prédikál, és nem 'csak' a lelkipásztor.
2. Az istentiszteleten hangzó énekek a szent zene hiteles inkulturációjának, két vagy több kultúra termékeny találkozásának példái, melyben a kölcsönös gazdagítás érvényesül.
3. A keresztyén hit és életstílus legújabbkori inkulturációjának feltétele annak belátása és realizálása, hogy az ige hirdetése s az istentisztelet nem egyes hivatalosok vagy specialisták ügye, hanem az egész gyülekezet megbízatása. Az evangélium azt is megváltoztatja, aki a másoknak továbbadja. Csak úgy részesíthetünk benne mást, ha mi is részesesévé válunk. Azáltal ölt testet (*inkarnáció*) az evangélium, ha mi utat találunk más emberek világába, azonosulunk szociális valóságukkal, veszteségeikkel és szenvedésükkel, harcukkal az igazságosságért.⁵¹²
4. Az ige hirdetésére vonatkozó megbízatást nem lehet a világból kivonulva teljesíteni (Mt 10,27). A nyilvánosan, szószékekről hirdetett ige szembe kell szálljon a keresztyén hit privatizálásának társadalmi tendenciájával, de helyet kell keresen magának a nyilvánosságban, az ige hirdetésének új útjai után kutatva. Kerülve a tömegtájékoztató zsákutcait, a kommerszialisálódást, torzítást. Ez akkor lehetséges, ha a gyülekezetekben igehirdetés és sákramentumok által a nyilvánosságnak és a kommunikációnak egy új kultúrája fejlődik ki.⁵¹³
5. Evangéliumhirdetés nem létezik személyes áldozathozatal nélkül (Fil 2,5k). Áldozathozatal a lelkész és minden egyes egyháztág részéről annak érdekében, hogy a lelkész-központú gyülekezetből Krisztus-központú Isten népe legyen.
6. Felszámolni a jelen gyakorlatot, ami az egyetemes papság érvényesítése helyett az evangéliumnak ellentmondó hierarchiához klerikalizálja hozzá a 'laikusokat'. Nem szabad úgy egyháziasítani a megtérteket, hogy elveszítsék minden világi (egyházon kívüli) emberi kapcsolatukat, mint későbbi missziói lehetőséget. Ez Isten népe küldetése megélésének egy sokkal nagyobb szabadságát jelenti, mely nem kontrollálható, nem is kontrollálandó, s nem is mint konkurrencia értendő (Lk 4,18k).

3.2. Régi énekeink mint a kegyesség gyakorlásának eszközei

A reformáció korában nemcsak az imaórák, hanem az ünnepek szertartásrendje is tanúskodik a közösségi imádság fontosságáról.⁵¹⁴ Méliusz kora jól látta, hogy helyenként és alkalmanként az ének hatásosabb az óprotestáns kor által mellőzhetetlennek vélt prédikálásnál: „a legfontosabb közös és tevékeny szertartási részesedés”.⁵¹⁵ Az éneklés a gyülekezet Lélek általi megelevenedésének gyümölcse, karizma (1Kor 14).

⁵¹¹ Boda im: 110k.

⁵¹² Rudolf Weth: Kirche im missionarischen Prozess. In: Die Kirche im Wort. Arbeitsbuch zur Ekklesiologie Hg. von Eberhard Mechels und Michael Weinrich - Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verl. 1992. 190k.

⁵¹³ Rudolf Weth im: 193.

⁵¹⁴ Ld. Kálvin előszava a genfi zsoltároskönyvhöz, in: Zsoltár 1994.

⁵¹⁵ Fekete Cs. im: 336. Vö: Czeglédy S.: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége. in: Studia et acta II. 355-391.

Karl Barth az istentisztelet emberi cselekvés - jellegének kifejtésekor hangsúlyozza, hogy miként a résztvevők közül senki sincs felmentve Isten ígéje meghallása alól, ugyanígy az egész gyülekezet felelős, amikor a gyülekezet közös hangja szólal meg „az ének által, amelyben ezek amazoknak válaszolnak”. „Hasonlatszerűen jelzi, hogy az Isten kinyilatkoztatásáért való hála hangjának (amely hálához természetesen a prédikáció is hozzátartozik!) az egész gyülekezet hangjának kell lennie,” ahol egyesek megszólalása átmenet a hallásból a hallásba. Ezt az átmenetet, a hallás–befogadás valamint az ige megszólalása – hirdetése -átmenetét közösen teremtik meg.⁵¹⁶

„A felelgetős éneklés *elemi vallásos megnyilatkozás*, ősfoma, nem nélkülözheti a későbbi kor. Fokozott figyelmet, aktivitást, praxis pietatist követel a gyülekezettől.”⁵¹⁷ A reformáció első két évszázadának a mainál jóval tagoltabb, ékebb és kimunkáltabb szertartású istentiszteleti rendjébe szervesen illeszkedett a gyülekezet folyamatos és intenzív lelki jelenlétet feltételező éneklése. Ahol *a gyakorlás és ismétlés nemcsak a rögzült elemek fennmaradását és továbbörökítését szolgálta, hanem az új meghonosodását is*; az ismétlődő elemekből válhatott gyülekezeti ének⁵¹⁸ (1Kor 14,15). Az óprotestáns istentisztelet egyik sajátossága *a keresztyén szabadság érvényre jutása a kötelező rubrikák*⁵¹⁹ zárt rendjével, sőt *az elfogadott hitvallások betűjének előírászerű betartásával szemben*.⁵²⁰ Figyelemre méltó mozzanat, hogy az átfogó gyakorlatot felölelő és egységesíteni kívánó liturgiák éppen a liturgikus hanyatlás és elsivárosodás korában kezdtek létrejönni. Az elmúlt évszázadok tapasztalata alátámasztja Fekete Károly megállapítását, aki szerint „a himnológia szorosan összefügg a kegyességtörténettel és a spiritualitás alakulásával”.⁵²¹

3.3. A praxis tanulása

Az éneklő gyülekezet számára természetes, hogy a kegyesség *gyakorlás által marad életben*. Évszázadok tapasztalata alapján az új befogadása⁵²² ugyan nem kis energiabefektetést, s olykor önmegtagadást kíván, viszont pótolhatatlan lelki haszonnal jár, a lelki ki-és belégzés folyamatához tartozik. A kulturált istentiszteleti élet, az igényes formák, „a kultusz művészsége”⁵²³ nem csupán külsődleges, hanem „a lelki folyamatok drámai szimbolizmusában, a résztvevők aktív lelki tevékenységeinek rendjében áll”.⁵²⁴ Föltételezi *az énektanítás és -tanulás alapelveinek megfogalmazását és érvényesítését*.⁵²⁵ Énekelni az fog szeretni, aki sokat énekel, s az énekel sokat, aki szeret énekelni. Előzménye, hogy a református gyülekezeti tag még akkor magáévá tesz sokszori éneklés által egy énekkincset, amikor életkorban vagy hitben gyermek: fogékony és elfogadó, nyitott és változásra kész.⁵²⁶

⁵¹⁶ Barth: Istenismeret és istentisztelet. 163.

⁵¹⁷ Fekete Cs. im: 214.

⁵¹⁸ Ezt támasztja alá Fekete Csaba kutatása, im. 245kk.

⁵¹⁹ Az istentiszteletet alkotó egyes énekelt elemek (introitusok, psalmusok, hymnusok, invocatiok ect.).

⁵²⁰ A II.H.H. XXIII-ra utal Fekete Csaba im: 321.

⁵²¹ Ifj. Fekete Károly: A lelkipásztor zenei műveltségének jelentősége, in: Magyar Egyházzene 2000-01/1. 23-30.

⁵²² Ugyancsak Fekete Cs. közöl adatot arról, hogy a genfi zsoltárokat elsők között fogadták be ott, ahol az Öreg Graduált használták, így pl. Kassán, 1637-ben, im: 334.

⁵²³ A 'kultusz' kifejezés létjogosultságát illetően ld. Makkai Sándor: Az egyház missziói munkája 83k.

⁵²⁴ Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus 38.

⁵²⁵ Bódiss Tamás írja: „Énekeskönyvünk – az országos helyzetet tekintve – még mindig új, ...még mindig nem elfogadott, lehetőségeit, célját tekintve nem elismert, megismert, megtanult. Feladatunk: kihasználni az ebben rejlő lehetőségeket; útmutatást adni az énekanyag megfelelő beosztására, használatára. Ennek egyik legfőbb eleme az énekválasztás rendjének, módszerének kialakítása: öletszerűség helyett átgondoltság a tartalmi, stílusbeli, liturgiai és zenei szempontok összehangolásával.” Hagyomány és/vagy haladás. Református egyházzene fél évszázados kérdése. In: Zsoltár 2003. összevont szám, Debrecen 2003. 43-46. 45.

⁵²⁶ Az énekek megtanításának akadályait mint az erőtlenség, halvány és bizonytalan hangon megszólaló éneklés okait veszi számba Németh István: Református énekek népi emlékezetben c. cikkében. In: Zsoltár 2005.

A kirajzolódó kegyesség karakterisztikus zenei ízlést hív életre, amelyben kifejezést talál.⁵²⁷ Ezért magától értődő az énektanítás elhanyagolhatatlan jelentősége mind a gyermek-, mind az ifjúsági, mind a felnőttkatechézis során, és ilyen előzmények után természetes a hitben fejlődésre kész gyülekezet számára is (1Tim 4,7-8). Ha a lelkipásztor együttthalad ezen az úton a gyülekezettel⁵²⁸, akkor számára „az egyházzene lelki táplálékká” lesz, „az ünnepkörök mélyebb megragadásának eszköze” és „a sekélyes életfolytatás, a spirituális közepszerűség, a kiüresedés és kiégés egyik ellenszere”, mely „belső tartását, lelki erejét és teherbírását fokozza”.⁵²⁹

3.4. „Énekeljete az Úrnak új éneket!”

A zsoltárok új ének éneklésére biztatnak (96,1; 98,1); a felszólítás prófétikus (Zsolt 98,9). *Az új ének a megváltott és újjáteremtett ember éneke. Bennefoglaltatik az ember változásának, folyamatosan Teremtője képmására formálódásának ígérete és bizonyossága, az új – vagyis az új cél – érdekében használható eszközök igénybe vételének szükségszerűsége; s a kettő szoros összetartozása. Az új ének Isten új cselekedeteire válaszol, azokról tesz bizonyosságot, individuális és történelmi/üdv történelmi jellegű egyszerre. Az Úrra várakozás története is Isten magasztalása⁵³⁰, a kegyes ember bizakodása is istendicsőítés.*

A címben foglalt felszólítás nem parancs, hanem bátorítás. *Az új ének mindig aktuális: Isten jelen cselekedetét eljövendő tetteire tekintettel értelmezi, a hitet éberén tartja.*⁵³¹ Amiként Deborah (Bir 5) és Mirjam (2Móz 15) már a csatamezőn énekelt, úgy az egész élet, s nemcsak az istentisztelet alkalmas arra, hogy az éneklő egyén és gyülekezet megragadja és hírül adja Isten tetteit.⁵³² Ott majd sűrítve szólalnak meg ezek az életesemények. *Az istendicsőítő új ének az Istennel élő ember artikulált, formába öntött, kétségbevonhatatlanul hiteles tapasztalata.*

Az egyházzene története a hit egyfajta kifejeződésének tükrö, a kegyesség gyakorlásának dokumentuma: megnyitja az utat a ma élő hívő ember előtt, hogy hite kifejezésre juttatásának sokszínűségét gyarapítsa. A koronként hiteles kifejeződést kereső kegyesség az esztétika irányából érkező impulzusokat sem hagyhatja figyelmen kívül. Nem is köteles persze követni, de számot vetni vele – igen. Az egyházzene fundamentuma, bázisa: a gyülekezet éneklése. Ahol a gyülekezet énekel az istentiszteleten, ott nemcsak egyházzenei esemény zajlik, hanem teológiai: mert az egyetemes papságot gyakorolják (1Pét 2,9), és Isten kegyelmi ajándékaival sáfárkodnak (1Pét 4,10), és az örök életre készülnek (Jel 15,3k).

összevont szám, Debrecen 2006. 13-20. Így pl. – az újabb és újabb énekeskönyvek szétzilálják az ismert zenei anyagot, - a kántor szerény zenei adottságokkal rendelkezik, - a korosztályok szétválasztása (a külön gyermek és ifjúsági istentiszteletek) a legfogékonyabb korban zárja el a több évszázados hagyománytól a generációkat, - a ritka éneklési alkalmak miatt a torkok „berozsdásodnak”, sokan nem tudnak természetes hangon énekelni.

⁵²⁷ Ld. Függelékben: 2.sz. kördiagram.

⁵²⁸ Makkai Sándor írta 1925-ben: „...egyed még a legtekintélyesebb egyházi embereknek sem szabad elfelejteni, azt ti. hogy a művészeteknek a nagy tömegekre mindig vonzóbb és közvetlenebbül alakító hatása van, mint a morálprédikálásnak. Nincs más orvosság, minthogy az egyház maga is felhasználja a művészet hatalmát a lelkekkel való munkájában. ...Itt nem csupán arról van szó, hogy az istentisztelet elemei: ének, igehirdetés és a kultusz rendje, valamint az istentisztelet helyisége művésziékké legyenek, bár ezen a téren is óriási feladatok várnak ránk, hanem arról, hogy a kálvinizmus lelkületet és célt adjon a művészetnek, ...kincseinek öntudatosan kiválogatott tárházát tegyük élővé és hatékonyá, ...élvén azzal az óriási nevelő hatalommal, amelyet a lelkek formálására ez ad nekünk, ...nyugtató, hűs érintésükre a lélek legnemesebb erőforrásai fakadnak fel.” In: Öntudatos kálvinizmus 58-59.

⁵²⁹ Ifj. Fekete Károly: A lelkipásztor zenei.... 27.

⁵³⁰ Westermann, C.: Das Loben Gottes in den Psalmen, Berlin 1953, 111.

⁵³¹ Krummacher, Christoph: Musik als praxis pietatis. Zum Selbstverständnis evangelischer Kirchenmusik, Vandenhoeck-Ruprecht in Göttingen 1994, 133.

⁵³² Gyakorlati tapasztalatait tárja az olvasó elé az éneklés istentiszteleti szerepét illetően is Douglass, Klaus: Isten szeretetének ünnepe c. könyvében, Kálvin Kiadó – Luther Kiadó Budapest, 2005. (ford. Sággy Balázs) 47-68.

4. Az éneklés mint az ige megértésének és befogadásának útja

Szőnyi György igen szellemesen fogalmaz: „mi azt valljuk, hogy a liturgia nem nyelvi műemlékvédelem, hanem közérthető nyelven előtárt gyülekezeti bizonyoságtétel”,⁵³³ központi és lényegi életmegnyilvánulás. – Ugyanakkor, amiként a hitbeli növekedés érdekében az igehirdetés is mindig többet kell nyújtson a hívő aktuális igényeinél, ugyanúgy *a megértett igéből kinyíló ének is szükségképpen olyan tartalmi többletekkel és értékbeli sűrűséggel bír, ami nem mindig és minden jelenlevő számára azonnal érthető*. De nem is lehet az; mégis éppen ez a „többet kínálás” (Mehrdarbietung) hat fejlesztőleg: utat nyit, távlatot teremt a fejlődni, továbblépni vágyakozónak. A korábbi fejezetek áttekintése után szükséges kimondani: *nem az egyházi ének bibliai gyökerű, elementáris nyelvezete az, melyen ’missziói meg gondolásokból’ változtatni kell.* (Ld 3. ábra)

⁵³³ Istentiszteleti kegyesség. In: Studia et acta V. 403.

A fenti folyamat-összesítő ábra a jelen tendenciákból kiindulva a hiányok, valamint a minimalizált liturgiai és egyházzenei igényszint következményeire mutat rá. Ahhoz, hogy az ének az ige befogadásának ne gátja, hanem csatornája legyen, az egyháznak a gyülekezeti élet egyéb terein jelentkező kihívásokkal kell szembesülnie:

1. a zenei igénytelenség, a nyelvi egyenetlenségek iránti növekvő érzéketlenség, a stílusbeli szegényesség mint himnológiai kihívás, a betérő kereső lelkek iránti nyitottság és testvéri felelősségvállalás mint pásztori teendők, az érzelmek kifejezésének tanítása és gyakorlása mint katechetikai és a lelkigondozói feladat;
2. tudományos alapú tájékozottsággal felvértezve elvi és gyakorlati szinten őszintén szembenézni az istentisztelet, ezen belül a liturgia és zene kapcsolatában jelenleg megmutatkozó hiányosságokkal és kérdésekkel: a reformációt követően létrejött, de történetileg megszakadt hagyományunk megismerése és megismertetése, vasár- és ünnepnap i istentiszteleti rendünk teológiai megalapozottságú továbbfejlesztése, más istentiszteleti műfajok kialakítása;⁵³⁴
3. „feloldani a feszültséget az egyházzenei tudás és a hűséges ámde amatőr szintű egyházzenei szolgálat között”, az istentiszteleti szolgáltató közösségbe és szervező munkákba csak „lelkiségben és szakmaiságban egyaránt alkalmas kántorok”⁵³⁵ bevonását vállalva;
4. az énekelendő gyülekezeti éneket közelíteni a hívő aktuális lelki, hitbeli, érzelmi és szociális szituációjához, mint ez a a textust felolvasó igehirdetőtől elvárt, aki liturgusként e fenti célt a mindenkor i énekválasztáskor is szem előtt tartja;
5. rákérdezni, milyen vágyak rejlenek az éneklés mögött, hogy fény derüljön arra, mik tartják életben mint istentiszteleti elemet;⁵³⁶ mi hiányozna, ha nem énekelnénk az istentiszteleten, s milyen lehetőségei volnának még, hogy hitemet kifejezésre juttassam?

A gyülekezettől függően még felmerülő aktualitások vállalása viszont elvezet ahhoz mezőhöz, ahol mint dús fűvű legelőn felüdülhet az együtt éneklő gyülekezet minden tagja (Zsolt 23; Kol 3,15-17). Hogy ez az út járható, azért hadd álljon itt néhány vallomás az orosházi református gyülekezet tagjainak tollából. Az adatgyűjtés kelte: 1999-2000.

„Ha valakinek nem adatik meg, hogy gyermekkorában tanuljon erőt gyűjteni az énekeken keresztül, a helyzet akkor sem reménytelen. Először a dallam megtanulására kellett összpontosítanom a figyelmemet, külön tanulmányoztam a szöveget. Jó volt megtapasztalni, mikor a kettő együtt hatott. Sokkal jobban tudok az ígére figyelni, ha előtte olyan énekeket énekelünk, amelyeket már érzek. – Közösségben sokkal magabiztosabban énekelek mint otthon egyedül. Számomra fontos a zsoltár, dicséret, lelki ének együttes megjelenése, mert lelkiállapotomtól függően mindig valamelyik segít az Istennel való kapcsolat mélyítésében. – Bizonyos helyzetekben bizonyos énekek segítenek kimozdulni a holtpontról. Érzem, hogy sokkal több éneket kellene kívülről tudni. Ezt folyamatosan gyakorlom, de be kell vallani, nehezen megy. Itt látom annak jelentőségét, hogy gyermekkorban, amikor még gyorsabban tanulunk, minél több éneket el kell sajátítani.”

„Dicséreték éneklése szerves része a hitéletemnek, amint az éneklés is az életemnek. – A gyülekezethez való kötődésemben is komoly szerepe volt. Ebben a gyülekezet két-három tagja úgy segített, hogy kazettára énekelték a bibliaórákon elhangzó egyszerűbb és dallamosabb dicséreteket. Ezeket itthon, napközben gyakran hallgattam, énekeltem, miközben megtanultam a szövegét. – A hitmélyítő napokon elhangzó énekek némelyike a fülemben át a szívembe búj, és csendben hallgatott, egészen addig, amíg személyes élethelyzeteim feszültséget, görcsöt, megoldást kereső félelmet nem keltettek bennem. Ekkor döbbenetesen vettem észre, hogy a

⁵³⁴ Ld: Bódiss Tamás: Hagyomány és/vagy haladás. 45.

⁵³⁵ U.o: 45.

⁵³⁶ Bittlinger, C. – Vogt, F.: Die Sehnsucht leben. Gottesdienst – neu entdeckt. Kösel Verlag München 1999. 21

szívemben megbújó dallam kijött a számon, szöveggel együtt és hangosan, ... éneklés közben lassan megnyugvás, békesség cserélte föl a haragot, keserűséget.”

„Számomra kezdettől igen fontos volt az éneklő gyülekezet. Amikor a gyerekekkel istentiszteletre mentünk, a közös éneklés hangulatán keresztül sejtettem meg valamit abból, hogy mit is jelent „Isten békessége, mely minden értelmet felülhalad...”

„Egyszer hallgattam a hittanóráról kiszűrődő hangokat, amint a gyerekek tanulták a 479-ik dicséretet: „Hinni taníts Uram...” Később ezek a sorok –Istent felismerve– jelentőséget nyertek számunkra. A családnak első, és ma is legfontosabb imádsága lett. – Sokat forgatom az énekeskönyvet imádságoskönyvként. Istenkeresésben, Krisztuskeresésben, hálaadásban, az élet megpróbáltatásaiban. És választ adnak ezek az énekek, hitvalló őseink bizonyosságtételei. Hány nemzedéket átsegítettek már az idők próbáin! Biztos, tiszta, egyszerű és határozott tájékozási pontot adnak. Gyönyörű régi nyelvezetük is segít kilépni a minket körülvevő zürzavaros világból belső világunk és Isten békessége felé.”

„A hétköznapiakban így üzen az Úr. Például egy munkahelyi probléma néhány rossz megoldását ezerszer végiggondolva – jóra nem találva - megszólal bennem a 265. énekünk kezdő sora „Hagyjad az Úristenre te minden utadat...” – Feloldódik a feszültség bennem és a probléma megoldja magát.

Temetésen az ének egybefűz, enyhíti a fájdalmat, az űrt, amit az eltávozott hagyott. Ha csak egy-két személy énekel (a lelkész és a kántor, s ha mégoly szépen is), akkor elmagányosít, fájdalmunkat növeli.

Az ének az igével együtt könnyebben töri át azt a páncélt, amit embertársaink ellen növesztünk, és ami gyakran elválaszt Jézustól is...”

„Mostmár értem, hogy egyfajta belső igényesség dolgozott bennem már akkor is, amikor évekkel ezelőtt egy keresztelőn és az azt követő istentiszteleten - végtelennek tűnő nyújtással énekelve a „Már nyugosznak a völgyek...” összes versszakát -, türelmetlenség lett úrrá rajtam. Mennyivel szebb az ütemes, értelem szerinti, lélekből fakadó éneklés! Egyre inkább erre vágyom, s örülök, hogy tanulhatok, hogy szakszerű, tiszta előadás nyomán érezhetek rá a dallam löktetésére. Én hallás után tanulok, s így ivódik belém egy-egy új ének. Fiunk megszületése előtt is énekeltünk otthon. De amióta megszületett, egy egész sor énekünk van, amit esténként mindig elénekelünk. A gyermek délutáni alvásakor a Bibliakalauz ajánlását követem. Ha tudom énekelem, ha nem, akkor a szövegét olvasom fel. Így hamarabb jön az álom is...”

„Hangosan nem tudok énekelni. Ha mégis megpróbálom, többnyire csak arra figyelek, nem vétek-e, nem hamis-e. Az énekek nekem belül szólalnak meg. Ott viszont kristálytisztán. És ami csodálatos: váratlanul, az adott pillanatban, lelkiállapotban, engem foglalkoztató kellemes vagy nehéz gondolatokra, kérdésekre válaszul...”

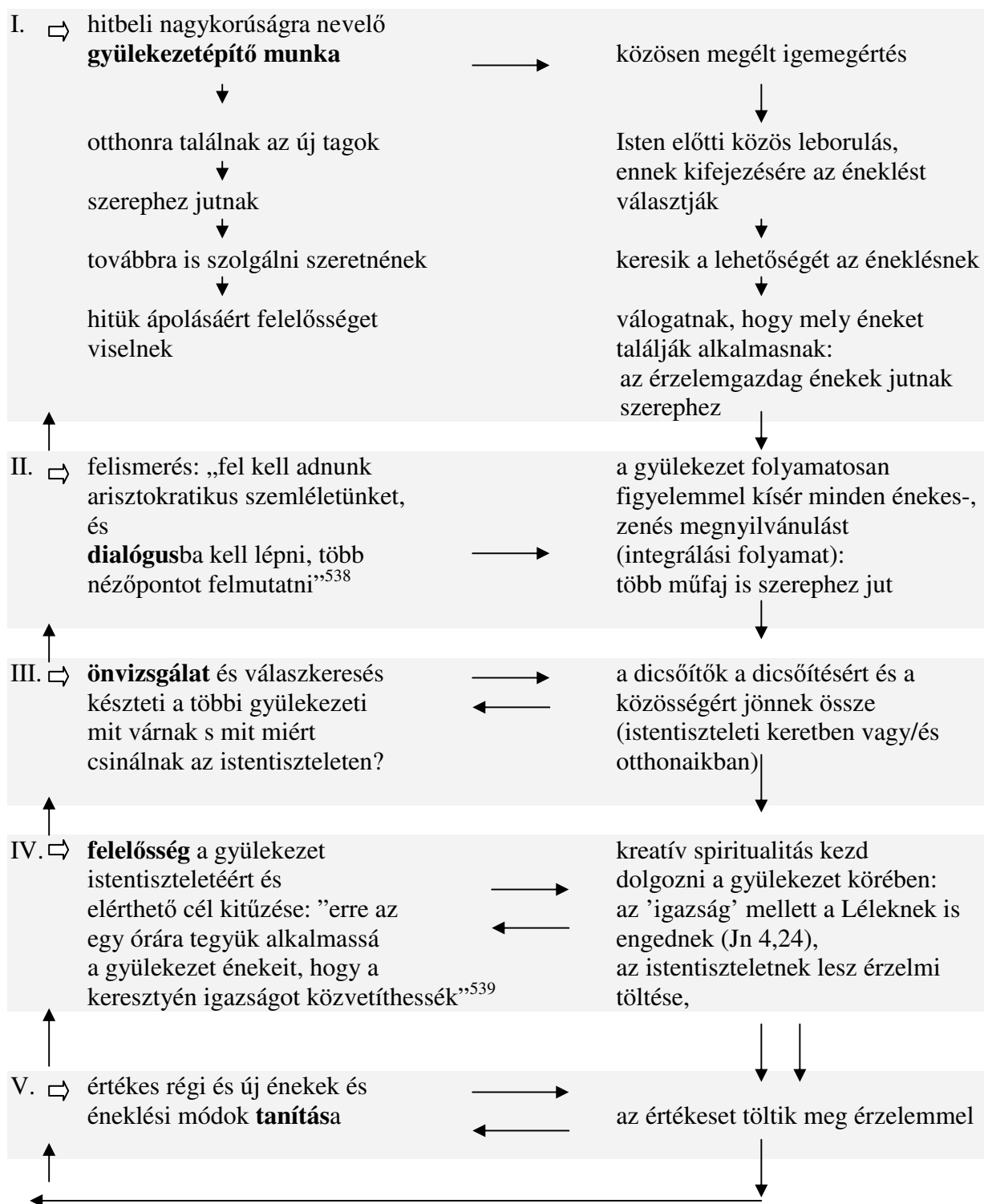
5. Az éneklés mint a gyülekezet Élet – megnyilvánulása

A karizmákat használó gyülekezet *koinóniában* él. Hordozzák egymás terhét, a testben minden tagnak megvan a maga feladata. Krisztus indulatával azt az eljövendő életet teszik láthatóvá, amit a Mester közelében élhettek meg az első követők. A keresztyén gyülekezet: megváltozott életű és megváltozást előidéző csoport (*H. Gollwitzer*), akik együtt várakoznak.

Az istentisztelet ennek az aktívan várakozó állapotnak a megnyilvánulása, ami nagy felszabadulást is jelent. Megélését annak, hogy *egyedül Istennek vannak alárendelve*, s nem embereknek, nem névtelen földi hatalmaknak. Szabad szabadnak lenniük az ige betű szerinti szolgálai értelmezésétől, a bűn terhétől, a haláltól való félelemtől. A zaklatott reformok követelő kényszere alól, s ugyanúgy az élménytársadalom nyomasztó követeléseitől. Az istentisztelet lehetőség a keresztyén szabadság (a vita passíva /*Luther*/ - aktivitása) megélésére a gyülekezetben.⁵³⁷ *A szabadság ajándékát közösen fogadják el, és mint feladatot, együttesen vállalják fel* (Róm 12,2; Mt 20,26).

⁵³⁷ Id. ehhez bővebben: Kraus, Hans-Joachim: Reich Gottes. Reich der Freiheit. Grundriß Systematischer Theologie, Neukirchener-Vluyn 1975. és Küng, Hans: Christ sein, München 1974.

Szabadság és rend így járnak kéz a kézben: amikor alkalmassá válik arra a gyülekezet lelki-közösségi élete, akkor lehet újabb és újabb szempontokat megfogalmazni és érvényesíteni; lépésről-lépésre vezetve őket a kiteljesedő s a folyamatos reformáció igényével élő *énekes kegyesség* felé. Hogy e tételes megfogalmazás követhető legyen, szemléltesse ismét egy ábra a folyamatokat (4. ábra):

⁵³⁸ Berkesi Sándor megfogalmazása

⁵³⁹ Szénási Jánosné szavai.

A gyülekezetépítésre nézve az igéből felismert és érvényre juttatott alapelvek mindegyike (I-II-III-IV-V) új és új folyamatot indít el, amely hat a már meglévőkre, és szintén nem önmagában jut érvényre. Ezek az éneklő gyülekezet épülésének távlatai.⁵⁴⁰ Minden egyes – a gyülekezet körében levő lelki ajándékokat hasznosító – kezdeményezés, döntés formálja a gyülekezet mint közösség mentalitását, értékrendjét, a tagok önmagukhoz és egymáshoz való viszonyát. *Miközben a híveknek zenei és érzelmi élményben van részük, taníthatóvá, formálhatóvá lesznek.* Eszközökhöz jutnak, melyek által imádatuknak kifejezést adhatnak, egyúttal befogadottságra és személyes fontosságukra irányuló igényeik is táplálékhoz jutnak. Úgy érzik a tagok, hogy ők hitből élő, hitük révén megelevenedett emberek.

6. A liturgia mint élettér

A közösen alakított és együtt megélt istentisztelet hétről hétre egy lépéssel előbbre viszi a gyülekezetet mint vándorló istennépét a megszentelődés útján. Együtt tekintenek a bizonyságok fellegeire (Zsid 12,1), együtt követik a jelek és csodák által előttük haladó Urat, együtt veszik magukhoz a mennyei eledelt (Jn 4,14; 6,31kk). Tudván, hogy „több az élet” (Lk 12,22k), olyan kincseket gyűjtenek, amelyet rozsda, moly vagy rabló nem támad meg (Mt 6,19k). Azt az Életet gyakorolják, amely Isten erejéből és a Mester lába nyomán lépegetve személyes, családi, munkahelyi, társadalmi, nemzeti és emberlétük adottságai közepette mégis megélhető. Ez a mégis-életstílus⁵⁴¹: a Szentlélek által lehetővé tett teljes élet, Krisztus teljes önmaga-megüresítésének modelljét követi⁵⁴².

Ez a fejezet a *jelen*-ről szól; háromféle arculatát mutatja az egyháznak, melyben a tagok hívő mindennapjaikat élik, melyben az istentiszteleti rend, s benne ének és zene tagadhatatlanul meghatározza, hogyan fogják fel az életet és mire használják.

6.1. A világban-lét mint kihívás

Szabó Dezső írta 1936-ban: „A dal, az ének, a ritmus: az ember lényege, legbelsőbb élete, első megnyilatkozása. Előbb volt a dal, ének, ritmus s csak később: szavakra tördelt beszéd. A dal, az ének: az emberben sírássá és kacagássá, fájássá és gyönyörűséggé csorduló világ közvetlen folytatása. A ritmus az a mozdulat, amelyben életem a legkevesebb ellenállással, a legintenzívebben tud élni. Azért hiszek a magyar fajban: mert a magyar parasztnak lépésében, minden mozdulatában, egész teste néma zenéjében királyi ritmusa van. ...Azok, akik együtt vannak a dal és ritmus legmélyebb emberségében, az emberi fájdalom és öröm legbensőbb formájában: könnyen egymásra találhatnak az élet más terein is. ... Idegen akaratokban vergődő történelmi életünknek egyik legelképezhetőbb eredménye az, hogy a dal, az ének nem tud a szolidaritás, a közös sors, a közös kultúra megszervezett egyetemes kapcsolata lenni annál a népnél, amely Európa egyik legsajátosabb, legeredetibb emberarcát mondta meg dalaiban.”⁵⁴³

Bagdy Emőke szemléletesen jellemzi azt a modern zenei-szellemi közeget, ami közvetve vagy közvetlenül mindannyiunk élet-tere; ellentmondásosságának romboló hatását csak akkor védhetjük ki, ha a gyülekezethez tartozás olyan jelentőségre tesz szert az egyes családok s a bennük felnövő fiatalok életében, hogy az ott – a gyülekezet körén belül – megélt minták, uralkodó ízlésvilág és választható életstílus döntési helyzet elé állítja őket.

⁵⁴⁰ A DC himnológiai szekciójának 2005. augusztus 27-i ülése keretében Szénási Jánosnéval folytatott szakmai megbeszélés tanulságait felhasználva.

⁵⁴¹ Vö. Gyökössi Endre ígehirdetéseit és elmélkedéseit, melyek erre a 'mégis'-re számtalan példával szolgálnak.

⁵⁴² Ld. Manfred Josuttis gondolatait a megszentelődésről: *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Chr. Kaiser Verlag – Gütersloh 1996. 164.

⁵⁴³ Szabó Dezső: *A magyarság megszervezése a dalban* (1936.). In: *Az egész látóhatár* (Második kötet) Püski Kiadó Budapest 1991. 711-715. 711.

„A fiatalok a zenében, az együttesek istenítésében, az énekesek, a sztárok iránti rajongásban identitásukat keresik, miközben a technicizált-gépies világból a személyesebb felé elvágódást, a társadalmi gépezettel való szembenállást igyekeznek ezen az úton kifejezni, átélni, megüzenni. A nótaszövegek is ezt fogalmazzák meg. Dobhártyarepesztő hangerővel az agytekevénnyekbe kalapált szövegeik lírája szinte ellentmondásban van az agresszív zenei vivőközegekkel.... Az elvágódást üzenő szöveghez társuló dallam sebző hangzásai szinte fájdalmat keltenek a fülben... Azt hangosítják fel, amire a fiatalok vágnak, vagy ami az életükből hiányzik (pénz, siker, szex, népszerűség, szabálytalanság, elvágódás). A belső űr, a fájdalmas társtalanság, a brutalitás, az agresszív erotizáltság és a depressziós lelkiállapot zenei üzenete visszhangra talál a kamasz és az ifjú ember testében. Azonosulásra csalogatja, férfivá, nővé emeli a brutális érzéki rigmusok-ritmusok élvezetének pillanataiban, és én-határait áttörve birtokba veszi az egyént. Megszállja és fogva tartja, „ellopja” azt, ami az övé, az erőszakos birtokbavétel által. Miközben azonosulási mintát ígér, valójában önmagát csempészi be.” Az üzleti-technikai hiperracionalizmus elegyül a befogadó világ irracionális, fenyegető arculatával. Így jön létre a zenei „para”, amely mintát nyújt arra, miképp lehet alkalmazkodni egy brutalizáló világhoz, egyszersmind hozzájárulva annak újrateremtéséhez. „Az önazonosság-hiány, a belső űr betöltése, az ezt ígérő kulturális produkció és az erre épülő zeneiparág fogyasztói érdekeltsége együttesen hozzák létre azt a kaotikus és fenyegető világot, mely végül szinkron a belső ürességgel. A zene olyan világhoz integrál, melyben újrateremti azt a hiányt, melynek betöltését ígérte.”⁵⁴⁴

Ilyen kor/kór/tünetek közepette valóságos kihívás az egyház számára, hogy megadja magát a Mester imájából világosan megértett mennyei akaratnak (Jn 17!). *Manfred Josuttis* úgy fogalmaz: az istentisztelet – út az Élethez.⁵⁴⁵

6.2. Dicsőítő istentiszteletek

„Az ’új’ bajnokainak fő jelszava a gyülekezetszerűség: ezen azonban ők többnyire a slágerstílushoz való igazodást és minden szakrális jellegnek a kiirtását értik.” – mondta 1970-ben Csomasz Tóth Kálmán.⁵⁴⁶ A *gyülekezetszerűség* jelszava van felírva azok zászlajára is, akik egyházunk hánykódó hajójából a könnyűzene mentőcsónakjába akarják átrántani a kapaszkodó-kereső lelkeket. Aggodalomra okot az ad, hogy a hajóban ülők maguk bontották ki vagy engedték elkorhadni az árbócokat és gerendákat. Például: a doxológia elhagyása (mint liturgikus tétel, mint záró énekvers) generálta a dicsőítő csoportok létrejöttét.

E megállapítás kapcsán a gyakorló kántor a következő *tapasztalatokat* sorakoztatja fel:

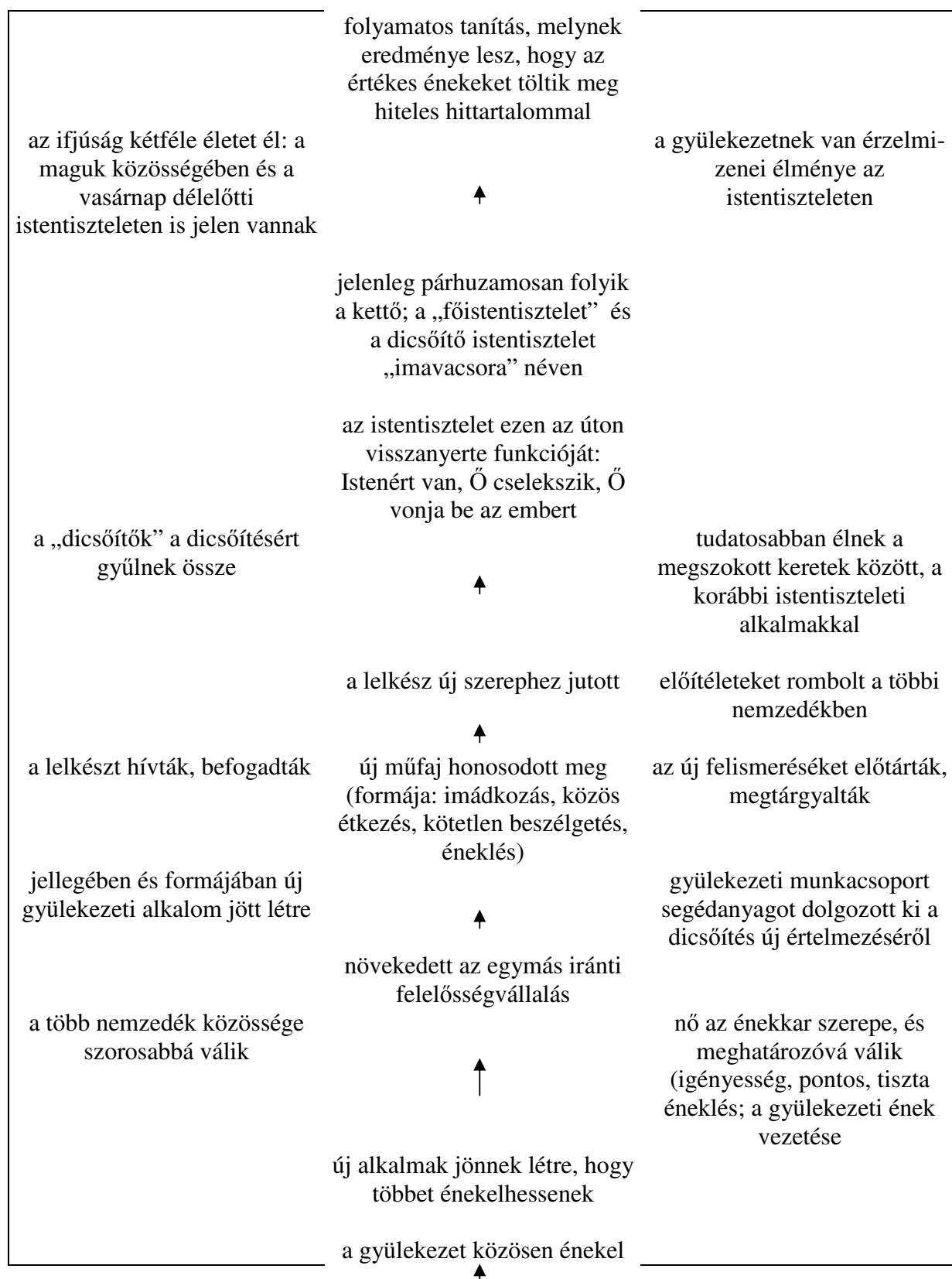
- Az istentisztelet érzelmi kiüresedésével egyidejűleg jelentkezhet az igény a túlradó érzelmekben gazdag istentiszteletre. A rajongás nem életkorfüggő, s nem szorítható be egy kegyességi stílus ismertetőjegyeinek sorába, hanem egy lelkiállapot: ha valóban átéli a csodát, megérzi Isten közelségét, átéli jelenlétét. Erről a tapasztalatról csak emelkedett lélekkel, intenzív kifejezések és hangok formájában adhat hírt.
- A túlradó érzelmet egy adott élethelyzet is előidézhetheti, melyben azt az Időt éli meg az ember, ami addigi életét más vonatkoztatási rendszerbe helyezi, s melynek folytán értékrendszere, személyes szempontjai és érzékelése átalakul.
- Ha ezt tudjuk, akkor nem a ’hagyományos kontra új’ ellentétpárban gondolkodunk a gyülekezetben felbukkanó túlradó megnyilvánulások vagy azok iránti igény jelentkezésekor. Nem azért karoljuk fel vagy vetjük el azt mint kántor, mint lelkipásztor, mert hagyományosan nem volt jelen egyházunkban vagy mert éppen újszerűnek tűnik.

⁵⁴⁴ Bagdy Emőke: Úton a zene és az ember lelke felé...179k

⁵⁴⁵ A sokatmondó cím: Die Einführung in das Leben.

⁵⁴⁶ Csomasz Tóth Kálmán: A zene válsága és az egyház. ThSz 13, 1970. 103-107. 156-160. és 2003. 669-691

5. ábra: Az egyházi gyökerekkel nem rendelkező ifjak gyülekezetbe épülésének és az általuk megtalált énekes istentiszteleti forma meghonosodásának kettős folyamata.⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ A folyamatábrát a külső szemlélő/hallgató aspektusából készítettem, a pécs-kertvárosi gyülekezet életéről kapott adatok (Szénási Jánosné közlései) felhasználásával.

Ennek alapján nyilvánvaló:

- Mernünk lehet-kell feltételezni, hogy a dicsőítő éneklés a közösségben átértékelés gyümölcse, a gyülekezet Isten előtti leborulásának kifejezési módja.
- Ha a gyülekezet megéli a közösséget Istennel, akkor keresni fogja a lehetőségét az énekek és a tapasztaltak nyomán szelektálni fog az énekek között.

Következtetések:

1. Az egyház történetének azon korszakaiban és azokban a gyülekezetekben, amikor és ahol a közösség megélésének eszköze az éneklés, szükségképpen az érzelmesebb énekekhez fordulnak.
2. Ennek az érzelmi dinamikának van olyan lüktetése, hogy még a mai könnyűzenén nevelkedő ifjúság is tudja nélkülözni a körökben egyébként elengedhetetlenül szerephez jutó ritmushangszereket.
3. Ha a gyülekezet tagjai tudatosan figyelemmel kísérik a körökben felhangzó különböző énekes-zenés megnyilvánulásokat, magától értő módon számolnak többféle műfajjal.⁵⁴⁸

Empirikus összegzésünkkel egybeesik Szűcs Ferenc véleménye a dicsőítő istentiszteletekről:⁵⁴⁹ „Ha a liberális antropocentrikus protestáns istentiszteletek megüresedésének korrekciójáról van szó, akkor feltétlenül figyelemre méltóak. Ha a résztvevőket szórakoztató akcionizmus és ritmusban, hangerőben rejlő hatásmechanizmus válik uralkodóvá benne, akkor kérdéses, hogy valóban a doxológia, az imádat adekvát kifejezési formája-e.”

6.3. „Az egyházzene jövője az egyház jövője”

A református egyházi ének és zene terén munkálkodók közös *jövőképe*nek alakítása céljából a dolgozat e pontján Karasszon Dezső megállapításait összegezzük:

- Az egyházzene bizonyos korokban meglepő pontossággal és részletességgel *tükrözi* az egyháznak a sorsát és spirituális állapotát.
- Az egyházzeneben *megszólalnak* az egyház életének mind a napsugaras pillanatai, mind a gondokkal terhes vagy küzdelmes időszakai.
- Erőtlen egyháznak erőtlen, problematikus egyházzeneje van; erőtlen, enervált gyülekezet enerváltan énekel; teológiai félreértések, hűtlenségek, végiggondolatlanságok esztétikailag problematikus magatartásba *torkollanak*.
- Jézus Krisztus személyében megvan a garancia arra, hogy az Isten népe az idők teljességekor pálmaágakkal a kezében áll és énekel. A tapasztalati valóság azonban jelenleg azt mutatja, hogy az egyháznak a földi életében törvényszerűen és kéréselhetetlenül érvényesülnek bizonyos gyilkos tendenciák, melyeknek ugyanúgy megvan a maguk egyházzenei *vetülete*, mint ahogy bármi másnak.
- Valahányszor az egyházzenész pozitív irányban szeretné befolyásolni a doktrínát⁵⁵⁰ vagy az egyház a spiritualitását, kökemény ellenállásba ütközik. Sértésnek, támadásnak, illetéktelen beavatkozásnak tekintik lelkipásztorok azt, amit jól képzett kántorok, egyházzene-tanárok a maguk legszorosabb értelemben vett területén, de mégiscsak az egyház, a gyülekezeti élet színterén igyekeznek elindítani vagy végezni.
- Nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy vajon teológiai fölismerés, vagy lelkiismereti változás hívja-e elő az újfajta egyházzenét; sőt fordítva is minden további

⁵⁴⁸ Szénási Jánosnéval 2005. aug. 25-én Debrecenben a DC himnológiai szekciója ülésén megbeszéltek nyomán.

⁵⁴⁹ Szűcs Ferenc: Az istentisztelet a református dogmatika szempontjából. 40k. Vö. még: Ámós 6,5.!

⁵⁵⁰ Mutata musica in templis, mutati etiam doctrina. (Amikor megváltozik a zene a templomokban, megváltozik a tanítás is.)

nélkül elképzelhető, hogy ti. újfajta egyházzenevel *hívja* a Szentlélek Isten valami újfajta világlátásra és istenismeretre a híveket.

- Bibliai látás szerint (Jel 15) a mennyei kikötőbe érkezett egyház *egyenlő* az éneklő egyházzal.⁵⁵¹

Tehát ha az egyházzene jelene (s mindenek előtt a gyülekezetek éneklése és istentiszteleti zenélése) az egyház jelenéről árulkodik, akkor az egyházzene jövője is az egyház jövőjét vetíti előre. A Lélek ajándékaival felruházottak felelőssége, hogy Isten kegyelmes akarata miként vezeti a vándorló újszövetségi népet az üvegtengerig, hányszor kell a népnek engedtlensége miatt bolyongania, s meddig várni a jelre és új látásra.

7. Református pietás

*E terület körvonalazását azért kívánja meg témánk, mert a gyülekezeti éneklés pásztorális funkciója nem csupán az istentiszteleti keretet feltételezi, nemcsak a szervezett közösségi lét atmoszféráját, hanem a kegyesség gyakorlásával töltött mindennapok kontextusát is.*⁵⁵²

A kegyes életfolytatásnak három pillére van (ApCsel 2,42): [1.] Isten ígéretéhez kötődik, [2.] rendszeres imádságban léleg/k/zik, [3.] közösségben zajlik. A református lelkiség e hármat [1.] a világ iránti felelősséggel, [2.] teremtményi és újjáteremtett mivoltában nyert minden ajándékával sáfárkodva, [3.] Isten dicsőségére éli meg.

Református gyülekezet ott van, ahol az elhívottak küldetésük betöltésekor Istennek kívánnak inkább tetszeni és engedelmeskedni, hogynem embereknek. „A keresztyén élet nem perspektívátlan helyben járás, hanem nagy célok felé való elszánt igyekezet – fejt ki Szűcs Ferenc. Az az élet lehet egyedül igényes élet, amely nem alkuszik meg a maga gyarlóságaival, hanem hisz abban, hogy amit Isten akar és kíván tőlünk, arra nézve az előrehaladást is megadja. Ehhez a halálíg tartó folyamathoz ad segítséget a kegyesség gyakorlása, amelynek része a jövőendő életéről való elmélkedés (*meditatio futurae vitae*). Nem távolba merengésről van itt szó, hanem létünknek (Krisztusban-létünknek) titkáról. Hiszen szentségünk is benne lesz majd nyilvánvalóvá.”⁵⁵³

7.1. A jelenkor emberének nyújt segítséget az élethez

Jól ragadja meg a református kegyesség évszázados ellentmondásosságát *Molnár Attila*⁵⁵⁴: *aktivitás vagy kontempláció*. Az akár világi hivatásában is Urát dicsőítően puritánul erényes, *evilági aszkézist*⁵⁵⁵ megvalósító (józan gazdálkodás, önfegyelem, mértékletesség, hallgatás, túlzott beszéd kerülése, megfontolás, szorgalom, rendszeresség, kitartás), *vagy* az imádkozás, prédikációhallgatás, bibliaolvasás, és a szív Isten előtti kiöntése (panasz, sírás, fohászkodás, éneklés) által a maga üdvösségre kiválasztottságának bizonyossága megszerzésén igyekvő ember-e az etikus hívő ideálja? – Nyomokban, egy-egy gyülekezet arculatán még felismerhető az ősök által bevéselt vonások egyike-másika.

A kérdést eldönteni azonban már nincs többé módunk. A mai túlpörgetett életritmus és az egzisztenciális fennmaradásért folyó mindennapos küzdelem közepette csak annyi bizonyos, hogy az emberisége (*imago Dei*) utolsó, még fellelhető puzzle-darabkái után kapkodó

⁵⁵¹ Ezen - évekkel ezelőtt kimondott - gondolat bővebb kifejtéséhez kínált alkalmat a dolgozat írója, amikor vizsgálati módszereinek sorába a *mélyinterjú* műfaját is bevonta. Lásd a Függelékben a DE Konzervatóriumának orgonaművész-tanárával készített interjút teljes terjedelemben (2006. január 28. Debrecen)

⁵⁵² *Kálvin* szerint a keresztyén élet: taníthatóság (*docibilitas*) és gyakorlása a kegyességnek (*praxis pietatis*). Ld. Válogatás Kálvin János műveiből, Kálvin Kiadó Budapest 1993. 232-246., továbbá uő: Keresztyén élet, ford. Adorján Kálmán, Koinónia – Kolozsvár 1999.

⁵⁵³ Szűcs Ferenc: Teológiai etika. Budapest 1983. 82.

⁵⁵⁴ Molnár Attila: A „protestáns etika” Magyarországon, Debrecen 1993. 141k.

⁵⁵⁵ Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Cserépfalvi Kadó 1995. 94kk.

embertárs számára egyetlen kézzelfogható segítség, ha a református gyülekezeti élet szerkezete úgy épül fel, hogy a tagok napi életfolytatásukban egymás testvéri támaszai, és minden újonnan érkező hitelesnek, elfogadónak és együttérzőnek élheti meg azt a közösséget, amely folyamatosan és együtt hallgatja és fogadja Isten ígését. Ha a gyülekezet Krisztus törvényét betöltve (Gal 6,2) konkrét szükségletekre válaszol:

- rendelkezésre álló eszközeivel a kor, a társadalom, az egyház és az egyéni élet gondjai közepette nyújt támaszt, vigaszt és irányt
- tanítás és gyógyítás, istentisztelet és lelkipozítás együtt támogatja a nagykorúságra hivatott keresztyén embert
- teológiai felelősség és humántudományos megalapozottság egyidejűleg jut érvényre a munkatársak felfogásában
- számol a vallási, társadalmi és szellemi pluralizmus következményeivel
- azzal, hogy az elemi közösség, a család legtöbbször már nem tud eleget tenni megnövekedett és egyre bonyolultabbá váló feladatainak (hittartalmak átadása, szabadidős tevékenység biztosítása, társas élmény és kötelezettség tanulása, életstratégiák példázása, testi egészségről gondoskodás, alapműveltség biztosítása, az otthonosság érzetének bizonyossága stb.)
- elfogadja, hogy a körébe érkező ember mindent magával hoz, ami eddigi életének terhe, és társává lesz, hogy az egyén életében érvényre jusson a szabadság és rend
- támogatja az egyes embert, akire az elszigetelődés, elmagányosodás és elbizonytalanodás folytán nyomasztó felelősség hárul
- az egyénre nehezedő számtalan szerepelvárás következményeit (szorongás, félelem, bizonytalanságérzet, tehetetlenség) enyhítendő egyértelmű és szabadon választható azonosulási mintát kínál (ti. hogy mit jelent ma református keresztyénnek lenni)
- rámozdul a modern ember igényére: aki saját élettörténetének és karakteradottságainak megismerése által akar kapaszkodókat találni; önértékeit kutatja és autonómiára vágyik, a folyamatos döntési helyzetek elfárasztják és a társadalmilag és ökológiailag visszafordíthatatlan folyamatok láttán gyakran kilátástalanságba zuhan
- a keresztyén hitet úgy mutatja fel, mint ami mentes az illúzióktól és utópista optimizmustól, mégis segít megtalálni az élet értelmét⁵⁵⁶
- nem ítélkezik, nem elsőrenden elvárásokat és követeléseket támaszt, hanem talajt biztosít, ahol a Lélek gyümölcsei megeremhetnek
- szolidáris, hiteles és együttérző, így kapcsolatokat tud biztosítani, felkínálni, amelyben az egyes ember újra magára talál, és Isten jelenlétéről is bizonyosságot szerez
- feladatokat ad tagjainak, és egymás iránti felelősséget ruház rájuk, hogy a 'keresztyén' nevet (H.K. 32) boldogan és tudatosan viseljék.

7.2. Hasznosítja a keresztyénség évezredes lelki kincseit

Jézus mondja: „*Tehát minden írástudó, aki tanítványává lett a mennyek országának, hasonló ahhoz a gazdához, aki újat és ót hoz elő éléskamrájából*” (Mt 13,52). Ma, amikor az emberek gondolkodását, beszédét és cselekedeteit egyre kevésbé vagy egyáltalán nem befolyásolja, nem kontrollálja és nem motiválja semmilyen vallásos vagy egyházi meghatározottság, az igazán keresőknek, a Lélek koldusainak (Mt 5,3) szemében értékes kincsként csillannak fel a keleti és a nyugati keresztyénség ódon kamráiból napvilágra hozott módusok és formák. Ha Isten Országának gazdagságát a református gyülekezet életében is felragyogni látja a hívő, akkor kevésbé hat számára újszerűen és csábítóan más világvallások szemlélődő meditációja és mélyről fakadó zenéje.

⁵⁵⁶ Hasonló szempontokat nevez meg a lelkipozítói igehirdetés ismérveit keresve Hajduk, Ryszard: Die seelsorgliche Dimension der Predigt. EOS Verlag Erzabtei - St. Ottilien 1995. 13k.

A hit azáltal elevenedik meg, ha meg kell formálnia, ki kell mondania, ki lehet énekelnie magából, amit hisz, amit az igével találkozás, az Isten előtt létezés és a közösségbe tartozás jelent számára – itt és most. A modern ember akkor kapja a számára legkézenfekvőbb segítséget, ha elsajátít, magáévá tesz egy olyan eszköztárat (instrumentáriumot), mely rendelkezésére áll hogy elsegítse lelki arculatának kiformálódáshoz és karbantartásához.

Néhány ezek közül:

1. A *házi-istentiszteletek*⁵⁵⁷ hagyományosan egyszerű, igeolvasásra, imádságra és éneklésre, esetleg egy hitvallási passzus megbeszélésére épülő, de a család, a baráti közösség (házi bibliaköri csoport) napi és heti ritmusát adó, egyházi esztendőt változatosan tagoló liturgiájának meghonosítása. Ez a ciklikusság egy olyan rend, amit a szabadsághoz és kötetlenséghez szokott református is vállalni képes.
2. Folyamatos táplálkozás Isten igéjével. Ez a napi egyszeri alkalom az egyéni *bibliaolvasásra* épül, követheti a *lectio continua* (egy-egy könyv részletekben történő végigolvasása) módszerét, kisebb *losungok* (kiválogatott igeversek, mondások) elmélyült olvasását, vagy *bibliaolvasó kalauzt*. Életkortól és élethelyzettől függetlenül válhat a napi hívő élet részévé, éltető forrásává.
3. Az *imádság*⁵⁵⁸ kísérheti a napi bibliaolvasást, segítségül vehet egy imakönyvet, lehet szabadon fogalmazott, vagy ének formájában megszólaló.
 - A *napi ima (oratio)* felépülhet így: zsoltár, igeolvasás, imádság. A zsoltárban megszólaló emberi érzés, indulat, vágy, tapasztalat Isten felé fordul, az ige Isten választát, útmutatását nyújtja, a befogadott üzenet sajátta válik a szabadon fogalmazott imában.
 - Az *alkalmi ima (adoratio)*, Isten segítségül hívása: előre nem látható eseményekhez, szükséghelyzetekhez, lelkigondozói szituációkhoz kötődik.
 - Az *elidőző ima (meditatio)* előre megtervezett s erre elkülönített időt igényel. Rendje: belső összerendeződés/koncentráció, igeolvasás, az ige és a személyes helyzet átgondolása, ima. Erre az időre az imádkozó minden mást félretesz, s egyetlen üzenet köré rendezi érzéseit. A keleti egyházban ilyen az ún. *Jézus-ima*, Jézus nevének segítségül hívása a lélegzetvétellel összekapcsolva: belélegzéskor „Úr Jézus Krisztus,” kilélegzéskor „könyörülj rajtam!”.
 - A *közösségi imádság (communicatio)* az a forma, amikor legalább ketten együtt vannak Krisztus nevében, osztozva egymás örömében és fájdalmaiban. Része a személyes beszélgetés Isten életükben véghezvitt dolgairól, a „szent”-ről, de mégis a maguk természetes nyelvén és stílusában. Felszabadító hatása van, amikor a nyelv segítségével megnyílik az egyik ember a másik előtt. Ez a bizalom megszilárdítja a kapcsolat szálait, ami visszahat az egyénre, aki így nyer megerősödést. Ha egymás-terhét-hordozó közösségük Isten iránti bizalomban közös hangot talál, hitük különösképpen megerősödik. Közbenjáró ima alkalmával megnevezik, hogy ki és milyen élethelyzetben van, s így osztoznak annak terheiben.
4. Az *éneklés* „haszna” aközben érezhető meg, miközben a hívő ember énekel. Akkor fejt ki hatását, ha – „mint valami gyógyító kenőcs – nagy felületen, hosszú versszakokon és hosszú percekben keresztül érintkezhet velünk; hogy belénk hatolhasson, hogy átjárhassa a lelkünket... A régiek receptje: három teljes zsoltárnyi lelki fürdőt kell venni, mielőtt Isten ítéletes vagy kegyelmes, megrendítő vagy megvidámító igéje előtt megnyitnánk a szívünket.” Sztárai Mihály gyülekezetének

⁵⁵⁷ Vö. Fonyad Dezső: A háziáhitatokról. In: ÚTMUTATÓ A gyülekezeti misszió munkájához. Szerk.: Maklai Sándor, Budapest 1947. 106-109., és uő: Házanként. Családi istentisztelet falun. In: ÚTMUTATÓ 1947. 64-67.

⁵⁵⁸ Ld. bővebben: Seitz, Manfred: Das geistliche Leben des Mitarbeiters. In: Erneuerung der Gemeinde. Gemeindeaufbau und Spiritualität. Vandenhoeck-Ruprecht Göttingen 1985. 68-82.

istentiszteleti szokásai szerint „minden napon kétszer” (260. dicséret 4.v), itattattak meg Isten lelki italával: a reggeli *prima* s az esti *vecsernye* alkalmával.⁵⁵⁹

5. Ige, ima, ének a hívők közösségébe kapcsol; akkor is, ha valakinek az egyéni helyzete, állapota (már) nem teszi lehetővé, hogy együtt legyen a lelki testvérekkel. Azok az érzések, emlékek és hangok, amik az énekek megtanulásakor vagy közös éneklésekor valaha megjelentek, nyomot hagynak; benne élnek a lélekben és megelevenednek akkor is, ha a hívő egyedül, otthon énekel. Az istentisztelet alkalmai, és a teljes közösséget felépítő sejtekbe (bázisközösség, kiscsoport) tartozás a konkrét és aktuális tere a hívő élet számára nélkülözhetetlen közösségi, cselekvő, szolgáló létnek.⁵⁶⁰
6. *Tudatos lelki élet*,⁵⁶¹ aminek van egy határozott kezdete és folytatása. Nem függ a pillanatnyi szükséghelyzettől, mert szükségességét a hívő már a megkezdéskor felismerte. A tudatosan felvállalt rend és rendszeresség képezi a gerincét, vázát a felnövekedő és megerősödő Krisztusban-létnek (Kol 3,3). A gyülekezet előtt az ilyen élet pásztori példává lesz.
7. *Kreatív készségeket és képességeket szabadon a Szentlélek rendelkezésére bocsátani és a gyülekezet javára hasznosítani* (1Kor 14). A bibliodráma és a zenei rögtönzés módszerei – szakszerűen alkalmazva – hitelessé és gyümölcsözővé teszik a gyülekezet istentiszteleti életét. A praxis pietatis ezen ősi eszköztárának újra használatba vételekor csak a lelki restség és érdektelenség lehet akadály. A cél: a döntéseket vállaló és döntési helyzetbe hozott nagykorú keresztyének nevelése. Egy példa: *Axel Klein (2002)* a bibliai történetek feldolgozásának olyan módszereit mutatja be könyvében⁵⁶², melyek segítségével a Szentírásban foglalt üzenet új tartalmi tárulnak fel, s „kikezdhethetlenség” teologumenának válnak újszerűvé és befogadhatóvá. A fiatalok előtt a tanulásnak azt az útját tárja fel, amikor kísérletezhet, a kapott szöveget vezérfonallak, használati utasításnak tekintheti, ki is próbálhatja közvetlen hasznosságát saját társas viszonyai alakításában, a Szentírás nyelvén, képeinek kifejezésbeli tömörségét saját érzései tükrözésére és zenei nyelven megszólaltatására használhatja.
8. *Megélni az egyházi esztendő ciklikusságát*, és felhasználni a kegyesség eszköztárológikus irányultságának elmélyítéséhez. Ez az út jól járható a legalapvetőbb, kezdeti lépésektől (pl. az úrvacsorai evangélium aktualizálása az igehirdetésben, az ünnepekörök összefüggésében⁵⁶³) a bibliodráma alkalmazásáig⁵⁶⁴, valamint az emberi élet szociális ciklusainak (születés, halál, felnőtté válás, életközép, házasság, válás etc.) új, a gyülekezet körében kialakított családi rítusokkal (rites de passage)

⁵⁵⁹ Karasszon Dezső megfogalmazása; a 2006. január 28-án folytatott szakmai megbeszélés alapján.

⁵⁶⁰ Ravasz László 1925-ben úgy fogalmaz: a református istentiszteletben csak annyit épülök, amennyit aktívan részt veszek benne éneklés, imádság, bibliaolvasás és a beszéd figyelő feldolgozása által. Idézi: Szőnyi György: Istentiszteleti kegyesség. In: *Studia et acta ecclesiastica* V. 401.

⁵⁶¹ Seitz: *Das geistliche Leben des Mitarbeiters*. 80k. Ld. még Győry Elemér: *Női bibliaköri anyag*. In: Belmissziói Útmutató 1935/36. Szerk: Enyedy Andor, Budapest 1935. 168k.

⁵⁶² Klein példáiban nyelvi és zenei műformákat keresnek és hoznak létre a bibliai történetek egyéni, kis- és nagycsoportos feldolgozása alkalmával, így Isten korábbi cselekedetei valamint a szentírók élettapasztalatai új jelentést nyernek; a fiatalok megtanulnak jobban kommunikálni, és megtalálják helyüket az egyházban. Fiatal és felnőtt egymás megbízható partnereivé válnak a közös munka során, és minden résztvevő a személyes növekedés (2Thess 1,3; 2Pét 3,18) és felszabadulás tapasztalatát éli át. Klein, Axel: *Musicalisch Befreiung erleben. Biblische Geschichten in der Arbeit mit Jugendlichen. Konzepte und Modelle der Musicalentwicklung*. Gemenide gestalten Band 5, EB-Verlag Hamburg 2002.

⁵⁶³ Pl. Szőke Imre: *Kész az én szívem*. Budapest 1942.

⁵⁶⁴ Grün, Anselm: *A gyógyító egyházi év. Az egyházi év mint pszichodráma*, Bencés Lelkiségi Füzetek – Pannonhalma 2000.

támogatásán át a naptári esztendő Isten előtti megéléséig (pl. terményhálaadó istentiszteletek⁵⁶⁵, mezei istentiszteletek).

9. *Szolgálatot vállalni a hit ébresztésének és elmélyítésének liturgiához és szokásos rendhez nem kötött alkalmainak kialakításában és kivitelezésében* – kinek kinek a neki adatott lelki ajándéka hasznosításával. Ez legyen mindig érdekes, aktuális és álljon szoros kapcsolatban a gyülekezet életével. Legyen kidolgozott és igényes programja, mert a hit megélésnek és mások elé oda-élésének mással fel nem cserélhető lehetősége rejlik bennük. A rendhagyó gyülekezeti rendezvényeket az egyéni kezdeményezések és a szakszerű irányítás összhangja teszi frissé, hitelessé és vonzóvá.⁵⁶⁶

A kötött elemek megszokottsága csak akkor nyújt biztonságot, ha azokat a jelenlevő kívülről tudja. Megváltozott formákat viszont csak megváltozott viszonyulás hordozhat; egy másfajta tudatosság, amely kérdésfelvetésből születik: miért vagyok itt, mit várok az istentisztelettől, az Istennel való találkozástól? – s időről időre megvizsgálja, hogy az új formák által képviselt értékeket tükrözi-e a gyülekezet.⁵⁶⁷ A kegyességi élet megújítása akkor nyer távlatokat, ha a mindennapi életet is valódi vágyainknak és szükségleteinknek megfelelően alakítjuk át (vö Mt 5, 3-11).

7.3. Éneklő gyülekezetekben szólal meg

Utolszor pillantsunk vissza a múltba Csoóri Sándor szemével: „Emlékezetem szerint a falumbéli reformátusok se voltak úgy istenigazából vallásosak. Imádkozót és szenteskedőt köztük még az öregasszonyok falkájában se láttam. De a protestálás tiszta és emelkedett ösélémyét kivétel nélkül mindnyájan örökölték elődeiktől. A fölemelt fejet, a zsoltárokat kizengő mellkast, amely minden vallásos elérzékenyülésnél jobban el tudott ragadni engem. Magam előtt látom ma is a férfiakat énekelni. Az istenfő zsoltárokat is úgy éneklük, mintha egyáltalán nem félnék Istent, inkább csak megnyugtatón, hogy őbenne bíznak eleitől fogva. Önérzet, büszkeség feszíti rajtuk a fehér golycsinget s a magas gombolású fekete mellényt. Már-már eretnek ez az éneklés, de attól, hogy szabad, és hogy nagy magasságokba indul a bizalom, olyan borzongás futkos a gerincemen, amelyhez hasonlót csak nagy szinpadi drámák feszült perceiben éreztem néha. – Ebből a templomi borzongásból semmi se maradt.”⁵⁶⁸

Az istentapasztalatok forrásai a saját vágyaink és reményeink, amik belülről mozgatnak.⁵⁶⁹ Ahol a hallásból való hit a motivációja és a célja az istentiszteletnek, ott ki is tud bontakozni az istentisztelet a benne rejlő lehetőségekből (Róm 8,22-24.28): mert Isten szeretetét látható, hallható, kézzelfogható módon hirdetik.

1. *A református istentisztelet – mely Isten és ember találkozásának alkalmá – egységes, egyszeri és megismételhetetlen esemény: az Atya teremő és újjáteremő munkájának, a Fiú övéinek megígért jelenlétének és a Szentlélek áradásának aktuális – adott időben és helyen történő – megvalósulása.* Ha ez a találkozás-jelleg tudatosul a gyülekezetben, akkor az istentisztelet elemeinek kommunikatív jellegére is nagyobb hangsúlyt helyeznek.
2. Az istentisztelet elemei – központi elem a prédikáció, amely köré minden elem épül, s együttesen – tartalmi és formai egységet alkotva töltik be az alapvető (Isten

⁵⁶⁵ Milchner, Hans J. (Hg.). Erntedankfest. Vom Denken und vom Danken. Vandenhoeck Göttingen 1993.

⁵⁶⁶ Vö. Szabó Zoltán: Vallásos estélyek programja. In: Belmissziói Útmutató 1928/29. Szerk. Forgács Gyula 79-84. és Nagy Sándor Béla: A vallásos estélyekről, Belmissziói Útmutató 1930/31. 34-37.

⁵⁶⁷ Ld. ehhez Bittlinger, Clemens – Vogt, Fabian: Die Sehnsucht leben. Gottesdienst – neu entdeckt. Kösel Verlag München 1999. 43k.

⁵⁶⁸ Csoóri Sándor: Fecske a templomban. In: Készülődés a számadásra. Magvető Kiadó Budapest 1987. 278-281.

⁵⁶⁹ Bittlinger– Vogt: Die Sehnsucht leben. 28.

- üzenetének hirdetése és az ember válaszadása) és járulékos (katechetikai, missziói, poimenikai etc.) funkciókat.
3. Az igehirdetés meghatározó szempontja a textusszerűség. Minden textus – saját dinamikájából következően⁵⁷⁰ – sajátos kifejtést, megjelenítést és így nyilvánvalóan egyedi zenei környezetet igényel.
 4. A református gyülekezeti ének liturgikus funkcióját újra meg kell találni; ez az ószövetségi és az újszövetségi gyülekezet körében élt gyakorlatot alapján lehetséges:
 - a közösség által Isten szavaként elfogadott (kanonizált) valamint hiteles-hívő emberi válaszként megpróbált ihletett szövegek szólalnak meg
 - egymásnak felelgető, egymással párbeszédet folytató stílust alkalmaz a közösség, ahol a „köz” az egyének és csoportok 'köz'-ötti kapcsolatot, távolságot-teret ugyanakkor közelséget-kötődést juttatja kifejezésre
 - Isten dicsőítését és az ember Istenhez fűződő kapcsolatának erősítését szolgálja.
 5. Az énekelendő énekek teológiai, zenei és irodalmi követelményeknek kell megfeleljenek: ihletett, az idő és a hitvalló közösség mérlegén megmért és értékesnek bizonyuló emberi alkotások (a magát az Isten ígéjének mértéke alatt folyamatosan megvizsgáló, bűnbánatot tartó és engedelmességre induló egyház életében nem is merülhet fel egyéb).
 6. A textus kifejtésének szempontja alatt választott mindenkori ének maga is sajátos megszólaltatást igényel eredetének, melódiájának és a gyülekezetben rendelkezésre álló zenei előadói készségeknek és karizmáknak megfelelően (szóló, kórus/ok, teljes gyülekezet; hangszerek).
 7. A gyülekezetszerűség szempontja a következőképp érvényesíthető: *az énekeket a pillanatnyilag jelenlevő gyülekezet szólaltatja meg – de az ének a mindenkori (gyülekezeteiben élő) egyházat építi.* E kettősség tudomásul vétele oldja fel az ellentétes felfogásokból adódó személyközi és irányzatok közötti feszültségeket.⁵⁷¹
 8. Ha ez az ének Krisztus egyházának éneke, akkor kell, hogy a többi felekezettel legyen lelki (kegyességi irányok találkozásai) és zenei anyagbeli rokonság.
 9. A gyülekezeti ének – amennyiben a gyülekezet énekel – *sui generis* gyülekezetszerű, mert
 - az istentiszteleten jelenlevő minden egyes éneklő ember a saját hangját használja, s ezzel egyidejűleg felvállalja magát a többiek előtt;
 - de a konkrét szituáció okán kénytelen a másik emberhez kapcsolódni, a név szerint ismert vagy névtelenségben maradt nagy csoporthoz, azon belül embertársához az ige útmutatásának megfelelően (a szeretet kettős parancsolata szerint) viszonyulni;
 - ez a jelenlét folyamatos önreflexiót igényel⁵⁷²;
 - egyúttal állandó kifelé figyelést minden éneklő esetében⁵⁷³, ami a hiteles jelenlétet segíti elő és garantálja hosszú távon;

⁵⁷⁰ Mely általánosan homiletikai szempontként ismert és hagyományosan csak a prédikátor számára kötelező jellegű, gondolatmenetünkben liturgikai alapelveként jelenik meg: a liturgus illetve a liturgikus közösség vezérmotívuma a mindenkori igeszerű istentisztelet előkészítésekor és utólagos átgondolásakor.

⁵⁷¹ Az alábbi megfogalmazások formájában lehet ezekkel találkozni: - „a jól énekléshez közösség kell”, kontra: - „a közösség az éneklés által épül”.

⁵⁷² Ez ilyen – nem tudatosan – önmagához intézett kérdések formájában zajlik: jól énekelek? mit is énekelek? milyen érzést vált ki bennem ez az egész? hol éltem át hasonlót? miért is vagyok itt?

⁵⁷³ Ha megfogalmazná a jelenlevő, akkor goldolatai és érzései így jelentkeznek: hogyan énekel a mellettem ülő? mi hallatszik a helyiség másik feléből? amit kívülről hallok, az erősíti vagy gyengíti azt, ami bennem van?

- mindez: adekvát reakciókat ébreszt a jelenlevőben, tehát érzékeli, hogy hol van és mi történik a gyülekezetben akkor, amikor ő ott van; elkötelezettséget kelt és tart éberben benne⁵⁷⁴, nem mellékes számára, hogy mi történik az istentiszteleten;
- hosszabb távon az egyén és a közösség kisebb nagyobb informális csoportjai majd annak egésze érzékeli és konstatálja az istentisztelet megélésének, a benne részvételnek egyéni hasznait⁵⁷⁵ és fontosságot nyer életükben a közösségi éneklés;
- a gyülekezeti tag 'laikusként' is úgy érzi: köze van ahhoz, ami az istentiszteleten zajlik, tényleges helye van a gyülekezetben, köze van az egyházhoz; így az Istenhez tartozás kokrét mozzanatokban válik élete valóságává.

Amiként Jézus számonkéri a hit gyümölcseit (Mt 3,8k; 13,8; Lk 6,43; 13,6; Jn 15,2.5.16), úgy *Kálvin* is hangsúlyozza, hogy valóságos megtérésünket a Krisztussal együtt való meghalás és feltámadás módján értsük és ne maradjon az pusztán érzelmi jelenség.⁵⁷⁶ A II. Helvét Hitvallás – bár természetesnek tartja, hogy „ennek a hitnek megvan a sajátos növekedése” – megrója „mindazoknak restségét és képmutatását, akik szájjal ugyan magasztalják és vallják az evangéliumot, szegyenletes életükkel azonban meggyalázzák azt”, s vallja, hogy „Isten bennünk nem a mi érdemeinket, hanem a maga ajándékait koronázza meg” (1Kor 4,7).⁵⁷⁷ A református gyülekezet tehát arra hivatott, hogy Isten kegyelmét hiábavalóvá ne tegye; tudnia kell, hogy amikor énekel, a maga hittudatáról és kegyességéről vall, s ahogyan énekel, azzal pedig erőállapotáról, közösségi rendjéről és fegyelmről.⁵⁷⁸

A kiválasztottság jele a gyülekezet körében felhangzó ének, s az abba belekapcsolódás a kiválasztottság felőli bizonyosság megszerzésének útja-módja. A gyülekezet éneklő tagja tudja, hogy Istennek tetsző, ha ismeri és használja az Óiránta való bizalom elmélyítésének, a bűn megvallásának, az önmagával vívott harcnak és az engedelmes és derűs hívő élet megelevenítésének teremtményi mivoltában kapott eszközét.

„Nagyon megérett a helyzet, hogy a dolgozni akaró egyház számot vessen a munkát illetőleg azzal a lehetőséggel, amit Isten a lélek éneklési készségében nyújt. ... Az ének a lélek szárnya!”⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Ha kimondaná, így hangzana: én megteszem, ami tőlem telik – és a többiek?

⁵⁷⁵ Mielőtt e kérdés komolytalansága merülne fel az olvasóban, érdemes hitvallási iratunk visszatérő megfogalmazását felidézni: „Mit használ néked...? Mit használ nekünk...?”

⁵⁷⁶ Inst. III/8, 5.6.

⁵⁷⁷ A Magyarországi Református Egyház Hitvallási iratai. Budapest, 1981. XVI. fejt.

⁵⁷⁸ Fekete Károly: Az egyház belső élete. In: Studia et Acta Ecclesiastica. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből V. 1867-1978. 624.

⁵⁷⁹ Irta hetven évvel ezelőtt Főző László: Református énekkarok a keresztyén közösség szolgálatában, in: Belmissziói Útmutató 1938/39. 413-417.

Függelék:

1. Több gyülekezetre kiterjedő kérdőíves vizsgálat eredményei: A gyülekezeti énekek, mint az egyéni kegyesség ápolásának eszközei

A kérdőívek kijuttatása, begyűjtése és kiértékelése 2001. szept. - 2002. jan. között zajlott.

A vizsgált egyházi közeg: Olyan gyülekezetekbe küldtem mintegy száz kérdőívet, amelyekről tudtam, hogy ott vagy eleven zenei élet folyik, vagy legalábbis a lelkipásztor személye garantálja, hogy nem talál érdektelenségre a kérdőív. Ha a vizsgálat teljeskörű lett volna, igen sivár kép állna előtűnk. Tudatosan vállaltam tehát, hogy csak onnan próbálok meg virágot szedni, ahol remélhetőleg terem is valamennyi. Ahol nincs élmény, onnan nem kérhetek beszámolót. Céлом tehát ezúttal nem egyházunk énekügyi helyzetének vizsgálata volt, hanem empirikus alátámasztása – vagy cáfolata – saját feltételezéseimnek és tágabb összefüggések figyelembe vétele nyomán megfogalmazott elvárásaimnak – melyek eddigi „munkás” éveim alatt fenntartották a reményt, hogy fáradozásom nem hiábavaló. Ötven darab értékelhető kérdőív feldolgozása után három idevonatkozó témát emelek ki.

A kedvelt énektípusok, amelyeket valamilyen formában gyülekezeteink használnak /1/ (a kérdőív 13. kérdése, lásd I. melléklet). Ellenőrző kérdésként megnéztem az 1. 2. 10. kérdést). Alapvetőnek tekintem mindenütt a Református Énekeskönyv (1948.) használatát, és feltételezem, hogy közkézen forognak különféle protestáns énekgyűjtemények, melyeket itt nem látom szükségesnek megnevezni.

Az éneklés közben az éneklőben zajló lelki folyamatokat, ill. az ezekkel együttjáró, ezekről áruklódó érzéseket /2/ (a kérdőív 14. kérdése, összevetve a 8., 10. és 15. kérdésre adott válaszokkal).

A különböző gyülekezeti alkalmakat /3/, amelyek kereteik s a résztvevők függvényében módot adhatnak egy-egy érzelmi eseménysor lefolyására (a kérdőív 16. kérdése; a 3. 9. és 15. kérdésre adott válaszokat összegezve és e válaszokból válogatva példákat).

1. Melyek a kedvelt énektípusok? (lásd II. melléklet, 1. diagram)

A válaszadók 1-5-ig terjedő pontokkal jelölhették, hogy melyek a hozzájuk legközelebb álló énektípusok.

Megállapítható:

- Senkinek nem érdektelenek a genfi zsoltárok és a régi magyar énekek, melyek bibliai képeket és történeteket foglalnak magukba, a reformátusság ötödfélszáz éves történelmével elválaszthatatlanul összeforrtak, s ennek okán: felekezeti identitásunk legjelentősebb hordozói, kifejezői.
- A Halleluja! c. énekeskönyvnek a két világháború között már népszerűvé vált, majd az 1948. utáni lelki ébredés során szélesebb körben ismertté lett énekei az akkor hangsúlyozott dogmatikai tartalom és érzelmi állapot kifejezői voltak. Egyeseknek igen fontosak (ők 3-4 pontra értékelték), mások számára elhanyagolhatóak, esetleg ismeretlenek.
- Az ifjúsági és főként a gyermekénekek nem jelentősek azok számára, akik enélkül is felnőtt egyháztagokká lettek, de fontosak azon fiatalok számára, akik már ezen nőttek fel a hitoktatás 10-15 éves időszaka alatt. Számukra ezek az egyszerű szövegek és dallamok tették érzékelhetővé, követhetővé a magukban és másokban lezajló lelki mozzanatok.
- Az angolszász énekek érzelmes, magukkal ragadó dallamai általában kedveltek, de a közös érzelmi hangszín ezek nélkül is elképzelhető. Ahol gyakran használják, ott sem válnak egyeduralkodóvá, bár a zsoltárok gyakoriságát is eléri gyakran meghaladja használatuk.
- Azt, hogy *sokféle ének képes kifejezni az emberi szív gazdag érzelmi világát*, - a személyes és közösségi sors fordulataira adott reakcióit - egyértelműen elárulja az az adat, hogy a legtöbben adtak 5 pontot arra, hogy „mindegyik típusból vannak kedves énekeik”.
- Az 1. 2. és 10. kérdésre adott válaszok alátámasztják a 13. kérdés vizsgálata során már levont következtetéseket.

A 2. diagram azt ábrázolja, hogy milyen arányban kaptak 5 pontot az egyes énektípusok. Jól látható, hogy a válaszadók egyharmada teljesen nyitott mindegyik felé és legalább egy-két kedves éneke van azok között.

1. Ez okot adhat arra a következtetésre, hogy aki megtapasztalta valamely ének lelkiileg dinamizáló hatását, az könnyebben talál tartalmat, üzenetet a többiben, s akár újakban, ismeretlenekben is (ez 34%).
2. Látható továbbá, hogy a régi magyar dallammal rendelkező többévszázados szövegek benngyökereznek a magyar gondolat- és érzésvilágban, ezért az egyéni és közös indulatok legadekvátabb kifejezői számunkra. Magyarozatául szolgálnak egyéni és közös sorstragédiáknak és egyéni vigasztalásul és útmutatásul költői képeik és sajátos dallamotívumaik révén, melyek szimbólikusan sűrítenek bizonyos lelkiállapotokat; tagolt, felfelé szárnyaló vagy aláhajló karakterükben (18%).
3. Az is bizonyosan megállapítható, hogy a Hallelujákat sajátjuknak érzők minden élethelyzetükben visszatérnek ezen - ifjú korukban magukba szívott – érzelmi és dallamvilághoz; és az református identitásukban egyenlő mértékben játszik szerepet a zsoltárok és dicséretetek mellett. Olyan eszköz, amelynek használatát csoportban tanulták és gyakorolták lelkük felüdítésére, szélsőséges indulataik lecsillapítására, és regresszív állapotokból történő kimozdulás elősegítésére (8%).
4. Számolnunk kell azzal, hogy az angolszász eredetű énekek és az ifjúsági énekek – érzelmes jellegüknél fogva – nem elhanyagolható szerephez juthatnak a közös éneklésben rejlő hatás megsejtetésében, tudatosításában (10-10 %).
5. A genfi zsoltárok valószínűleg más, az előbbiektől eltérő, a masszívabb, stabilabb (talán egyre ritkábbá váló) személyiségtípus számára jelentenek kapaszkodót, kifejezésmódot, összekötő kapcsolatot (10%).

2. Az egyes érzelmek megjelenésének gyakorisága a közös éneklés során (lásd 3. diagram).

Itt a válaszadók szintén 1-5-ig terjedő pontokkal jelölték az őket leginkább elragadó érzések gyakoriságát (14. kérdés). Ellenőrzésül - és az önmagukra irányított figyelem fenntartása végett - negatív érzelmeket és indulatokat is megneveztem a felsorolásban. Ezáltal realisabb kép áll előttünk. A legfelső sor az egyes érzések sorszáma, majd alatta azt látjuk, hogy hányszor kapott egy-egy érzés 1, 2, 3, 4 vagy 5 pontot. A diagram jól szemlélteti, hogy a közös éneklés általi legjellemzőbb érzelmi hatások az alábbiak (összeadva az „időről-időre” /3/, „gyakran” /4/ és a „mindíg érzem” /5/ - szavazatokat):

- örömömnek ad hangot (14)
- megnyugtat (1)
- elgondolkoztat (3)
- kimondatja velem azt, amit nem tudok szavakba foglalni (11)
- felszabadít (12)
- összeköt hittestvéreimmel (10)
- átsegít nehéz időszakokon (13)
- elszakít a hétköznapiaktól (9)
- az énekek által érzem, hogy tartozom valahová (7)
- Zavarhatja például éneklés közben az, hogy nem érti a szöveget (6), ez összesen valamivel több mint 20%-nál jelenik meg.
- A (mindent összeadva) 20%-nál megjelenő „nem hat rám”(8) is kb. az esetek felében ezt ritkán (2) érzi, s csak elenyésző százalék tapasztalja ezt gyakrabban önmagán.
- Akik bevallják magukról, hogy „nem szoktam figyelni érzéseimre” (4), azok is be tudnak számolni különféle érzelmi reakcióikról utólag. Természetes tehát, hogy ezek az élmények később tudatosulnak, s csak egy további fokozat az, hogy az éneklő eleve vár valamit, várakozással készül, használni akarja azt lelke ápolására.

Jól látjuk, hogy az éneklő ember érzelmi palettája mindig sokszínű.

A 4. diagram az érzelmek megjelenését a kapott pontok átlagával együtt mutatja, így a pozitív és negatív érzelmek nagyságrendjét és egymáshoz való arányát is láthatjuk. A kérdőív 8. kérdésére adott válaszok megerősítik ezt, ahol a válaszadó magától kellett megnevezze, hogy mely érzések kapcsolódnak benne össze a gyülekezeti éneklés eseményével. E szerint a legtöbben jelölték meg

- a közösséghez tartozás érzését,
- az éneklés során átélt öröm és az ének által kifejezett öröm érzését,
- az emelkedettség,
- az Istent dicsőítés
- és a belső nyugalom érzésének nagyszerűségét.

Sokak szerint egyértelműen pozitív érzés kíséri részükről a közösség éneklésének eseményét, de ugyanennyien teszik ennek feltételévé, hogy a gyülekezet tudja is, ismerje is jól az énekelendő éneket.

Hozzáteszik azon szomorú tapasztalatukat, hogy fájó érzés, némelykor egyenesen lehangoló, ha ismeretlen énekkel kell birkózniuk, mert abba „nem önthetik bele” szívüket.

Érdemes idéznünk még saját (a kérdőívben előre meg nem adott) megfogalmazásaikat:

- kifejezi, ami bennünk van
- pozitívan befolyásol
- megborzongató az együtt zengő éneket hallgatni
- új erőt, egészséget jelent
- egymásra találás, együttérzés
- Istenhez tartozás, Krisztushoz tartozás érzése
- hódolat, szárnyalás, emelkedettség
- erősít, bátorít, felszabadít
- békesség, szeretet, hála érzése
- boldogság, harmónia átélése.

3. Az 5. diagram alapján nyomon követhetjük, hogy **mely gyülekezeti alkalmak jelentenek belső élményt**, hoznak létre érzelmi változást, az önmagam másként és másnak megélésének lehetőségét, a kapcsolatban léte megnyugtató, biztonságot, új erőt adó hatását. (a kérdőív 16. kérdése).

E szerint

- 80% jelezte vissza, hogy érzi minden istentiszteleten (2) az éneklés pozitív jelentőségét.
- A templomi ünnepek (8) kimagaslóan jutnak szerephez az emelkedettség, az Isten-közelség érzése és a hétköznapiaktól elszakadás felszabadító élményének létrejöttében /50,5%/.
- A bibliaórák (7) bensőséges hangulata, őszinte légköre megfelelő kerete tud lenni az érzelmi megnyilvánulásoknak szóban, imában, éneken (ezért csaknem 50%).
- Az esküvő (9) és temetés (3) alkalma érzelmileg fogékonnyá, megrendültté teszi azt is, aki nem tartozik szorosan a családhoz. Ekkor a meghatottságot, az emberi sorsközösség érzését fölerősíti és konkrétá teszi az ének. Az éneklő önmaga is belevonódik a közös eseménybe, rítusba, saját helyzetét összeveti a többiekével, esetleg katarzist él át.
- A kirándulás (1) mint gyülekezeti program és a keresztesítés (5), mint a keresztyén közösség és egyén életének fontos eseménye e helyütt annyiban hasonlítható össze, hogy mindkettőt bizonyos várakozás előzi meg, ami jelentőségét – és minden azzal kapcsolatos mozzanatát, így az akkori éneklését is – növeli.
- Az „egyáltalán nem tapasztaltam” (4) megállapítás egyetlen egy szavazatot kapott, míg a legkülönbözőbb programok más és más vetületét hozzák közel a külső és belső világnak. Szembesül az éneklő saját mikro- és makro-világának aktuálisan örömteli vagy szorongató állapotával. De az ének nem kényszeríti cselekvésre, hanem időt hagy az embernek, hogy több szempontból megsejtelje, átgondolja a múlt, jelen és jövő találkozási pontjait.

I. Melléklet

Kérdőív

A gyülekezeti éneklés jelentősége

2001. november

Egy szekdolgozat keretében azt vizsgálom, hogy milyen szerepet játszik egyházunk, egyháztagjaink életében az éneklés. Az Ön/Te válaszai/d hozzájárulnak ahhoz, hogy pontosabb képet alkothassunk. Az alábbiakban különböző típusú kérdéseket fog találni. Kérem, hogy minden kérdésre válaszoljon oly módon, hogy az Önre jellemző adatok előtti számot karikázza be, a kipontozott sorokat pedig egészítse ki, fejtse ki véleményét.

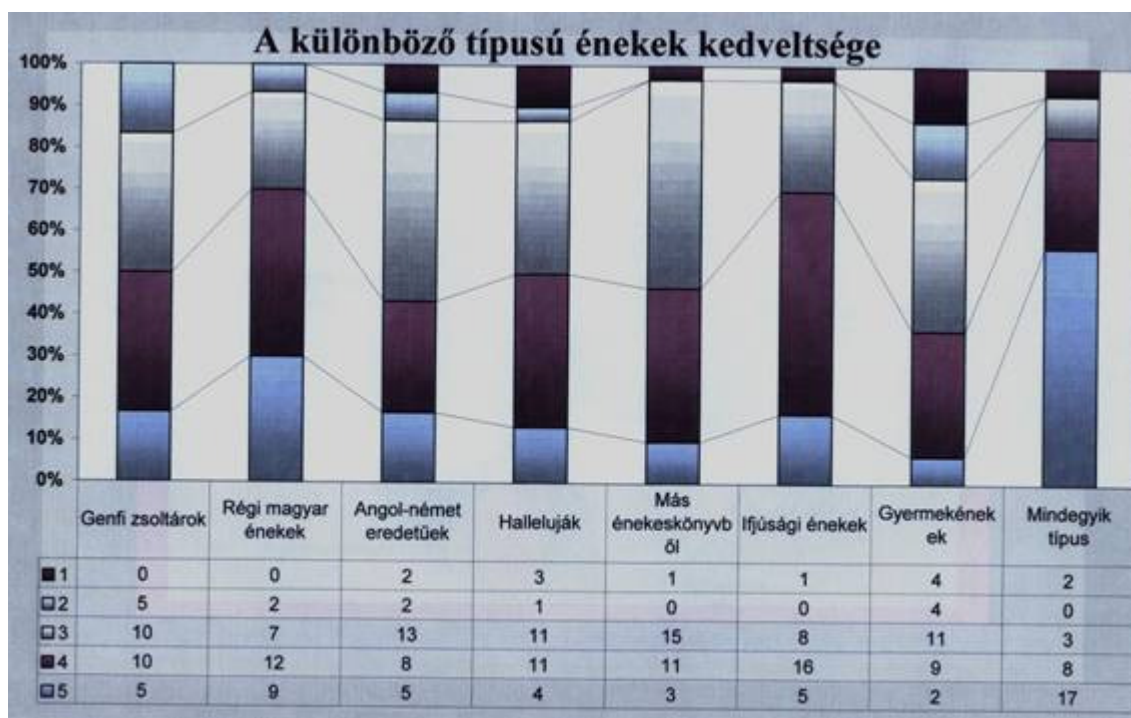
1. Van-e kedvenc éneke, dala, nótája? /bármilyen stílusú/
 1. Igen, egy: ...
 2. Igen, több is.
 3. Nincs, soha nem is volt.
2. Ha van, kérem írja le annak legzebb sorát, sorait: ...
3. Milyen gyakran jár istentiszteletre, gyülekezeti alkalomra?
 1. Negyünszepeken és családi események alkalmával.
 2. Ritkán, csak ha már nagyon hiányzik.
 3. Rendszeresen, de nem minden héten.
 4. Hetente.
 5. Hetente többször.
4. Milyen módon vesz részt az istentiszteleti éneklésben?
 1. Hallgatom.
 2. Legtöbbször együtt éneklek.
 3. Szinte minden éneket fejből tudok.
5. Ön szerint elég éneket ismer-e a gyülekezet?
 1. Igen, mert ...
 2. Nem, mivel ...
6. Hány éneket ismer, amit együtt tud énekelni a gyülekezettel?
 1. 0-5
 2. 5-50
 3. 50-nél többet
7. Szívesen tanulna-e az Énekerkönyvből eddig ismeretlen és a gyülekezetben eddig nem használt éneket?
 1. Igen, mert
 2. Nem, mert
8. Kérem, írjon arról, hogy milyen érzések jelentkeznek Önben, amikor együtt énekel a gyülekezettel, vagy hallja éneklésüket! ...
9. Ha van korábbi, esetleg gyerekkori emléke az istentiszteleti énekléssel kapcsolatban, kérem írjon róla röviden: ...
10. Melyik a legkedvesebb egyházi éneke Református Énekerkönyvünkben?
 1. Ha az ének számát tudja, azt írja ide:
 2. Ha idézni tudja egy részletét, amely Önnek fontos, azt írja le:
11. Hogyan éneklük a gyülekezeti énekeket az istentiszteleten?
 1. Ritmikusan /ahogyan a kottában található/.
 2. Hosszan, egyenletesen.
 3. A szövegeket hosszán, kitartva, a dicsőítéseket ritmusosan.
12. Szokta-e otthon elővenni az Énekerkönyvét, hogy az ismerős sorokat - mintegy imádságképpen - felidézze magában?
 1. Gyakran.
 2. Nem.
 3. Néha.
 4. Ha nagyon elkezerek.

13. Mennyire állnak közel Önhez a különböző stílusú egyházi énekek?
/Kérem jelölje a lap jobb oldalán található skálán, miszerint: az
adott stílus 1=nagyon idegen, 2=nem áll közel hozzám 3=kedvelem
4=közel áll a szívemhez, 5=leginkább sajátosnak érzem /
1. genfi zsoltárok /1-150. számú énekeink	1	2	3	4	5
2. régi magyar dicsőretek	1	2	3	4	5
3. angol, német eredetű énekek	1	2	3	4	5
4. ún. "halleluja-énekek"	1	2	3	4	5
5. más énekgyűjteményekben található lelki énekek	1	2	3	4	5
6. ifjúsági énekek	1	2	3	4	5
7. gyermekénekek	1	2	3	4	5
8. mindegyikből vannak számomra kedvesek	1	2	3	4	5
14. Hogyan hatnak Önre érzelmiileg az istentiszteleti közösségben
felhangzó énekek? /Kérem jelölje meg, milyen gyakorisággal jelent-
keznek az its megnevezett érzések:
- 1=sokszor, ez egyáltalán nem jellemző rám
2=ritkán; éreztem már ilyet
3=időről-időre megjelenik ez az érzés bennem
4=gyakran tapasztalom ezt magamon
5=mindig érzem, amikor énekelek /
1. megnyugtató	1	2	3	4	5
2. közömbös számomra	1	2	3	4	5
3. elgondolkodtató	1	2	3	4	5
4. nem szoktam odafigyelni az érzéseimre	1	2	3	4	5
5. régi emlékeket idéz	1	2	3	4	5
6. zavar, hogy sokszor nem értem a szöveget	1	2	3	4	5
7. az énekek által érzem, hogy tartozom valahová	1	2	3	4	5
8. nem hat rám	1	2	3	4	5
9. elszakít a hétköznapioktól, s ez jó érzés	1	2	3	4	5
10. Szerzeköt hittestvéreimmel	1	2	3	4	5
11. kimondatja velem azt, amit nem tudnék
szavakba foglalni	1	2	3	4	5
12. felszabadít	1	2	3	4	5
13. átsegít nehéz időszakokon	1	2	3	4	5
14. örömmel ad hangot	1	2	3	4	5
15. felzaklat	1	2	3	4	5
15. Volt-e az életének olyan időszaka, eredménye, amikor a közös ének
segítségét, kapaszkodót, megtartó erőt jelentett az Ön számára?
1. Nem, ilyet nem éltem át.
2. Igen, amikor . . .
16. Milyen gyülekezeti alkalom volt az, ahol az éneklés pozitív
hatását tapasztalta?
1. kiránduláson
 2. szinte minden istentiszteleten
 3. temetésen
 4. egyáltalán nem tapasztaltam
 5. keresztelésen
 6. táborútnál
 7. bibliaórán
 8. templomi ünneprezen
 9. erküvő alkalmával
 10. konfirmációi órán
 11. házilánítaton
 12. hittanórán
 13. kórházi ágyon fekve
 14. . . .
17. Volt-e a családjában valaki, aki
megismertette-megszerezettette
Önnel református énekeinket?
1. Igen, ...
2. Nem, ...
18. Nehézséget okozott-e Önnek
a kérdőív kitöltése?
1. Igen, mert ...
2. Nem, mert ...
- A válaszadó: 1.férfi 2.nő
Született 19 -ben
Foglalkozás:
...

Szociális és Kereskedelmi Minisztérium

II. Melléklet

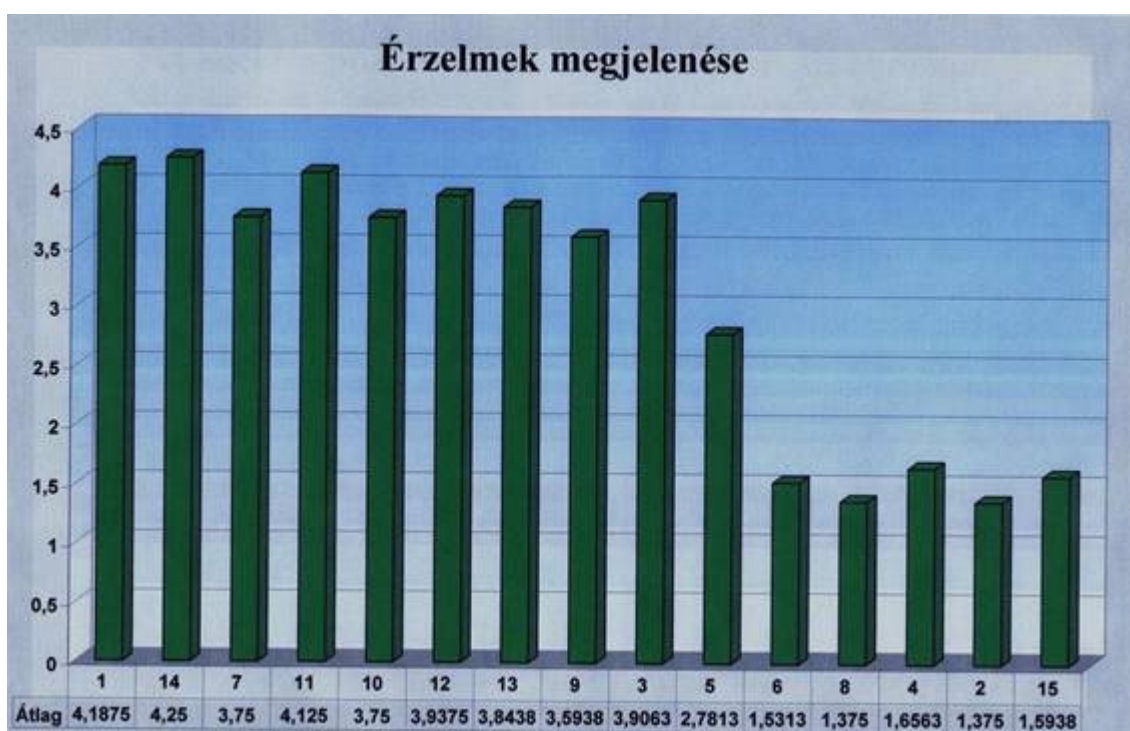
1. diagram

2. diagram

3. diagram

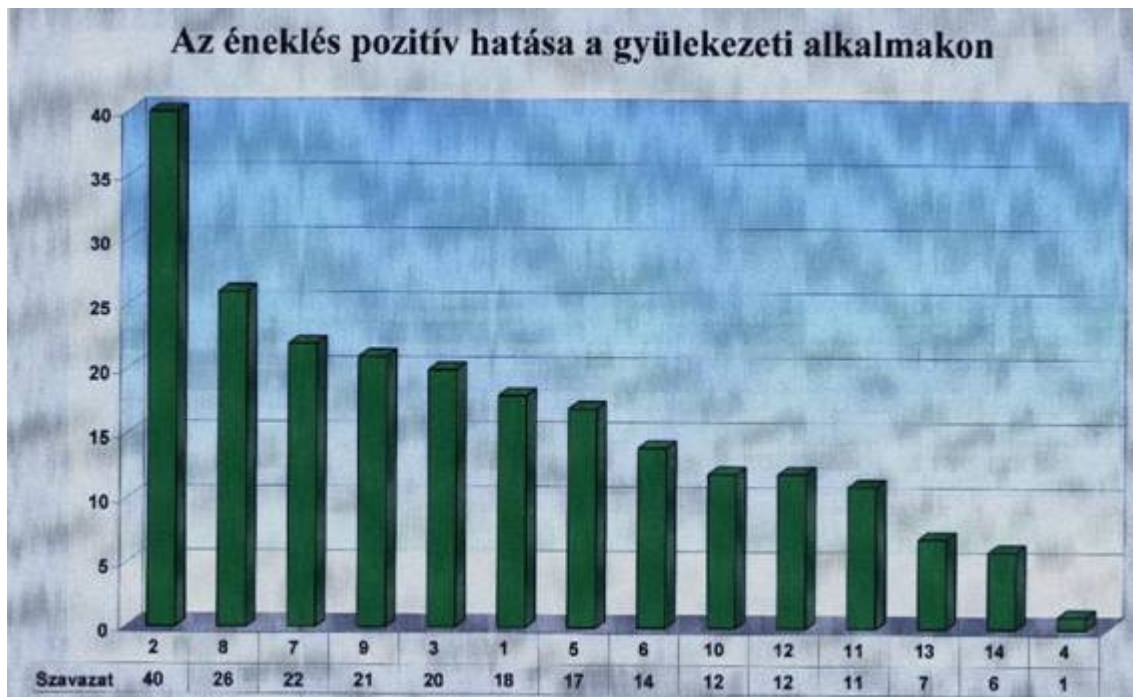

A kérdőívben megnevezett érzelmek diagramon ábrázolt sorrendje (balról jobbra):
megnyugtat (1), **örömmennek ad hangot** (14), az énekek által **érzem, hogy tartozom valahová** (7), **kimondatja velem** azt, amit nem tudnék szavakba foglalni (11), **összeköt** hittestvéreimmel (10), **felszabadít** (12), **átsegít** nehéz időszakon (13), **elszakít** a hétköznapiaktól (9), **elgondolkoztat** (3), **régi emlékeket idéz** (5), **zavar**, hogy sokszor nem értem a szöveget (6), **nem hat** rám (8), **nem szoktam figyelni** az érzéseimre (4), **közömbös** számomra (2), **felzaklat** (15).

4. diagram

5. diagram

A kérdőívben megnevezett gyülekezeti alkalmak **diagramon megjelenített sorrendje:**

szinte minden istentiszteleten (2)
templomi ünnepségen (8)
bibliaórán (7)
esküvő alkalmával (9)
temetésen (3)
kiránduláson (1)
keresztelőn (5)
tábortúznél (6)
konfirmációi órán (10)
hittanórán (12)
háziáhítaton (11)
kórházi ágyon fekve (13)
egyéb (14)
egyáltalán nem tapasztaltam (4)

2. Mélyinterjúk

2.1. Interjú Berkesi Sándorral

Debrecen, 2005. szeptember 8.⁵⁸⁰ – Kérdező: Kis Médea

- Meglátásod szerint milyen az ideális istentisztelet?
- Ha belép a templomba a rohanó ember, akkor az istentisztelet csendesítse le a pulzusát, csitítsa le a szívét, próbáljon rendet teremteni a fejében a sokszor kusza gondolatok között. Ha ez sikerült, akkor nyissa ki, mozgítsa meg; mozgósítsa, szabadítsa fel a lelkét.
- Hogyan vélekedsz az éneklés és az igehirdetés kapcsolatáról?
- Erősítse egymást a kettő egy helyes egyensúly létrehozásával. Egyik se telepedjen rá a másikra. Akik felelősei a két fontos kategóriának, adjanak minőségit. Erejük bedobásával, tehetségük felhasználásával. Milyen szép is volna, ha lelkész és kántor egyszerre tudnának készülni az istentiszteletre! Megállapodnának a vasárnapi textusban, a kántor időben tudná javasolni a megfelelő énekverseket, vagy – Isten bocsássa meg – végigénekelnék az éneket. Ha azt normális és egészséges tempóban éneklí a gyülekezet, akkor lehet nyol-tíz vers, mert akkor is leperreg. A baj akkor van, ha a száz-százötven évvel korábbi stílus hangzik el. Sokszor emlegetett történet, amikor Kodály találkozik a kálvin téri lelkésszel szerdán délután: - Vasárnap arra sétáltam a templomok felé. Nyitva volt az ajtó és kihallatszott az ének. A 90. zsoltár első versét énekelték. Mit gondolsz, melyik versnél tart a gyülekezet? – Legyen rendben a gyülekezet aktív megszólalásának problémája. Hiszen mi az, ami jobban tudja mozgósítani, mint az éneklés? Az imádság is, jóllehet, azt prózában mondják. Az imádság annyival több, hogy van egy hordozórakéta., ami a magasba röpíti, pályájára teszi a szöveget. Szoktam megfordítani a gondolatot, mert néha a lényegét alá tudja húzni az is, amikor a fonákját nézzük meg egy jelenségnek. Mitől nem tölti be a hivatását az istentisztelet? Ha a liturgia, és benne a prédikáció nem több az időjárás- és vízállásjelentésnél. Leckefelmondás. Vagy múzeumban érzi magát az istentiszteleten részt vevő gyülekezeti tag. Számára csupán egy kis vígasztaló miliő. Lehet ez pesze pozitív. De ha csak ennyi, hogy addig sincs benne az otthoni feszültségben vagy stresszben... Az is baj, ha az éneklés szánalmasan kilúgozott, vagy slamos, ritmustalan, széteső. Sokszor jut eszembe, hogyha egy kandi-kamerát a templomba vinnénk, s egyenként behozná a gyülekezeti tagokat: hány olyan példát láthatnánk a képek visszanézésakor, akik abszolút nem vesznek részt az éneklésben. Itt még az sem indok, hogy nincs hangja, nincs hallása. Akkor is meg szabad azt próbálni. A többiek majd viszik őt. Vagy alig nyitja ki a száját. Ami pedig egészen egyszerűen evidencia. Most sokat beszélünk a hagyományról. Ez nagyon fontos, hiszen az előző századok ajándékba adnak nekünk készen sok olyan kincset és értéket, amit bűn lenne elkótyavetyélni. De a hagyomány is lehet pusztán csak múzeumi kategória. Ha most az éneklésről beszélek, akkor az az énektanítónak és a kántornak a dolga. Ez módszertani kérdés: evidenciák – amik csoportban, tömegben elfáradnak, elkopnak. Pusztán csak annyi, hogy vegyünk levegőt, hogy egy sort végig tudjunk énekelni. Nyissuk ki a szánkat, ne motyogjunk. Ha a dallam azt kívánja, egy nagy ugrás jön benne, készüljünk rá. S egy kicsit meg szabad azt mutatni: hagyjuk a dallamot érvényesülni, ne akasszuk el stb. Öt-hat perces istentisztelet előtti rákészülés, énektanulás csodát tud tenni. – Ami a prédikációt illeti, ott nyilván az Úristentől kapott ajándék az, ha valaki rendelkezik ezzel a képességgel, hogy kellő alázattal és mégis karizmatikus kisugárzással szolgál. Fantasztikus felelősség és nagyszerű ajándék is ez.
- Mit tud a lelkész tenni ezért a lelkiségért?
- Ahogyan van módszertana az énektanításnak, ugyanúgy van az igehirdetésnek is. A teológián mindkettőnek fontos munkatípusnak kéne lenni. Hogy mennyire tanítható és mennyire nem tanítható, ez kérdéses. Mint ahogy ilyen a karvezetés is. A technikáját bizonyos szempontból lehet tanítani: mikor emelje a kezét, hova nézzon, hova ne nézzon, hogy forduljon el, mikor mozduljon a törzs és így tovább. Hosszan lehetne ezt ragozni, és van egy pont, amin túl a titok

⁵⁸⁰ Berkesi Sándor, Liszt-díjas és Kodály-díjas karnagy, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának és a Debreceni Egyetem Konzervatóriumának tanára, a Kollégiumi Kántus karnagya.

szférája van. Azt valaki vagy hozza magával a génjeiben, esetleg egy-két dolgot elles, ha nyitott szemmel mozog. A nagyszerű, ha a kettőt össze tudja egyeztetni.

- Tehát egyéniség kell hozzá.
- Persze. Természetesen.

- Miként tapasztaltad meg a zene gyógyító erejét a saját életedben? Te is emberből vagy, neked is bizonyosan voltak ilyen élményeid, és nemcsak másoknak tetteled lehetővé ezt.
- *Nem is tudom mit csinálnánk, ha az Úristennek ez az ajándéka nem volna velünk. Zene nélkül, éneklés nélkül ez a világ hol tartana* – rossz belegondolni. A különféle kultúrákban és mitológiákban lehetne hosszan sorolni a zene csodatevő erejét. A Kalevalában Vejnemöjnen hárfája csodát tesz. Ismerjük a Varázsfuvola történetét, ahol a csodahangszer az erdő vadjait is megszelídíti, s ahelyett hogy egymásnak esnének, táncra perdülnek. Ha ilyen csodák nincsenek is naponta, de nagy élmények lehetnek. Visszagondolok gyermekkoromra, s „videoklippek” jutnak eszembe. Az egyik a Zeneakadémián egy összkar. Arra is emlékszem, hogy Forrai Miklós tanár úr vezényelte. Kisiskolás voltam. Kóruskoncert volt, valahol a diktatúra kemény éveiben. Talán alsó tagozatos lehettem, s amennyire egy kisiskolás teheti, *megéreztem az éneklés közösségformáló erejét*. Ahogy a tele Zeneakadémia – mutálás vagy nem mutálás hangokkal – és mégis valahogy egygyé vált az a tele koncertterem.
- Ott énekes voltál.
- Aztán vagy még egy homályos emlékem Még kisebb lehettem, arra emlékszem csak, hogy zsúfolásig tele a templom: ez valószínűleg a negyvenes évek vége lehetett, az ébredési idők, amikor én kezdtem eszmélni. Két ilyen élményem van. A templomot se tudom, csak annyit tudok, hogy fényárban úszik az egész légtér, tele van a templom, és zeng egy lendületes óriási ének. Talán a Zengd Jézus nevét, zengd világ! – ahogy én most visszaemlékszem, négyéves lehettem. Ekkor még anyám ölében nagyokat aludtam, mikor elvittek ilyen alkalmakra. De az ember génjeibe már beleivódik. A másik példa, amikor már konkrétan emlékszem a templomra, az a Fasori templom volt, ahol még arra is emlékszem – mert utóbb megismertem, sőt az unokáját tanítottam – Dobos Károly bácsi prédikált. Negyvenes évek legvége, háborút követő esztendő, amikor a népünk a padlóról állt föl: a romokat takarította, és próbálta magát lelkileg is összeszedni. Itt is tele a templom, állnak is. Én anyám ölében nagyokat alszom, s arra ébredek föl, hogy zeng a záróének, és már megy ki a gyülekezet. Még az énekre is emlékszem: Halld az ég harangi zúgnak... (ez egy Hallelujah-ének, ami már csak emiatt az élményem miatt is egy olyan ének, amit „nem szabad szidni” ; bár nekem is volt egy olyan korszakom, amikor az énektanítás egyik alapelve volt az, hogy ezt a nagy angolszász túltengést próbáljuk úgy arányosítani, hogy fedezzük fel a saját kincseinket. S aztán átestünk egy kicsit a ló másik oldalára.) Nos, ez az ének zeng, megyünk ki a templomból, és odakinn az utcán zeng tovább! Szállunk föl a villamosra, ott a Lövdö téren akkor még villamos járt, a villamos végállomása a Nyugatinál volt. A villamoson végig zengett a halleluja-kar. Ti. a villamos közönségének a nyolcvan százaléka ismerte ezt az éneket. Ott is csak azért maradt abba, mert négy ember az egyik irányba ment, hat amarra, kettő emerre. Fantasztikus élmény volt ez számomra. S mondhatnék még példát.
- Mit érzett akkor az a néhány éves gyermek? Milyen érzés maradt benned gyerekkorodból?
- Az utóbbi esztendő megkönnyesíti az emléket. Már nem ugyanaz az élmény van bennem, hanem hozzátevéődik sok minden menet közben: történelem, családi események, politikai változások, stb., és ez változtat rajta. De ezzel együtt is: valahogy nagyon jó volt abban a közegben jelen lenni. Nagy levegőt venni, abban a fényárban úszni..., ahogy kinyílik, mozgósítottá válik és felszabadul a lélek, azt én ott kisgyermekként éreztem. Volt nekem egy aggregény osztályfőnököm felső tagozatban, biológia szakos volt, Bozsó László. Mivel nem volt családja, – dacára annak, hogy biológia szakos volt – az operában élte le az életét. Minden este ott ült, fenn a harmadik emeleten, ahová 3,50-ért lehetett jegyet vásárolni; kifizethető volt egy kisdíáknak is. És állandóan cipelt volna bennünket. Volt aki hagyta magát, volt aki azt mondta: - dehát tanár úr, én már láttam ezt a Diótörőt. Mire Bozsó tanár úr azt válaszolta: - Tudod, fiam, hanyadszorra fogom megnézni? (Mert számolta.) Kilencvenötödszörré. – No, ebben a szériában Bozsó tanárúr ötször vitt el a Bánk bánra. A diktatúra évei voltak, amikor sokat nem lehetett tenni annak érdekében, hogy a nép kifejezésre

juttassa, hogy ez így katasztrófa. De azt megtehettük, hogy vörösre tapsoltuk a tenyerünket Simándy József Hazám, hazám, ... áriája után. Esküszöm, hogy ma egy rock-koncerten nincs olyan hangulat, mint ami ott volt a közönség soraiban. Füttyülés, hangos kiabálás: Simándy! – ordítja egy hang, és zúg a taps! Nemegyszer esett meg, hogy Simándy József négyszer énekelt. Muszáj volt a következő áriát abbahagyni, s akkor még egyszer, x-edszer, a közönség nem engedte tovább. – Jöttek a konzervatóriumi évek, s elsők között vásároltam meg a zongorakivonatát. Éjjel –nappal ezt zongoráztam. Mind a mai napig úgy élek vele, hogy ha egy operaelőadáson megszólalnának, hogy sajnálatos módon rosszul lett a karmester, nincs-e valaki, aki megmenteni a második meg a harmadik felvonást – s ha kapnék három percet, hogy megnézzem a partitúrát, mit húztak ki, vagy van-e nagyon kirívó tempó, mondjuk a koncertmester ezt elmondaná – merném a beugrást vállalni, mert *vörösvérsejtemmé vált*. Nemcsak a kottafejek, hanem a mögötte levő Lélek, lelkeség, magyarság.

- Erre mondjuk azt, hogy 'identitást kialakító' muzsika.
- Igen. Legújabb időkben pedig a Mendelssohn-élmény az, amit fölfedeztem. Az ember amikor tanulja: tananyag. Kipipálja a fontos városokat, fontos műveket, de hogy egy zeneszerző olyan lélekből fakadóan tudjon a zene nyelvén imádkozni, az valami egészen különleges élmény volt számomra az elmúlt esztendőben. Az első lökést az Illés adta meg, amit a pesti Soli Deo Glória kórus felkérésére dirigáltam. Aztán a 42. Zsoltár, mint oratórikus darab, azt is egy kazettára dirigáltam. Most a legfrissebb élményemre készülök: Dicsőítő ének, amit Mendelssohn a 400 éves könyvnyomtatás-évfordulójára írt. S hát honnan máshonnan választott volna szöveget, mint a Könyvek könyvéből! Ez a zene valami olyan fantasztikus módon *élettárrsá tud szegődni*, hogy az ember ezzel fekszik, ezzel kel. Megyek a vonaton, s még vigyáznom is kell arra, hogy ne demonstráljam, hogy én most magamban dúdolom, vagy dirigálok. *Hatalmas érzelmi-lelki energiákat tud mozgósítani a darab úgy is, hogy az ember csak magában lepörgeti.*
- Múltbeli élményt mozgósít, vagy valami újat hoz?
- Mind a kettő. *Az ember talán másképp végzi a munkáját, vagy másképp forog a hétköznapiakban, mert nyitottnak érzi magát, jó kondícióban.* Amikor elkezdem próbálni, nincs az a fáradt szituáció, hogy azt érezem: jaj Istenem, én most összeroskadok. Eszembe se jut, hogy elfáradtam az egész napos munka után. *Megújít, átmossa az embert.* Apám utolsó napjaiban, ha tehettem, mellette voltam. Ott esett le nekem, hogy még ahhoz kondíció kell, hogy az ember mássalhangzókat deklamáljon. Nem is gondoltam erre azelőtt. A súlyemeléshez, vagy a vagonkirakáshoz ..., s amikor már szinte a szó is nehezebbre esett – pedig nagyos tartásos, sportos valaki volt – nem volt más eszközőm, énekeltem mellette. S úgy rámozdult szája egyik-másik kedvenc énekére; mert hát tudtam, melyek azok, amiket nagyon szeret. Elrévülgetett, rámnézett, egy-egy szót megpróbált elindítani. Kisímultak a homlokráncai is, s mintha félig már a túloldaltól énekelt volna.
- Fölsejlett valami előtted abból, hogy az éneklés odaát is lehetséges.
- Igen.
- Nagyon hálás vagyok ezekért az egészen bensőséges élményekért, melyeket megosztottál velem.
- Dicsőítő énekek, dicsőítő csoportok a református egyházban: mit értsünk ezalatt? Milyen ének, milyen csoport igényelheti ezt magának?
- Az ifjúság körében egyre inkább terjed ez a megnevezés. Ott érzem falsnak a dolgot, hogy mintha eddig nem történt volna „dicsőítés”. Mintha most kezdődne, el: - Na gyerekek, figyeljetelek, mi fogjuk ezt meghonosítani és megvalósítani. – Hát tiltakozom: Mendelssohn nem dicsőítette Istent a Lobgesang-gal?
- Milyen dicsőítés lenne az ideális a református gyülekezetben?
- Egy szó jut eszembe: minőségi. Tudom, hogy ezt sokféleképpen lehet értelmezni. – A gimnáziumi, de a teológiai énekórákon is előfordul, hogy látom: a fiatalok fáradtak. S töröm a fejem, hogyan lehetne az éneklésen keresztül lelket verni beléjük. Sokszor az indirekt forma hasznosabb: valahogy belopni közéjük, amit elérni szeretnénk. Ilyenkor szeretem megfordítani az érmet, és egy kvinttel, szexttel lejjebb adok hangot. Arcizmom se rezdül, ne lássák rajtam, hogy huncutkodni akarok. Abszolút nem segíték a tempó indításában. Figyelem, hogy minél

slamposabb, minél enerváltabb, annál sikeresebb a játék. Mire a végére érünk, már mindenkinek világossá válik, meg se kell fogalmaznam: *csak minőségit szabad*. Mi az, amitől meghal, vagy meg se születik az éneklés? Ezek teljesen magától értődő evidenciák. Ugyanígy az is, *amitől megszületik: üzenetet hordoz*, „kibéleli a falakat”. *Hagyomány és spiritualitás*. Két merőben különböző kategória, és mégis a kettő hatalmasan feltételezi egymást. Az ifjúsági csoportok dicsőítésében a spiritualitást – néha – megkapjuk, s mivel a hagyomány nincs benne, így sajnos a minőség sincs. Fordítva is igaz: ha csak a hgyomány van jelen – bár tisztelnem kell azt a lelkiséget, aminek a maga idejében helye volt, s átmenteni belőle, amit át lehet – unalmas, slampos, ha nem tudok neki kellő lelkesültséget adni. A kettő együtt viszont csodákra képes.

- Köszönöm a beszélgetést.

xxx

2.2. Interjú Dr. Karasszon Dezsővel

Debrecen, 2006. január 28. – Kérdező: Kis Médea⁵⁸¹

- KM: „Az egyházzene jövője – az egyház jövője.” Ezt a mondatot tőled származtatom, egy korábbi interjúdban olvastam. Néhány éve folyamatosan magamban hordozom, keresem a jelentését.– Mit üzen ez a mondat ma?

KD: Örömmel beszélek róla. Tehát ez egy Reformátusok Lapja-beli cikk volt, s ez valóban csak az utolsó kérdésre adott válasz; ez a csattanója volt annak a cikknek. És nem változott a véleményem. Nem is várható, hogy változik, mert egy bibliai helyre hivatkoztam: a Jelenések könyve 15. részére, ahol az üdvözültekről van szó, akik pálmaágakkal a kezükben állnak az Isten trónusa előtt, és éneklük Mózesnek, az Isten emberének és a Bárálynak az énekét. Ott azt akartam mondani, hogy az egyház történetének a vége - a bibliai látás szerint a révbe, a mennyei kikötőbe érkezett egyház - *egyenlő* az éneklő egyházzal.

Arról van szó, hogy *az egyházzene bizonyos korokban meglepő pontossággal és részletességgel tükrözi az egyháznak a sorsát s a spirituális állapotát*. A Czeglédy Sándor nyolcvanötödik születésnapjára írott köszöntésében – a Zsoltárban megjelent sok évvel ezelőtt – idéztem Sándor bácsi egyik tanulmányából ezt a XVII. sz-i mondatot: *Mutata musica in templis* (Amikor megváltozik a zene a templomokban) *mutati etiam doctrina* (megváltozik a tanítás is). És ezt valóban akár egy félév tárgyává lehetne tenni a teológián; mondjuk a gyakorlati teológiai tanszéken el tudnám képzelni. Milyen irányú – akár közvetlen teológiai, akár lelkiiségbeli – változást generált a zene megváltozása, vagy mi járt vele együtt? Itt az is egy nagyon érdekes dolog, hogy mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás – itt se lehet eldönteni – tehát, hogy vajon a teológiai fölismerés, vagy a lelkiiségbeli változás hívja-e elő az újfajta egyházzent. Ilyen is van valószínűleg, de fordítva is minden további nélkül elképzelhető: ti. újfajta egyházzentével hívja a Szentlélek Isten valami újfajta világlátásra és istenismeretre a híveket.

No most, ha részletesebben beszélünk róla, akkor el kell mondani, hogy ennek a folyamatnak nemcsak pozitív oldala van. A folyamat: az egyház élete Ádámtól-Évától – az utolsó ítéletig, vagy a mennyei Jeruzsálemig.

A végét látjuk, de – mint ahogy az is igaz, hogy az egyház élete nemcsak napsugaras pillanatokból tevődik össze, és nem csak a mennyei vacsorának az előízét érezzük, hanem rengeteg gonddal, bajjal erőtlenséggel küzdünk – ezek szépen sorban mind tükröződnek az egyházzentében is. Erőtlen egyháznak erőtlen, problematikus egyházzentéje van; erőtlen, enervált gyülekezet enerváltan énekel, teológiai félreértések, hűtlenségek, végiggondolatlanságok esztétikailag problematikus magatartásba torkollanak, és erre a jelenkor elképesztően gazdag példatárat szolgáltat.

- KM: Én mégis egy pozitív, ígéretes hangot is kihallok ebből.

KD: Pontosan erről van szó: és Jézus Krisztus személyében meg is van rá a garancia, hogy: állunk a pálmaágakkal a kezünkben és éneklünk. De hogyha körülnéznénk és a tapasztalati valóságból akarnánk a jövőndöt megjósolni, akkor bizony nem itt kötnénk ki. És ugye látjuk azt, hogy az egyháznak a földi életében bizony kérlelhetetlenül, törvényszerűen érvényesülnek bizonyos

⁵⁸¹ Dr. Karasszon Dezső orgonaművész, a Debreceni Egyetem Konzervatóriumának tanára, az egyházzene tanszak vezetője, a debrecen-nagyerdei református gyülekezet kántora.

tendenciák, bizonyos gyilkos tendenciák. Rengeteg mindenről lehetne beszélni. Ezeknek ugyanúgy megvan a maguk egyházzenei vetülete, mint ahogy bármi másnak. Tehát nem arról van szó, hogy mi, akik hivatásul választottuk, boldogok vagyunk a magunk egyházzenejével, akármilyen van magában az egyházban. Az egyházzene nem egy mellékes dolog, sohasem volt az.

- KM: Nem önmagáért való dolog az egyházzene.

KD: Nem bizony. És ezt nagyon jól lehet mérni, nagyon erősen érezzük a bőrünkön is. Mindig kiderül, valahányszor pozitív irányban szeretnénk befolyásolni a doktrínát, (emlékeztetve az iménti idézetre), vagy az egyháznak a spiritualitását, és kökemény ellenállásba ütközünk. Sértésnek, támadásnak, illetéktelen beavatkozásnak tekintik lelkipásztorok azt, amit tulajdonképpen a magunk legszorosabb értelemben vett területén igyekszünk elindítani vagy végezni.

Azt eleinte nem is érti az ember, hogy valaki miért nem tűri meg azt a kis zsebkendőnyi területet, hogy ott másvalaki elkezdjen építkezni. Hát miért nem tűri meg? Azért, mert ösztönösen tudja, hogy itt, mint valami közlekedő-edényben, ellenőrizhetetlen folyamatok fognak lezajlani.

- KM: Tehát egészen részletes vizsgálódást lehetne végezni, s nagyon izgalmas is lenne, hogy egy egy gyülekezetben milyen igehirdetési gyakorlat milyen éneklési móddal s milyen egyházzenevel párosul. Itt vannak például a zsoltáraink. Fájdalmas, hogy mennyire nem élünk velük, mennyire nem élünk a bennük rejlő lehetőségekkel. Sok tekintetben igaz ez, most csak egy szempontból közelítünk rá: vegyük szemügyre a zsoltárok folyamat-jellegét. Bár egy-egy mondatuk is nagyon szép, egy-egy énekvers is felemelő, de fontos-e az, hogy végigénekeljük a zsoltárokat? Mitől fosztjuk meg magunkat, ha az egészlegességükben rejlő folyamatba nem kapcsolódunk bele?

KD: Igen. Tehát itt van rögtön egy hallatlan sokatmondó illusztrációja annak, amiről beszéltünk. A magyar református zsoltáreneklésnek a történetében a szellemiségnek egy bizonyos változása tükröződik.

Úgy mesélem el, ahogyan én magam rájöttem erre. Kiskántorképzősként himnológiából Csomasz Tóth Kálmánnak a tanítványa voltam. Nagyon-nagyon élénken emlékszem azokra az órákra, amikor elmesélte, hogy is volt a zsoltárversek „megcsillagozása”. Fölháborodottan mesélte, hogy Szenci Molnár Albert teljes Psalteriumát valamikor, talán az 1870-es évektől kezdve csillagokkal látták el. Tehát azokat a verseket jelölték csillaggal, amelyeket gyülekezeti használatra javasoltak. Kálmán bácsi ’égő szemrehányás volt’ a zsoltárversek megcsillagozásával szemben. Nyilván egyiknek nem volt csillaga, azt már abszolút nem is használták, illetőleg azoknak a zsoltároknak, amelyeknek az első verse nem kapott csillagot, már a dallama is kipottyant a szűrőn. Eltelt néhány évtized, és kezembe vettem egy ilyen régi énekeskönyvet; megdöbbenve láttam, hogy a Csomasz Tóth Kálmán-féle énekeskönyvben (1948) gyakorlatilag ugyanazok a versek, amelyek annakidején nem kaptak csillagot, ki vannak hagyva. Tehát nemhogy nem ajánlja, hanem mégcsak nem is közli. Kvázi kiveszi a lelkipásztor kezéből a lehetőséget, hogy: annak a versszaknak ugyan csillaga nincs, de most ide, az én speciális mondanivalómhoz nagyon is jól illik. Illetőleg, ha ott van az énekeskönyvben, ha nem is énekeljük el, akkor is segít ennek a zsoltárnak az értelmét világossá tenni; azt a versszakot, amit elénekelünk, teljesebb kibomlásra, teljesebb megértésre segíti el. Nem értettem, hogy miről van szó. Cikkeket is írtam egyébként erről, volt olyan, hogy egy-egy zsoltárt megpróbáltam rekonstruálni... Külön kitérő lehetne, hogy mi történt azokkal a versszakokkal, amik benne maradtak. Azok se maradtak változatlanul. - Ekkor láttam meg: világos, hogy milyen irányba kell menni. Vannak lelkipásztorok, akik refrénszerűen használják ezt a fordulatot, hogy a „teljes Szentírás összefüggésében”; tehát nyilvánvaló, hogy csak ez lehet a református igényességnek a kiindulópontja. Micsoda dolog az, hogy *nemcsak a teljes Szentírás összefüggésében, de egy zsoltárnak az összefüggésében se tudunk gondolkodni!* Érdemes végignézni, hogy a 48-as énekeskönyvben tucatjával vannak olyan zsoltárok, amelyekből tizen-huszon-versszakok maradtak el. Meg tudom mutatni, hogy melyek azok a példák, ahol a vágás miatt értelmi összefüggések szűnnek meg, tehát már nem követhető, hogy az egymás mellé került versszakok hogyan követték egymást, ill. hogyan következik egyik a másikból. Ezek között ilyen zsoltárokról is szó van, mint pl. az 55., a Psalmus Hungaricusnak a zsoltára. Mert ha kinyírunk az 5. után mondjuk huszat, akkor nyilván egy összefüggés is megsemmisül, illetőleg azokban az esetekben, ahol nem áll elő direkt értelmetlenség – ilyen pl. a 30., ott nyolc versszak közül az első négy maradt meg, és a második négy hiányzik – ott is fontos gondolatsorok hiányoznak. A 30. zsoltár esetében kiderül, hogy ez a „Dicsérlek Uram

tégedet...” egy nyomorúságból megmentett ember éneke. Ha a fény mellől kioperáljuk az árnyékot, a drámából kivesszük a negatív pólust, akkor el lehet képzelni, mi marad.

- KM: Valóban. Amíg nem énekeltem a Gárdolyi-féle feldolgozást, addig ezt a 'sötét' oldalát én sem ismertem e zsoltárnak.

KD: No most a helyzet az, hogy nincs vége a dalnak. Mert 1996-ban megjelent egy még újabb református énekeskönyv, amely még a 48-as énekeskönyvhöz képest is radikálisan húz. Ő a versszakokat újrászámozza. A 48-as énekeskönyvben legalább látszik, hogy ott egy hiátus van, és akit érdekel, az bemegy a Nagykönyvtárba és megkéri Fekete Csabát, hogy adjon már neki egy eredetit... Mostmár mégcsak a jele sincs annak, hogy hát kérem, nem ez a teljes igazság; a költői igazság se, meg a bibliai igazság sem. Tehát itt a zsugorodás nem áll meg.

Az egyházzeneben megfigyelhető zsugorodás. S boldogok lehetnénk, ha csak a zsoltárok éneklésében zsugorodtunk volna! Na de hát ez tükre valaminek! Magam is csak lassanként értettem meg.

Egész konkrét példát tudok mondani. A közelmúltban megtanítottam a 113. zsoltárt (Az Urat, ti ő szolgálai, dicsérjétek mert érdemi), és háromszor-négyszer is vitatkozni kellett azon, hogy az utolsó versszakot, ami benne van minden énekeskönyvben, azt is énekeljük el. Nagyon nehezen értettem meg, hogy egy nem jó értelemben vett szemérmesség áll a tiltakozás mögött. Na de egy csomó más zsoltárnak, amit eleve tudnánk, annak se énekeljük a verseit.

Ami a nyomtatásban tükröződik, az még mindig csak sántikál azután a csonkulás után, ami a valóságban történik. Tehát azt kellett megértenem, hogy ez a brutálisan egyszerű valóság az igaz: zsugorodunk. A mai embernek, ezen belül a mai gyülekezetnek a szellemi kapacitása a töredéke a dédszüleink szellemi kapacitásának. Az a parasztember, aki gyerekkorában megtanulta a zsoltárokat, és szántás közben vagy borotválkozás közben vagy az udvarán végzett munka közben, lóápolás közben énekelt, vagy az az asszony, aki kislány korában megtanulta, és ha dagasztott, ha mosott, ha főzött... El kell olvasni, hogy miket ír Szabó Magda az apjáról: bömbölte borotválkozás közben a kedves papa azt, hogy „Térj magadhoz drága Sion”, és ő úgy hallotta, hogy 'térj magadhoz drága Simon', s elképzelte, hogy ki lehet az a 'Simon'... Vagy Szabó Lőrinc „Tücsökzenéje”-nek azt a részét, amiből kiderül, hogy Szabó Lőrinc a tizenötödik zsoltárt adott este a fürdőkháza ültetőjében énekelte végig. A tizenötödik zsoltárt ma, a lelkipásztorok közül is meg lehet számolni egy ujjunkon, hogy kik tudják. Ő meg nem lelkipásztor volt, csak egy hívő református. Harminc éve vagyok kántor a nagyerdei gyülekezetben, s most azt kellett megértenem, hogy odaszánással se lehet ezt ellensúlyozni. Hiába jelentek ki jelszavakat, hogy most gyertek, énekeljük, a befogadóképességük nem nagy. Ezen még mindig napirendre lehetne térni, hogyha ez csak az intellektuális teljesítőképességet jelentené. Azt is jelenti. Ám a hitigazságok befogadásában is ezrelékekre járunk. A Czeglédy előadásban idézett mondat alkalmas arra, hogy tükröt tartson elénk: az egyházzene tükröt tart elénk. Csak – folytattam ezt a mondatot 1995-ben – csak az a kérdés, hogy bele merünk-e nézni. A helyzet még ennél is sokkal rosszabb. Ugyanis a lelkipásztorok és a teológiai tanárok elsőprő többsége nem orvosolni próbálja ezt a kérdést, hanem elméletet gyárt hozzá, és pasztorális indoklással megmagyarázza, hogy miért kell akkor még kevesebbet énekelnie a gyülekezetnek. Ha alultáplált a gyerek, miért adnánk neki többet?

- KM: A jelszó: ne frusztráljuk a gyülekezetet, ne támasszunk túlzott követelményeket.

KD: Ez viszont dogmatikai hiba. Mert Istennek nem a célja velünk, hogy mi ne frusztrálódjunk, amikor az ő nagyságával szembesülünk. És nem az a célja Istennek, hogy minél többet eltitkoljon magából. Mert ha ez lett volna a célja, akkor ezt is megtehetné volna. Itt *kőkemény eretnokség az, ami a mai magyar református egyháznak az egyházzenei magatartásában lelepleződik*. De nem egyházzenei eretnokség, hanem dogmatikai értelemben vett eretnokség; ezt szörnyűnek tartom.

- KM: Megrázó a látvány, ami ebből a tükörből elénk tárul.

KD: Az-e az Isten célja, hogy mi jól érezzük magunkat akármilyen alacsony dogmatikai színvonalon? Ez a drogdíler célja: érezd jól magad ott ahol vagy, akármilyen mélyen vagy. Az Isten célja az velünk, hogy mi küzdelmek, megrázkódtatások, nehézségek, kapaszkodók árán, botladozva, el-el esve de mégis föl-föl állva – egyre közelebb kerüljünk hozzá.

- KM: Ahhoz pedig kapaszkodók kellenek.

KD: Nincs az a pasztorális szempont, amelynek okán jogunk lehetne az Istentől távol tartani bárkit is.

- KM: Vannak csoportok, akiket nem elégít ki a templomban megszólaló zene, s ezért az Istenhez közelebb kerülés új módjait keresik. Olyan utat járnak, amelyről úgy vélik, a sajátjuk: a saját zenéjük. 'Dicsőítő csoportok' vezetnek a református egyházban 'dicsőítő istentiszteletet'. Új jelenséggel állunk szemben, új zene szólal meg az egyházban?

KD: A szót ismerem, egy ilyen istentiszteleten részt is vettem a szabadkeresztyéneknél. Fontosnak tartom aláhúzni, hogy itt óriási különbségek vannak. Azt mondod, hogy 'új zene'; amit én hallottam, az nem új zene volt. Harmóniavilágát tekintve a XIX. századnak az első felében, Mendelssohn és Schubert világában mozgó melódia erős dobkísérettel brutalizálva. Kimarad tehát az 'új', és az 'egyházzene' sem igaz rá. Ezek világi daloknak a zeneiségét rakják fölé a maguk verstanilag is primitív szövegeire..

Itt két irányba is el lehet indulni. Milyen ez e zene? – Igénytelen. Az énekeskönyv szerkesztői leírják, hogy legalább három szűrőn kell átmennie egy-egy éneknek, hogy az református egyházzeneként elfogadható legyen: egy teológiai szűrőn, egy poétikai szűrőn, és egy zenein. A három közül elég egyen fönnakadnia ahhoz, hogy alkalmatlan legyen. Hiába fejez ki mélységes teológiai gondolatokat, ha zeneileg érdektelen vagy lapos fércmunka; és hiába volna zeneileg ultrajó, ha tévelygés volna a szöveg. Dogmatikai szempontból nem állja meg a helyét, ha bármilyen szempontból igénytelen. Az Isten igényes, és minket is igényességre hív: „Szentek legyetek, mert én szent vagyok.” Ennél magasabb fokú igényesség nincs. Az, aki igénytelen zenével akarja behívni a templomba azt, aki még kint van, az a nulladik lépésben hazudik az illetőnek.

- KM: Az az üzenet: lám könnyűvé teszi az utadat az Isten.

KD: Dehát ez az út nem könnyű.

A másik pedig az esztétikai irány: *a zene nem változik meg azzal, hogyha más szöveg hangzik vele.* Elképesztő élményeim vannak erről. Dél-Olaszországban játszottam. Crotone városka valamikor egy görög kolónia volt. Olimpiai bajnokaikat - az ókori időkből - őrzik az emlékezetben.

A koncert napján akartam menni gyakorolni. Esküvő volt a templomban, bömbölve szólt a könnyűzene, köszöntötték az ifjú házasságokat. Tarka-barkán voltak öltözve, lebegő-libegő szalagok a hajukban, olyanok voltak, mint az indiánok. S zenéjük is olyan volt, jóllehet - mint a vendéglátóm felhívta a figyelmem - az volt a szöveg, hogy „Glória!” – De attól az még pogány zene maradt.

A másik 1998. március 15-éről való. A Duna-tv-ben néztem a 150. évforduló tiszteletére rendezett ünnepséget Sepsiszentgyörgyről vagy Székelyudvarhelyről. Az egész főtér be volt rendezve színpadnak, s eredeti öltözetekben jelentek meg a szereplők. Énekeltek is néha: magyarok vagyunk, magyarok, magyarok – s mindezt kemény-rock stílusban. Tehát bömböli, hogy ő magyar, s éppen a zene árulja el, hogy a magyarság körül valami örületes baj van.

Tehát, ha én azt ordítom, hogy keresztyén vagyok, és a zene, a gesztusrendszer, a lüktetés valami egészen mást fejez ki (esetleg éppen azt, mintha valakit vernének) – akkor itt hiába van egy vékonyka verbális réteg az alján vagy a tetején. Azt sokszorosan fölülírják a tisztátalan zenei tartalmak, és csak esztétikailag teljesen járatlan ember hiszi azt, hogy valami ócska kis szöveggel az ilyen zene megmenthető. Félek attól, hogy a dicsőítő csoportok esetében fennáll ilyen veszély.

Elég régi igazság, hogy az új csoportosulások valami olyat mutatnak fel, amit mi elejtettünk, nem használunk. Abból a megkövesedett énekstílusból, amit ma a templomokban hallani, nos abból valóban hiányzik az impulzivitás; tehát az impulzivitás – bejön. Megint csak egy tükörnek volna ez jó, hogy mi az, ami hiányzik.

A „szentek legyetek” felszólítás értelmében: *nem lehet alábbadni: jót, s jól.* Nagy titok: s bármelyik oldalról hiányzik valami, ősbaj van. Hiába csinálunk mi ott benn a templomban valami jót, ha nem jól csináljuk. Ha nincs mögötte az a lélek. Hiába olvassa fel a szószéken a legszentebb mondatot, ha nincs mögötte az a lélek, az még csak betű, rezgő légoszlop; ha a Szentlélek Úristen ott és akkor nem szólal meg, esetleg éppen a szolgálattelvőnek a hibájából, akkor az menthetetlen. És hiába élnek át százszázalékosan, ha valamit nem jót csinálnak. Tehát *nem lehet alábbadni: jót kell csinálni és jól kell csinálni.* Tessék választani: két autó van itt. Az egyiknek tele van a tankja, de kormányja nincs, a másiknak prima a kormányja, de nincs a tankjában semmi. Így nézünk mi ki. A mi reservoir-unkkal, az énekeskönyvben levő énekkészletünkkel – nincsen baj. De nem fektetünk bele energiát. Elnyöszögünk két-három versszakot – és jól van. A másik oldalon bődületes lelkesedés menne, de kontrollálatlan irányba; esztétikai konnotációk figyelmen kívül hagyásával. Ez a tipikus rossz alternatíva.

- KM: Elképzelhetőnek tartod-e, hogy érzékeny lelkű ugyanakkor megkülönböztetésre képes lelkészek és kántorok közösen - mindkettőből a maga pozitívumát kiemelve: a tartalmat illetve a hitelességet –, egy gyülekezeten belül mégis csak jó irányba tudják mozdítani az egyházi zenét?

KD: Ha nem hinnék ebben, akkor most kellene abbahagynom a nagyerdei gyülekezeti szolgálatot. *Ez az egyházzene a dolga.* Hogy ugyanúgy, ahogy a lelkész vasárnapról vasárnapra a száraz

papírosról fölolvastott szavakat jelenkori üzenetté kell hogy változtassa, s ha nem teszi, akkor nem az, - ez az én dolgom is. A fekete-fehér kottafejekkel leírott zenét meg kell próbálnom itt és most radioaktívvá tenni. És ezt lehet.

- KM: És ha a kétféle lelkiséget nézem: a megüresedett, a közös énekléstől már semmit nem váró gyülekezetet, és azokat az ifjú, tüzes, kereső lelkeket, akik szeretnének valamiképp a református egyházban gyökeret verni – őket vajon lehet-e egy gyülekezeten belül összetartani és vezetni? Átadhatják-e egymásnak azt, amiben ők a „jók”?

KD: Ugye, az antagonizmusnak pont az a dilemmája, a szörnyű problémája, hogy a felek nem akarnak egymásról tudni. A vizet és az olajat ha összeöntöd, egy pillanat múlva megint külön vannak... És ezt tapasztaljuk is: hogy ifjúsági gyülekezet hat ökörrrel nem vonszolható oda a nagyistentiszteletre, de hogyha oda volna vonszolható, akkor az ott levők vonulnának el. Egyik csoport unja a másiknak a zenéjét, és a másik csoport bosszankodik az egyiknek a zenéjén. Kölcsönösen joggal.

Legtöbbször azt várják, hogy az ember legyen okos, és mondjon valami módszert, amivel az egész egyházközösséget vissza lehetne kormányozni abba a paradicsomi időbe, amikor ezek az antagonizmusok nem voltak még. Ha ilyen módszer van, akkor az az volna, hogy *az iskoláinkban gyökeresen más istentiszteleti életet kellene elkezdni.*

Szégyenletes, hogy olyat egyáltalán javasolni kell, hogy a magas színvonalú formai igényesség legyen ott egyetemeken főiskoláinkon, a hallgatók számára tartott istentiszteleten. Illetve egy fél fázissal később a gimnáziumokban. Mert hogy ha az ifjúságnak nincs alkalma az ideált megismerni, akkor hogyan fogja ezt az ideált majd gyülekezetbe kerülve követni.

A nagy baj az, hogy tapasztalom – s ez alighanem az én emberöltőmnél a története, - hogy amikor én diák voltam, az iskolák még voltak. A tanárokról még valóban föl lehetett nézni. Stabil pontnak lehetett őket tekinteni. Én 1966-70-ig jártam ide. A Refire gondolok, mert az akkori refiben könnyű megmondani, hogy kik voltak azok, akikre ma is hivatkozom. Az időközben eltelt időben megdőlték az iskolák. A templomok is sok szempontból megdőlték. Legfőképpen azért, mert azt a Jézus Krisztus-féle kudarcot – hogy a gazdag ifjú elmegy, mert nem érett még az üzenet befogadására – nem tudjuk elhordozni. Jaj, csak mindenáron legyen itt! És akkor jönnek a tévé-műsorvezetői fogások, mindenféle kompromisszumok és megalkuvások, egyházzene tekintetében is. *Akik mekkorát megerősítik, most tanítják a gyülekezetet. Ha nem tudják még tanítani – akár az éneklés tekintetében -, akkor még ne megerősítsenek, mert innentől kedve fognak felejteni.*

Tehát ezek azok a benyomások, amelyek alapján azt gondolom, hogy most, a jelenlegi strukturák ismeretében, a jelenlegi kísértések és a kísértésekkel szembeni folyamatos elesettségünk ismeretében nincs egyetlen mondat a jelen helyzetben; egy össznépi üdvtervet érdemben nem tudok előtárni. Attól félek, hogy ez annak a jele, hogy az egyházzenevel párhuzamos egyéb – spirituális, teológiai – területeken sincs...

De hát a Szentírásból is úgy tudjuk, hogy nem össznépi üdvösség van. Nem úgy van az, hogy fölmegegy egy püspök valami jó magas helyre, kurjant egyet, s akkor egy egész templomra való emberke, vagy egy egész egyházkerület átemelkedik valahogy az üdvösségbe. Egyéni üdvösség van, „aki keres, az talál”, aki Istene előtti töredelemmel fölismeri, hogy ő kevés, kér többet.

Aki Isten előtti töredelemben fölismeri, hogy ő tévelyeg, annak megmutatják az út, és ezt én megtapasztaltam. Ti. arról van szó, hogy egy hegymászáshoz hasonlít az életünk. Ott a hegy tetején az Úristen vár bennünket. Csak éppen a lábunkat emelni kell, ami sokszor nem könnyű, „az út el van hagyatva, borítja sok tövis”, és van olyan, hogy valaki nem teszi meg az első lépést. ... Amikor viszont az első lépést megteszi valaki, akkor az útnak egy következő szakaszán kiderül, hogy melyik a második; meg tájból is többet lát, elkezd tájékozódni. De ha az első lépést nem tette meg, akkor ez soha nem fog bekövetkezni. Tehát *egyszerű kis hétköznapi hűséget hallatlan jutalommal áld meg az Isten. Ha hajlandó valaki elfogadni.*

Ha úgy nézünk ki, ahogy azt az előző órában leírtuk, akkor az annak a jele, hogy hosszú távon egyénileg és közösségileg nem fogadtuk el a hívást. Nem voltunk hűségesek ahhoz a fölismert kevéshez, tehát nem bízunk többre. És ezen én most utólag, össznépileg nem tudok segíteni. Ha egyvalaki megkérdezi tőlem, akkor azt fogom mondani, hogy azzal a picivel, azzal a kis pislákoló hiteddel higgyél. Ahhoz a kicsi fölismerésedhez, ahhoz légy hűséges. Azt a keveset tedd meg, amit érted, hogy kér az Isten, és máris elkezdődik a növekedés.

- KM: Ezidőtájt tehát nincs annyi közös látás, olyan minimálisan egyöntetű felismerés, amivel az első közös lépést meg lehetne tenni.

KD: Úgy látszik.

- KM: Milyen személyes tapasztalatod van arról, hogy Isten a zene, az éneklés által tesz képessé – az általad használt hasonlatból merítve – az egy, következő lépés megtételére, a láb fölemelésére, az eléd tároló ösvény megpillantására? Van-e a zenének egészségfejlesztő, gyógyító hatása saját élettapasztalataid alapján, s miként fejtí ki azt?

KD: Gyógyít-e a Szentírás? - Hát persze, hogy gyógyít. Ugyanúgy gyógyít a zene is, mint a Szentírás. Aki azt hiszi, hogy a Szentírás úgy gyógyít, hogy ott fekszik egy beteg, odamegyek fölé, kinyitóm a könyvet, és ha ügyes vagyok vagy értek hozzá, akkor tudom, melyik mondatot kell ráolvasni, s lám: meggyógyul...!

A Szentírás: gyógyító könyv. Még benne is van valahol, hogy: én, az Úr vagyok a te gyógyítód (5Móz 32,39), csak másképp hat, vagy *másképp kell használni: elelmélkedem, leteszem. Újra előveszem, olvasom.* Jesszusom, ennek az éneknek a szövege hol is van az Énekeskönyvben? Hol is van ez a mondat a Bibliában? - Keresem egy félórát. Megnézem: mi az előzménye, miért is mondja, hogy is mondja. Ja, hát én nem is pontosan így értettem, úgy is igaz, de így ez még igazabb. Van aztán utalás a Bibliában, hogy hol van azzal párhuzamos rész. Elolvasom azt is. Beleérkezem az estébe; ez az egy, amit még tudok olvasni, a többire nem tudok figyelni. Gyökössy Bandi bácsi írta: „nyugodtan aludj bele a Bibliába, akkor lesz jó az álmod.” – Magyarán: *aki telítődik vele, azt gyógyítja.* Nem ráolvasásszerűen, hanem *úgy, mint egy életelixír, ami tetejétől a talpáig átjárja.*

Az is egy döntő dolog, hogy valamikor tanultuk a történeteket hittanórán, templomban. Aranymondást tanultunk, énekeltünk. Aki tele van velük, válságos pillanatban csak kiugrik elé az, amire éppen szüksége van. Ha nem telítődött vele, akkor már késő. A lovat nem akkor kell abrakolni, amikor a hegy alá ér. Tehát nem úgy van, hogy itt egy elrontott élet, brutális, lélekroncsoló zenével eltöltött élet, s akkor odamegyek, bekapcsolok egy magnót, és másfél perc múlva a zene gyógyító hatása érvényesül. Lehet, hogy valami abból is van. Annyi, amennyit Saul élvezhetett a Dávid hárfajátékából. Tehát: *az éltető, lelket tápláló, Szentlélektől ihletett zenével élni azt jelenti: vele és benne élni. Akkor tesszük ki magunkat a zene gyógyító hatásának.* Szó szerint: amit megesszünk – a természetgyógyászok is ezt mondják – vagy a fürdővíz, a kozmetikumok; napról napra, hétről hétre.

Személyes élményemet is el tudom mondani – kérdésedre válaszolva. Olyan személyes élményemet, ami mind a kettővel kapcsolatos. Volt az életemnek egy nehéz periódusa, ahol úgy éreztem, hogy a lehető legjobb szándékkal, a lehető legnagyobb erők és áldozatok odaszánása mellett is egészen szégyenletes helyzetbe kerültem. Sokszor egymás után, éjszaka fölriadtam arra, hogy 'most mi lesz ebből? Mit akarhat ebből az Isten kihozni?' – Tudtam már akkor, hogy ilyenkor egy módszer van: fölgyújtom az éjjelilámpát, föltámasztom a párnát, hátraülök, ölembe veszem a könyvet és zsolttározok. Az akkor psalmódia, tehát recitált, énekelve mondott zsolttározás.

- KM: Magadban is így mondod a zsolttárokat...

KD: Persze, és *hosszabb-rövidebb idő után ez a legszélsőségesebb fölindultságban is le tud csillapítani.*

Amit még el akarok mondani: ez akkor, sok évvel ezelőtt volt. *Úgy megy ez, hogy az ember kimondja, és – vár. Ezért vannak versei a zsolttároknak. És ha úgy érzi, hogy ez most gyógyít, - mondja megegyeszer; én legalábbis. És érzik az, hogy most mehetnek tovább. Aki szélsőséges érzelmi szituációban van, az törvényszerűen előbb vagy utóbb olyan mondatot fog találni, ami teszteli. De félelmetesen ám. Olyan mondatot, amit nehéz kimondani.*

Emlékszem: ott ültem a bibliai szöveggel a kezemben, és olvastam némán. És tudtam, hogy ezt most ki kell majd mondani. És percekig nem tudtam kimondani. No, akkor nagy nehezen kimondtam. Az egész egy katartikus élmény: az a vers olyan félelmetesen illett rá a helyzetemre, hogy tudom, akkor engem tesztelt az Isten. Így hangzott a zsolttárvers: „Ideje a cselekvésnek, Uram! Kiforgatják a te törvényedet.” – Hát még most is nehéz kimondanom! 'Nekem ilyet szabad mondanom!?' – Gyere már, hát már rég itt kéne lenned! Most itt van ...' - Nem gondolom, hogy muszály mindenkinek idáig eljutni. *Aki csendes meditációját zenével vagy énekekkel segíti, vagy egy kevésbé intenzív formában használja a zsolttárokat, bizonyosan annak is használna.*

- KM: Köszönöm szépen a beszélgetést.

Irodalomjegyzék

- ADAMEK, Karl: Singen als Lebenshilfe. Zur Empirie und Theorie der Alltagsbewältigung. Plädoyer für eine „erneuerte Kultur des Singens“. Waxmann Verlag Münster 2003.
- BAGDY Emőke: Úton a zene és az ember lelke felé... In: Zeneterápia. Szöveggyűjtemény. Kulcs a Muzsikához Kiadó Pécs 2005. 174-179.
- BALDERMANN, Ingo: A Biblia, a tanulás könyve. A bibliai didaktika alapjai (Einführung in die Bibel. Vandenhoeck-Ruprecht in Göttingen 1988. ford. Fükő Dezső) Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya Budapest 1989.
- BARTH, Christoph: Die Errettung vom Tode in den individuellen Klage- und Dankliedern des Alten Testamentes. Theol. Verlag Zürich 1987.
- BARTH, Karl: Kirchliche Dogmatik. Zürich 1932-1967.
- BARTH, Karl: Homiletik. Zürich 1966.
- BARTH, Karl: Istenismeret és istentisztelet. Budapest (évszám nélkül, ford: Maller Kálmán)
- BEAUCHAMP, Paul: A zsoltárok világa. Bencés Kiadó Pannonhalma 2003. (eredeti: Psaumes nuit et jour, Éditions du Seuil, 27, rue Jacob, Paris VI, ford.: Vajda András)
- BEGRICH, Joachim: „Das Priesterliche Heilsorakel“. Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft. 52. 1934.
- BENKŐ István: Korabeli vita az 1744-es kolozsvári énekeskönyvről. In: Református Szemle 84 (1991) 219-237.
- BERG, S.C.: Gottesdienst mit Kindern. Münster 1987.
- BIBLIA. Kálvin Kiadó Budapest 1983.
- BIERITZ, Karl-Heinz: Liturgik. De Gruyter Lehrbuch, Berlin - New York 2004.
- BITSKEY István: Hitviták tüzeiben. Gondolat Budapest 1978.
- BITTLINGER, Clemens – Vogt, Fabian: Die Sehnsucht leben. Gottesdienst – neu entdeckt. Kösel Verlag München 1999.
- BODA László: Inkulturáció, Egyház, Európa. Az Evangélium és a kultúrák átültetése. Mundecon Kiadó Budapest 1994.
- BÓDISS Tamás: Csomasz Tóth Kálmán himnológiai öröksége. Az 1948-as magyar református énekeskönyv szerkesztési munkáinak megindulása, elvi alapvetése. In: Magyar Egyházzene 8 (2000/2001) 229-235.
- BÓDISS Tamás: Az 1948-as Énekeskönyv a református egyházi éneklés történetében. (Egyházzenei doktori értekezés) Budapest 2005. (Kézirat gyanánt)
- BÓDISS Tamás: Hagyomány és/vagy haladás. Református egyházzene fél évszázados kérdése. In: Zsoltár 2003. összevont szám, Debrecen 2003. 43-46.
- BODÓ Sára: A gyász, mint a keresztyén ember krízise és a lelkigondozás lehetőségei. (Doktori értekezés.) Debrecen 2001.
- BOHREN, Rudolf: Fasten und feiern. Meditationen über Kunst und Askese, Neukirchen 1973., magyarul: Böjt és ünnep. Meditációk művészetről és aszkézisről – Budapest 1998.
- BOLYKI János: A Jelenések könyve liturgikus elemei. In: Magyar Egyházzene IV (1996/1997) 19-31. Eredetileg megjelent: A Doktorok Kollégiumának Évkönyve 1983. Debrecen 1983. 135-159.
- BOLYKI János: Igaz tanúvallomás. Kommentár János evangéliumához. Osiris Budapest 2001.
- BOLYKI János: Jézus asztalközösségei. (Ráday Nyomda) Budapest 1993.
- BONHOEFFER, Dietrich: Das Gebetbuch der Bibel. Eine Einführung in die Psalmen. Berlin 1969.
- BONHOEFFER, Dietrich: Gemeinsames Leben. magyarul: Szentek közössége Harmat Kiadó Budapest 1997.
- BORNHAUSER, Thomas: Weltfremde Einpersonenshow? Nebeneinander von Regelgottesdiensten und experimentellen Formen. In: Reformierte Presse, Zürich, Nr. 49, 2003. 6-7.
- BOROSS Géza: A spiritualitás mint gyakorlati teológiai probléma. In: ThSZ 2000. 94-97.
- BRANDT, Sigrid: Opfer und Gedächtnis. Zur Kritik und Neukonturierung theologischer Rede von Opfer. (Habilitációs értekezés) Heidelberg 1997.
- BRUNNER, Emil: Vernunft und Offenbarung. Zürich 1961.
- BRUNNER, Peter: Zur Lehre vom Gottesdienst der im Namen Jesu versammelten Gemeinde. 1954.
- BUBER, Martin: Én és Te. Európa Kiadó Budapest 1993.

BUCHHOLZ, F.: „Canticum novum?” In: Hören und Handeln. Festschrift für Ernst Wolf. München 1962. 28-46.

BUKOWSKY, Peter: Hogyan vigyük bele a Bibliát beszélgetésünkbe? (Ford.: Balla Péter) Kálvin Kiadó Budapest 1999.

BULTMANN, Rudolf: Az Újszövetség teológiája. Osiris Budapest 1998.

CAMPBELL, Don: The Mozart Effect. Avon Books, New York 1997, németül: Die Heikraft der Musik. Klänge für Körper und Seele. München 2000.

COENEN, L. – BEUREYTER-Bieterhard, H. (Hg.): Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament Band 2, Brockhaus Verlag Wuppertal 1986.

CULLMANN, Oscar: Urchristentum und Gottesdienst. Zürich 1950.

CULLMANN, Oscar: Das Gebet im Neuen Testament. Tübingen 1994.

CULLMANN, Oscar: Die ersten christliche Glaubensbekenntnisse. Zürich 1949.

CULLMANN, Oscar: Die Tauflehre im Neuen Testament. Zürich 1949.

CULLMANN, Oscar: Urchristentum und Gottesdienst. 3. Aufl. Zwingli Verl. Zürich 1956.

CZEGLE Imre: Az egyházi ének teológiai kérdései. A himnológia elvi kérdései (1949). Sárospatak 1998.

CZEGLÉDY Sándor: „Szabadon, nem iga alatt”. In: RE 1979/11. 241kk

CZEGLÉDY Sándor: Liturgika. Kézirat, Debrecen 1978.

CZEGLÉDY Sándor: Megifjodó öreg graduálok. In: Confessio 2/4 (1978) 68-78.

CZEGLÉDY Sándor: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége. In: Studia et acta ecclesiastica II. 355-391.

CSERHÁTI Sándor: Pál apostolnak a Filippibeliekhez írt levele. Magyar Evangélikus Egyház Sajtóosztálya 1976.

CSOMASZ TÓTH Kálmán: A zene válsága és az egyház. ThSz 13, 1970. 103-107. 156-160. és 2003. 669-691

CSOMASZ TÓTH Kálmán: Maróthi György és a kollégiumi zene. Akadémiai Kiadó Budapest 1978.

CSOMASZ TÓTH Kálmán: Énekeskönyvünk megújításának szempontja. ZK 18 1944. 42-45.

CSÓÓRI Sándor: Fecske a templomban. In: Készülődés a számadásra. Magvető Kiadó Budapest 1987. 278-281.

DANECKE, Axel: Predigt und Seelsorge. In: Pastoraltheologie 81.Jg. 1992/6. 224-239.

DAVIDSON, B.: The Theology of the Old Testament. Ed. By Salmond, New York 1924.

DAVIDSON, B.: Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon. Grand Rapids Michigan 1970.

DECKER-VOIGT, Hans-Helmut: Mit Musik ins Leben. Ariston Verlag 1999.

DEEST, Hinrich van: Heilen mit Musik. Musiktherapie in der Praxis, dtv 1997.

DEICHGRÄBER, Reinhard: Gotteshymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen. Göttingen 1967.

Die Gute Nachricht, Stuttgart 1979.

DIEM, H.: Warum Textpredigt? München 1939

DINKEL, Chr.: Zukunft und Vergangenheit der Erneuerung des Gottesdienstes. In: Evang. Teol. 64. Jg. Heft 1. 70-84.

DOMAY, Erhard (Hg.): Erntedankfest. Reformationsfest. Gottesdienste – Feiern – Predigten – Ideen zur Gestaltung. Gottesdienstpraxis Serie B. Gütersloh 1998.

DOUGLASS, Klaus: Isten szeretetének ünnepe. (ford. Sággy Balázs) Kálvin Kiadó – Luther Kiadó Budapest 2005.

ELLER, Walter: Aus dem Hören leben. Hymnologische und liturgische Vollzüge als Ästhetik der Wahrnehmung. Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, 2003.

ÉNEKESKÖNYV. Magyar reformátusok használatára. Budapest 1987.

FABER, H. – Van der Schoot, E.: Praktikum des seelsorgerlichen Gesprächs. Göttingen 1968.

FARKAS József: Evangélizáció. (In: THEOLÓGIA. 3. sz. Szerk. Dr. Joó Sándor) Református Traktátus Vállalat Kiadása - Budapest (évszám nélkül)

FARMATI Anna: A 17. századi katolikus egyházi énekköltészet szövegtípusai. STUDIA UNIVERSITATES BABES-BOLYAI, Theologia Catholica I. 2000.

FEKETE - TÉNYI: Zeneterápia és pszichiátria. Budapest 1993.

FEKETE Csaba: Graduál és református istentisztelet. Liturgiátörténeti áttekintés. In: Egyház és művelődés, Debrecen 2000. 207-351.

FEKETE Károly (ifj.): A lelkipásztor zenei műveltségének jelentősége. In: Magyar Egyházzene VIII. 2000-2001./1. 23-30.

FEKETE Károly (ifj.): Makkai Sándor részvétele a magyar református liturgia megújításában. In: Magyar Egyházzene 3 (1995/1996) 147-154.

FEKETE Károly: Az egyház belső élete. In: Studia et Acta Ecclesiastica. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből V. 1867-1978. 624kk.

FÓNYAD Dezső: A háziáhítatokról. In: ÚTMUTATÓ - A gyülekezeti misszió munkájához. Szerk. Makkai Sándor, Budapest 1947. 106-109.

FÓNYAD Dezső: Házanként. Családi istentisztelet falun. In: ÚTMUTATÓ 1947.ősz, 64-67.

FŐZŐ László: Református énekkarok a keresztyén közösség szolgálatában. In: Belmissziói Útmutató 1938/39. 413-417.

FRANK, J.D.: Persuasion and healing. Baltimore. John Hopkins Univ. Pr. 1969.

FRANKL, Viktor E.: Trotzdem Ja zum Leben sagen. Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager, dtv München 1990.

FREUD, Sigmund: Zwangshandlungen und Religionsübungen. In: Gesammelte Werke 7. Fischer - Frankfurt/M. 1941. 129-139.

GÁRDONYI Zoltán: „...eleitől fogva...” - Tanulmányok és dolgozatok... Budapest 1993.

GERHARDS, Albert: Liturgie feiern mit Menschen von heute. Perspektiven der Liturgieerneuerung im deutschen Sprachgebiet HID 49 (1995) 207-226.

GESE, H. Vom Sinai zum Zion. Zur Geschichte der Kultsänger am zweiten Tempel. München 1974.

GNILKA, Joachim: Der Philipperbrief. Herders Theologischer Kommentar zum NT Freiburg-Basel-Wien 1976.

GÖNCZY Lajos: A lelkész mint liturgus. In: A lelkész mint... (vagy mintalelkész). Igazság és Élet Füzetei, szerk. Vasady Béla, Debrecen 1940. 64-68.

GRETHLEIN, Christian: Abriß der Liturgik. Gütersloh 1991.

GRETHLEIN, Christian: Leben mit Kindern - auch im Gottesdienst. In: Pastoraltheologie 83. Vandenhoeck-Ruprecht 1994. 509-518.

GRÜN, Anselm: A gyógyító egyházi év. Az egyházi év mint pszichodráma. Bencés Lelkiségi Füzetek - Pannonhalma 2000.

GUNKEL, Hermann - Begrich, Joachim: Einleitung in die Psalmen. 1933.

GYÖRY Elemér: Női bibliaköri anyag. In: Belmissziói Útmutató 1935/36. Szerk. Enyedy Andor, Budapest 1935. 168k.

HAFENSCHER Károly (ifj.): Felkészítés az istentiszteletre – ahol a valláspedagógia és a liturgika találkozik. In: A lelkigondozás órája, Budapest 2002. 51-67.

HAJDUK, Ryszard: Die seelsorgliche Dimension der Predigt. EOS Verlag Erzabtei-St. Ottilien 1995.

HALÁSZ László: Művészetpszichológia. In: Alkalmazott pszichológia. Szerk: Lénárd Ferenc Gondolat Budapest 1984. 234-254.

HARNONCOURT, Philipp - Meyer, Hans-Bernhard - Hücke, Helmut: Singen und Musizieren. In: Gestalt des Gottesdienstes. Sprachliche und nichtsprachliche Ausdrucksformen. (Hg: Berger, Rupert). Regensburg 1990. 131-179.

HERMELINK, Jan: Die homiletische Situation. Zur jüngeren Geschichte eines Predigtproblems. Arbeiten zur Pastoraltheologie Bd 24, Göttingen 1992.

HESSE, E.: Die Fürbitte im AT. Erlangen 1949.

HÉZSER Gábor: A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve. Budapest 1990.

HÉZSER Gábor: MIÉRT? Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat. Budapest 1996.

HÉZSER Gábor: Pásztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez. Elméletek és gyakorlati lehetőségek. Kálvin Kiadó Budapest 2005.

HÉZSER Gábor: Pásztorálpszichológiai tanulmányok. Elméletek, irányzatok, emberképek. Debrecen 2002.

HÉZSER Gábor: Rítusok és szimbólumok, a családterápia és a vallás közös öröksége. In: Valláspszichológiai tanulmányok. Szerk. Horváth-Szabó Katalin, Akadémiai Kiadó Budapest 2003.

HILDEBRAND, Dietrich von: The Trojan Horse in the City of God. Chicago 1967.

HOOKER, Morna D.: The Signs of a Prophet. The Prophetic Actions of Jesus. Harrisburg Penn. Trinity Press 1997.

HORNYÁNSZKY Aladár: A prófétai extázis és a zene. (Bölcsészdoktori értekezés) Keleti Könyvtár, IV. sorozat: Ethnographia, vallástörténet. Budapest 1910.

H. HUBERT Gabriella: A régi magyar gyülekezeti ének. Universitas Kiadó Budapest 2004.

H. HUBERT Gabriella: A lelki éneklésről régi magyarok. In: Magyar Egyházzene 7 (1999/2000) 327-366.

H. Hubert Gabriella: Geleji Katona István versiculusai és a perikóparend. Magyar Egyházzene VI (1998/1999), 251-258.

HOLL Béla: A magyar nyelvű zsoltárének katolikus hagyományai. In: Gesta Typographorum. Tanulmányok Borsa Gedeon 70. születésnapjára. Szerk.: P.Vásárhelyi Judit, Borda Antikvárium, Budapest 1993. 19-27.

JANOWSKY, B.: Sühne als Heilsgeschehen, Neukirchen-Vluyn 1982.

JAYNES, Julian: The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind. Houghton Mufflin Company, Boston 1976.

JENNI - WESTERMANN: Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. Kaiser Verlag München 1984.

JETTER, Werner: Die Predigt als Gespräch mit dem Hörer. In: Homiletisches Lesebuch. Texte zu heutigen Predigtlehre. Tübingen 1986.

JETTER, Werner: Die andere Gottesspur (über „Nun kommt der Heiden Heiland“). In: Christliche Tag- und Nachtgedanken, Hamburg 1967. 313-319.

JETTER, Werner: Die Predigt und ihr Text. In: MPTH 54, 1965.

JOSUTTIS, Manfred: Der Pfarrer ist anders. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie. Kaiser Verlag München 1983.

JOSUTTIS, Manfred: Der Weg in das Leben. Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage. Kaiser München 1991.

JOSUTTIS, Manfred: Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität. Kaiser München 1996.

KABEL, Thomas: Handbuch liturgischer Präsenz. Zur praktischen Inszenierung des Gottesdienstes. Bd. I Gütersloh 2002.

KÁDÁR Ferenc: Kreativitás az igehirdetésben. In: Theológiai Szemle (XLX) 2002/2. 74-80.

KAISER, Otto: Das Buch des Propheten Jesaja. Kapitel 1-12. ATD 17, Göttingen 1981.

KÁLVIN János előszava a genfi zsoltároskönyvhöz. In: Zsoltár 1995.

KÁLVIN János: A keresztyén vallás rendszere I-II. (ford. Ceglédi Sándor, Rábold Gusztáv) Pápa 1909. 1910.

KÁLVIN János: Keresztyén élet. (Ford.: Adorján Kálmán) Koinónia – Kolozsvár 1999.

KÁLVIN JÁNOS TÁRSASÁG szerkesztésében és kiadásában: Zsoltárkönyvünk az ige mérlegén. A Kálvin János Társaság IV. Országos Konferenciájának előadásai. Budapest 1941.

KARÁCSONY Sándor: Mostani és leendő énekeskönyvünk esztétikai és irodalomtörténeti szempontból. In: Zsoltár 2/2 (1995) 2-10.

KARASSZON Dezső: Köszöntés Czeglédi Sándor 80. születésnapján. In: Zsoltár 1995.

KARASSZON Dezső: Synopsis Gradualis. A gregorián ének és a magyar református istentisztelet. In: Egyház és művelődés. Debrecen 2000. 139-206.

KARASSZON István: Az Ószövetség varázsa. Új Mandátum Kiadó Budapest 2004.

KARASSZON István: Az óizráeli vallás. Vázlatok. Budapest 1994.

KARP: Aspects of Orality and Formularity in Gregorian Chant. Evanston, Illionis 1998.

KÄSEMANN, Ernst: Der Ruf der Freiheit. Tübingen 1968.

KECK, E. Leander: Das Ethos der frühen Christen. In: Meeks, Wayne A. (Hg.): Zur Soziologie des Urchristentums. Chr. Kaiser Verlag München 1979.

KIS Médea: Krisztushimnusz és gyülekezeti szituáció találkozása. In: Református Tiszántúl X.évf. 4-5. sz. 7-9. és 6. sz. 8-10., Debrecen 2002.

KIS Médea: Szociáletikai szempontok érvényesítése a gyülekezetépítésben. Református Egyház LVII. 2005/5. 107-109., 2005/7-8. 168-173. és 2005/9. 206-209.

KISS Sándor: Újszövetségi görög-magyar szómagyarázat. Budapest 1983.

KLEIN, Axel: Musicalisch Befreiung erleben. Biblische Geschichten in der Arbeit mit Jugendlichen. Konzepte und Modelle der Musicalentwicklung. Gemeinde gestalten. Band 5, EB-Verlag Hamburg 2002.

- KLEINHEYER, B.: Sakramentliche Feiern 1, Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft. Bd.7, Regensburg 1989.
- KLESSMANN, Michael: Predigt als Lebensdeutung. Pastoralpsychologische Überlegungen zu einem offenen homiletischen Problem. In: Pastoraltheologie 85. Jg. 1996/10. 425-441.
- KOCH, Kurt: Leben erspüren - Glauben feiern. Sacramente und Liturgie in unserer Zeit. Freiburg 1999.
- KOHUT, Heinz: Observation on the psychological function of music. In: Journal of the American Psychoanalytic Association 4. 389-408.
- KÖRTNER, URLICH H. J.: Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai. Hermeneutikai Kutatóközpont Budapest 1999.
- KRAUS, Hans-Joachim: Psalmen 1-59. Neukirchen 1978.
- KRAUS, Hans-Joachim: Reich Gottes. Reich der Freiheit. Grundriß Systematischer Theologie. Neukirchener Vluyn 1975.
- KRUMMACHER, Christoph: Musik als praxis pietatis. Zum Selbstverständnis evangelischer Kirchenmusik. Vandenhoeck-Ruprecht in Göttingen 1994.
- KUEN, Alfred: Den Gottesdienst erneuern. (eredeti: Renouveler le Culte. Edition Emmaus, Saint-Legier, Schweiz 1994.) Brockhaus Verlag Wuppertal 1998.
- KUMLEHN, Martin: Kirche in Zeitalter der Pluralisierung von Religion. Gütersloh 2000.
- KUSTÁR Zoltán: „Durch seine Wunden sind wir geheilt”. Eine Untersuchung zur Metaphorik von Israels Krankheit und Heilung im Jesajabuch. Kohlhammer, Stuttgart 2002.
- KUSTÁR Zoltán: A Krónikák könyve. Debrecen 2002.
- KÜNG, Hans: Christ sein. München 1974.
- L'AUNÉ György: A bűntudat pszichopatológiája a hívő életút tükrében. In: Az emberről. A bűnről - Katolikus Pszichológusok Baráti Köre – Faludi Ferenc Akadémia 1996. 179-189.
- LACOCQUE, André: Én Istenem, én istenem miért hagytál el engemet? (Zsoltár 22.) In: Ricoeur, Paul – Lacocque, André: Bibliai gondolkodás. Európa, Budapest 2003. 311-347.
- LECLERCO, Jean: Dictionnaire d'archeologie et de liturgie, Paris 1973.
- LENKEYNÉ SEMSEY Klára: Istentisztelet Jézus intenciója alapján az ősegyházban. In: Theológiai Szemle (XLX) 2002/2. 69-74.
- LIETZMANN: Messe und Herrenmahl. 1926.
- LITURGIE. Zur Frage der neuartigen Gottesdienstformen. In: LITURGIE. Hg. im Auftrag der Liturgiekonferenz der Evangelisch-Reformierten Kirche in der Deutschsprachigen Schweiz, Band I, 58-60. 1972.
- LOCHMANN, Jan Milič: A szabadság útjelzői. Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz. Kálvin Kiadó Budapest 1993.
- LOWTZOW, Christoph v.: Mit lieblosen Gottesdiensten Gottes Liebe feiern? Kreuz Verlag Stuttgart 1990.
- LURZ, Friedrich: Die Feier des Abendmahls nach der Kurpfälzischen Kirchenordnung von 1563. Ein Beitrag zu einer ökumenischen Liturgiewissenschaft (PThe 38) Stuttgart-Berlin-Köln 1998.
- MAKKAI Sándor: A lelkész mint pedagógus. In: Magyar református önismereti olvasókönyv 308-312., korábban, in: A lelkész mint ... (szerk. Vasady Béla), Debrecen 1940. 74-80.
- MAKKAI Sándor: Az egyház missziói munkája. Budapest 1938.
- MAKKAI Sándor: Az egyház válsága és a teológiai tudomány. In: Magyar református önismereti olvasókönyv. 409-414.
- MAKKAI Sándor: Egyház és gyülekezet, különös tekintettel a lelkigondozásra. In: ThSZ 1944. XX/1. 4-21.
- MAKKAI Sándor: Egyházi hivatal - hivatalos egyház. In: Magyar református önismereti olvasókönyv. 278-289.
- MAKKAI Sándor: Élő gyülekezet. Budapest 1948.
- MAKKAI Sándor: Gyülekezeti lelkigondozás (diakonissza-tanfolyami anyag) TiREK Kt 4972/11 3.
- MAKKAI Sándor: Kultura és nevelés. In: Útmutató a gyülekezeti misszió munkájához. 1947. ősz, Budapest 68-71.
- MAKKAI Sándor: Lelkigondozás. Bibliaiskolai anyag. TiREK An 5682
- MAKKAI Sándor: Poiménika. Ref Egyházi Könyvtár XXIII. Budapest 1947.

- MARCEL MARTIN, Gerhard: Predigt und Liturgie ästhetisch. Wahrnehmung – Kunst – Lebenskunst. Kohlhammer – Stuttgart 2003.
- MARCEL-MARTIN, Gerhard: Ausverkauf oder armes Theater. In: Zeitschrift für Gottesdienst und Praxis 6. (1990) 31-35.
- MARCEL-MARTIN, Gerhard: Liturgie und Leben. Herausforderungen heute an den Gottesdienst. In: Pastoraltheologie 83. Vandenhoeck-Ruprecht 1994. 498-508.
- MARSHALL, I.H: The Challenge of the New Testament Ethics. London 1947.
- MERTIN, A.: Ars ante portas? Skeptische Erwägungen zur Kunstvermittlung in der Kirche. In: Kunst und Kirche 54 (1991b) 159-167.
- MEYER-BLANK, Michael: Amt und Person. Zwei Kategorien des Studiums Praktischer Theologie. In: Wege zum Menschen 49. Jg. 1996/1. 2-16.
- MILCHNER, Hans J. (Hg.): Erntedankfest. Vom Denken und vom Danken. Vandenhoeck Göttingen 1993.
- MOLNÁR Attila: A „protestáns etika” Magyarországon. Debrecen 1993.
- MOLNÁR Imre: Eufonetika. Budapest 1966.
- MÖLLER, Christian: A lelkigondozó egyház. In: Lelkipásztor 2000/1.4-7; 2000/2. 42-44; 2000/3. 85-89; 2000/4. 122-126.
- MÖLLER, Christian: Éneklés a halál láttán. A koporsók és sírok mellett elhallgat az egyház. (Ford. Wagner Szilárd) In: Lelkipásztor 2000/11. Budapest 402-407.
- MÖLLER, Christian: Seelsorglich predigen. Die parakletische Dimension der Predigt, Seelsorge und Gemeinde. Göttingen 1990.
- NAGY Sándor Béla: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. Debrecen 1937.
- NAGY Sándor Béla: A vallásos estélyekről. Belmissziói Útmutató 1930/31. 34-37.
- NÉMETH Dávid: Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkigondozásban. (Doktori értekezés) Kálvin Kiadó Budapest 1993.
- NÉMETH István: Református énekek népi emlékezetben. In: Zsoltár 2005., Debrecen 2006. 13-20.
- NICOL, Martin: Dramatizált homiletika. Ford: Percze Sándor. Luther Kiadó Budapest 2005.
- NICOL, Martin: Leben deuten mit der Bibel. Zum Schriftgebrauch in der nordamerikanischen Seelsorge. In: Wege zum Menschen 50. Jg. 1998/1. 2-17.
- NIESEL, Wilhelm: Lobt Gott, den Herrn der Herrlichkeit. Theologie um Gottes Ehre. Christliche Verlagsanstalt Konstanz 1983.
- NOSOW, Robert: Az ének és az ars moriendi. (Ford. Laczkó Zsuzsa) Pannonhalmi Szemle 1999/4. 51-63.
- NOTH, Martin: Amt und Berufung im AT. 1958.
- OLÁH Szabolcs: Hitélmény és tanközlés. Bornemissza Péter gyülekezeti énekhasználata. Csokonai Könyvtár Kossuth Egyetemi Kiadó Debrecen 2000.
- PÁKOZDY László Márton: Bibliaismeret. Budapest 1982.
- PÁKOZDY László Márton: Válogatott tanulmányok I/1 Budapest 1984. .
- PÁSZTOR János: Liturgika. Debrecen 1985.
- PESCH, Otto Hermann: Die Zehn Gebote. Topos Taschenbücher, Matthias-Grünwald-Verlag Mainz 1976.
- PETERSEN, David L.: The Roles of Israel's Profets. The University of Sheffield 1981.
- PIPER, Hans-Christoph: A kommunikálás tanulása a lelkigondozás és a prédikálás terén. Egy pasztorálteológiai modell. Debrecen 1999.
- PLÖGER, O.: Priester und Prophet. ZAW 1951.
- RAD, Gerhard von: Theologie des Alten Testaments. Chr. Kaiser Verlag München 1982. magyarul: Az Ószövetség teológiája, ford. Görföld Tibor, Osiris Kiadó Budapest 2000.
- RAVASZ László: „Én vagyok a te Istened!” A Tízparancsolat magyarázata. Kálvin Kiadó Budapest 1995.
- RAVASZ László: A helyes egyházpolitika. In: Magyar református önismereti olvasókönyv 357-359.
- RAVASZ László: Hitbizonyosság és reformáció. In: Magyar református önismereti olvasókönyv 16-22.
- RAVASZ László: Hozzászólás az új liturgiához. In: Református Gyülekezet 1950.
- REVENTLOW, Henning Graf: Gebet im Alten Testament. Kohlhammer – Stuttgart 1986.

RÉVÉSZ Imre: Igehirdetés és politika. Igaz és hamis prófétizmus. In: Magyar református önismereti olvasókönyv 334-343.

RÉVÉSZ Imre: Mostani és leendő énekeskönyvünk egyházi teológiai szempontból. In: Zsoltár 2/1. (1995) 2-5.

RÉVÉSZ Imre: Református történet szemlélet. In: Magyar református önismereti olvasókönyv 207-219.

REYMOND, Bernard: De vive voix. Oraliture et prédication. Genf 1998.

RICHTER, Klemens: Mit mindent jelez a liturgikus konstitúció? Mérleg 2003./3. 39. évf. 259-278.

RICOEUR, Paul: A panasz mint ima. In: Ricoeur, Paul – Lacocque, André: Bibliai gondolkodás. Európa Könyvkiadó Budapest 2003. 351-383.

RIESS, Richard: Die Psychologie in der Praxis der Kirche. In: Praktische Theologie 35. Jg. 2-2000, Kaiser Verlag 149-155.

RIETSCHEL - GRAFF: Lehrbuch der Liturgik. Göttingen 1951.

ROLOFF, Jürgen: Die Kirche im Neuen Testament. NTD Ergänzungsreihe 10, Vandenhoeck-Ruprecht Göttingen 1993.

ROLOFF, Jürgen: Die Offenbarung des Johannes. Zürcher Bibelkommentare. Zürich 1987.

ROWLEY, H.H.: Ritual and the Hebrew Prophets. Journal of Semitic Studies 1956.

RÖBBELEN, I.: Theologie und Frömmigkeit. Göttingen 1957.

RÖSSLER, Martin: Die Liedpredigt. Geschichte einer Predigtgattung. Vandenhoeck-Ruprecht Göttingen 1976.

RUDOLF, Otto: The Idea of the Holy. London 1926.

S. VARGA Pál: Beszélgetés Dr. Karasszon Dezsővel. In: Debreceni Disputa. Kulturális-közéleti folyóirat 2006/02. 4-9.

SARKADI Nagy Pál: A Filippi levél magyarázata. In: Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata. Budapest 1968.

SCHULER, Max: A formalizmus az etikában és a materiális etiketika. (Ford. Berényi Gábor) Gondolat Budapest 1979.

SCHULER, Max: Az ember helye a kozmoszban. Osiris Budapest 1995.

SCHIBLER, Gina: Kreatív-emanzipierende Seelsorge. Konzepte der intermedialen Kunsttherapien und der feministischen Hermeneutik als Herausforderung an die kirchliche Praxis. Kohlhammer Verlag Stuttgart 1999.

SCHMID, W.: Das Leben als Kunstwerk. Versuch über Kunst und Lebenskunst. Ihre Geschichte von der antiken Philosophie bis zur performance art. In: Kunstforum international Bd. 142. 1998b, 72-79.

SCHMITZ, O.: Das alte Testament im neuen Testament. In: Wort und Geist 1934.

SCHNELLE, Udo: Einleitung in das Neue Testament. UTB für Wissenschaft Vandenhoeck 1994.

SEITZ, Manfred: Das ewige Licht (aus „Gelobet seist du, Jesu Christ“). In: Weihnachten heute gesagt. Gütersloh 1970.

SEITZ, Manfred: Erneuerung der Gemeinde. Gemeindeaufbau und Spiritualität. Vandenhoeck-Ruprecht – Göttingen 1985.

SEITZ, Manfred: Gottesdienst und Frömmigkeit. In: Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche. Hg. von Hans-Christoph Schmidt-Lauber und Karl-Heinrich Bieritz, Leipzig-Göttingen 1995. 596-612.

SEITZ, Manfred: Praxis des Glaubens. Gottesdienst, Seelsorge und Spiritualität. Vandenhoeck Göttingen 1985.

SEYBOLD, Klaus: Die Sprache der Propheten. Studien zur Literaturgeschichte der Prophetie. Pano Verlag Zürich 1999.

STEFAN, Hans-Jürg: Német-Svájc református egyházainak liturgiai reformja a XX. század második felében. 2002. november 2-án Pápán tartott Csomasz Tóth –emlékkonferencián elhangzott előadás. In: Zsoltár 2003. összevont szám, Debrecen 2003. 9-15.

STEFAN, Hans-Jürg: Zur Bedeutung der neuen Schweizer Kirchengesangbücher für die liturgische Erneuerung. In: Liturgie in Bewegung (Hg.: Bürki B.- Klöckener, M.) Freiburg 2000. 264-286.

STOLZ, F.: Psalmen in nachkultischen Raum. ThSt 129, Zürich 1983.

SZABÓ Dezső: A magyarság megszervezése a dalban (1936.). In: Az egész látóhatár (Második kötet) Püski Kiadó Budapest 1991. 711-715.

SZABÓ Zoltán: Vallásos estélyek programja. In: Belmissziói Útmutató 1928/29. Szerk. Forgács Gyula 79-84.

SZŐKE Imre: Kész az én szívem. Budapest 1942.

SZŐNYI György: Istentiszteleti kegyesség. In: *Studia et acta ecclesiastica* V. 401.k

SZŐNYI György: Felkészülés az istentiszteletre. Liturgika. Sárospatak 1993.

SZÚCS Ferenc: A prédikáció textusszerűségének szükségessége. In: Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmánykötet. Szerk.: Fekete Károly (ifj.) Debrecen 2004. 191-197.

SZÚCS Ferenc: Az istentisztelet a református dogmatika szempontjából. In: *Collegium Doctorum. Magyar református teológia.* I/1. Budapest 2005. 38-48.

SZÚCS Ferenc: Teológiai etika. Budapest 1993.

THEISSEN, Gerd: Az első keresztyének vallása. Az őskeresztyén vallás elemzése és vallástörténeti leírása. Kálvin Kiadó Budapest 2001.

THURNEISEN, Eduard: A lelkigondozása tana. (Ford. Varga Zsigmond J.) Budapest 1947.

TOMCSÁNYI Teodóra: Amikor gyöngye, akkor erős. Tanulmányok a valláslélektan, a pasztorálpszichológia és a lelkigondozás köréből. Animula Budapest 2002.

TÖRÖK István: Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiójában. In: Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. sz. első felének református teológiai irodalmából. Kálvin Kiadó Budapest 1997. 437-451.

TÖRÖK-KOCSIS-SZÚCS: Dogmatikai prolegomena. Kiadta a Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala Budapest 2000.

TURNER, Victor: *The Ritual Process. Structure and Anti-structure.* Aldine – Chicago 1969.

VARGA Zsigmond J.: Újszövetségi görög-magyar szótár. Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya Budapest 1992.

VARGA Zsigmond: Bibliai vallástörténet. (A szerző saját kiadása.) Debrecen 1938.

VEILHAUER, Philipp: *Geschichte der Urchristlichen Literatur.* Walter de Gruyter Berlin 1975.

VESTER, F.: *Neuland des Denkens. Vom technokratischen zum kibernetischen Zeitalter.* München 1986.

VIKÁR Sándor: A lelkész mint énekvezér. in: Vasady Béla (szerk.) *A lelkész mint...* 135-140.

VLADÁR Gábor: Az újszövetségi exegézis néhány kérdése. In: „Fölpítik fiaid az ősi romokat”. Székfoglaló előadások *Acta Teologica Papensia* I, Pápa 1999.

VOLP, R.: Kunst als Gestaltungskompetenz. In: Beck, R. (Hg.): *Die Kunst und die Kirchen. Der Streit um die Bilder heute.* München 1984. 259-273.

VOLP, Rainer: *Liturgik. Die Kunst, Gott zu feiern.* Gütersloh 1992.

WALTER, N. – Reimuth, E. – Lampe, P.: *Die Briefe an die Philipper, Thessalonicher und an Philemon* NTD Band 8/2. Vandenhoeck Göttingen 1998.

WARNS, Else Natalie – Fallner, Heinrich: Jerikó rózsája. A bibliodráma kézikönyve. Kálvin Kiadó - Luther Kiadó Budapest 2003.

WEBBER, R. E.: *Worship is a Verb.* Word Books Waco Texas 1985.

WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme.* Cserépfalvi, Budapest 1995.

WESTERMANN, Claus: *Ausgewählte Psalmen.* Übersetzt und erklärt von Cl. W., Vandenhoeck-Ruprecht Göttingen 1984.

WESTERMANN, Claus: *Das Loben Gottes in den Psalmen.* In: *Lob und Klage in den Psalmen.* Göttingen 1977.

WESTERMANN, Claus: *Gewendete Klage. Eine Auslegung des 22. Psalms.* Evangelische Verlagsanstalt Berlin 1957.

WETH, Rudolf: *Kirche im missionarischen Prozess.* In: *Die Kirche im Wort. Arbeitsbuch zur Ekklesiologie.* Hg. von Eberhard Mechels und Michael Weinrich, Neukirchen-Vluyn 1992. 190k.

WINNICOTT, D.W.: *Játszás és valóság.* (ford. Bíró Sándor és Széchezy Orsolya) Animula Budapest 1999.

WOLF, Hanna: *Jézus, a pszichoterapeuta. Jézus emberkezelése mint a modern pszichoterápia modellje.* Egyházfórum, Budapest 1995.

WOLFF, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája,* Harmat Kiadó Budapest 2003.

ZIMMERLI, Walter: *Grundriß der alttestamentlichen Theologie.* 6. Aufl. Kohlhammer Verl. Stuttgart-Berlin-Köln 1989.

ZWINGLI, Huldrych: *Die Lieder. Urtextausgabe aus Huldrych Zwingli Werke.* Zürich 1991.

Összefoglalás

Istendicsőítés – istentisztelet címmel készült értekezésem kiindulópontja, hogy a bibliai ember számára az éneklés és zenélés nélkülözhetetlenül természetes, mára azonban kuriózum. Mindeközben az ember gyökeresen nem változott meg, továbbra is keresi azokat a tartalmakat és formákat, amik Isten és önmaga megismerésében, a transzcendens felé fordulás teljessége és a maga emberi lényege megélésében segítik. Ez indokolja az alcímbe foglalt célkitűzést: szempontok a református gyülekezeti éneklés istentiszteleti szerepének és lelkigondozói lehetőségeinek újragondolásához.

Az első fejezet (*Éneklő ember és éneklő gyülekezet a Bibliában*) arra mutat rá, hogy Isten kijelentett ígéje teszi lehetővé azt a találkozást, melyre emelt hangon vagy énekelve válaszol a hívő ember. Az isteni üzenetet befogadó ember nem veszi el személyiségét, sőt olyan fokon éli meg önmagát jelenbeli testi valójában és minden addigi pszichés élményanyagával együtt, amire nincs lehetősége a hétköznapi életfolytatással járó hatások és kötöttségek közepette. A példaként kiemelt Ézsaiás elhívásakor a mennyei dicsőítés Isten legbensőbb, legrejtettebb, és mégis minden teremtmény fölött álló lényét énekl meg, akinek bár fényessége és tisztelete az egész földet betölti, a teremtett világ mégsem képes magától annak látására. A prófétai könyvekben sztereotíp módon ismétlődő formulák a liturgia keretéből származnak. Kultikus környezetben születtek, vagy később liturgikus fölhasználás útján hagyományozódtak ránk.

A zsoltárok tanúsága szerint az imádkozó embert érzései és állapotai vezérlik, s csak a tudatosodás egy bizonyos szintjén szűrődik mondanivalója költői formákba. A műfajok és formák mögött viszont elemi struktúrákat, alapvető motívumokat találunk. Azt az emberi állandót, mely nincs történelmi feltételek közé szorítva, hanem képes beágyazódni új élet-összefüggésekbe. A zsoltárokból felhangzó dicsőítésben részvétel irányt szab az életnek, és pozitív előjelet tesz a további élmények és életesemények elé. Az ének hangjai fölébe emelnek a pillanatnyi megpróbáltatásoknak, szövegeikben Isten ismerete és magasztalása egybekapcsolódik. A zsoltárok költői megfogalmazása az egyik feltétele annak, hogy nemzedékek imádkozó gyakorlata során alkalmasnak bizonyulhassanak az újólagos aktualizálásra. Konkrétan, az ember egész valóságára utalnak, elemi tapasztalatok birtokában bomlik ki többrétű üzenetük. Képeik a közlendő tartalom legközvetlenebb formái; erőteljesek, mert érzelmek kapcsolódnak hozzájuk, melyeknek nyugtalanító valóságához egyébként aligha közelíthetnénk. Harmóniájukban az éneklő ember elemi élményei újszerű összefüggésben új hittapasztalatokat hoznak létre. A zsoltárok elementáris nyelve szenvedélyes: Istennek népe iránti féltő szeretetéről árulkodik, melyre az ember csak teljes odaadással válaszolhat. Amikor az egyén vagy közösség Istent magasztalja énekével, akkor a külvilág előtt vállalja a Teremtőjéhez és Szabadító Urához tartozást. Az Isten előtt élt élet a magasztalásban láthatóvá, hallhatóvá válik. A zsoltárokból elénk rajzolódik, milyen volt az az istentisztelet, amelynek szerves alkotórészét képezték a ránk maradt költemények: nem a hétköznapi életéről levált, elkülönült intézmény, hanem a középpontja annak. A nép életének minden területét és ágát átfogja, mint ahogyan a zsoltárok is az ember élet-összefüggéseinek teljességét érintik. A Jahve-hit teljes arculata megmutatkozik bennük, megteremtve a nemzedékről nemzedékre megszólaló dicsőítés folytonosságát.

Az Ószövetség széles perspektívában mutatja meg az istentisztelet jelentőségét az ember hitének elmélyítésében. A kultusz körébe érkező szövegek emberi szenvedésből, szükségből, elhagyatottságból fakadó érzések kifejezői, amelyek a beszéd tagolt kifejezésszintjére emelték azt, ami csak kiáltás, könny és sóhaj lehetett volna. A költői megfogalmazás rögzítette, példaszerűvé és közölhetővé tette a vallásos lélek fölindulásának emocionális önkéntelenségét. Jézus mint szenvedő megszólaltatójává lett a szenvedés nyelvének, a panasznak, s arra volt hivatott, hogy a szenvedést és panaszt magasztalásba fordítsa át. A dicsőítés az ember számára is szép, esztétikai beteljesedést jelent. A zsoltárokból az Istenhez való viszony függetlenedni kezdett a külső sorstól, tükrözve Izráelnek az emberi élet hivatásáról és rendeltetéséről alkotott felfogását. E dicsőítés olyannak énekl meg Istent, amilyen. A szent szövegnek egy-egy memorizált mondata bizonyos élmények hatására rendkívül érthetővé válik, sőt a szájban és szívben hordozott igék által a hívő s a hívők közössége olyan ismereteket halmoz fel, amelyeket szükség esetén fel tud használni. Így válnak a nemzedékeken át továbbadott hittapasztalatok a mindennapi életben hatékonyá.

Az ősegyház istentisztelete egyidejűleg doxológikus, krisztocentrikus és heterocentrikus, krisztológikus és pneumatikus. Az őskeresztyén egyház nem szolgáltat liturgiai sémát, de az alapvető

vonások feltüntetésével elhanyagolhatatlan kívánalmakat állít fel. Amint Krisztus életútja a fundamentuma, úgy az a célja is a gyülekezet létének. Az első hitvallások formájában a gyülekezet istentiszteletében megszólaló szintizista krisztológia nemcsak a keresztyén gyülekezet Urával szembeni imádatának kifejezésére alkalmas, hanem ennek megfelelő saját önértelmezésének tudatosítására is: Isten nem hagyja el a végsőig Neki engedelmeskedőt, hanem melléállásával, ajándékaival, felemelésével igazolja őt. Ezt a paradox karriert nehéz, de nem lehetetlen végigjárni. Ha a hitbizonyosság több, mint egy logikus-zárt gondolatrendszer átvétele, akkor mind az egyénnek, mind a közösségnek belső szintézist kell kialakítania önmagában. Nem csupán a (szellem)történeti kor függvénye, hanem a mindenkori lelki vezetők felelőssége, hogy ehhez milyen építőelemek állnak rendelkezésre. Csak a napról-napra, vasárnapról-vasárnapra aktualizált hit bír megtartó erővel. Ez a belső irányultság, spiritualitás hosszas és folyamatos gyakorlás és tanulás útján sajátítható el, válik bensővé, amihez a gyülekezetnek nélkülözhetetlen segítséget jelent egy készen levő, emlékezetbe idézhető szöveg, ének, útmutatás. Az istentiszteleten elhangzó kötött szöveg mint proklamáció jelentősége két évezred múltán is nyilvánvaló: fontos kimondani együtt, megszólaltatni énekek közösen azt, ami a gyülekezet közös kincse, mert maguk-választotta új identitásukban, keresztyéni hovatartozásukban erősíti meg őket. Az első gyülekezetek viszonyulása a választott nép által megbecsült szent szövegekhez és az új hit mérlegén megmért istentiszteleti elemekhez példa lehet egy olyan korban, mely az egyházat kisebbségi létevel és kontraszt-társadalom jellegével szembesíti. A kegyesség, a keresztyén spiritualitás: az Istenben való tevékeny bizalom. Mint imádat és felelősség ölt alakot, s a mindenkori létfeltételek közepette formálódik. A Szentlélek által ébresztett és ajándékozott lelki élet a válaszáadás sokféle formájában jut kifejeződésre, ezek között kiemelkedő szerep jut az éneklésnek: mely a Szentírás alapján lehet az Istenhez fordulás módja, az ige hirdetése, a hit megvallása, a saját élethelyzet felvállalásának eszköze és a közösség megélésének jele.

A második fejezetben (*Az éneklő egyház*) a gyülekezetekben élő egyház alapvető biblikus vonásainak felidézése történik, melyek realizálásában a közös éneklés pótolhatatlan szerepet játszik. A gyülekezet körében felhangzó ének szövege közvetítheti Isten hívó szavát, harmóniája kifejezésre juttatja az összetartozást, az együttes cselekvés a közös identitást. Ahol ének szól, ott megszólal az énekek közti csend is. Az egyház mint Krisztus teste: élő organizmus, melyet öntevékenység és célszerű tagoltság jellemez, s ami önmagát saját élettevékenységei által tartja fenn és valószínűsíti meg. Eszkhatológikus jellegét s egységét az adja, hogy tagjai megtapasztalták a Szentlélek végső időkre jellemző munkálkodását, ezért mindnyájan és közösen alárendelik magukat Isten üdvözítő hatalmának és nyilvánvaló tetteinek. Az egyház az istentiszteletből mint centrumból kiindulva egy a hétköznapi életben érvényesülő, de a keresztyén hit által meghatározott életközösséget alakíthat ki magának, amelyben kölcsönös a felelősség és kölcsönös a szolgálat.

Kálvin nyomán hangsúlyt kap, hogy nem az Isten van miérettünk, hanem mi vagyunk az Istenért. A vallásnak az a feladata, hogy Isten dicsőségét teljesebbé tegye, az embert pedig alkalmasabbá az életre. Amikor az egyháziasság már csupán formalizmus, kereteit nem tölti ki az élő hit, akkor az egyháznak vissza kell húzódnia a maga ősi és kezdetleges életformái közé. Előlről kell kezdenie egész történetét. Minden tevékenysége a tiszta igehirdetésre kell egyszerűsödjön, és ennek a lelkületnek kell tükröződnie az istentiszteletben is. Ez meghatározza célját: hogy mint nyitott rendszer önálló létezők előtt nyisson utat, hogy reális (nem virtuális) nyilvánosságot hozzon létre. Tagjainak a valóságos kommunikáció tapasztalatát biztosítsa, s hogy kicsiny szellemi közösségek kapjanak helyt köreiben belül, különben a modern világban idegennek találják magukat az emberek. A Krisztust követő, Krisztushoz tartozó tanítványi közösség a Mester szavai iránti radikális engedelmességben él, így lesz a világ számára Isten közellétének reményteljes jelévé, és lesz az istentisztelete hitének a hangossá és láthatóvá válása.

A liturgia kérdései a keresztyén élet alapvető kérdései: Isten távollétének, jövetelének és a világban ill. az egyházban jelenlétének kérdései. A liturgia az élet része: megjelenített, sűrített, reflektált, szimbólikus élet. Az istentisztelet a legtagább értelemben lelkigondozói jellegű és jelentőségű, mert az ember senkivel és semmivel fel nem cserélhető egyediségét, individualitását védelmezi és sérülékeny életét gondozza. Az istentiszteleti közeg elég tágas és mégis elég védett ahhoz, hogy az egyes ember egyedi igényeit szolgálja. Az imádság vertikális síkja és a testvéri beszélgetések horizontális síkja az istentisztelet vonalában metszi egymást. Megújult éneklés csak a megújuló istentisztelet folyamatában jöhet létre: aközben, hogy a lelkész és a gyülekezet rákérdez saját istentiszteleti gyakorlatának miért-jére, s azután, hogy megválaszolta, mit vár az istentisztelettől,

melyik istentiszteleti elemre miért van szüksége, és tudatosan benne, milyen következményekkel jár az az ő további életére nézve. A nagykorúvá válástól nem szorongó gyülekezet nem fél attól sem, hogy hallja a saját hangját. A hagyományos istentisztelet mellett rendszeres és egyértelmű alternatívákat kell felkínálni, de egyidejűleg a hagyományos istentiszteleteket is az újonnan kialakított alternatíváknak megfelelően továbbfejleszteni. Nem modernizálni kell az istentiszteletet, hanem nyitva hagyni a múlt és jövő felé egyaránt.

A hatalmas Isten bármit felhasználhat igehirdetésre, de az egyháznak nem feladata, hogy minden munkája okvetlenül igehirdetés akarjon lenni. Fontos viszont, hogy ami a gyülekezet körében hangzik s amit jelen-létükkel hirdetnek, az a konkrét gyülekezet hangja, megnyilvánulása legyen, ami csak tőlük és csak az ő körükben szólalhat meg. Antropológiai kontextusba ágyazódjék, hisz emberségünk összefüggésében veszünk részt az istentiszteleten. Az egyházi év, ünnepkör, életciklusok, életfordulók és életesemények, napirend, kapcsolatok és szerepek rendszere mind meghatározója lehet egy adott istentisztelet tartalmának és formájának. Amennyire akadálya az állandósult liturgia a Lélekben és igazságban imádnak, úgyannira lehetővé tevője is. Szükséges, hogy a gyülekezet – mint közösség, amelynek arculata van – sajátjának és hitelesnek érezze a liturgiát.

A gyermekistentisztelet gyakorlata sajátos és fontos szempontokkal szolgál. A gyülekezeti istentisztelet: istentisztelet gyermekekkel együtt. A katechézis semmiképpen nem azonosítható csak a gyermekek tanításával, hanem a gyülekezeti élet fontos tartozéka; nem kifejezetten katechizmusi istentiszteletek formájában, hanem mint a gyülekezeti istentisztelet funkciója. A gyermeki sajátosságok – elevenség, spontaneitás, kreativitás – egy időben és térben sokkal kevésbé határok közé szorított istentisztelet-típus kialakításában juthatnak szerephez. A gyermekistentisztelet jelenleg gyakorolt és igen nagy változatosságot mutató formájában sok mindent megőrzött ill. felfedezett, ami konkrét irányt ad, s arra a döntésre indít, hogy nem a gyermekistentiszteletet érdemes a felnőtthöz igazítani, hanem fordítva, mert utóbbinak olyan elemei és sajátosságai vannak, amelyek a gyülekezet istentiszteleti életét nagymértékben meggazdagíthatják. Minden lélek él a Lélektől kapott lelki ajándékokkal; az Isten ígéjével való önfeledt és kreatív foglalkozás az örökkévalóság idői távlatait villantja fel; a gyermekek esetében spontán és magától értődő csoport-struktúra mindenkinek aktív részvételt tesz lehetővé az ige hirdetésében; az istentiszteleti/liturgikus kommunikációnak, az Istennel való találkozásnak nem verbális lehetőségei is rendelkezésre állnak; a gyermekek tiszta, nyílt, őszinte, impulzív beszéd- vagy énekhangja kifejezi, hogy a valósággal sokkal közvetlenebb kapcsolatban állnak, mint a felnőttek.

A katabatikus illetve az anabatikus aspektus egyaránt megjelenhet a gyülekezeti éneklésben. A velünk együtt élő Isten Fiával együtt imádkozva, akinek ajkán az emberi szó Isten ígéjévé lesz, a Biblia minden könyörgése imádsággá, emberi szóvá válik. Az énekelt szövegek közül kiemelkedik s egyben a lelki ének mintájául is szolgál a Zsoltárok könyve, melynek legősibb megszólaltatási módja a psalmodizálás. Ennek hatásai sajátosak és intenzívek, mindazt magukban hordozzák, amiben az éneklő gyülekezetnek bármikor is része lehet, ha imáit nem a szív szegénysége, hanem Isten ígéjének gazdagsága határozza meg. Az egyházak felmérhetlen gazdagság örökösei, amibe csak mindennapos használattal lehet belenőni.

Az istentiszteleti ének alapvető funkciója, hogy az Istennel folytatott párbeszéd csatornája legyen. Járulékos szerepei, az imádkozó emberre visszaható hatásai azonban oly gazdagok, hogy beszélnünk kell a közös éneklés pásztorális funkciójáról – amennyiben Isten akaratát és szeretetét hozza közel, s a jó Pásztor hangját teszi hallhatóvá. A liturgia, az istentisztelet eseményének szimbolikája liturgikus nevelést, egyházi szocializációt kíván meg. A szimbólumok összekötnek: életerőt, teremtő energiákat adnak át. Amikor emberek hangja találkozik, egybeforr ugyanazon dallamoknak és szövegeknek a szent terében. A vallás egész jelrendszere sűrűsödhet össze egyetlen ének megszólaltatásában. Változások közepette is képesek megőrizni vagy megújítani az ember identitását a folyamatosan ismétlődő ill. ismételtető hely és idői összefüggés révén, amelyben megszólalnak s amelyet egyúttal strukturálnak. Szertartásszerű előadásmódjuk szinte időtől és tértől független azonosságuk lehetővé teszi, hogy az ember kilépjen a múlandóság folyamatából: az örök behatol az időibe. Mivel már önmagukban értéket képviselnek, olyan eszközökké válnak, amelyek lehetőséget nyújtanak az érzelem, a gondolkodás és a cselekvés koordinálására. A pszichikai és szociális káosz leküzdése nem a kaotikus elfojtása, hanem rituális felszabadítása és formába öntése útján valósul meg.

A gyülekezeti énekek az istentisztelet verbális és nonverbális csatornákon egyidejűleg zajló kommunikációja egészében gyökerezve önálló megszólaltatásukkor is felidézik az eredeti

kontextushoz tartozó élményeket és jelentéseket. Akár egyéb sorozatosan ismétlődő rítusokat, az éneklést is fenyegeti a megüresedés, a tartalom és cél elvesztésének veszélye. Ezért gyakran szükségessé válik a szimbólikus kifejezések aktualizáló átfogalmazása, hogy azok újra valódi segítséget jelenthessenek az Istennel kapcsolatban álló embernek. A rítusok interpretációja szintén egy mód, hogy visszanyerjék kifejezőerejüket és hatásukat a velük élő közösség tagjai számára. Az énekek nemcsak az egyéni élet krízisei idején kínálnak keretet az eseményekhez kapcsolódó érzelmek újrendeződéséhez és teszik lehetővé a megoldásra vezető újra-átélést, új következtetéseket. A közösségnek is szüksége van arra, hogy elengedje korábbi nézőpontjait és belső változásnak tegye ki magát. Ha tagjai soha nem kapnak alkalmat arra, hogy hitüknek szabad kifejezést adjanak, kreatív karizmáiknak teremtő szabadságot és cselekvési teret találjanak, akkor befogadókészségük is elcsökevényesedik, lelki érzékenységük lassan elhal. Az éneklés a teljes embert mozgósítja, így a létrejövő kontextus sem racionális konstrukció, hanem egy új életérzés és életstratégia forrása. Az éneklő válogat és választ; nem a racionalitás, hanem az affektivitás szintjén, s azt a magyarázatot, értelmezést fogadja el, ami legbelső szükségére megnyugtató feleletet ad. Az énekeskönyv a hívő otthoni imakönyvévé válhat. A személyes kegyességnek ez az igénye a masszív istentiszteleti közösségben gyökerezik. A jövő énekeskönyve az egyéni élet biográfiájára épül, és az ünneplő gyülekezet életének teljes spektrumát átfogja.

A harmadik fejezet (*Az ének mint Isten ajándéka*) antropológiai nézőpontjából kiderül, hogy istentiszteletünkön a református hívő a hallás által, 'a fülével' vesz, vehet részt a szent eseményben. A fül és a száj segítségével nemcsak ember és ember között folyik a kapcsolattartás, hanem Isten és az ember között is. Amikor az ember bekapcsolódik az istentiszteleti énekbe, nemcsak a közös hangmagasságot és rezonanciát veszi át, hanem a krisztusi evangéliumra is ráhangolódik. Ha az ige szolgálja számot vet a hangnak az emberi s istentiszteleti kommunikációban megnyilvánuló elemi jelentőségével, nyilvánvalóvá válik lelkészi felelőssége, eredményesebbnek találja a magvetés szolgálatát és konkrétabbak lesznek számára lelkigondozói lehetőségei. Az egyház Istennek szolgál, midőn ráhallgat, tagjai pedig egymásnak szolgálnak, mikor közösen Istenre hallgatnak. Az egyház olyan mértékben igazi egyház, amennyiben halló egyház. Isten nevét dicsőíti már önmagában azzal, hogy hall. Isten nem csupán beszélget az emberrel, amikor szól, hanem lényegi változást hoz létre benne, ezért az egyházban azon kell munkálkodni, hogy Isten igéje sokféle módon hallgattassék. Ami megtehető annak érdekében, hogy az igehallgatóknak legyen fülük a hallásra, azok adják az istentisztelet lelkigondozói ismérveit. Az énekelt ige történet-jellege hittapasztalatként jut érvényre az éneklő emberben, s abban a hallgatóban, akinek számára üzenetté válik, pre-dicatiová, evangéliummá. Általa a Teremtő újjáteremt, megelevenít, engedelmessé tesz, felismerteti akaratát, megerősít, felhatalmaz, elküld, szolgálatba állít. Az egyén a közösség tagjaként a közösséghez fűződő kapcsolatáról is tapasztalatokat szerez. Különbség lesz aktív és passzív résztvevő között, az istentiszteleten való aktivitás, feladat változást, változatosságot hoz az egyén és a közösségek életébe amikor olyat vár el, amit maguktól nem tennének, amire vonatkozó igényük nem biztos, hogy tudatosulna. Azt nyújtja az éneklés, amire az embernek elemi szüksége van. Erőt ad, felszabadít; érzelmi szükségletekre (védettség, elfogadottság igénye, az élet értelmének keresése) reagál; tanít; a közös ének a személyes lelki és szellemi fejlődés alkalma; újszerűsége felüdülést, megszokottsága biztonságérzetet ad. Az ének és az éneklés eszköz a saját értékesség megéléséhez: mint eszközi érték biztosítja követője számára a folyamatos fejlődést, mert a létezés törvényszerűségeit ismeri fel bennük és általuk az éneklő ember.

A negyedik fejezet (*Az éneklés mint az emberként létezés feltétele*) rávilágít annak jelentőségére, hogy a zene által létrejövő belső rend intraperszonális élményét társas, interperszonális kapcsolatban tapasztalja meg az ember, s majd ezzel a harmónikusabb énjével fordul embertársa felé megszokott kapcsolataiban és váratlan helyzetekben egyaránt. A spontán elemek jelenlétére éppen annyira szükség van, mint az élet állandó részeire. Az előre-nem-látható, az im-pro-isation által gyakoroljuk, miként bánjunk azzal, ami újszerű számunkra. Az élethelyzetek felidézésébe bevont zene lehetővé teszi, hogy a változást ne passzívan élje meg az ember, hanem aktív legyen, kezdjen valamit azzal, ami kívülről érkezett. Eszköz legyen a kezében, torkában, szívében, ami eleve kizárja, hogy a tehetetlenség és kiszolgáltatottság legyen úrrá rajta; hogy lemondjon magáról, a múlttól, a jelenről vagy a jövőről. Miközben énekelünk, egy energiapotenciál áll rendelkezésünkre, amely elősegítheti, hogy a beteg a maga gyógyításában közreműködjön, legyőzze betegségét. Az éneklés a szervezet önmagát erősítő és regeneráló folyamatát erősíti fel, az énerő növelésének genetikailag adott formája, önrezonancia.

Alapvető történetek felidézése során vagy fejből ismert zsoltárok megszólalása alkalmával történik valami, melynek nyomán a hallgató/éneklő életének egyes töredékeiből valamelyes egység, identitás jön létre. Az egyéni történetekből alapminták szövete áll elő, egy ember életének történeteiből egy ember életének története lesz. A regresszió ilyen módon szolgálja az Ént. A tudatalatti bevonása és integrációja által kitágul az ember élettere, és tisztázódik irányultsága. A múlt rekonstrukciója meglepő módon vezet el a jövőnek, a nyitottságnak és bizonyosságnak szélesebb körű megtapasztalásához. Kutatásaim alátámasztják, hogy szinte minden gyülekezeti tag esetében kötődnek egyéni élmények az énekléshez. Az illető emlékezetében őrizi valamely családtag vagy a maga kedves énekét, annak egy sorát, ahhoz kapcsolódó hittapasztalatát. Azáltal, hogy egyes megtanult, esetleg éppen akkor hallott énekek egy adott helyzetben aktuálissá válnak, jelentést nyernek. Üzenetet közvetítenek, érzelmeket, indulatokat tudatosítanak, levezetik a feszültséget, a lelki egyensúly létrejöttét segítik.

Az esztétika és a pszichológia határterületén járva szemügyre veszi a dolgozat azokat a belső feltételeket és pszichológiai mechanizmusokat, amelyek a művészi teljesítmény létrehozását és befogadását befolyásolják. A művészetek autonómak, öntörvényűek, nem a hétköznapi élet alkotórészei, nem tartoznak annak konvenciói és tradíciói alá. Éppen ezért nyitnak teret a szabadság irányában, s ebből adódik lelkigondozói jelentőségük. Kimozdítják a szemlélőt, hallgatót abból a circulus vitiosusból, amelybe saját problémamegoldási törekvéseinek ismétlődése során mind kilátástalanabbul sodródik bele. A teljes emberi jelenlét gyümölcse életfontosságú segítség a befogadó számára. Nem észérveket kínálva, hanem érzelmi hatást kiváltva teszi lehetővé a beállítódás megváltozását a befogadóban. Főként azokat a műveket kedvelik az emberek, amelyek mérsékeltén növelik az izgalmi szintet, vagy a kényelmetlenül magas izgalmi szintet némileg csökkentik. Akinek az életében fontos szerephez jut a műalkotások élvezete, annak ez egész egzisztenciájára hatással lesz; mintegy életművészetet (ars vivendi) gyakorolja annak folyamatos beépítését mindennapi tapasztalatába és élményeibe, míg idővel egy alkotói kompetenciára tesz szert. A befogadó nem annyira magát a szenvedést, sokkal inkább a fejlődés folyamatát, annak művészileg ábrázolt motívumsorát, szimbólikus cselekvésmintáit éli át. Állandó feladat a gyülekezet nevelése a befogadás etikájára; a cél: önmagam megértése a szöveg előtt, hogy az alakíthassa az Én-t. A bibliai hagyomány befogadásának belátáson alapuló, minősített formája, amikor az olvasó-hallgató-recitáló nemcsak belekerül a szövegbe, hogy azt teljessé tegye, hanem közben, általa ő maga is megváltozik. Mivel megtanulja magát másként megérteni, és így megtanul másként élni. A megértésnek ez a módja: ajándék. A közös ének ahhoz a belső békéhez vezet, amelyre az éneklő oly nagyon szomjazik. Művészeti alkotások és tevékenységek istentiszteletbe illesztése a gyülekezet eredeti célú összegyülekezésének szolgálatában kell álljon. Az istentisztelet elemei ihletői is lehetnek újonnan születő alkotásoknak, ha a gyülekezetbe tartozó művész, művészeti csoport kihívást lát azokban. A szimbólikus tartalmak új módon és aktuális üzenettel juthatnak kifejezésre kép, hangzás, zene, vers, ének, tánc vagy dramatikus megjelenítés formájában, meggazdagítva a közösséget. Ez a tapasztalat együtt tartja a 'nyáját': az éneklés összetartozásuk kifejezőjévé, tudatosítójává lesz; egyfelé haladnak: egységes zenei ízlés, egyöntetű igényesség irányába.

A dolgozat utolsó fejezete (*A gyülekezet éneke mint a megértett ige gyümölcse*) kifejti, hogy gyülekezet éneklése s a himnológia szorosan összefügg a kegyességtörténettel és a spiritualitás alakulásával. A közös ének Isten felé imádságos felelet a megértett ígére: magasztalás, kérés, hálaadás. Önmagam számára eszköz az engedelmesség útján való előrehaladáshoz. Az emberek felé tanítás és hitvallás: lenyomata annak, amit az adott közösség megértett a hirdetett ígéből. Az énekszöveg állításából a zene/érzelem hatására 'igazság' lesz.

Az istentiszteleti keretben mint nyitott rendszerben a hívek szimbólikusan és valóságosan is megélik az új életstílust, szociális szerepeik továbbjártása helyett szimbólikus eseménysor és cselekvések részeként egy új közeghez formálódnak. Ez az aktivitás az evangélium inkulturálásának lényegéhez tartozik. A hiteles inkulturáció mélyebben érinti meg a személyt a pusztá érzékelésnél vagy az emlékezetbe tárolt szövegnél; az embereket lényük mélyéből kiindulva, és azoknak a belső erőforrásoknak megfelelően evangélizálja, amelyből élnek. Az ige hirdetésének új útjai után kutatva a nyilvánosságnak és a kommunikációnak egy új kultúrája fejlődhet ki.

Az istendicsőítő 'új ének' az Istennel élő ember formába öntött és kétségbevonhatatlanul hiteles tapasztalata. Ahol a gyülekezet énekel az istentiszteleten, ott nemcsak egyházzenei esemény zajlik, hanem teológiai: mert az egyetemes papságot gyakorolják, Isten kegyelmi ajándékaival sáfárkodnak,

és az örök életre készülnek. A megértett igéből kinyíló ének szükségképpen olyan tartalmi többletekkel és értékbeli sűrűséggel bír, ami nem mindig és minden jelenlevő számára azonnal érthető. A liturgia nem nyelvi műemlékvédelem, hanem közérthető nyelven előtárt gyülekezeti biztonyságtétel. De éppen bibliai gyökerű, elementáris nyelvezete az, mely missziói horderővel bír. Ahhoz, hogy az ének az ige befogadásának ne gátja, hanem csatornája legyen, az egyháznak a gyülekezeti élet egyéb terein jelentkező kihívásokkal kell szembesülnie. Szabadság és rend a két vezérmotívum: amikor alkalmassá válik arra a gyülekezet lelki-közösségi élete, akkor lehet újabb szempontokat megfogalmazni és érvényesíteni, lépésről-lépésre vezetve őket a kiteljesedő és a folyamatos reformáció igényével élő énekes kegyesség felé.

Az összegzett folyamatokat ábrák szemléltetik. Miközben a híveknek zenei és érzelmi élményben van részük, taníthatóvá, formálhatóvá lesznek. Eszközökhöz jutnak, melyek által imádatuknak kifejezést adhatnak, egyúttal befogadottságra és személyes fontosságukra irányuló igényeik is táplálékhoz jutnak. Úgy érzik, hogy ők hitből élő, hitük révén megelevenedett emberek, akik olyan kincseket gyűjtenek, amelyet rozsdá, moly vagy rabló nem támad meg. Azt az Életet gyakorolják, amely Isten erejéből és a Mester lába nyomán lépegetve személyes, családi, munkahelyi, társadalmi, nemzeti és emberlétük adottságai közepette mégis megélhető. Ez a mégis-életstílus: a Szentlélek által lehetővé tett teljes élet, Krisztus teljes önmaga-megüresítésének modelljét követi. A dicsőítő éneklés a közösségben átélt ige-megértés gyümölcse, a gyülekezet Isten előtti leborulásának kifejezési módja. *A gyülekezeti éneklés pásztorális funkciója az istentiszteleti keret, a szervezett közösségi lét atmoszférája, és a kegyesség gyakorlásával töltött mindennapok kontextusa összefüggésében valósul meg.*

A hit azáltal elevenedik meg, ha meg kell formálnia, ki kell mondania, ki lehet énekelnie magából, amit hisz, amit az igével találkozás, az Isten előtt létezés és a közösségbe tartozás jelent számára – itt és most. A modern ember akkor kapja a számára legkézenfekvőbb segítséget, ha elsajátít, magáévá tesz egy olyan eszköztárat, instrumentáriumot, mely rendelkezésére áll, hogy elsegítse lelki arculatának kiformálódáshoz és karbantartásához. A kötött elemek megszokottsága csak akkor nyújt biztonságot, ha azokat a jelenlevő kívülről tudja. Megváltozott formákat viszont csak megváltozott viszonyulás hordozhat. A református gyülekezeti ének liturgikus funkcióját újra meg kell találni az ószövetségi és az újszövetségi gyülekezet körében élt gyakorlatot alapján. Az énekelendő énekek teológiai, zenei és irodalmi követelményeknek kell megfeleljenek. Ihletett, az idő és a hitvalló közösség mérlegén megméretett és értékesnek bizonyuló emberi alkotások. A textus kifejtésének szempontja alatt választott mindenkori ének maga is sajátos megszólaltatást igényel eredetének, melódiájának és a gyülekezetben rendelkezésre álló zenei előadói készségeknek és karizmáknak megfelelően. Az énekeket a pillanatnyilag jelenlevő gyülekezet szólaltatja meg – de az ének a mindenkori, gyülekezeteiben élő egyházat építi. Ha ez az ének Krisztus egyházának éneke, akkor a többi felekezettel lelki és zenei anyagbeli rokonságban van. A gyülekezet éneklő tagja tudja, hogy Istennek tetsző, ha ismeri és használja az Óiránta való bizalom elmélyítésének, a bűn megvallásának, az önmagával vívott harcnak, valamint az engedelmes és derűs hívő élet megelevenítésének teremtményi mivoltában kapott eszközét.

A református gyülekezet arra hivatott, hogy Isten kegyelmét hiábavalóvá ne tegye.

Summary

The point of departure of my thesis entitled *Glorification of God - Church Service* is the conviction that singing and music for biblical people is indispensably natural. Nowadays they seem to be rarities. Although biblical people have not changed radically, they have been seeking contents and forms which help them to grow in the knowledge of God as well as themselves. They have also sought to experience the plenitude of turning towards the transcendental, and to experience their own human essence. This is why the subtitle embodies the objective: *Viewpoints to rethink the role of singing in Reformed church services and possibilities of its use for Christian counselling.*

The first chapter (*Singing people and singing congregations in the Bible*) points out that God's revealed word makes the meeting possible to which believers respond in a raised voice or with singing. Those who receive God's message do not lose their personality. Moreover, they experience their self in their present bodily reality and with all their psychic experiences up to that time, at such a level which the daily routine and constraints do not make possible. I referred to Isaiah as an example. At his calling, heavenly laudation sings of the most intimate and most hidden being of God who is still standing above all creatures, and whose brilliance and adoration penetrate the whole Earth. However, the created world is still not able to see it. The stereotypically repeated formulas in the books of prophets come from the liturgy. They were born in an environment of cult, or they were handed down later by their use in liturgy.

According to the psalms, praying people are controlled by their emotions and conditions, and their message takes a poetical form only on a certain level of consciousness. On the other hand, we can find elemental structures and basic motifs behind the genres and forms i.e. the human constant which is not squeezed between historical conditions, and which is capable of fitting into new life contexts. Joining the praising of God in psalms shapes the course of life and it puts a positive sign before the coming life experiences and events. The tones of hymns/psalms lift you above momentary afflictions. In their text, the knowledge of God and His praising are linked together. The poetic formulation of the psalms is one of the conditions which has rendered it possible that they have proved to be adequate for actualization in the course of praying practice throughout generations. They are concrete, they refer to man's reality, and their multiple message unfolds in the presence of elementary experience. Their pictures are the most direct forms of the contents they want to disclose. They are powerful because emotions are linked to them, the alarming reality they could display otherwise hardly be gained access to. The elementary experiences of singing people create new experiences of faith in a new context. The elementary language of psalms is passionate. It shows God's caring love towards His people, in which man can react only with full devotedness. When the individual or the community praise God through their singing they demonstrate, for the world, their belonging to their Creator and Liberating Lord. The life lived in the presence of God becomes visible and audible through praising God. Psalms indicate what church services were like when organic components were the poems which had descended upon us. They are not an independent institution separated from everyday life, but they are its center. They comprise all fields and branches of people's life just like the psalms that allude to the totality of contexts in human life. The whole aspect of the Jahve-faith appears in them, thus, maintaining the continuity of praising throughout generations.

The Old Testament shows a broad perspective of the significance of church services in deepening of faith. The texts in the circle of cult are expressions of emotions which result from human suffering, need and loneliness. They verbalize what could only have been a cry, tears, and sigh. The poetic formulation in written form displayed the emotional spontaneity of the agitated religious spirit, thus rendering it exemplary and conveyable. Jesus as sufferer became the mouth-piece of the language of suffering, and complaint; he was destined for turning suffering and complaint into glorification. Glorification is a beautiful, gentle, and pleasant fulfillment for man. In psalms, the relation to God became more and more independent from outer fate and reflected Israel's notion of the vocation and purpose of human life. A memorized sentence of the holy text can become very comprehensible as a result of certain experiences. By means of God's spoken words, the believer or the community of believers can accumulate knowledge which they can use in case of need. In this way the knowledge of God which has descended on us throughout generations becomes effective in our everyday life.

The church service at the Early Church is doxological, christocentric and heterocentric, christological and pneumatic. The Early Christian Church does not offer a liturgical scheme; however, it sets up unnegligible requirements by indicating basic characteristics of liturgy. As Christ's walk of life is its fundament, it is also the aim of the existence of the congregation. The absolutely pure Christology which found an expression in the form of the first faith stances at church services is not only adequate for the Christian congregation to express their adoration of their Lord, but it is also adequate to awake themselves to the consciousness of their self interpretation in accordance with it. God does not let alone those him who obey Him to the utmost. He justifies them by standing at their side, by their gifts, by exaltation. It is difficult to walk through this paradoxical carrier; however, it is not impossible. If the certainty of faith is more than to accept a logically closed system of thoughts, both the individual and the community have to develop an inner synthesis in themselves. It does not only depend on the age of the history of ideas, but it is also the responsibility of the prevailing spiritual leaders and what building elements he can use from those at their disposal. Only the faith, actualized from day to day, from one Sunday to the next Sunday, possesses a power to keep us. This inner tendency, spirituality can be learnt by a longlasting and continual practice, as well as learning process as a result of which it can be internalized. The texts, hymns, guidance which are available and which can be remembered, lend the congregation an indispensable hand. At church services the importance of set texts as proclamations is obvious even after two thousand years. It is important to pronounce together, to sing in unison mutual treasure of the congregation because it strengthens their new identity, chosen by themselves, and it strengthens their Christian belonging. The attitude of the first churches to the holy texts is so much more treasured by the chosen people. The elements of the liturgy which were checked by the scales of the new faith can serve as an example at an age which confronts the church with its existence in minority and with its contrast-society character. Piety, Christian spirituality, means active trust in God. They take shape in devotion and in responsibility and they are formed under current conditions of existence. The spiritual life awakened and bestowed by the Holy Spirit comes in various forms of response to expression from which singing has an outstanding role. Singing can be a form of turning to God on the basis of the Holy Scripture. It is the means of preaching God's word, the means of confessing faith, the means of taking our own life situation in hand and the token of experiencing community.

In the second chapter (*The singing church*) the basic Biblical traits of the church living in her congregations are recalled where realization of common singing plays an irreplaceable role. The text of the hymns, sung by the congregation, can mediate God's calling. Its harmony can express relatedness. The collective activity can represent the common identity. Where there is singing, the silence between the songs also begins to speak. The church as the body of Christ is a living organism characterised by spontaneous action and expedient distribution. It maintains and materializes itself through its vital functions. Its eschatological character and its unity result from the fact that its members have experienced the work of the Holy Spirit, a characteristic of the ultimate times. That is why its members submit themselves to God's redeeming power and His obvious deeds. Beginning from the church service as a center, the church can develop a community which makes its way in everyday life; however, it is determined by Christian faith. In this community mutual responsibility and mutual service prevail.

Adapted from Calvin we can state that it is not God who is for us but it is we who are for God. It is the task of religion to make God's glory more complete and to make us more competent for life. When religiosity is just formalism, when its framework is not filled with living faith, then the church should withdraw to its ancient and initial stage of life. It should start its whole history from the beginning. All its activities should be reduced to pure preaching and this spirit should be reflected in church services as well. This determines its purpose i.e. as an open system to open up a path for independent living spaces (Lebensraum), to create real (not virtual) publicity, to offer its members the experience of real communication and to offer little spiritual communities space within its framework. If this did not happen, people in modern world will feel alienated. The circle of disciples following Christ and belonging to Him lives in radical obedience to their Lord's words. Thus, it will become for the world a promising token of God's presence. Furthermore, its church service will make its faith audible and visible.

The questions of liturgy are the basic questions of Christian life such as: questions of God's absence, God's coming and His presence in the world and in the church, respectively. Liturgy is a part

of life; a visualized, condensed, reflected, symbolic life. The church service has the character and the importance of pastoral counselling in its broadest sense because it defends our individuality and it attends to our delicate life. The medium of the church service is spacious and yet protected enough to serve the individual's special needs. The vertical plain of prayers and the horizontal plain of brotherly conversations intersect in the line of the church service. Renewed singing can develop only in the course of a renewed church service. In the course of this process the pastor and the congregation ask questions in connection with the whys and wherefores of their liturgical practice. Having answered the question of what they expect of the church service and the question of which liturgical elements are necessary and why, it will become obvious for them what influence the church service has on their further lives. The congregation which is not afraid of coming of age, does not worry about hearing its own voice. Besides the traditional church service, unambiguous alternatives have to be offered on a regular basis. At the same time, the traditional church services have to be developed according to the alternatives. Church services do not have to be modernized, but they have to be left open reflecting the past and moving towards the future.

The almighty God can use anything for preaching, however, it is not the task of the church that all of its activities should be preaching. It is important that what is said at church and what is demonstrated by the existence of the congregation is their voice. It is something that can be said only by them and among them; something that is embedded in anthropological context as we participate in church services in our human context. The ecclesiastical year, life cycles, anniversaries and life events, daily routine, systems of relationships and roles may be all determinants of the contents and forms of a certain church service. As much as a consolidated liturgy can become an obstacle to worship in Spirit and truth, it can just as much make it possible. It is necessary, that the church as a community that displays a character feels the liturgy to be its own and to be authentic.

The practice of youth service offers specific and important points of view. The church service comprises the children and the youth as well. Catechetics cannot be identified with teaching children, it is an important element of church life, however not in the form of catechetical church services, but as their function. The characteristics of children such as liveliness, spontaneity, and creativity can have a role at church services which are less limited in time and space.

In the present variegated forms of youth services there are a lot of things preserved and discovered, respectively, which can set a concrete direction and move us to take the decision that it is not worth adjusting the youth church service to that for adults, but just the other way round. This means that each spirit uses the gifts received from the Holy Spirit. They deal with God's word in a self-forgetting and creative way which flashes the prospects of eternity. The group structure, which is only too obvious in the case of children, offers active participation in preaching God's word. Non-verbal possibilities of liturgical communication, and of meeting God are at our disposal. The clear, open, honest, impulsive voice and singing of children demonstrate that they have a much more direct relationship to reality than grown-ups.

Both the catabatic and anabatic aspects can appear in singing at church. Praying together with God's Son who lives with us and on whose lips human words turn into God's words reflect how prayers in the Bible become human words. From the texts sung excels the Book of Psalms which serves as an example for spiritual songs. The most ancient way of singing them is psalmodizing. Its effects are specific and intense. They include everything which the singing congregation can any time participate in if their prayers are determined by the wealth of God's word and not the weakness of the heart. Churches are the heirs of immeasurable wealth which can be acquired only by using it day by day.

The basic function of liturgical songs is to be a channel of dialogue with God. However, their additional roles, as well as their effect on praying man is so manifold that we have to speak about the pastoral function of community singing. God's will and love are brought near and makes the voice of the good Shepherd audible. Liturgy, the symbolism of events at the church service, requires liturgical education and socialisation in the church. Symbols join things together, they convey vital force, creating energy. When people's voices meet, they unite in the sacred space of the same tunes and texts. The whole symbolic system of religion can get concentrated when singing a song. Even among changes the songs are able to save or renew our identity through local and temporal correspondences. They are repeated or can be repeated continuously in these correspondences which they structure at the same time. Their liturgical performance, their identity which is almost independent of time and space

make it possible that we can quit the process of perishableness and eternity enters our sphere of time. As songs have a value on their own they become media which make the coordination of emotions, thinking, and acting possible. Overcoming psychic and social chaos is not achieved through the suppression of the chaos, but through its ritual liberation and shaping.

Liturgical songs rooted in the the communication at church services through simultaneous verbal and non-verbal channels recall the experiences and meanings in connection with the original context. Just like other serially repeated rites, singing is also threatened by becoming empty i.e. the danger of loosing its content and purpose. Consequently, it becomes necessary to make the symbolic expressions up-to-date so that they can again help us who are in relationship with God. The interpretation of rites is also a way of their regaining power of expression and their effect on the members of community. Not only in crisis of private life do songs offer a framework for the reorganisation of emotions in connection with events and make their re-experience and new conclusions possible which lead to a solution, there is also a need for the community to quit their previous viewpoints and expose themselves to inner changes. If the members of the community never have the chance to express their faith freely, to find freedom for their creative charism, and to find a space for themselves to act; their receptivity will atrophise and their spiritual sensitivity will disappear. Singing mobilizes the whole person, thus the context to be established is not a rational construct but it is the well of a new attitude towards life and of a new life strategy. The singer makes a selection not on the level of rationality but on that of affectivity. He accepts the explanation which gives a satisfactory answer to his innermost needs. The psalm book can become a domestic prayerbook for the believer. This need for personal devotion is rooted in the massive spiritual fellowship. The psalm book of the future will be based on the biography of personal life and it will comprise the whole spectrum of the life of the congregation.

The antropological viewpoint of Chapter three (*Singing as God's gift*) reveals that the Reformed believer can participate in the sacred event of worship through hearing, with 'his ears'. By means of the ears and the mouth, contact is kept not only between man and man but also between God and man. When we join singing at church, we do not only join the same pitch level and resonance but we also become sensitive to the gospel of Christ. If the minister takes the elementary importance of voice in human and church communication into account, his responsibility as a pastor will become obvious. He will find the service of sowing more successful and his possibilities as a pastoral counsellor will become more concrete. The church serves God when it listenes to Him. The church members serve each other when they listen to God collectively. The church is to such an extent a real church as it is a hearing church. It praises God's name in itself through hearing. God not only speaks to man but He also elicits essential changes in him. Thus, at church we have to achieve that God's word be heard in many different ways. It is the basic principle of pastoral counselling of the church service to do something on behalf of the listeners so that they can have ears to hear. The action character of God's word in the course of singing appears as the experience of faith in the singing person. It becomes a preaching, a gospel in the listeners who experiences it as a message. Through it the Creator recreates our lives, makes us obedient, makes us recognise His will, strengthens us, authorizes us, sends us to enter service. As a member of the community the individual makes experience about his relationship to it. There is a difference between an active and a passive participant. Active participation at church brings a change in tasks and diversity in the life of the individual and in that of the community. Active participation occurs when participants have to do something they would not do of their own accord. Singing offers something that we badly need. It gives us strength, it sets us free, it reacts to emotional needs (protection, need for acceptance, search for the meaning of life). Singing also teaches us. Collective singing is an occasion for personal spiritual growth, its novelty refreshes us, its familiarity makes us feel secure. Songs and singing are means of experiencing our own value. As a means of value, songs provide continuous development for the people who sing because singing people recognize the laws of existence in and through them.

Chapter four (*Singing as a condition of human exsistance*) highlights the significance of the fact that we experience the intrapersonal experience of inner order which comes into being through music in an interpersonal context. We turn to our fellow-creatures with this more harmonical self, both in familiar and unexpected situations. The presence of spontaneous elements is as necessary as the constant parts of life. We practice through the unforeseen, through improvisation how to handle what is novel for us. The music which is used to recall situations in life allows us not to experience change in a passive way but to be active and to use it. Music can be a means in our hands, in our throats, and in

our hearts. It precludes powerlessness and defencelessness to conquer us, to give up ourselves, our past, present or future as a matter of course. While singing, there is an energy potential present which helps the sick to participate in their healing or even to subdue their illness. Singing invigorates the self healing and regenerating power of the body. It is a genetically given form of enhancing self-power. It is self resonance.

When recalling basic stories or psalms which we know by heart, something happens in the course of which some unity or identity ensues from the fragments of the listener's or singer's life. From individual stories, a tissue of basic patterns develop. The stories of the person's life will come into being. Through the involvement and the integration of the unconscious, his space of life expands and its tendency becomes clear. Surprisingly, the reconstruction of the past leads to a broader experiencing of the future, of openness, and of certainty. My research supports my theory that individual experiences are connected to singing in the case of almost every church member. They keep in their memory their favourite song, that of one of their family members, or just one line of the song and the experience of faith connected to it. Through the fact that familiar songs or those which we hear for the first time become actual in a given situation, they gain a special meaning. They mediate a message, emotions, and make us conscious of passion. They work off tension and help spiritual equilibrium to develop.

In the intersection of aesthetics and psychology the thesis discusses the inner conditions and psychological mechanisms which influence the production and enjoyment of an artistic achievement. Arts are autonomous and self-determining. They do not belong to conventions and traditions, as they are not constituents of everyday life. That is why they open up space towards freedom and that is why they have a significance for pastoral role. They displace the viewer or listener from the vicious circle where he more and more hopelessly gets stuck as a result of his repeated endeavours to solve his problems. The outcome of total human presence can be a vital help for the recipient as it does not elicit a change in him by means of logical arguments, but by emotions. People prefer pieces of art, which raise the level of excitement only moderately or which reduce the inconveniently high level of excitement to a certain degree. If taking delight in pieces of art has an important role in life, it will have an effect on the total of existence. Incorporating art continuously in our everyday experience as *ars vivendi*, later we can acquire creative competence. The recipient does not first experience suffering, but rather the procedure of development, its series of motifs illustrated artistically, and its symbolic patterns of activity. It is a permanent task to teach the congregation the ethic of reception. The aim is to understand myself before the background of the text so that it can transform the Self. It is a qualified form of the reception of the Biblical tradition which is based on comprehension when the reader-listener-reciter does not only get into the text to make it complete but in the meantime he himself changes to learn and to understand himself in a different way. He learns to live in a different way. This way of understanding is a gift. Common singing gives the singers the peace they so much long for. Fitting art and artistic activities in liturgy has to serve the original purpose of gathering people at church. The elements of the church service can inspire new pieces of art if the artists or an artistic group in the congregation feel themselves challenged by them. The symbolic contents can assert themselves in a new way and they can convey an actual message in the form of a picture, tone, music, poem, dance, or dramatic performance thus enriching the community. This experience keeps the 'flock' together as, singing becomes an expression of their belonging together - they go to the same direction i.e. towards homogeneous musical taste.

The last chapter of my thesis (*Singing at church as the fruit of comprehended word of God*) discusses the conviction that singing at church and hymnology are strongly connected with the history of pietism and the shaping of spirituality. Common singing is a glorifying answer to God's received word. It is a means for myself to follow the path of obedience. It is a teaching and faith stance for people. It is the print of what the given community has understood from God's word. The assertion in the text of the song becomes 'truth' as a result of music and emotion.

In the framework of church service, believers can experience the new life style both symbolically and in reality. Instead of acting according to their social roles they adjust themselves to a new framework as participants of a symbolic series of activities and actions. This activity belongs to the essence of inculturation of the gospel. Authentic inculturation touches the believers more deeply than mere perception or than a memorized text. It evangelizes people starting out from the depth of their

existence and according to those inner sources of power which make them live. In searching for new ways of liturgy a new culture of publicity and communication may develop.

The 'new hymn' which praises God is the believer's undoubtedly authentic experience put in form. Where the congregation sings at the church service it is not only a church musical, but also a theological event. They practice namely universal priesthood. They act as managers of God's gracious gift and prepare for the eternal life. Hymns based on the received word of God have necessarily got such a content surplus and such a density of value which are not always understandable and not for everybody who is present. Liturgy is not a preservation of language but a witness of the congregation in a language easily intellegible. However, it is exactly this Biblical, elementary language that possesses a power of mission. The church has to face challenges in other fields of church life so that hymns would not become obstacles but channels of receiving God's word. *Freedom and order are the two dominant motives*. Newer points of view can be formulated and asserted only when the spiritual and community life of the congregation becomes suitable for it and they can be led step by step towards a singing devotion which has a claim for an accomplishing and continuous reformation.

The summarized procedures are shown in figures. While church members take part in musical and emotional experience, they become adequate for teaching and shaping. They receive means to express their adoration, while at the same time their needs for acceptance and for personal importance are being fulfilled. They can feel that they are people who live from faith. They are revived through their faith who collect treasure which will not be ruined by rust, moths or robbers. They live a life under their personal conditions and under conditions in the family, at workplaces, in society, under conditions of their national identity, and of their existence as human beings. This life can be lived from God's power and by stepping in the footsteps of the Lord. This life style, a full life by the Holy Spirit, follows the model of Christ's emptying Himself. The celebrating music is a fruit of the understanding of God's word as experienced in community. It expresses the prostration of the congregation in front of God.

The pastoral function of singing at church materializes in the framework of the church service, in the atmosphere of the organized communal life and in the context of exercising devotion in everyday life.

The faith revives if believers have to shape, declare, or express through singing what they believe, what listening to God's word, belonging to the community, and the existence in front of God mean for them here and now. Modern man can get the most obvious help for himself if he attains an instrumentary which is at his disposal to help him with maintaining and keeping his spirituality in condition. The familiarity of definitive elements supply security only if people present know them by heart. Transformed beings can only be born by transformed attitudes. The liturgical function of Reformed hymns has to be found again on the basis of congregational practice in the Old and in the New Testament. The hymns to be sung have to meet theological, musical and literary requirements. They are inspired human products which having been measured on the scales of time and of religious communities proved to be valuable. The hymns chosen according to exegetical viewpoints require a peculiar performance according to their origin, tune and performing abilities present at church. Hymns are sung by the congregation momentarily present. However, hymns build a living church in current congregations. If this is a hymn of Christ's church, it is related to the spiritual and musical materials of other denominations. Singing members of the congregation know that it pleases God if they use this means of deepening their faith in Him, of confessing their sins, of the struggle with themselves, and of reviving the obedient and cheerful life of believers.

The Reformed church is called not to let God's undeserved love be wasted.

Szószék

(barokk – 1801., Szalonna – Abaúj m.)